

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT

ODGOVORNI UREDNIK
pukovnik dr UROŠ KOSTIĆ

RECENZENTI
pukovnik dr UROŠ KOSTIĆ
pukovnik PETAR VIŠNJIĆ

IZDAJE
VOJNOISTORIJSKI INSTITUT

MILOVAN DŽELEBDŽIĆ

**OBAVEŠTAJNA SLUŽBA
U
NARODNOSLOBODILAČKOM RATU
1941–1945**

Beograd 1987.

„U našem oslobodilačkom ratu, jedan od bitnih uslova uspjeha je poznavanje stanja kod neprijatelja i njegovih namjera uopće s jedne strane, a s druge strane ne dopustiti neprijatelju da sazna naše stanje i naše namjere. To je zadatak naše ob. službe. Obaveštajna služba predstavlja najmoćnije oružje komandovanja.

. . . Još u toku rata, sa prvim počecima formiranja nove države, stvorena je Služba bezbjednosti protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača, koji su radili na tome da porobe naše narode i unište našu zemlju. Na frontu borbe sa takvim neprijateljem ona je dobila ratno krštenje, očeličila se i prekalila kao organ revolucionarne borbe, koju je neprijatelj osjećao na svojoj koži kao moćnu udarnu snagu naroda. Hrabrost naših kadrova u ovoj službi, njihova visoka politička svijest i odanost narodu, iskustva koja su oni sticali na frontu i u pozadinskim akcijama predstavljali su visoke kvalitete ove službe, koji su joj omogućili da časno izvrši svoju revolucionarnu zadaću u toku rata.

TITO''

P R E D G O V O R

Monografija „Obaveštajna služba u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945“ obrađuje značajnu delatnost te službe u oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi naroda Jugoslavije 1941—1945. godine.

Stvarana u vatri oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije jugoslovenskih naroda kao revolucionarna funkcija nove države, obaveštajna služba je u NOR-u odigrala vrlo značajnu ulogu u zaštiti i razvijanju tekovina narodnooslobodilačke borbe do konačne pobeđe nad fašističkim okupatorima i svim kvislinškim i kontrarevolucionarnim snagama na jugoslovenskom tlu.

Obaveštajna služba je stvarana i razvijana kao jedinstvena obaveštajna i kontraobaveštajna institucija sve do odvajanja njene bezbednosne komponente formiranjem Odeljenja zaštite naroda (Ozna) 13. maja 1944. godine.

Razvoj obaveštajne službe proisticao je iz razvoja i potreba revolucionarnih, oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta — Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, odnosno od 1. marta 1945 — Jugoslovenske armije.

Put kojim je obaveštajna služba prošla od njenih prvih organizacionih oblika pa do stvaranja snažne obaveštajne organizacije sa opštedruštvenim karakterom, nije bio nimalo lak. Neprijatelj je bio izuzetno organizovan, podmukao i surov i prodiranje u njegove redove, kao i sopstvena zaštita, zahtevali su od kadrova obaveštajne službe NOP-a izvanredne napore, hrabrost, samopožrtvovanje, dovitljivost, a pre svega bezgraničnu odanost Partiji i narodu. Sve te odlike krasile su njene kadrove. To je omogućilo da se obaveštajna služba u NOR-u mogla da uhvati ukoštac s neprijateljem koji u borbi protiv NOP-a nije birao sredstva, bez obzira na to da li se radilo o nemačkom, italijanskom, bugarskom, mađarskom okupatoru ili njihovim pomagačima.

O ovoj delatnosti našeg narodnooslobodilačkog i revolucionarnog rata objavljeno je do sada relativno malo radova. Mahom to su sećanja učesnika o njihovoj obaveštajnoj delatnosti u toku NOR-a i ta građa, prirodno, nije, niti može da pruži sve ono što je potrebno za izučavanje obaveštajne delatnosti u NOP-u.

Ova monografija takođe nema pretenzija da odgovori na sva pitanja, ali s obzirom na veliki broj i to prvenstveno autentične arhivske građe, ona može da bude putokaz u izučavanju obaveštajne službe u NOR-u.

Monografija Obaveštajna služba u NOR-u 1941—1945. namenjena je u prvom redu starešinskom sastavu Jugoslovenske narodne

$\begin{array}{l} \text{L..} \\ \text{e j t ; n f i ' ^ i ;} \\ \text{' < ' < " i i ' h ~ ; ; ; - , ; t i .} \\ \text{. j V j} \\ \text{! . . . f t s h o j f c j} \\ \text{' - " r h i l ^ V} \\ \text{" . \% b l . d a r -} \end{array}$

U V O D

Obaveštajna služba narodnooslobodilačkog pokreta jugoslovenskih naroda bavila se obaveštajnom i kontraobaveštajnom delatnošću. Ona nije nastala spontano i stihijski, već svoje korene ima u dvadesetgodišnjoj revolucionarnoj i ilegalnoj aktivnosti Komunističke partije Jugoslavije.

Komunistička partija Jugoslavije stavljena je van zakona 1. avgusta 1921. donošenjem Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi (poznatiji kao Zakon o zaštiti države) od strane Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (stupio je na snagu 3. avgusta 1921). Taj zakon značio je, pre svega, da je jugoslovenska buržoazija odlučila da se i fizički obračuna s avangardom radničke klase — Komunističkom partijom Jugoslavije. Za Partiju to je značilo da je morala preći u duboku ilegalnost i da je svakodnevno morala voditi borbu za zaštitu svojih redova od prodora agenata i provokatora. To je, dalje, značilo da su u tom periodu od 1921. do 1941. nastale prve klice obaveštajne (bezbednosne) aktivnosti i da će to u narodnooslobodilačkom ratu poslužiti kao osnova za stvaranje jedne jake i razvijene obaveštajne službe bez koje se nije ni moglo zamisliti jačanje i razvijanje narodnooslobodilačkog pokreta.

Dolaskom Josipa Broza Tita u najviše rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije, nastaju nove stranice KPJ u njenoj borbi za učvršćenje i proširenje svojih redova i podizanja svoga ugleda u širokim narodnim slojevima i redovima radničke klase koja se, uprkos svim slabostima, za celo to vreme od 1921. godine, junački borila protiv svih nasrtaja policijskih i drugih organa vladajuće jugoslovenske buržoazije. Radnička klasa, siromašno seljaštvo i napredna inteligencija bili su osnovna uporišta Partije u njenom istorijskom i pobedonosnom hodu, na putu koji je bio trnovit, ali koji je vodio ka potpunom oslobođenju radničke klase i drugih siromašnih društvenih slojeva od eksploatacije i stvaranju demokratske državno-političke zajednice ravnopravnih i slobodnih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Tito je, kao organizacioni sekretar KPJ, nastojao svim silama, i uz pomoć svojih najbližih saradnika, da učvrsti redove Partije, naročito posle većeg broja policijskih provala i hapšenja 1935. i 1936. kada je u zemlji zatvoreno oko hiljadu komunista, među kojima najveći broj članova pokrajinskih komiteta.

Posle hapšenja Milana Gorkića u Sovjetskom Savezu, Tito je 17. avgusta 1937. stao na čelo Partije, kao njen generalni sekretar. Preduzimajući razne mere na jačanju i proširenju partijskih redova,

Tito je naročito insistirao kod nižih partijskih instanci na zaštiti sopstvenih redova od klasnog neprijatelja. U tom smislu je od naročitog značaja bila V zemaljska konferencija KPJ održana u Dubravi (kraj Zagreba) od 19. do 23. oktobra 1940. u prisustvu 105 delegata iz svih krajeva zemlje. Na konferenciji, pored raznih gorućih pitanja i problema, poklonjena i velika pažnja partijskoj konspiraciji, obaveštajnoj službi i bezbednosti.

U svom izveštaju o organizacionom pitanju KPJ Tito je podvukao mere budnosti rekavši:

„Kod nas se već prilično mnogo pisalo o budnosti u Partiji, ali to je jom uvijek slaba strana naših partijskih članova, iako se u tom pogledu prilično napredovalo. Ali u ovim današnjim teškim vremenima, kada se ne samo prabližuju i vode teške borbe, budnost je tim više potrebna protiv svih vrsta štetočinstva i uklona [skretanja] u Partiji. Budnost je potrebna i pri primanju novih članova u Partiju. Potrebno je strogo paziti da klasnom neprijatelju ne uspije ubaciti svoje špijune i provokatore.“¹

Na istoj konferenciji Pavle Pap, član CK KPJ, podneo je referat o konspiraciji u kome je naglašeno da se „najvažnije pitanje konspiracije u današnje vrijeme sastoji u tome kako da se sačuvaju od klasnog neprijatelja oni kadrovi koji su izloženi hapšenjima, koncentracionim logorima itd.“ U tom cilju Pap je konkretno izneo mere koje treba da se u tom pravcu preduzimaju u vezi sa stanovanjem, održavanjem ilegalnih sastanaka, bezbednošću rukovodećeg kadra itd².

Međutim, glavni zadatak KPJ u to vreme je bio da „izvrši sve političke i organizacione pripreme za sudbonosne dane rata“³. Nacistička agresija na Jugoslaviju bila je samo pitanje dana i celokupna delatnost Partije usmerena je na pripremu naroda za otpor agresoru.

Nacistička Nemačka i njeni saveznici napali su Jugoslaviju 6. aprila 1941. Za jedanaest dana neravnopravne borbe vojska Kraljevine Jugoslavije kapitulirala je 17. aprila, a posle toga nastalo je komadanje zemlje na osnovu Hitlerovih smernica od 12. aprila 1941. Komunistička partija Jugoslavije u takvoj situaciji nastavila je s intenzivnim pripremama za pružanje aktivnog otpora okupatoru u porobljenoj državi.

Tako je početkom maja 1941. Centralni komitet KPJ organizovao savetovanje rukovodećeg aktiva KPJ pod imenom *Majsko savetovanje*.

Tito je o tome kasnije rekao i ovo:

„Cilj je toga Majskog savetovanja bio prvo, da se Partija brzo organizaciono prilagodi novim uslovima; drugo, da se izvuku pouke i zaključci iz minulih događaja; i treće, da se utvrde zadatke koje su stajale pred KPJ u uslovima okupacije.“⁴

Na savetovanju je posebno bilo reči o petokolonaškoj delatnosti u zemlji i nekonspirativnosti u partijskim redovima, pa se u zaključcima savetovanja kaže i ovo:

„Danas je svakome jasno, jer se svako mogao uvjeriti u to, da smo mi, komunisti, imali potpuno pravo kada smo govorili i pisali da peta kolona nisu samo frankovci i slična bratija, nego ona postoji u vladi, generalštabu, u državnom paratu i policiji i drugim državnim ustanovama. Mi smo to videli i upoznali narod ali je evo trebalo ovo teško i krvavo iskustvo da se u to uvjere na svoje oči i najšire narodne mase. Naši vojnici, koji su prošli sa puno elana da brane nezavisnost naroda Jugoslavije od imperijalističkih razbojnika, sa zaprepašćenjem su se brzo uvjerili da u vrhovima armije cveta izdaja i špijunaža, da je sve to vješto i sistematski pripremljeno, ne za odbranu već za poraz i kapitulaciju; uvjerali su se da je akcija pete kolone u vojsci uzeta takvog maha na komandujućim mjestima, da je potpuni krah na frontovima bio svakome jasan [...]

Slabost partijskih organizacija bila je u slaboj organizovanoj informativnoj službi. Često su partijske organizacije bile stavljene pred svršen čin, nisu znale ni za najobičnije stvari koje su se spremale od strane neprijatelja iznutra, a koje su mogle predahnuti da su komunisti malo više vodili računa o tome šta se zbiva u redovima neprijatelja! [...]

Jedna od opasnih slabosti skoro u svim našim partijskim organizacijama, jeste *nekonspirativnost*. Tu slabost uprkos svih naših nastojanja još uvek nismo uspjeli da likvidiramo[...]

Iz Partije treba ukloniti sve one elemente koji su se pokazali u posljednjim događajima kao kolebljivci i nesigurni. Razumije se da je potrebno pri primanju novih članova u Partiju i pri stvaranju novih partijskih organizacija obratiti najveću pažnju i budnost, da se ne bi provokatori i tuđi elementi uvukli u Partiju.”⁵

Očigledno se iz gornjeg citata s Majskog savetovanja vidi da je Komunistička partija Jugoslavije imala organizovanu obaveštajnu i bezbednosnu službu u periodu svoje ilegalne delatnosti. Bez toga Partija, i pored pomenutih propusta i nedostataka, ne bi mogla očuvati svoje redove od fizičkog uništenja od strane klasnog neprijatelja koji se protiv KPJ borio svim sredstvima. Svakako da su se svi ti obaveštajni podaci prikupljali bilo preko simpatizera KPJ ili ubacivanjem članova KPJ u redove klasnog neprijatelja, a pre svega u policijski i državni aparat.

Pored toga je na savetovanju odlučeno da se pri svim centralnim i pokrajinskim komitetima KPJ formiraju vojni komiteti „sa zadatkom da prikupljaju oružje, pripremaju ljudstvo za oružane formacije, organizuju obavještanju službu itd.”⁶

Za organizaciju obaveštajne službe vojni komiteti su ovaj zadatak obezbeđivali preko udarnih (borbenih) grupa koje su bile sastavljene od članova KPJ i SKOJ-a, kao i simpatizera Partije. Naročito je poklonjena pažnja stvaranju veza u redovima neprijatelja (okupatora i kvislinga). Te veze su obezbeđivale podatke o brojnom stanju, formaciji i naoružanju neprijatelja, o borbenom moralu protivnika itd.

Iz toga proizlazi zaključak da je bogati i teški revolucionarni put KPJ u predratnom periodu bio jedna etapa u životu Partije u kojoj su se nagomilala velika iskustva stečena u neprekidnoj i nepoštednoj klasnoj borbi, a time i u obaveštajnoj i bezbednosnoj delatnosti. Zbog toga nije nimalo slučajno što su glavni organizatori obaveštajne delatnosti u početku oružanog ustanka jugoslovenskih naroda bili upravo partijski kadrovi i da se, prema tome, kao što je već rečeno, u ustanak nije ušlo stihijski, a time ni obaveštajna služba nije imala spontani, već obaveštajni karakter.

I. STVARANJE I RAZVOJ OBAVEŠTAJNE SLUŽBE U OSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE 1941—1945.

Proučavanjem velikog broja obaveštajnih dokumentacija operativnih i vojnoteorijskih organa u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda mogu se izdvojiti četiri karakteristična perioda u razvitku obaveštajne delatnosti kako u okviru oružanih snaga NOP-a Jugoslavije, tako i na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Ti periodi bili su sledeći:

- a) period od početka ustanka 1941. do Savetovanja u Stolicama 26. septembra 1941;
- b) od Savetovanja u Stolicama do 27. novembra 1942;
- c) od 27. novembra 1942. do 13. maja 1944, i
- d) od 13. maja 1944. do završetka rata.

Svaki od pomenutih perioda značio je nov kvalitet u razvoju obaveštajne službe, tako da već početkom 1944. i dalje imamo razvijene sve obaveštajne i izviđačke organe, ne samo na frontu već i na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, pa i šire — van granica nove Jugoslavije.

1. Stvaranje i razvoj obaveštajne službe od 22. juna do Savetovanja u Stolicama 26. septembra 1941.

Napadom nacističke Nemačke i njenih saveznika 22. juna 1941. na Sovjetski Savez otvorena je perspektiva za uspešno podizanje i vođenje ustanka protiv okupatora u Jugoslaviji. Posle odluke Politbiroa CK KPJ od 4. jula 1941. da se počne oružana borba protiv okupatora i njegovih slugu, centralna i pokrajinska rukovodstva su uspela relativno brzo da dignu narod na ustanak. Tako je u Srbiji ustanak počeo 7, u Crnoj Gori 13, u Sloveniji 22, a u Bosni i Hercegovini 27. jula 1941, dok je do ustanka u Makedoniji, zbog opstrukcije dela Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju s njegovim sekretarom Metodijem Šatorovim Šarlom na čelu, došlo nešto kasnije — 11. oktobra 1941⁷.

Dizanjem na ustanak naroda Jugoslavije stvoreni su i prvi partijski odredi a time je uspostavljena i obaveštajna služba u oružanim jedinicama NOP-a Jugoslavije. Njeni glavni organizatori u partizanskim odredima bili su pre svega komandanti i politički komesari, koji su preko svojih partijskih veza pribavljali obaveštajne

podatke o neprijatelju, njegovom brojnom stanju, namerama itd. Potrebno je još jednom istaći da s početkom narodnooslobodilačke borbe osnovna orijentacija za organizaciju obaveštajne službe su, pre svega, bile odluke donete od najvišeg partijskog rukovodstva u zemlji, a posebno odluke Majskog savetovanja. Zbog toga i u odredima nije u početku bilo određenih obaveštajnih organa, već su se ovim pitanjem bavile isključivo komande. To je u svakom slučaju stvaralo odgovarajuće teškoće, jer su komande u početnom periodu narodnooslobodilačkog rata imale da rešavaju i čitav niz drugih iskrskih problema.

Uporedo s borbom partizanskih odreda, vodila se i borba u gradovima, koja je po mnogo čemu bila i teža, jer su okupatori i njihovi pomagači, a pre svega policija koja se kompletna stavila u njihovu službu, upotrebili sva sredstva da fizički likvidiraju partijske kadrove u gradovima iz kojih se, u početku ustanka, rukovodilo narodnooslobodilačkim pokretom⁸.

Ustanak je za okupatora bio iznenađan i neočekivan, jer su mere budnosti i tajnosti bile na visokom nivou u redovima KPJ, što govori u prilog činjenici da je Partija znala, za 20 godina ilegalne borbe, da do te mere usavrši obaveštajnu službu, da je to i dragoceno iskustvo stečeno u vrlo surovoj klasnoj borbi omogućilo početni i sve kasnije uspehe⁹. To je najplastičnije opisao Serafino Macolini, visoki komesar za Crnu Goru, koji je u svom pismu od jula 1941. Ministarstvu spoljnih poslova fašističke Italije pored ostalog, napisao i ovo:

„Na dan 13. [jula] buknuła je pobuna. Ne samo organi obaveštajne službe, neko ni poslanici, koji su došli na dan uoči skupštine iz raznih centara, nisu imali o tome pojma.”¹⁰

Međutim, u okolnostima koje su nastale na početku oružane borbe naroda i narodnosti Jugoslavije treba istaći činjenicu da je obaveštajna služba NOP-a bila jedinstvena organizacija, koja se nije bavila samo čistom obaveštajnom delatnošću već je u sebi zadržala i dalje bezbednosne funkcije iz perioda dugogodišnje ilegalne delatnosti. Zato je na početku ustanka i dalje posvećivana posebna pažnja merama budnosti, posebno u gradovima. Tako su preduzimane opsežne mere radi zaštite mesta održavanja sastanaka, stanova ilegalaca, štamparija, punktova za rasturanje propagandnog materijala itd. Takođe su preduzete mere za izradu lažnih propusnica i drugih dokumenata, prerašavanje poznatih partijskih aktivista itd. Sve je to primoralo okupatora da menja metod borbe protiv pristalica NOP-a.

Slabije veze s centralnim partijskim i vojnim rukovodstvom nisu bile prepreke da centralna i pokrajinska partijska rukovodstva, kao i vojni štabovi, ne preduzimaju odgovarajuće mere za unapređenje i razvoj obaveštajne službe na početku oružane borbe protiv okupatora. Najviša partijska i vojna rukovodstva budno su pratila razvoj situacije na svome području i odmah su preduzimala i odgovarajuće mere. Tako je npr. Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju u svom cirkularnom pismu od 20. jula 1941. precizirao zadatke komunistu u vezi s unutrašnjom čvrstinošću i jedinstvom partizanskih redova. U njemu je ukazao na pokušaje neprijatelja da se uvuče u

partizanske redove, pa je stoga preporučio da se s takvim licima obračuna bez milosti".

Na sličan način je postupila i Privremena vrhovna komanda narodnooslobodilačkih trupa za Crnu Goru, Boku i Sandžak u svome proglasu od 27. jula 1941. upućenom crnogorskom narodu u kome je, pored ostalog, rečeno:

„Tjerajte iz svoje sredine petokolonaške izdajnike i ne zaboravite da uspjeh ustanka može biti osiguran samo ako se zada smrtni udarac ne samo okupatoru nego i špijunima i neprijateljskim slugama, kleveticima i intrigatorima.“¹²

Ova očevidno bezbednosno-obaveštajna mera je obnarodovana u momentu kada je italijanska okupaciona 9. armija generala Pircija Birolija sa 6 divizija već uveliko djelovala u borbi protiv crnogorskih NOP odreda stvorenih posle opštenarodnog ustanka 13. jula 1941¹³.

Sve do prelaska na oslobođenu teritoriju 16. septembra 1941, generalni sekretar KPJ i komandant GŠ NOP odreda Jugoslavije Josip Broz Tito nalazio se u Beogradu¹⁴, gde je pod njegovim rukovodstvom izlazio *Bilten Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije* (dalje Bilten), veoma snažno i direktivno glasilo najvišeg vojnog narodnooslobodilačkog i partizanskog rukovodstva u zemlji. Komandant GS NOP odreda Jugoslavije, redovno izveštava o razvoju ustanka u zemlji, a posebno u Srbiji,¹⁵ u prvom broju *Biltena* objavio je veoma značajan i direktan članak pod naslovom *Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda*. U njemu su na vrlo konkretan način razrađeni osnovni zadaci NOP odreda kojima su, pored ostalog, stavljeni u zadatak i bezbednosne funkcije. Tu se kaže i ovo:

„Partizanski odredi moraju na svakom koraku uništavati fašističke odrede, naročito oficire i gestapovce, crne košulje itd. Isto tako treba nemilosrdno uništavati njihove domaće agente, razne narodne izdajice i provokatore, koji u masama predaju u ruke fašističkih ikrvnika najbolje sinove naroda i koji služe kao verni psi okupatorima i teroristu naš narod[...]“

Štabovi i komesari moraju budno paziti da neprijatelj ne ubaci u partizanske odrede svoje provokatore i špijune. Ako se takvi pojave, treba ih odmah streljati i njihova imena objaviti.“¹⁶ (Vid. prilog br. 1)

Na taj način komandant GŠ NOPJ je nedvosmisleno ukazao na značaj bezbednosne komponente, kao važnog faktora u daljem razvoju ustanka i prvih oružanih snaga NOP-a uopšte. Ustvari, to je bila prva ratna direktiva najvišeg vojnog rukovodstva u zemlji na bezbednosnom planu. Međutim, iako je irelevantno kada su pojedini pokrajinski glavni i drugi štabovi primili prvi broj *Biltena*, oni su ipak preduzimali čitav niz mera na obaveštajno-bezbednosnom polju, kako bi se učvrstili partizanski odredi, i te mere su bile vrlo efikasne. Partizanski odredi su čišćeni od provokatora, denuncijanata, petokolonaša, kolebljivaca, špijuna i drugih štetnih elemenata, ali se pored bezbednosne (defanzivne) komponente koja je u prvom momentu isticana u prvi plan, nije zanemarivala ni ofanzivna komponenta obaveštajne službe NOP-a.

Posebno treba naglasiti da je na stvaranju i razvoju obaveštajne službe, kao organizovane delatnosti s jasno izraženim načelima i zadacima, najdalje otišlo u Sloveniji. Tamo je Izvršni odbor Osvobodilne fronte (OF) usvojio predlog Centralnog komiteta KP Slovenije o stvaranju posebne organizacije za zaštitu naroda i narodnooslobodilačkog pokreta od okupatora i njegovih pomagača. Tako je u prvoj polovini avgusta 1941. stvorena Varnostnoobvešćevalna služba (VOS) odnosno Bezbednosnoobaveštajna služba Osvobodilne fronte na čijem se čelu, kao vrhovni organ VOS-a, nalazio kolegijum VOS od četiri člana.¹⁷

Varnostno-obvešćevalna služba delovala je po uputstvima rukovodstva NOP-a i na osnovu Odluke Slovenskog narodnooslobodilačkog odbora o zaštiti slovenačkog i narodnooslobodilačkog pokreta od 1. oktobra 1941. Po svojoj organizacionoj strukturi i zadacima, to je bila jedinstvena bezbednosno-obaveštajna organizacija ne samo u Jugoslaviji nego u okupiranoj Evropi uopšte. Samo njeno ime govori da je VOS pokrivao dva područja: bezbednosno i obaveštajno, tj. delio se na obaveštajnu službu i službu bezbednosti.

Obaveštajna služba je imala u svome sastavu masovnu, specijalnu i vojnu obaveštajnu službu. Svaka od njih imala je posebne zadatke. Tako je masovna obaveštajna služba dobijala podatke od organizacija Osvobodilne fronte putem mreže obaveštajaca koja se protezala od okružnih preko rejonskih do uličnih odbora. U taj obaveštajni sistem bile su uključene i neke druge organizacije, a na prvom mestu omladinska organizacija i Seoska zaštita koja će kasnije preći u Narodnu zaštitu. U stvari, masovna obaveštajna služba VOS-a temeljila je svoj rad na masovnoj i organizovanoj saradnji naroda u obaveštavanju o radu i namerama neprijatelja. Za rad masovne obaveštajne službe u svakom terenskom odboru OF postojalo je odgovorno lice — poverenik kod koga su se sticali svi obaveštajni podaci. U Ljubljani je, na primer, krajem 1941. postojalo preko 400 terenskih odbora, pa se na osnovu toga može i predložiti slika koliko je to bila široka obaveštajna organizacija koja se oslanjala prvenstveno na široke narodne mase antifašistički nastrojene.

Specijalna obaveštajna služba se bavila otkrivanjem neprijateljskih agenata (špijuna), ubacivanjem svojih ljudi u redove neprijatelja i stvaranjem saradnika i informatora u neprijateljevim redovima. Ova služba se bavila italijanskim i nemačkim okupatorom, njihovom obaveštajnom službom, te Belom i Plavom gardom, kao i drugim reakcionarnim i kontrarevolucionarnim organizacijama i elementima.

Vojna obaveštajna služba je prikupljala podatke bezbednosne i obaveštajne službe (masovne i specijalne) i vršila njihovo sređivanje i analizu, dostavljala ih štabovima partizanskih odreda i Glavnom štabu NOP odreda Slovenije. Prema tome, ona se bavila izdvajanjem podataka vojnog karaktera važnih za dejstva partizanskih odreda na području Slovenije.

Varnostna, odnosno bezbednosna služba je, u stvari, bila izvršni aparat VOS-a i nju su sačinjavale grupe izuzetno hrabrih, pouzdanih i poverljivih boraca sposobnih za izvršenje pojedinačnih i grup-

nih oružanih akcija na okupiranoj teritoriji. Njihovi su zadaci bili raznovrsni, počev od likvidiranja izdajnika, petokolonaša, špijuna, agenata i drugih neprijatelja slovenačkog naroda do uništenja petokolonaških štamparija i zaplene štamparskih i drugih strojeva koji su mogli poslužiti Osvobodilnoj fronti slovenačkog naroda. Prve grupe varnostnika su bile formirane u okupiranoj Ljubljani i okolini i u Novom Mestu, a zatim i na celokupnom području Slovenije. Njihova uloga u razbijanju neprijateljske obaveštajne mreže na terenu, likvidiranju izdajnika, uništenju arhiva i drugih dokumenata kvislinškog aparata bila je ogromna, kao i u vršenju raznih diverzija i sabotaza u neprijateljskim uporištima.¹⁸

Uporedo s razvojem VOS-a nastala je i razvijala se još jedna organizacija — Seoska zaštita, koja će kasnije prerasti u Narodnu zaštitu. Seoska zaštita je, u stvari, bila osnovni embrion ili, određeno rečeno, prva klica društvene samozaštite u narodnooslobodilačkom ratu slovenačkog naroda, kao što je to bila narodna milicija u Crnoj Gori ili u nekim oslobođenim krajevima Srbije¹⁹.

U stvari, VOS je bio prva organizovana bezbednosno-obaveštajna organizacija na jednom širokom području s centralizovanim rukovođenjem i pod kontrolom Partije i organa narodnooslobodilačkog pokreta Slovenije, to jest Oslobodilačkog pokreta (Osvobodilne fronte).

Ocenu rada VOS-a dao je Edvard Kardelj, član Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije, u svome pismu od 29. marta 1942. upućenom vrhovnom komandom NOP i DV Jugoslavije Josipu Brozu Titu u kome je, pored ostalog, napisao za VOS i ovo:

„No, sve to bi bilo nerazumljivo bez takozvane 'Vamostne in obveščevalne službe OF', te Narodne zaštite. Pre svega je 'Varnostna služba OF'. U stvari se čitav aparat sastoji od članova Partije i to naši ne daju nikome iz ruku, niti kome kontrolu. Izgrađena je iz dva dela — od obaveštajne službe i egzekutivnog aparata. Rukovodstvo je jedinstveno i sastoji se od sekretara oba dela i rukovodioca čitavog tog rada, koji je direktno vezan za CK. Obaveštajni ured je masovan odozdo i dnevno dolazi na rejonske punktove obavešt. [ajne] službe mnogo svakih prijava. Imaju čitavu uređenu kartoteku za ljude koje imaju pod nadzorom, prate ih itd. Isto tako imaju svoje 'provokatore' a belogardističkim organizacijama itd. Zahvaljujući tom zaista dobrom aparatu odlično su o svemu obavešteni i sprečili su čitav niz pokušaja da se ubace provokatori u KP i OF. Taj aparat sigurno danas daleko bolje funkcioniše od Ovre ili Gestapoa u Ljubljani[...]

Egzekucijski aparat sastoji se iz oko 50 momaka, nauoružanih revolvima i bombama, koji su se dobro izvežbali. Sada su počeli njihov broj podizati obzirom na sve žešći italijanski teror i akciju Bele garde. Ti momci rade svake stvari. Nekoliko primera: skoro dnevno padaju denuncijanti, okupatorske sluge izd. Nikakova policijska zaštita ne spasava one koje su vosovci (tako iz ovde zovu) uzeli na 'muhu'. Vosovci ulaze -u restauracije sa revolverima, zamole prisutne da dignu ruke, da se legitimiraju, ako traže nekoga, hapse na ulicama i preslušavaju (zvati Italijane u pomoć uhapšeni se ne usuđe, jer je OF izdala dekret da se svako na mestu strelja čim se obrati za pomoć okupatorskim vlastima), prave pretrese u kućama belogardista, plene i pale belogardistički materijal, ponekog gestapovca preslušavaju i preko noći jako temeljito (usred Ljubljane). Tako su napr. provalili u ilegalnu štampariju Dražinih ljudi, zaplenili štampariju i slova, na kojima se sada štampaju OF-ovske stvari, te 130 kg. hartije. Preslušavali su 3 „štampara“ koji su sv-

priznali, zapalili sve što je bilo otštampano, zatim materijal metnuli u auto i odvezli se. Tako su uhvatili i neke belogardističke kurire sa lecima protiv nas, zaplenili, i kurire dobro izmlatili[...].

A italijanska policija bila je dosada prilično bespomoćna, jer vosovci uvek uživaju najveću pomoć naroda, a izdajice se boje da se otvoreno pokažu kao takvi".²⁰

Bez obzira na to što je Glavni štab NOP odreda Slovenije otišao najdalje u pogledu stvaranja jedinstvene teritorijalne bezbednosno-obaveštajne organizacije, nisu za potcenjivanje bile ni mere ostalih štabova širom zemlje. Tako su, na primer, mnogobrojni, štabovi odreda i operativna rukovodstva širom zemlje preduzeli slične mere na obaveštajnom planu. Svuda je uočljiva tendencija da se u sprovođenju mera samozaštite i prikupljanju obaveštajnih podataka odredi i partijske organizacije sve više oslanjaju na široke narodne mase čime obaveštajno-bezbednosna delatnost dobija sve više opštedruštveni, odnosno opštenarodni karakter. Nemalo instrukcija, naređenja, direktiva, uputstava itd. izdato je u tom pravcu od strane partijskih foruma i vojnih rukovodstava.

Centralni komitet KPJ je, takođe, sve to vreme bio u žiži događaja. Tako je u svojoj direktivi od 4. septembra 1941. upućenoj CK KP Hrvatske, pored uputstava za dalji razvoj ustanka i partizanske organizacije, skrenuo pažnju i na mere i budnosti, a posebno je zabranio da se u listu „Vjesnik" i u drugim štampanim materijalima iznose podaci o brojnim stanjima odreda, njihovom naoružanju i namerama. Time je ponovo istaknuta bezbednosna komponenta, kao važan preduslov za uspešno vođenje borbe.²¹

U članku *Borba partizana protiv nemačkih osvajača na istočnom frontu*, objavljenom u *Biltenu* br. 5 od 8. septembra 1941. komandant GŠ NOP odreda Jugoslavije, osvrćući se na neka iskustva sovjetskih partizana u pogledu obaveštajne službe, iznosi sledeće:

„Osim dobro maskiranih zaseda, brzih pokreta, sovjetski partizani imaju dobro organizovanu obaveštajnu službu, pri čemu ih naročito potpomaže mesno stanovništvo. Obaveštajna služba je važna ne samo radi upoznavanja kretanja neprijatelja, njegove snage, o tome gde se nalaze kakvi objekti ili materijal koji treba uništiti, već naročito i zbog toga da se partizani na vreme osiguraju od iznenađenja, od opkoljavanja i zaseda sa strane neprijateljskih potera. Pravilo partizana u borbi jeste da ne budu nikada iznenađeni, da ostanu nevidljivi, a da sve vide i znaju."²²

U stvari, ovo je jednovremeno bilo i uputstvo komandanta Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije koje se odnosilo i na NOP odrede u zemlji.

Prelaskom komandanta GŠ NOP odreda Jugoslavije iz Beograda na oslobođenu teritoriju septembra 1941. izvršile se korenite promene i u organizaciji obaveštajne službe u NOP odredima. Prateći situaciju i razvoj ustanka na terenu na osnovu mnogobrojnih izveštaja koji su dostavljeni kuririma u sedište Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije u Beogradu, komandant Glavnog štaba je stekao potpuni uvid nad celokupnom situacijom. Na osnovu njenog razvoja uočio je sve dobre strane i slabosti ustanka u njegovom početnom periodu. Zbog toga je bilo potrebno preduzeti mere koje bi kvalitetno uticale na unapređivanje celokune vojne organizacije NOP-a,

a time i obaveštajne službe. Tako je, posle dolaska Josipa Broza Tita na oslobođenu teritoriju, zakazano savetovanje predstavnika nacionalnih i pokrajinskih glavnih štabova u Stolicama, kraj Krupnja, 26. septembra 1941.* Na tom istorijskom savetovanju donete su

* Savetovanju su prisustvovali komandanti i politički komesari obližnjih partizanskih odreda i neki partijski rukovodioci.

brojne odluke od izuzetnog značaja za stvaranje jedinstvene vojne organizacije u zemlji. U pogledu daljeg razvoja obaveštajne službe, kao jedinstvene organizacije, donesena je odluka da se za obavljanje obaveštajne službe odredi jedno lice koje će istovremeno biti i član štaba. Tako su uspostavljeni obaveštajni organi u odredima NOPOJ.

Na Savetovanju je ukazano na značaj obaveštajne službe i odlučeno da se obaveštajnom delatnošću bavi poseban organ, što ni u kom slučaju nije značilo da delatnost obaveštajnih organa ostaje van kontrole i pomoći komandanata i političkih komesara, odnosno štabova. Međutim, određivanjem posebnog organa pri štabovima, izvršeno je, pre svega, rasterećenje komandanata i političkih komesara od ionako brojnih zadataka koji su stajali pred njima, a osim toga želelo se da se odredi posebno lice koje će se specijalizovati za tu funkciju i na taj način olakšati komandovanje.

Određivanjem posebnih organa za organizaciju obaveštajne delatnosti nisu nijednog momenta prestale obaveze Partije i SKOJ-a u pogledu prikupljanja obaveštajnih podataka i zaštite sopstvenih redova od prodiranja neprijatelja; naprotiv, Partija i dalje ostaje da neprekidno bdi nad jačanjem i razvojem obaveštajne službe u interesu narodnooslobodilačkog pokreta, kao što je to bila dužnost štabova i komandi na svim nivoima.

Tom odlukom o uvođenju posebnih obaveštajnih organa i prelaskom na jedan novi kvalitet u pogledu daljeg razvoja obaveštajne službe, nastaje nova etapa u razvoju obaveštajne delatnosti. Tako se od različitih formi i organizacionih oblika obaveštajne delatnosti u početnom periodu narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije, u stvari, prelazi na jedan viši stepen obaveštajne organizacije. Ali, to još uvek nije bila u punom smislu jedinstvena organizacija na celoj teritoriji Jugoslavije, već je to samo bio jedan korak napred ka ostvarenju tog cilja.

Savetovanjem u Stolicama završen je prvi period u razvoju obaveštajne službe NOP-a. Stečena iskustva u proteklom tromesečnom periodu oružane borbe protiv okupatora i njegovih pomagača bila su veoma značajna. Ona su pokazala da partizanski odredi bez tačnih obaveštajnih podataka i budnosti ne mogu uspešno izvršavati postavljene zadatke, i ne samo da ih ne mogu izvršavati uspešno već da i sami mogu zapasti u situaciju da zbog nebudnosti i tačnih obaveštajnih podataka budu uništeni. Ta iskustva su bila odlučujuća za dalje kvalitativno unapređenje obaveštajne službe u oba već do tada jasno izražena pravca — u obaveštajnom i bezbednosnom.

2. *Stvaranje i razvoj obaveštajne službe od Savetovanja u Stolicama 26. septembra 1941. do 27. novembra 1942.*

U duhu odluka donesenih na Savetovanju u Stolicama 26. i 27. septembra 1941, štabovi i komande su počeli da poklanjaju daleko veću pažnju obaveštajnoj službi i njenom prilagođavanju uslovima pod kojima su se borili pojedini NOP odredi. Uopšte treba istaći da je samoinicijativa štabova i komandi na svim nivoima bila u punoj meri zastupljena i da u pogledu daljeg usavršavanja obaveštajne službe nije bilo nikakvih krutih šablona. Zbog toga se, na osnovu odluka u Stolicama, još intenzivnije i organizovanije pristupilo prikupljanju podataka o snagama, namerama i kretanju neprijateljevih jedinica, o petokolonskim elementima i drugim saradnicima okupatora, kao i preduzimanju mera bezbednosti i samozaštite sopstvenih redova.

Slovenački narodnooslobodilački odbor (Slovenski narodno-osvobodilni svet) među prvima je objavio 1. oktobra 1941. u „Slovenskom poročevalecu“ Odluku o zaštiti slovenačkog naroda i njegovog pokreta. U osam tačaka odluke predviđene su rigorozne mere protiv izdajnika i slugu okupatora.²³ Zatim su Izvršni odbor Osvobodilne fronte i Glavni štab slovenačkih partizanskih četa 17. oktobra 1941. doneli odluku o formiranju Narodne zaštite za odbranu slovenačkog naroda od nasilja okupatora.

Narodna zaštita je bila legalna oružana formacija slovenačkog naroda. Njen zadatak je bio da sprečava zatvaranje i interniranje Slovenaca od okupatora, onemogućava rekviziciju, pljačku i preseeljavanje Slovenaca i naseljavanje tuđinaca, kao i hapšenje i streljanje talaca.²⁴ Njene jedinice su bile deo NOP odreda Slovenije. Organizovana je na teritorijalnom principu od terenskih odbora Osvobodilne fronte. Precizniji zadaci Narodne zaštite određeni su Pravilnikom Narodne zaštite donesenim 24. januara 1942.²⁵ od strane Glavnog štaba NOP odreda Slovenije; 23. aprila iste godine isti štab doneo je naredbu o tumačenju Pravilnika Narodne zaštite.²⁶ Tako je nastao osnovni embrion narodne, odnosno društvene samozaštite u Sloveniji. Krajem 1941. samo u Ljubljani se nalazilo 5 bataljona, a već u leto 1943. bilo je 9 bataljona sa oko 3.000 pripadnika Narodne zaštite.²⁷

Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije je u svom apelu od 10. oktobra 1941. upućenom stanovništvu gradova opkoljenih od narodnooslobodilačkih snaga Srbije, rekao i ovo:

„Javlajte narodnim snagama pozicije i pripreme okupatora. Onemogućite odvratnu rabotu petokolonsa i svih drugih izdajica — uništavajte ih na svakom koraku. Učinite sve da se i u vašem gradu neprijatelj oseti izgubljenim i ugroženim svakog trenutka.“²⁸

Tim apelom je još jednom ukazano na društveni smisao obaveštajne i bezbednosne delatnosti i da narod treba da bude jedan od osnovnih faktora na tome planu.

U tom smislu je karakteristično i naređenje Štaba 1. bataljona Kragujevačkog NOP odreda od 18. oktobra 1941. u kome se, pored ostalog, kaže:

„1. Odmah po prijemu ove naredbe organizovati obaveštajnu službu od pouzdanih i sigurnih ljudi u selima koja su neposredno kraj Kragujevca. Ovi ljudi imali bi zadatak da odmah obaveste četu za slučaj pojave Nedićevih bandita, zatim da izveste kojim se pravcem 'kreću, u kojoj jačini, šta imaju od oružja itd.“²⁹

Glavni štab NOP odreda Bosne i Hercegovine dostavio je 19. oktobra 1941. svim potčinjenim štabovima obaveštenje o zaključcima Savetovanja u Stolicama i u njemu se u pogledu obaveštajne službe kaže:

„Bez pravilne organizovane obaveštajne službe nema uspešnog vođenja rata. Treba pronaći pouzdane ljude koji će štabove i komandante mjesta obavještavati stalno o svemu što se radi — kako pozadi neprijatelja kao i u našoj vlastitoj pozadini. Za taj posao vrbovati naročito žene i omladinu, čak i dječake. Taj posao u Štabu treba da vrši jedno lice koje odgovara štabu.“³⁰

Iz ovoga se vidi, prvo, da je za obaveštajnu delatnost određen jedan organ, i, drugo — da je obaveštajna služba jedinstvena i da, pored čisto obaveštajne, uključuje i bezbednosnu komponentu.

Sličnu instrukciju uputio je i Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak 26. oktobra 1941 svim partijskim organizacijama u vezi sa političkim i organizacionim merama za borbu protiv okupatora. Pokrajinski komitet je tom prilikom stavio u dužnost svim članovima Partije i partizanima „da prate kretanje neprijatelja, koncentraciju njegovih snaga, otkrivaju njegove namjere i vješto organizuju kontrašpijunažu, te o svemu što doznaju odmah obavještavaju nadležne štabove“.³¹

Nakon toga je Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku održao 15. novembra 1941. savetovanje s komandantima i političkim komesarima NOP odreda i tom prilikom je, u duhu odluka u Stolicama i pomenutog pisma PK KPJ za Crnu Goru i Boku, ponovo ukazao na značaj obaveštajne službe naređujući da se „obavještajna služba mora organizovati počev od najmanje partizanske jedinice, pa naviše“.³²

U oktobru mesecu Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije izdao je dva veoma značajna uputstva: *Uputstvo o načinu odbrane oslobođene teritorije*³³ i *Uputstvo o načinu osvajanja naseljenog mesta*,³⁴ Ova uputstva su izrađena pod neposrednim uticajem Vrhovnog komandanta i za njih se može reći da su to prva pravila partizanske Ratne službe. U njima je posebno ukazano na značaj obaveštajne službe i društvene samozaštite. U uputstvima su detaljno određene obaveštajne i bezbednosne komponente u okviru obaveštajne delatnosti, a takođe je podvučen značaj i službe izviđanja.

Zbog vrlo složene situacije u Hrvatskoj, Glavni štab NOP odreda Hrvatske pristupio je organizaciji pored čisto obaveštajne (ili kako su je nazivali informativne), i političke obaveštajne službe za borbu protiv petokolonaša, denuncijanata, špijuna, provokatora i svih drugih neprijatelja koji su pokušali da podriju redove NOP-a i njegovih oružanih formacija — partizanskih odreda. Zbog toga je Glavni štab NOP odreda Hrvatske, uobličavajući do tada stečena dragocena iskustva, izdao 25. decembra 1941. *Uputstvo o organizaciji političke obaveštajne službe*. U njemu je, pored ostalog, rečeno:

„»Sve su to metodi kojima se protivnik služi već danas, a kojima će se služiti sve više, čim naš pokret i naša snaga budu jači. Kad ne može da nas slomi izvana, pokušava da nas razbije iznutra.

Da bismo taj rad uspješno spriječili i u zametku onemogućili podlu rabotu fašističkih plaćenika, moraju komesari, komandanti i partizani da razviju političku djelatnost i budnost. Ako to neće biti dovoljno, za taj rad treba organizirati posebnu službu, u kojoj će se drugovi za to određeni posvetiti isključivo pronalazaženju i razotkrivanju petokolonaških i tuđinskih agenata u našim redovima. Taj zadatak treba da vrši POLITIČKA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA.“³⁵

Tim uputstvom je, dalje, predviđeno da se u svakom bataljonu odredi politički obaveštajni oficir i da se u selima i naseljima organizuje široka mreža poverenika (vid. prilog br. 2).

Sve te mere na razvijanju obaveštajne delatnosti donešene su u vreme kada je u Jugoslaviji već bilo pod oružjem oko 80.000 boraca narodnooslobodilačkog pokreta koji su za sebe vezivali preko 500.000 neprijateljskih vojnika.

Za vreme boravka Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije u jugoistočnoj Bosni (a pre svega u Foči) posle napuštanja Užica (sada: Titovo Užice) izdat je čitav niz naređenja s posebnim osvrtnom na značaj i organizaciju obaveštajne službe. Te instrukcije su u to vreme, uglavnom, upućivane NOP odredima i prvim brigadama oko Vrhovnog štaba (1. i 2. proleterskoj brigadi). One su poslužile kao putokaz jedinicama u jugoistočnoj Bosni za organizaciju obaveštajne delatnosti u vreme kada se nizu kontrarevolucionarnih snaga priključio, do tada, koliko-toliko prikriveni protivnik — četnici Draže Mihailovića. Svi do tada postignuti sporazumi — usmeni i pismeni — bili su od četnika raskinuti i oni su otvoreno stupili u borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta stavljajući se u službu okupatoru, kao i svi ostali domaći izdajnici i kvislinzi: nedićevci, ljotićevci, ustaše, domobrani, zelenaši, bjelaši, slovenačko domobranstvo, vmrovci, balisti i drugi.

Time je front kontrarevolucije proširen, a zadaci koji su se postavljali u obaveštajnom pogledu pred jedinice NOP i DVJ postali su još složeniji i delikatniji.

Rukovodeći se naređenju Vrhovnog štaba, Operativni štab NOP odreda i DV za istočnu Bosnu izdao je naređenje svim potčinjenim jedinicama 4. februara 1942. u kome je u pogledu obaveštajne službe pisalo i ovo:

„Orijentirajte obaveštajnu službu kako u redovima neprijatelja, tako i redovima partizanske i dobrovoljačke vojske. Do sada je ta služba bila zanemarijana, pogotovo u našim redovima, i nije bilo odgovarajućeg druga za to.“³⁶

Prema tome, iz ove kratke instrukcije se vidi da je na tom području obaveštajna (informativna) i bezbednosna delatnost objedinjena u okviru obaveštajne službe i u rukama jednog lica (obaveštajnog organa). Ali, time je stavljena poenta i na bezbednosnu komponentu, kao i na određivanje posebnih obaveštajnih organa.

Februara 1942. Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije izdao je dva značajna dokumenta pod naslovom *Zadaci i ustrojstvo narodnooslobodilačkih odbora i Objašnjenja i uputstva za rad narodnooslo-*

bodilačkih odbora u oslobođenim krajevima, tj. dokumente poznate kao *Foćanski propisi*. U njima je u vezi bezbednosno-obaveštajne delatnosti stajalo i ovo:

„4. Kao organi reda i bezbjednosti, umjesto ranije policije i žandarmenije, N.O.O. organizuju seoske i gradske narodne straže[...]

Borba protiv špijuna, izdajica, plaćenika i agenata neprijatelja, protiv sabotaža i panikera pripada u prvom redu vojnim vlastima uz saradnju N.O.O. Krivce po ovim djelima sude vojni sudovi. Obavještajna služba takođe spada u nadležnost vojnih vlasti.“³⁷

Kao što se vidi, i u ovom dokumentu Vrhovnog štaba težište je na bezbednosnoj komponenti, što je potpuno i razumljivo s obzirom na vreme i situaciju kada je ovaj dokument nastao.

Za vreme druge neprijateljske ofanzive najviše vojno-političko rukovodstvo NOP-a je preduzelo energične mere na planu mera budnosti i stvaranja zdravih odnosa u jedinicama kao sigurne brane protiv prodora neprijatelja u sopstvene redove. Zahtevano je, takođe, od svih štabova na svim nivoima da se što više oslanjaju na partijske organizacije.

Tako je Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije 6. maja 1942. razradio prvi put od početka narodnooslobodilačkog rata jednu vrlo opširnu direktivu za organizaciju obaveštajne službe i sprovođenje mera bezbednosti. U toj direktivi Vrhovni štab se kritički osvrnuo na dotadašnje rezultate u organizaciji obaveštajne službe u potčinjenim štabovima i jedinicama, kao i organizacije izviđačke službe. U toj direktivi ponovo je podvučena jedinstvena organizacija obaveštajne delatnosti, ali s jasno izraženim njenim komponentama — bezbednosnom i obaveštajnom (u užem smislu reči). Međutim, u toj direktivi je, pak, naglasak bio na zaštiti sopstvenih redova od prodiranja neprijatelja i njegovog uticaja.

Takođe je potrebno istaći da se Vrhovni štab, ne uzimajući u obzir neposredno potčinjene jedinice, obratio direktno Centralnom komitetu KP Hrvatske i PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, jer je smatrao ovaj problem i kao političko pitanje kojim je trebalo da se bave partijske organizacije. Time je istaknuta uloga Partije u organizovanju kontraobaveštajne i političko-obaveštajne delatnosti.³⁸ (Vid. prilog br. 3)

Vrhovni štab je tom direktivom, pored toga, udario i osnove za stvaranje jedinstvene organizacije u proleterskim brigadama i odredima. Tom direktivom Vrhovni štab je ostavio, takođe, široki prostor za preuzimanje i drugih mera na organizacionom planu na pojedinim područjima u pogledu razvijanja i organizovanja obaveštajne aktivnosti uopšte, zavisno od specifičnih uslova pod kojima se razvijao NOP u pojedinim oblastima.

Paralelno se preduzimanjem raznih organizacijskih i drugih mera za jačanje i usavršavanje obaveštajne službe u operativnim jedinicama narodnooslobodilačkog pokreta i borbe radi njenog osposobljavanja za što efikasnije izvršavanje postavljenih zadataka u odbrani do tada stečenih revolucionarnih tekovina u jednoj od najtežih i prelomnih ratnih godina, Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije poklanjao je posebnu pažnju njenom razvoju i kod vojnoteritorijal-

nih organa, kao organa vojnih vlasti NOP-a u pozadini, na oslobođenoj teritoriji.

Komande mesta su od samog početka ustanka bile osnovne instance i embrioni buduće sveobuhvatne vojne organizacije pozadine. Pored zadataka na organizovanju društvene samozaštite kroz organizovanje partizanskih, seoskih i gradskih straža, te narodne milicije i drugih sličnih oružanih formacija, komande mesta su imale zadatak i da se bave obaveštajnom delatnošću. S razvojem oružane borbe i sve većom slobodnom teritorijom, u proleće 1942. Vrhovni štab je pristupio boljoj organizaciji pozadine stvaranjem viših instanci vojnih vlasti na oslobođenoj teritoriji — stvaraju se vojna područja kojima se potčinjavaju komande mesta u njihovom delokrugu. Time je olakšan posao operativnim jedinicama a stvoreni su uslovi za još tešnje povezivanje naroda, preko narodnooslobodilačkih odbora, s vojnom organizacijom NOP-a.³⁹

Pored mnogobrojnih zadataka koje dobijaju u to vreme komande vojnih područja, bezbednosni zadaci se postavljaju u prvi plan, kao i obaveštajna delatnost uopšte. Čitavim nizom parcijalnih naređenja i direktiva Vrhovni štab je, prema konkretnoj situaciji, rešavao nastale probleme na odgovarajućem području. Većinu tih mera Vrhovni štab je preuzeo u vreme kada su nemačke, italijanske i ustaško-domobranske snage 22. aprila 1942. preduzele operaciju „Trio I“, koja je u jugoslovenskoj istoriografiji poznata kao rogatičko-fočanska operacija. Ta neprijateljeva dejstva su trajala do 12. maja.⁴⁰

U tome periodu Vrhovni štab je 2. maja 1942. uputio jednu opširniju direktivu Operativnom štabu NOP odreda za Hercegovinu u kojoj je, pored ostalog, postavio zadatak da se na području Hercegovine formiraju vojna područja. Tom prilikom je odredio i zadatke tih vojnoteritorijalnih institucija. Pored ostalog, vojna područja su imala zadatak i „razvijanje obaveštajne službe“, kao i zadatke na području društvene samozaštite organizovanjem partizanskih straža pri komandama mesta.

Celovitije uputstvo o formiranju vojnoteritorijalnih organa Vrhovni štab je izdao 4. juna 1942. Uputstvo je na opširan način tretiralo formiranje komandi područja i komandi mesta i u njemu je poenta bila, pre svega, na bezbednosnom planu. Tako je u uputstvu, pored ostalog, stajalo:

„Ova mreža vojno-pozadinskog aparata, komandi područja i odreda sastoji se od komandi mesta, partizanskih straža, seoskih straža i seoskih omladinskih straža (omladinske desetine). Ovaiko razgranat aparat vojno-pozadinskih organa u stanju će biti izvršiti kontrolu pozadine, a naročito održavanje mera bezbednosti u njoj, zaoštriti borbu protiv domaćih izdajnika, petokolonaša uz podršku narodnih masa u pozadini[...]. Pozadinske vojne vlasti usko će sarađivati sa NOO i -biti im zaštita i oslonac za njihov rad. Tako će se onemogućiti u klici pokušaji pojedinaca ili grupa neprijatelja da vrše uticaj na slobodnu teritoriju.“⁴¹

Izdavanje jednog takvog uputstva od strane Vrhovnog štaba, 3. naglaskom na bezbednosne mere, nalagala je vojnopolitička situacija, jer su gubici i rastrojstva NOP odreda tada bili veći od raznih pučeva i rovarjenja unutrašnjeg nego od spoljnog neprijatelja.

Za to vreme ostali nacionalni i pokrajinski štabovi su preduzeli čitav niz mera na razvijanju obaveštajne delatnosti na osnovu uputstva Vrhovnog štaba NOP i DVJ od 6. maja 1942.

Glavni štab NOP odreda za Makedoniju izdao je juna 1942. naredbu o načinu dejstava partizanskih odreda u kojoj je posebnu pažnju skrenuo na sprovođenje mera bezbednosti u jedinicama,⁴² dok je Operativni štab NOP i DV za Bosansku krajinu 11. jula 1942. izdao detaljno Uputstvo za organizaciju obaveštajne službe u bataljonima, postavljenju političkih obaveštajnih oficira i uspostavljanju mreže poverenika. U Uputstvu su vrlo precizno tretirana pitanja o prikupljanju podataka o okupatorskim snagama, domobranima, petokolonašima, ubacivanju u neprijateljeve redove, narodnom raspoloženju i dostavljanju izveštaja.⁴³

Glavni štab NOP odreda Slovenije je 12. avgusta 1942. izdao naredbu o organizovanju obaveštajne službe u jedinicama u kojoj je detaljno obradio zadatke obaveštajne službe u oružanim formacijama GŠ NOP odreda Slovenije i povezivanju obaveštajne službe u jedinicama sa civilnom obaveštajnom službom i službom bezbednosti. Kao novina u ovoj naredbi se predviđa da obaveštajni oficir, iako odgovara za svoj rad komandantu i političkom komesaru jedinice, nije dužan da daje informacije obaveštajne prirode ako se one odnose na kompetenciju višeg pretpostavljenog štaba. Tu meru Glavni štab NOP odreda Slovenije pravdao je potrebom očuvanja tajnosti obaveštajnih podataka na određenim nivoima.⁴⁴

Stvaranjem veće slobodne teritorije u južnoj Bosni i Bosanskoj krajini krajem leta i početkom jeseni 1942, u pogledu organizovanja pozadine postavljeni su pred Vrhovni štab novi zadaci u daljem jačanju obaveštajno-bezbednosnih mera. Doduše, Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije je u toku marš-manevra (koji je počeo 24. juna 1942) Udarne grupe proleterskih prigada s područja Zelengore prema Bosanskoj krajini izdao više naređenja u kojima je, pored opštih operativnih zadataka, tretiran problem obaveštajne, bezbednosne i izviđačke delatnosti. S novonastalim i povoljnim razvojem situacije u delu južne Bosne i Bosanske krajine, kao i u drugim krajevima zemlje, nametnula se potreba za celishodnijom vojnom organizacijom pozadine. Zbog toga je vrhovni komandant NOP i DV Jugoslavije Josip Broz Tito u septembru 1942. izdao uputstvo o organizaciji pozadinskih vlasti u kojem je detaljno obrazložio njihove zadatke, a posebno u vezi sa preduzimanjem mera bezbednosti i organizacijom obaveštajne delatnosti. Tim i svim dosadašnjim aktima praktično je rešen osnovni problem u stvaranju jedinstvene obaveštajne organizacije na celoj teritoriji Jugoslavije.⁴⁵

Sva dotadašnja iskustva tokom proteklih većih ili manjih neprijateljskih operacija i sopstvenih ofanzivnih i defanzivnih dejstava mogla su se konačno do te mere uobličiti da se za dalju obaveštajnu delatnost stvore vrlo povoljni uslovi za njeno konačno organizaciono uobličavanje, koje će se potom zadržati sve do kraja rata. Taj momenat je nastupio 27. novembra 1942, kada je vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito objavio *Uput za obaveštajnu službu*.

Objavljivanjem toga uputa nastao je, u stvari, treći period u razvoju obaveštajne službe u narodnooslobodilačkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije (vid. prilog br 4)

3. Stvaranje i razvoj obaveštajne službe od 27. novembra 1942. do 13. maja 1944.

Pre objavljivanja pomenutog *Uputa za obaveštajnu službu* potrebno je istaći da su organi Vrhovnog štaba izdali još jedan dokument (naredbu) po pitanju sprovođenja mera bezbednosti na oslobođenoj teritoriji i po pitanju unutrašnje bezbednosti i budnosti u jedinicama. Tako je 1. novembra 1942. Privremeni upravni odsek Vrhovnog štaba NOP i DVJ izdao naredbu kojom su regulisana pitanja unutrašnje bezbednosti i budnosti u jedinicama NOP i DVJ. U toj naredbi su regulisana pitanja čuvanja naređenja, provere boraca koji dolaze u jedinice s terena, upoznavanja celokupnog boračkog i starešinskog sastava o značaju čuvanja vojne tajne, odnosu prema stanovništvu u svakodnevnim razgovorima i snabdevanju objavama partizana koji odlaze u druge jedinice.⁴⁶

Sve je to doneto u vreme kada je u Jugoslaviji već postojala slobodna teritorija veća od 50 000 km², kada je već bilo formirano 26 brigada i kada se pristupilo formiranju prvih divizija i korpusa.⁴⁷ S formiranjem prvih divizija stvorena je i Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, pa je i Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije 20. novembra 1942. zvanično promenio naziv u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavij (VŠ NOV i POJ).⁴⁸

Poslednjeg dana zasedanja AVNOJ-a 27. novembra 1943, vrhovni komandant Josip Broz Tito uputio je naređenje Glavnom štabu NOV i PO Slovenije sa Uputom za obaveštajnu službu zahtevajući od Glavnog štaba da u pogledu organizacije obaveštajne službe postupi po priloženom Uputu za obaveštajnu službu.⁴⁹ Time su konačno udareni temelji jedinstvene obaveštajne organizacije na teritoriji cele Jugoslavije. Posle sedamnaest meseci vrlo teških borbi sa okupatorom i njegovim pomagačima, Vrhovni štab je oformio takvo uputstvo o obaveštajnoj delatnosti koje se, uz samo neke manje promene, neće menjati do kraja rata.

Uput o obaveštajnoj službi udario je temelj stvaranju jedne savremene obaveštajne organizacije koja je mogla da odgovori postavljenim zadacima toga vremena.

U naređenju Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije od 27. novembra 1942. upućenom Glavnom štabu NOV i PO Slovenije, pored ostalog, pisalo je i ovo:

„Za organizaciju obaveštajne službe, u duhu predloženog uputa za ob. službu, vi ćete postupiti po sledećem:

1) Pri vašem glavnom štabu obrazovaćete glavni obaveštajni centar za Sloveniju. Šef ovog obaveštajnog centra biće istovremeno i član toga štaba.

Zadatak je glavnog obaveštajnog centra da organizuje, upravlja i rukovodi celokupnom obaveštajnom službom na području Slovenije u duhu priloženog uputa.

Za organizaciju ob. službe i razvoj ob. mreže, glavni ob. centar podeliće svoju teritoriju na četiri sektora i to: sektor Gorenjsko, sektor Notranj-

sko, sektor Dolenjsko i sektor Ljubljana. Za svaki od pomenutih sektora obrazovati pomoćne obaveštajne centre, koji su neposredno potčinjeni i odgovorni za svoj rad glavnom obaveštajnom centru."

Zatim su pomenutim naređenjem predviđeni organizacija i zadaci pomoćnih obaveštajnih centara na njihovim sektorima i podjelom ovih na rejonske obaveštajne centre.

Takođe, je predviđeno stvaranje odgovarajućih obaveštajnih centara u operativnim jedinicama: divizijama, brigadama i bataljonima i to divizijskih, brigadnih i bataljonskih obaveštajnih centara. Pored toga, predviđeno je stvaranje i odgovarajućih obaveštajnih centara kod vojnoteritorijalnih organa, tj. pri komandama područja i komandama mesta. Dalje je pomenutim naređenjem predviđeno da Glavni štab NOV i PO Slovenije dostavlja sedmično obaveštajne izveštaje, a po uspostavljanju veza — i kratke, šifrovane izveštaje u vidu depeša.

Slično naređenje sa Uputom za obaveštajnu službu Vrhovni štab dostavio je 2. decembra 1942. Glavnom Štabu NOV i PO Hrvatske, 1. bosanskom korpusu NOVJ i 6. istočnobosanskoj brigadi.⁵⁰

Uput za obaveštajnu službu koji je potpisao vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito, bio je, kao što je već rečeno, najpotpuniji dokumenat kojim je regulisana obaveštajno-bezbednosna delatnost u okviru jedinstvene obaveštajne službe Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Na početku Uputa za obaveštajnu službu napisano je:

"U našem oslobodilačkom ratu jedan od bitnih uslova uspeha je poznavanje stanja kod neprijatelja i njegovih namera uopšte, s jedne strane, a s druge strane dopustiti neprijatelju da sazna naše stanje 4 naše namere. To je zadatak naše obaveštajne službe. Obaveštajna služba predstavlja najmoćnije oružje komandovanja."

U daljem tekstu razrađene su sve najvažnije komponente organizacije obaveštajne službe na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji i u operativnim jedinicama NOV i POJ.

Tako je predviđeno da se na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji planski postavi obaveštajna mreža čiji je skelet trebalo da predstavljaju glavni, pomoćni i rejonski obaveštajni centri (GOC, POC i ROC), obaveštajni organi i obaveštajni poverenici po opštinama i selima. Dalje je predviđeno da se glavni obaveštajni centri neposredno potčinjavaju Obaveštajnom odseku Vrhovnog štaba NOV i POJ.

U glavnim obaveštajnim centrima trebalo je da se vrši prikupljanje, sređivanje, proveravanje i proučavanje obaveštajnih podataka radi njihovog daljeg korišćenja. Na čelu centra nalazio se šef kome je bilo potčinjeno više obaveštajnih organa, zavisno od prirode i obima posla.

Uputom je, takođe, predviđeno da se pri komandama područja i komandama mesta formiraju obaveštajni centri, koji bi bili potčinjeni: prvi — glavnim obaveštajnim centrima, a obaveštajni centri komandi mesta — obaveštajnim centrima komandi područja, dok su opštinski i seoski poverenici odgovarali za svoj rad obaveštajnim centrima komandi mesta.

Pomoćni obaveštajni centri formirali su se po potrebi i kada su to nalogale vojno-političke prilike. U tom slučaju je bilo predviđeno da čak i obaveštajni centri komandi područja mogu poslužiti kao pomoćni obaveštajni centri na izvesnom delu oslobođene teritorije. U tome smislu je, takođe, predviđena mogućnost da izvesni obaveštajni centri komandi mesta mogu poslužiti kao rejonski obaveštajni centri. Za sprovođenje tih varijanti u organizaciji obaveštajne delatnosti ostavljena je puna sloboda glavnim obaveštajnim centrima.

U operativnim jedinicama Uputom je predviđeno formiranje korpusnih, divizijskih, brigadnih i bataljonskih obaveštajnih centara u čiju je nadležnost spadala organizacija obaveštajne mreže u svojim jedinicama uspostavljanjem široke mreže poverenika po četama (baterijama).

Dalje je predviđeno da se korpusni, odnosno divizijski obaveštajni centri onih korpusa i divizija neposredno potčinjenih Vrhovnom štabu NOV i POJ, potčinjavaju i odgovaraju za svoj rad Obaveštajnom odseku Vrhovnog štaba.

Sto se tiče same organizacije obaveštajnih centara, predviđeno je da svaki obaveštajni centar ima dve sekcije: sekciju za obaveštavanje i sekciju za kontrašpijunažu.

Sekcija za obaveštavanje je imala osnovni zadatak da prikuplja sve raspoložive podatke o neprijatelju: organizaciji i formaciji neprijateljskih jedinica, rasporedu, brojnom stanju, sastavu, naoružanju, namerama, sistemu utvrđivanja, moralnom i materijalnom stanju, itd.

Sekcija za kontrašpijunažu je imala osnovni zadatak „da vodi odbranu od neprijateljske špijunaže“. Njeni osnovni zadaci su bili da suzbija lažne i tendenciozne vesti o snazi i moći okupatora i njegovih pomagača, da otkriva i pronalazi neprijateljske obaveštajne centre, agente i špijune, njihov sistem rada, denuncijante, provokatore, petokolonaše i sve subverzivne elemente u sopstvenim redovima i da u pogodnim prilikama ubacuje u neprijateljsku obaveštajnu mrežu „svoje sigurne i odane ljude“.

Uput je nadalje posebnu pažnju obratio odabiranju i izboru kadrova za obaveštajnu službu. Tako je u vezi s tim u Uputu stajalo i ovo:

„Za ob[aveštajne] organe i ostale sarađnike u obaveštajnoj službi uzimati ona lica koja imaju smisla, volje i sposobnosti za ovu vrstu službe. Ob[aveštajni] organi treba da budu ljudi jače inteligencije, vešti, hladni i prisebni, lukavi i prepredeni, ljudi koji imaju jako razvijen osećaj brze orijentacije, brzog uočavanja, ocene i saznanja svih okolnih pojava. Oni moraju biti hrabri i neuništivi, uverenja i ubeđenja da za njih nema prepreke koju oni ne bi mogli savladati.“

Za ob[aveštajne] organe i njihove povereni'ke treba prvenstveno uzimati pouzdane i sigurne partizane koji su pogodni za ovu službu.

U teritorijalnoj ob[aveštajnoj] službi za ob[aveštajne] organe treba uzimati prvenstveno omladince i omladinke koji su odani i privrženi našoj borbi, a imaju volje i sposobnosti za uspešno obavljanje svih ovih zadataka. Takođe za ob[aveštajnu] službu koristiti iz odnosnih mesta sva ona lica koja iz patriotizma i odanosti našoj borbi sama izraze želju da se prihvate ovog posla.

U izvesnim slučajevima, a prema vladajućim prilikama, mogu se za ob.[aveštajne] organe uzeti i ona lica koja hoće da rade za izvesnu materijalnu nagradu, odnosno materijalnu pomoć. Ovakve ob.[aveštajne] organe, koji su manje sigurni i pouzdani, treba budno kontrolisati i dodeljivati im samo strogo određene zadatke."

Uput je nadalje precizno predvideo saradnju i sadejstvo svih obaveštajnih organa, kao i održavanje tesne veze s partijskim organizacijama, te način sastavljanja i dostavljanja izveštaja i njihovog prenošenja. Za ovu poslednju meru su predviđeni kuriri za koje je predviđeno da „treba uzeti najsigurnije i najpouzdanije kurire, ljude vešte i okretne, koji se znaju snaći u svakoj situaciji" (vid. priloga br. 4, 5 i 6).

Izdavanjem ovog uputa za obaveštajnu službu označena je jedna velika prekretnica u organizaciji obaveštajne delatnosti narodnooslobodilačkog pokreta. U njemu su se stekla sva dotadašnja iskustva narodnooslobodilačke borbe. Uspostavljen je po prvi put jedinstveni obaveštajni sistem NOP-a koji je važio za celu teritoriju Jugoslavije. To je bio krupan korak napred u razvoju ove revolucionarne funkcije i oružja NOP-a u borbi protiv neprijatelja i svih kontrarevolucionarnih snaga, u borbi za očuvanje stečenih tekovina u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije.

Obaveštajna delatnost ovim uputom, kao i svim ranijim, oslanjala se na široke narodne mase patriotski nastrojene i odane NOP-u i zbog toga je karakter obaveštajne službe bio i ostao opštenarodni i opštenarodni.

Donošenjem ovog uputa od strane vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita završen je drugi period u razvoju obaveštajne službe NOP-a. Od prvih pionirskih koraka u NOR-u i stečenih iskustava kroz mnogobrojne bitke, uspehe i neuspehe, ovom prilikom učinjen je prelomni korak koji neće ostati bez još krupnijih rezultata u borbi protiv neprijatelja.

Potrebno je naglasiti da sprovođenje ovog uputa nije išlo tako brzo. Rasplamsavanje narodnooslobodilačkog rata i stvaranje i formiranje novih odreda, brigada, divizija i korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koja je već krajem 1942. u svom sastavu imala više desetina odreda, 33 brigade, 9 divizija i 2 korpusa sa ukupno oko 150 000 boraca, kao i stalna mobilnost i pokretljivost NOVJ onemogućavali su često da se pravovremeno dostave sva naređenja, direktive i uputstva.⁵¹ Zbog toga se nekada kasnilo i po nekoliko meseci, tako da se organizacija obaveštajne delatnosti sprovodila po ranije utvrđenim i ustaljenim načelima. Ali, i pored toga, sve to nije imalo bitnog uticaja po dalji razvoj i uspon obaveštajne službe u NOR-u. Zbog toga su svi štabovi i komande na svim instancama nastojali svim silama da se postojeći Uput za obaveštajnu službu što brže, temeljitije i efikasnije sprovede u život. Pa i kada je Uput za obaveštajnu službu i dostavljen, bio je nemali broj slučajeva nerazumevanja kod pojedinih štabova i komandi, tako da se tako reći celo vreme rata intervenisalo na njegovom striktnom sprovođenju u život.

To je bilo i razumljivo, jer su obaveštajni oficiri ginuli u mnogobrojnim obaveštajnim akcijama⁵², arhive su se gubile, propadale,

ili je do njih dolazio neprijatelj, smenjivali su se štabovi, određivani su novi obaveštajni organi a time su se gubile i obaveštajne veze za koje su znali samo dotadašnji obaveštajni rukovodioci. Sve su to bile objektivne teškoće, teškoće koje se nisu mogle izbeći.

Sa sprovođenjem Uputa za obaveštajnu službu počelo se prvo na teritoriji Bosne, jer je 1. bosanski korpus NOVJ bio pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ, zatim na području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, a potom i Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, dok se na ostalim područjima u zemlji, zbog nepovoljnih uslova u razvoju NOP-a, sa organizacijom obaveštajne delatnosti po postojećem uputu počelo znatno kasnije.

Na teritorijama Hrvatske i Slovenije u sprovođenju pomenutog uputa i reorganizacije obaveštajne delatnosti nije bilo nekih posebnih teškoća, jer je obaveštajno-bezbednosna delatnost na područjima glavnih štabova NOV i PO Hrvatske i Slovenije bila već prilično organizovana sa širokom obaveštajnom mrežom poverenika, kako na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, tako i u operativnim jedinicama. U Hrvatskoj su npr. već i ranije postojali obaveštajni oficiri koji su se bavili obaveštajnom službom u užem smislu (informativna služba) i pitanjima kontrašpijunaže (politička obaveštajna služba), te zbog toga i nisu postojale neke naročite teškoće u sprovođenju pomenutog uputa Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Tako je Glavni štab NOV i PO Hrvatske već krajem 1942. izdao potčinjenim štabovima Uputstvo o organizaciji obaveštajne službe Vrhovnog štaba NOV i POJ.⁵³

Međutim, treba istaći da je sa sprovođenjem Uputa za obaveštajnu službu u operativnim jedinicama i vojnoteritorijalnim komandama ipak išlo teško u prvoj polovini 1943. Bitke na Naretvi (operacija „Vajs”) i Sutjeski (operacija „Svare”), u jugoslovenskoj istoriografiji poznate kao četvrta i peta neprijateljska ofanziva, znatno su usporavale dosledno sprovođenje ovoga uputstva u život, što je bilo i razumljivo. Nalazeći se tako reći u šestomesečnim teškim borbama, jedinice pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ (Operativna grupa divizija) nisu imale mogućnosti ni da predahnu, pa je zbog toga u njihovim redovima bilo dosta teškoća u sprovođenju odgovarajućih mera na unapređenju obaveštajne delatnosti po postojećem uputu za obaveštajnu službu.

Ali, i pored svih nastalih teškoća, naročito značajni rezultati postignuti su na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji od strane teritorijalne obaveštajne službe. Teritorijalna obaveštajna služba, plan-ski postavljena, uspela je da izvrši prodor u vojne, obaveštajne i druge neprijateljske centre i da se sa uspehom nosi protiv neprijateljske obaveštajne aktivnosti i propagande. Teritorijalna obaveštajna služba je postepeno uspela da u neprijateljskim redovima i na ključnim tačkama stvori vojne komitete i mreže saradnika i poverenika od simpatizera NOP-a i članova KPJ, koji su na raznim punktovima u redovima okupatora i kontrarevolucionarnih snaga ostali po zadatku KPJ. Oslanjajući se na široke narodne mase koje su sve više i više pristupale NOP-u, teritorijalna obaveštajna služba je na taj način hvatala čvrste korene u samome narodu, što je bila garancija za uspeh u njenoj delatnosti.

Krajem godine je, po odluci vrhovnog komandanta NOV i PO Jugoslavije Josipa Broza Tita, izvršena i reorganizacija Vrhovnog štaba, tako da je ova najviša vojna institucija NOP-a u zemlji prilagođena novonastaloj situaciji i snažnom razvoju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Obrazovani su Operativni, Obaveštajni, Ekonomski, Vojnosudski, Tehnički, Sanitetski i Odsek za vojne vlasti u pozadini i precizno su im određeni zadaci. Pored toga, u sastavu Vrhovnog štaba formirana je i Komisija za borbu protiv špijuna i pete kolone. Na taj način, prema zadacima i organizaciji, Obaveštajni odsek i Komisija za borbu protiv špijuna i pete kolone bili su neposredno angažovani na tom planu u tesnoj saradnji sa Vojnosudskim odsekom.⁵⁴

Vrhovni komandant je 18. decembra 1942. doneo još jedno značajno naređenje radi jačanja oružanih snaga — formirao je Sekciju za Ratnu mornaricu pri 4. operativnoj zoni Hrvatske. U nizu zadataka koje je postavio pred Sekciju, u pogledu obaveštajne delatnosti stajalo je i ovo:

„d) U cilju izvršenja napred iznetih zadataka, neophodno je potrebno da Sekcija za Ratnu mornaricu postupi po sledećem:

- da uspostavi i održava vezu sa mornaričkim oficirima, podoficirima i mornarima, kako na Primorju, tako i sa onima u Zagrebu, odnosno onima koji se nalaze na teritoriji Jugoslavije, i to putem preko postavljene obaveštajne službe;

- da na osnovu prikupljenih podataka vodi evidenciju o dosadašnjem držanju i stavu prema narodnooslobodilačkoj borbi uopšte svih mornaričkih starešina i mornara[...];

- f) Ima da sprovede i razvije obaveštajnu službu na Primorju u cilju:

- da prikuplja podatke o rasporedu i jačini neprijateljskih ratnih luka, njihovom naoružanju i utvrđenjima i organizaciji odbrane istih;

- da prikuplja sve potrebne podatke o broju neprijateljskih plovniha jedinica (tonaža, posada, naoružanje, akcioni radius i druge karakteristike), kao i o njihovom kretanju po Jadranu;

- da prati i ispituje moralno stanje u neprijateljskoj mornarici i mogućnost uspostavljanja kontakata sa posadom neprijateljskih ratnih jedinica u cilju saradnje i zajedničke borbe protivu fašističkih starešina i komandnata uopšte.

Pri organizaciji obaveštajne službe, u smeru ove direktive, bazirati se na već postavljenu ob[aveštajnu] službu Glavnog ob[aveštajnog] centra za Dalmaciju, s tim što treba, prema ovim zadacima, proširiti i razviti obaveštajnu službu do maksimuma u cilju uspešnog izvršenja postavljenih zadataka.”⁵⁵

Kao što se vidi, Vrhovni komandant je postavio široku platformu za razvijanje obaveštajne delatnosti na području Sekcije za Ratnu mornaricu i pružio mogućnost svim patriotama koji su se na bilo koji način našli u redovima neprijateljske mornarice da se uključe u zajedničku borbu protiv okupatora i njegovih pomagača.

Ovde je potrebno, takođe, istaći da je Vrhovni komandant svojim naređenjem od 2. decembra 1942. upućenim Glavnom štafru NOV i PO Hrvatske sa Uputom za obaveštajnu službu predvideo da se pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske formira Glavni obaveštajni centar za Hrvatsku, dok su glavni obaveštajni centri za Hercegovinu i Dalmaciju bili u nadležnosti 4. operativne zone koja je tim naređenjem stavljena neposredno pod komandu Vrhovnog šta-

ba NOV i POJ. U tome smislu je i gore pomenuto naređenje Vrhovnog štaba zbog toga i upućeno Štabu 4. operativne zone.⁵⁶

S dostavljanjem Uputa za obaveštajnu službu od strane Centralnog komiteta KP Jugoslavije nacionalnim i pokrajinskim komitetima s potrebnim instrukcijama, o čemu je već bilo reči, valja reći da je Centralni komitet SKOJ-a izdao 14. januara 1943. Uputstvo o organizacionoj strukturi i osnovnim zadacima SKOJ-a u vojsci. U njemu se za obaveštajnu službu kaže i ovo:

„Ovaj sektor rada je često nepravilno shvaćen. Smatralo se je da drug koji po tom pitanju radi treba da pazi na sve greške svojih drugova, tako da su njega počeli izbegavati smatrajući ga nekim špijunom. Međutim, nije zadatak druga koji po ovome radi da pazi na greške drugova, koji treba svi u drugarskoj kritici da ispravljaju, već da ukazuje, što je uostalom i zadatak svakog drugog skojevca, da prikuplja podatke o djelovanju i kretanju neprijatelja.“⁵⁷

Centralni Komitet SJCOJ-a je ovim jasno ukazao na obaveze obaveštajnih organa i na dužnosti članova SKOJ-a, što ne isključuje mogućnost da je dolazilo do takvih grešaka koje su i dovele do pomenutih pojava u organizacijama SKOJ-a.

Na području Glavnog štafa NOV i PO Slovenije do početka 1943. stečena su nova iskustva u borbi protiv neprijatelja, tako da dotadašnje metode i oblici borbe VOS-a nisu mogli u celosti da odgovore postavljenim zadacima u situaciji kada je oslobodilačka borba slovenačkog naroda stupila u svoje odlučno razdoblje. Zbog toga je Centralni komitet KP Slovenije izdao 10. februara 1943. *Uputstvo za izgradnju Varnosno-obvešćevalne službe na terenu i u vojsci.*⁵⁸

Uputstvo, koje je potpisao Edvard Kardelj, vrlo detaljno je sadržalo nove zadatke VOS-a, koji je trebao da bude „akciono oružje oslobodilačke borbe za razbijanje neprijatelja na njegovim vlastitim pozicijama, s posebnim metodama, koje su svojstvene karakteru Varnosno-obvešćevalne službe“.

U Uputstvu je posebno određen položaj VOS-a ne samo kao akcionog oružja oslobodilačke borbe slovenačkog naroda u borbi protiv njegovog neprijatelja već i kao organa opšt društvenog oslobodilačkog pokreta i Osvobodilne fronte slovenačkog naroda. Dalje su u Uputstvu u posebnim poglavljima razrađeni organizacioni sistemi VOS-a, oblik partijskog rukovođenja VOS-om, kontrola Partije nad vojnoobaveštajnom službom, kao i izbor kadrova za službu bezbednosti i obaveštajnu službu.

Tako je predviđeno da celokupnim radom VOS-a na terenu i u vojsci rukovodi Centralna komisija bezbednosno-obaveštajne službe; da Centralna komisija za svoj rad odgovara CK KP Slovenije i CK KP Jugoslavije; da celokupni aparat VOS-a podleže kontroli Partije; da se ostvari najtešnja veza između VOS-a i Glavnog obaveštajnog centra NOV i PO Slovenije; da se izboru kadrova posvećuje najveća pažnja i da se prvenstveno regrutuju iz redova članova Partije.

Nakon ovog uputstva, Glavni štab NOV i PO Slovenije doneo je 17. februara 1943. *Uputstvo za izgradnju obaveštajne službe u jedinici NOV i PO Slovenije na osnovu Uputa o obaveštajnoj službi Vrhovnog štaba NOV i POJ od 27. novembra 1942.* Po ovome uputstvu

su uspostavljeni: Glavni obaveštajni centar Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, obaveštajni centri operativnih zona, brigadni i bataljonski obaveštajni centri, dok formiranje divizijskih obaveštajnih centara tada nije bilo predviđeno, jer je do prvoformiranih divizija na području Slovenije došlo tek u drugoj polovini 1943. godine. Ovim uputstvom G5 NOV i POS stavljena su van snage sva dotadašnja uputstva, i ono je bilo u potpunosti prilagođeno vojno-političkoj situaciji u Sloveniji i Uputu za obaveštajnu službu VŠ NOV i POJ.⁵⁹

Istovremeno sa izdavanjem ovog uputstva o izgradnji obaveštajne službe u jedinicama NOV i PO Slovenije, Centralna komisija VOS-a je 20. februara 1943. izdala *Praktična uputstva za organizaciju obaveštajne službe na terenu* angažujući za taj zadatak pokrajinske, okružne i rejonske komitete i povereništva.⁶⁰

Na taj način, ova dva dokumenta su zaokružila organizaciono-celokupnu obaveštajno-bezbednosnu delatnost na području Slovenije. Doduše, VOS je i dalje ostao kao bezbednosno-obaveštajni organ CK KP Slovenije. Zbog već široke i razgranate mreže, u njegovu se organizaciju nije diralo, osim onoliko koliko je bilo nužno u okviru predviđenog Uputstva CK KP Slovenije od 10. februara 1943, tako da je ova partijska bezbednosno-obaveštajna služba postojala sve do 19. februara 1944, kada je odlukom Slovenačkog narodnooslobodilačkog odbora ukinuta i tom prilikom joj je odato puno priznanje za njenu uspešnu trogodišnju delatnost.⁶¹

Nakon svih ovih mera, shodno postojećoj vojno-političkoj situaciji, širom zemlje u operativnim jedinicama i kod vojnoteritorijalnih organa ulagani su veliki naponi za organizovanje obaveštajne službe u duhu Uputa za obaveštajnu službu VŠ NOV i POJ. Sve te mere sprovedene su u jeku pojačanih neprijateljskih pritisaka širom zemlje na NOV i POJ, kao i na sve ostale društveno-političke organizacije NOP-a, a pre svega na KPJ, kako bi se suzbilo širenje narodnooslobodilačke borbe koja je uzimala sve više maha.

Neprijatelj je bio primoran da reorganizuje svoj bezbednosno-obaveštajni i policijski aparat. Tako nemačke okupacione vlasti vrše reorganizaciju svoje vojnoobaveštajne službe, tj. Abvera (Abwehr) i vojnopravnih i operativnih okupacionih komandi. Umesto institucije „Komandanta Jugoistoka“ i ujedno komandanta Grupe armije „E“ pod komandom general-pukovnika Aleksandra Lera sa sedištem u Solunu, nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga formirala je Komandu Jugoistoka i ujedno Komandu Grupe armija „F“ sa sedištem u Beogradu. Na čelo tih komandi postavljen je general-feldmaršal Maksimilijan fon Vajks. Vajksova komanda je počela s funkcionisanjem 26. avgusta 1943. s potčinjenom Grupom armija „E“ i 2. oklopnom armijom čiji je štab u avgustu 1943. prebačen sa sovjetsko-nemačkog (istočnog) fronta u Jugoslaviju.

Takođe je i u okupiranoj Srbiji izvršena reorganizacija nemačke okupacione uprave. Tako je ukinuta funkcija komandujućeg generala i okupacionog komandanta Srbije, a formirana je institucija Vojnopravnog komandanta Jugoistoka i ujedno komandanta Srbije na čelu s generalom pešadije Hansom Gustavom Felberom, da bi se na taj način operativne jedinice oslobodile za izvršenje čisto borbenih zadataka.⁶²

Sa objavljivanjem безусловne kapitulacije Italije 8. septembra 1943. nemačke oružane snage su, postupajući po planu „Akse“ („Achse“) — „Osovina“, pristupile okupaciji teritorije u Jugoslaviji koja je do tada bila pod italijanskom vlašću (okupacijom) dovodenjem novih jedinica iz Francuske i Norveške i nekih krajeva Trećeg Rajha.

S kapitulacijom italijanskih oružanih snaga i njihovim razoružanjem delimično i od jedinica NOV i POJ i prelaskom dela italijanskih jedinica u redove NOV i POJ, znatno su ojačane jedinice Narodnooslobodilačke vojske, posebno prilikom prilivom novih boraca iz Crne Gore, Dalmacije, dela Slovenije i Bosne i Hercegovine. Takođe je u znatnoj meri proširena slobodna teritorija, što je od Vrhovnog štaba NOV i POJ zahtevalo nove mere u pogledu zaštite sopstvenih redova od prodora neprijatelja i za borbu protiv pete kolone. Zbog toga je u septembru 1943. pri Vrhovnom štabu, umesto Komisije za borbu protiv špijuna i pete kolone, formiran Odsek zaštite naroda (Ozna) sa zadatkom da na čitavoj teritoriji zemlje uspostavi obaveštajnu mrežu radi borbe protiv špijuna i pete kolone.⁶³

To je bio korak napred u vezi s pojačanjem bezbednosnih mera u redovima NOVJ i u pozadini, za odbranu do tada stečenih revolucionarnih tekovina.

Sve te mere koje je preduzeo Vrhovni štab na planu usavršavanja obaveštajne službe i njenog osposobljavanja za izvršavanje još složenijih zadataka, potstakle su potčinjene štabove u traženju što boljih rešenja u okviru postojećeg Uputa za obaveštajnu službu, konkretizujući preduzete mere na uslove pod kojima su živele i borile se jedinice na svojim operativnim područjima.

Čitav niz instrukcija, analiza, naređenja i drugih akata izdali su potčinjeni nacionalni, pokrajinski i drugi štabovi (korpusni, divizijski, brigadni, radi unapređenja obaveštajne delatnosti. Takođe su počeli da se izdaju i obaveštajni bilteni koji su umnogome pomogli potčinjenim štabovima i komandama da se upoznaju sa strukturom, namerama i organizacijom neprijateljevih jedinica.⁶⁴

Tako su postupili glavni štabovi Hrvatske, Slovenije; i Vojvodine, i štabovi 1. hrvatskog i 2. bosanskog korpusa.⁶⁵

Glavni obaveštajni centar Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske 2. avgusta izdao je Uputstvo za organizaciju i rad obaveštajne službe u partizanskim odredima, grupama odreda i zonama. To je bila velika pomoć nižim štabovima, još nedovoljno iskusnim u organizovanju obaveštanje delatnosti.⁶⁶

Treba istaći da se sve to dešavalo u vreme kada je situacija na evropskim ratištima bila, uglavnom, preokrenuta u korist saveznika.

Na jugoslovenskom ratištu, zbog naglog jačanja Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, nemački okupator je bio prinuđen da krajem septembra i početkom oktobra 1943. angažuje u severozapadnim delovima zemlje, Dalmaciji i Crnoj Gori dve oklopne i pet pešadijskih divizija. Komanda Jugoistoka ulagala je velike napore da ovlada obalskim pojasom jugoslovenskog dela Jadrana i njegovim zaleđem, jer su se Nemci plašili savezničkog iskrcavanja u Dalmaciji.⁶⁷

Uoči kapitulacije Italije Vrhovni štab je formirao pet novih divizija, dva korpusa i više samostalnih brigada. Tako je NOVJ u svom sastavu već imala 18 divizija do 8. septembra 1943, dok je posle kapi-

tulacije Italije do kraja 1943. formirano još 9 divizija, pa je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije krajem 1943. u svome sastavu imala 27 divizija svrstanih u 8 korpusa, dok su, po naredbama Vrhovnog komandanta formirani još 9, 10. i 11. udarni korpus NOVJ.⁶⁸ To su bile respektivne oružane i revolucionarne snage naroda i narodnosti Jugoslavije za koje je britanski premijer Winston Cerčil u novembru 1943. rekao predsedniku Sjedinjenih Američkih Država Franklinu Delanu Ruzveltu sledeće:

„Ti valjani Titovi sljedbenici drže onoliko Nijemaca u Jugoslaviji koliko ih drže kombinovane anglo-američke snage južno od Rima.“⁶⁹

Tačnije, NOVJ je krajem 1943. vezivala za sebe 19 nemačkih divizija, veći broj samostalnih pukova, 8 divizija monarhofašističke Bugarske i delove 4 mađarske divizije, pored preko 250 000 kvislinških vojnika u zemlji.⁷⁰

Preko 300 000 naoružanih boraca NOVJ izazivali su svojom borbom veliko poštovanje kod saveznika antihitlerovske koalicije. Zbog toga je u Vrhovni štab još u vreme pete neprijateljske ofanzive stigla britanska vojna misija, a u septembru 1943. u Vrhovni štab je upućena saveznička vojna misija na čelu s brigadirom Ficrojem Meklejom (Fitzroy MacLean).⁷¹

Sve „Vojne i političke pobjede koje smo izvojevali do jeseni 1943. omogućile su da se na Drugom zasjedanju AVNOJ-a donesu historijske odluke kojima su postavljeni temelji novoj Jugoslaviji. Donošenje tih odluka rezultiralo je iz činjenice da je narodnooslobodilački pokret bio dominirajuća politička i vojna snaga u zemlji“ (Tito).⁷²

U svemu tome znatan udeo imala je i obaveštajna služba, koja se već razvila u snažnu organizaciju u službi NOP-a i njegovih revolucionarnih i oružanih snaga — Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Posle Drugog zasedanja AVNOJ-a nastavljen je proces daljeg jačanja i učvršćivanja obaveštajne organizacije. Neki štabovi su, kao što je kazano, sa zakašnjenjem od više meseci primili *Uput za obaveštajnu službu* propisan od Vrhovnog štaba 27. novembra 1942, ali to ih nije zaustavilo u razvijanju obaveštajne aktivnosti na osnovu tadašnjih direktiva i naređenja. Takav je bio slučaj i s Glavnim štabom NOV i PO Vojvodine, koji je Uput za obaveštajnu službu primio tek u jesen 1943.⁷³

I pored toga, Glavni štab NOV i PO Vojvodine izdao je svoje Uputstvo za organizaciju obaveštajne službe u vojsci i pozadini 28. avgusta 1943, koje je u celini odgovarao tadašnjim potrebama obaveštajne aktivnosti na operativnom području Glavnog štaba.⁷⁴

To uputstvo se razlikovalo od načela iznetih u *Uputu za obaveštajnu službu* Vrhovnog štaba, ali ipak treba reći da te razlike nisu bile suštinske, niti velike, jer se Glavni štab NOV i PO Vojvodine oslanjao u izradi pomenutog uputstva na veći broj uputstava i direktiva Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, odnosno 3. operativne zone.⁷⁵

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je već imao dovoljno iskustva, posebno u borbi protiv kontrarevolucije, jer je na njegovom opera-

tivnom području za jedan duži period, izuzimajući Crnu Goru 1942, besneo najžešći građanski rat a okupator s kvislinzima preduzimao čitav niz vrlo okrutnih i surovih mera u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta i njegovih oružanih snaga.⁷⁶

Pomenutim uputstvom od 28. avgusta 1943. Glavni štab NOV i PO Vojvodine organizovao je političku obaveštajnu i informativnu službu, što je terminološki odgovaralo postojećim uputstvima Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske u to vreme.

Politička obaveštajna služba se bavila pitanjima špijunaže i kontrašpijunaže i bila je organizovana u odredima, brigadama i komandama područja preko obaveštajnih oficira bataljona, odnosno komandi mesta.

Uputstvom je bilo predviđeno da tu službu vrše obaveštajni oficiri, odnosno njihovi vršioci dužnosti. U slučaju da u pomenutim jedinicama, uključujući i divizije, nije bilo obaveštajnog organa, Uputstvom je predviđeno da tu funkciju vrši zamenik političkog komesara odgovarajućeg štaba. Takođe je predviđeno da se u četama nađu po dva ili više obaveštajnih poverenika.

U nadležnost operativnih jedinica spadala je i organizacija obaveštajne službe na operativnom sektoru. Ti zadaci su bili u nadležnosti odreda (brigada). Svaki operativni sektor je bio podeljen na srezove, a u svakom srezu obaveštajni oficiri odreda (brigada) imali su da pronađu i postave po dva ili više sreskih poverenika. Sreski poverenici su, pak, bili obavezni da organizuju obaveštajnu službu u svakom mestu postavljajući za to po dva ili više mesnih poverenika.

Pored toga, Uputstvom je bila predviđena organizacija obaveštajne službe u pozadini, što je bilo u nadležnosti pomoćnika komandanta vojnog područja kome su, u obaveštajnom pogledu, bili potčinjeni pomoćnici komandanta mesta zaduženi za organizaciju obaveštajne delatnosti u mestu (naselju, selu). Pomoćnici komandanta vojnog područja, odnosno komandanta mesta imali su zvanje obaveštajnih oficira komandi vojnih područja, odnosno komandi mesta.

Na taj način je stvorena dvostruka obaveštajna mreža sastavljena od operativnih i pozadinskih obaveštajnih organa koji su se uvek morali nalaziti u tesnoj vezi na zajedničkim sektorima.

Uputstvo je, takođe, vrlo precizno predviđelo zadatke političke obaveštajne službe. U njemu je, pored ostalog, pisalo:

„Skoro 2 godine naša NOV i PO Vojvodine vodi ogorčenu borbu protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu ustaša, četnika i ostalih petokolonaša. Fašistički psi pokušavali su raznim sredstvima da unište NOV i PO i uguše borbu koju vode narodi Jugoslavije. Razne kaznene ekspedicije, strahoviti teror, divljačko paljenje naših sela i gradova, ubijanje žena, staraca i dece našeg naroda nisu uspele da slome snažni otpor naših naroda. Posle svake ofanzive naša NOV i PO postaju snažniji i zadaju fašističkim okupatorima i domaćim izrodima sve jače udarce. Pokazalo se, da se grubim oružanim nasiljem ne može uništiti borba našeg naroda. I ako do sada neprijatelj nije uspeo svojim pokušajima, okupator pokušava da pomoću svojih slugu domaćih petokolonaša, ustaša, četnika i domaćih izroda ubaci u naše redove svoje agente i špijune, kako bi nas iznutra svojim delovanjem oslabio i uništio. Pokušaji okupatora su jasni. Razbiti jedinstveni front NOV i naroda, raspiriti nacionalnu mržnju između Srba i drugih naroda i dovesti do bratoubilačkog rata.

Istina da svi dosadašnji pokušaji neprijatelja nisu imali uspeha, ali to nas ne sme uljuljkati, već baš ti neumorni pokušaji neprijatelja nameću, da svi rodoljubi otvore još više oči, kako bi sve pokušaje neprijatelja u pravo vreane osujetili, a krivce kaznili. Taj zadatak treba da vrši u prvom redu politička obaveštajna služba."

Kao što se vidi, i ovde je poenta na svenarodnoj i opštedruštvenoj samozastiti u borbi protiv podmuklog neprijatelja, a na obaveštajnim organima je zadatak da obaveštajnu delatnost organizuju i osposobe je za odbranu revolucionarnih tekovina NOP-a.

Pored toga, političkoj obaveštajnoj službi je stavljeno u zadatak da se poveže s partijskim rukovodstvom, dok je posebno naglašeno da obaveštajni poverenici moraju biti najbolji ljudi, iskusni, provereni i politički zreli.

Informativna grana obaveštajne službe imala je zadatak da ostvaruje veze s neprijateljskim uporištima angažujući za to ljude u neprijateljskim štabovima koji su bili spremni da sarađuju, ili da ubacuje u neprijateljske redove ljude odane NOP-u, a tamo gde sve to nije bilo moguće — da pronalazi i plaćene agente.

Uputstvom je ukazano da u svakom mestu gde se nalaze neprijateljske jedinice ima „veliki broj radnika, građana, vojnika, podoficira i oficira, koji su nezadovoljni sadanjim političkim i državnim uređenjem i sa merama koje sprovodi okupator i njegove sluge".

Posebno je ukazano na činjenicu da u neprijateljskim redovima ima veliki broj simpatizera NOP-a i da njih treba iskoristiti za informativnu delatnost.

U Uputstvu je, takođe vrlo opširno opisano koje sve informacije treba prikupljati o neprijatelju, kao i način održavanja veze sa obaveštajnim poverenicima i dostavljanje izveštaja.

Tako je, na primer, predviđeno da se za informativnu granu obaveštajne službe u izveštajima dostavljaju podaci o brojnom stanju neprijatelja, naoružanju, nacionalnom sastavu, teškom oružju, smeštaju, utvrđenjima, rasporedu automatskog oružja u uporištima, moralu neprijatelja, imenima njihovih starešina (komandanata i komandira), zasedama i pripadnosti jedinica.

Predviđeno je da izveštaji za političku obaveštajnu granu sadrže podatke o opštem političkom i moralnom stanju sopstvenih jedinica, odnosno vojske prema pozadini, opštem moralnom i političkom stanju naroda, tj. o njegovom raspoloženju prema NOP-u, pojavama špijuna, agenata, izdajnika, panikera, sabotera, huškača, četnika, pripadnika HSS-a itd, kao i moralnom i političkom stanju u komandama mesta, partizanskim stražama, bolnicama, radionicama i drugim pozadinskim organizacijama.

Kao što se vidi, obaveštajna delatnost na području Vojvodine bila je vrlo solidno organizovana: postojala je organizovana obaveštajna mreža, određeni su obaveštajni organi, a glavni izvori obaveštajnih podataka bili su narod i partijske organizacije. Zbog toga je i prelazak na organizaciju obaveštajne delatnosti po Uputu za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba NOV i POJ od 27. novembra 1942. time bio olakšan.⁷⁷

Iz izveštaja Obaveštajnog odseka glavnog štaba NOV i PO Vojvodine upućenog 2. decembra 1943. Obaveštajnom odeljenju Vrhovnog štaba NOV i POJ vidi se da je Glavni štab NOV i PO Vojvodine

prešao na novu organizaciju obaveštajne delatnosti tek krajem novembra 1943. i da je njena organizacija bila još uvek u toku.

Tako je, prema Uputu za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba, organizovana obaveštajna služba u 1. i 2. sremskom NOP odredu — jedinim operativnim jedinicama u to vreme pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine.

U odredima su obrazovani obaveštajni centri, dok je na terenu obaveštajna služba organizovana preko obaveštajnih centara u to vreme tri postojeće komande vojnih područja: Vinkovačkog, Sremsko-mitrovačkog i Rumskog vojnog područja. Što se tiče obaveštajnih centara pri komandama mesta, u pomenutom izveštaju je pisalo ovo:

„Obaveštajni centri pri komandama mesta ne postoje, jer teritorija Srema ne odgovara ni oslobođenoj ni neoslobođenoj teritoriji, zbog toga što neprijatelj u sela koja je napustio može doći kad hoće i u najkraćem roku (pola sata do 1 sat) sa većim snagama i oklopljenim vozilima, pa se komande mesta ne nalaze u mestima, nego za njih pogodnim mestima u šumama, dok mesta pogodna za obaveštajne centre na teritoriji zabtevu da budu orijentisana prema neprijateljskim uporištima, gradovima i centrima saobraćaja. Tako su obaveštajni centri koji bi se inače nalazili pri komandama mesta obrazovani u mestima koji najbolje odgovaraju gore navedenim uslovima.”

U izveštaju je, dalje, navedeno da su pri Vinkovačkom vojnom području organizovana četiri, pri Sremskomitrovačkom pet i pri Rumskom vojnom području četiri obaveštajna centra.

Naglašeno je da u Bačkoj i Banatu nije organizovana obaveštajna služba i da su preduzete „mere u cilju povezivanja sa terenima Bačke i Banata radi organizovanja obaveštajne službe”.

Posebno je analizirano stanje obaveštajne službe u jesen 1943. kada se u Sreanu nalazilo blizu 30.000 okupatorskih vojnika među kojima i po zlu poznata 1. kozačka konjička divizija. Paljenje velikog broja sela, razbijanje organizacija i obaveštajne mreže zbog vrlo intenzivnog i organizovanog rada Gestapoa, a naročito u Sremskoj Mitrovici, Zemunu, Vukovaru i Rumi, obaveštajna delatnost je imala ozbiljnih nedostataka. Pored toga, obaveštajna služba je trpela i zbog nedostatka kadrova, što je sve skupa imalo ozbiljne posledice, pa ipak, veza između naroda i narodnooslobodilačkog pokreta bila je dobra.⁷⁸

Nagli razvoj Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije krajem 1943. i specifični uslovi u pojedinim područjima primoravali su više štabove da traže i odgovarajuća rešenja prema konkretnoj situaciji i stanju kako na terenu, tako i u operativnim jedinicama. Tako je Glavni štab NOV i PO Hrvatske 8. decembra 1943. izdao *Uputstvo za vojnoobaveštajnu službu*, koji je reorganizovao obaveštajnu delatnost u operativnim jedinicama zbog nepravilnog odnosa pojedinih štabova, komandi i jedinica. U Uputstvu, pored ostalog, stoji:

„Međutim, i kod nas se, već u početku ustanka, paralelno sa ostalim rnerama, preduzimaju odgovarajuće mere protiv neprijateljske špijunaže. I blagodareći baš tim rnerama, neprijateljska špijunaža nije uspela da nam zada teze udarce. U našoj vojsci i pozadini pristupilo se planskom organizovanju obaveštajne službe, čiji je bio zadatak: *borba protiv neprijateljskih agenata i špijuna u našim redovima s jedne strane, i saznavanje tajni s druge strane*. To je bila i ostaje svrha naše obaveštajne službe.

Značaj obaveštajne službe u našoj vojsci ne samo da se nije smanjio, nego se naprotiv povećao...

Ima već duže vremena kako se ukazuje potreba za reorganizacijom ob[aveštajne] službe u našim operativnim jedinicama, na teritoriji Hrvatske. Reorganizacija je potrebna, kako zbog organizacione jednoobraznosti, tako i jednoobraznosti direktiva i uputstava za rad ob[aveštajne] službe u vojsci.

Do sada su štabovi nekih naših jedinica smatrali ob[aveštajnu] službu nečim zasebnim, nečim što nije organski vezano za sam štab, nečim *što se njih vrlo malo, ili gotovo ništa ne tiče*. Delatnost ob[aveštajne] službe svojih jedinica nisu smatrali *sastavnim delom delatnosti svoga štaba*, pa prema tome nisu se ni osećali *odgovornim za njen rad*. To je imalo za posledicu *zanemarivanje* ob[aveštajne] službe i neukazivanje potrebne pomoći drugovima koji su bili u njihovim štabovima zaduženim po toj liniji. Naravno da je to išlo na štetu naše ob[aveštajne] službe."

Na osnovu takve ocene Glavnog obaveštajnog centra Hrvatske (Vojnoobaveštajna sekcija) preduzete su mere pa su ukinuti obaveštajni centri u štabovima korpusa, zona, divizija, operativnih sektora, brigada i odreda i ustanovljena funkcija obaveštajnog oficira, kao člana odnosno štaba. Takođe su ukinuti obaveštajni oficiri u štabovima bataljona, a njihove funkcije su preuzeli politički komesari, odnosno njihovi zamenici, pored svojih redovnih dužnosti, mada je ostavljena mogućnost da se, ukoliko se za to ukaže potreba, u bataljonima može odstupiti od predviđenih mera.

Istim uputstvom regulisan je odnos između vojnoobaveštajne službe, s jedne, i informativne i teritorijalne (terenske) obaveštajne službe, s druge strane, pošto su naredbom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske organizaciono odvojene vojna informativna služba i terenska obaveštajna služba od vojnoobaveštajne službe. Međutim, i pored toga što su ove službe po prvi put odvojene u operativnim jedinicama, dakle još pre 13. maja 1944, naglašeno je da između njih mora i dalje postojati „najuža saradnja i povezanost”.

U Uputstvu je posebno naglašeno da su „obaveštajni poverenici u četama osnov i temelj obaveštajne službe u svakoj našoj vojnoj jedinici”. U vezi s tim date su i detaljne instrukcije o kvalitetu poverenika.⁷⁹

Prema tome, ovo uputstvo Glavnog obaveštajnog centra NOV i PO Hrvatske bio je nov kvalitet u razvoju obaveštajno-bezbednosne delatnosti, kao nužne podele rada u datoj situaciji na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. *Ovim uputstvom je u potpunosti odvojena obaveštajna (ofanzivna) od kontraobaveštajne (defanzivne) komponente do tada jedinstvene obaveštajne organizacije.* Povereništvo za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije će malo kasnije, 13. maja 1944, doneti odluku kojom će se zaokružiti proces razvoja obaveštajno-bezbednosne organizacije NOP-a i definitivno odvojiti obaveštajnu od kontraobaveštajne delatnosti.⁸⁰

Na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Slovenije preduzete su takođe, odgovarajuće mere na poboljšanju obaveštajno-bezbednosne delatnosti. Posle ukidanja Varnostno-obvešćevalne službe (VOS) odukom Izvršnog odbora Osvobodilne fronte od 19. februara 1944⁸¹, Obaveštajno odeljenje Glavnog štaba NOV i PO Slovenije je izdalo uputstvo štabovima 7. i 9. korpusa NOVJ i 4. operativne

one o organizaciji obaveštajne službe pridržavajući se u svemu Uputa a obaveštajnu službu Vrhovnog štaba od 27. novembra 1942, posebno e zadržavajući na organizaciji kontrašpijunaže.⁸²

Nakon toga je Glavni štab NOV i PO Slovenije svojom nared-
om od 7. marta 1944. odredio organizacijsko-formacijski sastav i
trukturu obaveštajnih centara korpusa i zone. Tako je tom nared-
om predviđeno da se na čelu obaveštajnog centra nalazi šef obaveš-
ajnog centra kome su u radu pomagali još pet lica: prvi pomoćnik,
oji je u stvari bio njegov zamenik; drugi pomoćnik za pitanja kontra-
pijunaže u operativnim jedinicama korpusa; treći pomoćnik, koji se
avio pitanjem prikupljanja obaveštajnih podataka o neprijatelju na
perativnom području korpusa; četvrti pomoćnik za probleme obaveš-
ijne delatnosti prema inostranstvu, i administrator.

Novina u ovoj naredbi bila da je ta što je u obaveštajnom cen-
u korpusa bilo predviđeno lice koje je trebalo da se bavi organiza-
ijom obaveštajne delatnosti van granica Slovenije, tj. na podračji-
la u Italiji, Austriji i Mađarskoj, tj. tamo gde živi slovenački živalj.
gde Osvobodilna fronta nije uspela da se organizaciono učvrsti.

Naredba je takođe precizirala konkretne zadatke za svako lice
obaveštajnom centru, što je, u celini uzevši, bio kvalitativan korak
apred na daljem jačanju obaveštajno-bezbednosne delatnosti na slo-
enačkom tlu, gde su i do tada bili postignuti veoma značajni
ezultati.⁸³

Razrađujući dalje obaveštajno-bezbednosnu organizaciju, Glavni
tab NOV i PO Slovenije je svojom instrukcijom od 4. maja 1944. re-
rganizovao i Obaveštajno odeljenje Glavnog štaba NOV i PO Slove-
ije. Tako je tim aktom predviđeno da Obaveštajno odeljenje ima
i odseka sa najmanje 16 ljudi, i to: Odsek za organizaciju i delovanje
baveštajnog aparata u operativnim i pozadinskim jedinicama, Odsek
a organizaciju i delovanje obaveštajnog aparata na oslobođenoj i ne-
slobodenoj teritoriji i Odsek za organizaciju i delovanje obaveštajnog
parata za inostranstvo.

Na čelu Obaveštajnog odeljenja, prema toj instrukciji, nalazio
: načelnik kome je pomagao njegov pomoćnik i ujedno njegov za-
lenik, s dva daktilografa. U Prvom odseku su bila predviđena naj-
lanje tri lica; u Drugom odseku je bilo predviđeno najmanje pet li-
1 čiji je zadatak bio da organizuju obaveštajne punktove u nepri-
teljskim uporištima i pri čemu su dva obaveštajca imali da budu
talno na terenu; Treći odsek je trebalo da ima u svome sastavu naj-
lanje 4 lica za organizaciju obaveštajne delatnosti u Primorskom i
tajerskoj i na tim područjima se morao stalno nalaziti po jedan oba-
eštajni organ iz pomenutog odseka.

Takođe je predviđeno da se, po potrebi, formira i Četvrti odsek
oji bi se bavio problemom školovanja obaveštajnih kadrova.

Tako je Glavni štab NOV i PO Slovenije postavio obaveštajnu
rganizaciju na svom operativnom području u prvoj polovini 1944.
odine.⁸⁴

Iz tog perioda je vrlo interesantan i sveobuhvatan *Kratak uput
2 vršenje informativne službe kod jedinica IV korpusa NOVJ*, raz-
iđen od strane Štaba 4. udarnog korpusa NOVJ 23. marta 1944. Iako

je Uput nazvan „kratkim“, on praktično ima 28 stranica teksta u kome se na opširan način daju instrukcije o osnovnim zadacima informativne službe na prikupljanju obaveštajnih podataka o neprijatelju, i organizacijskim metodama informativne službe s posebnim osvrtom na organizaciju veze pri dostavljanju izveštaja.⁸⁵

Takođe su u istom periodu i mnoge druge jedinice izdavale kraća uputstva i naređenja za poboljšanje obaveštajne delatnosti, što je bio rezultat svih dotadašnjih napora Vrhovnog štaba i nacionalnih i pokrajinskih vojnih i partijskih rukovodstava na unapređenju obaveštajne službe, kako u operativnim jedinicama, tako i na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji.

4. Stvaranje i razvoj obaveštajne službe od formiranja Odeljenja zaštite naroda 13. maja 1944. do kraja rata

Početkom 1944. stanje na evropskim ratištima je bilo vrlo povoljno za antifašističku koaliciju. Crvena armija je u zimskoj ofanzivi napredovala 300 do 500 kilometara na zapad i oslobodila velike do tada okupirane teritorije, dok su zapadni Saveznici napredovali prema Rimu i vršili poslednje pripreme za otvaranje drugog fronta.

Na jugoslovenskom ratištu okupator je u zimskim operacijama 1943/44. postigao izvesne rezultate, ali ne i osnovni cilj — da razbije Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, već je naprotiv, NOVJ iz tih borbi izašla još snažnija. Polovinom maja 1944. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, pored većeg broja NOP odreda, imala je u svome sastavu 35 divizija svrstanih u 11 korpusa NOVJ sa blizu 350.000 boraca pod oružjem.

Takođe je i politička klima bila vrlo povoljna. Istorijske odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a imale su ogroman značaj po dalji razvoj NOP-a u zemlji i njegovu afirmaciju kod saveznika u inostranstvu.⁸⁶ Zapadni saveznici, suočeni s realnom situacijom u zemlji, gde je ogromna većina naroda i narodnosti Jugoslavije bila već uz NOP, bili su primorani da menjaju odnos prema novoj Jugoslaviji i da nastave s kursom započetim na osnovu odluka donetih u Teheranu početkom decembra 1943. od strane šefova velikih sila antifašističke koalicije SAD, Velike Britanije i SSSR-a: Ruzvelta, Cerčila i Staljina, kada je odlučeno da se Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije ukaže što je moguće više pomoći u ratnom materijalu u borbi protiv okupatora i kvislinga.⁸⁷

Otpočeli su, takođe, razgovori na političkom planu radi stvaranja jedinstvene vlade u zemlji, koji su završeni potpisivanjem Viškog sporazuma Tito — Šubašić od 16. juna i Beogradskog sporazuma Tito — Šubašić od 2. novembra 1944.

U takvoj situaciji vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito doneo je, 13. maja 1944, Odluku o formiranju Odeljenja zaštite naroda (Ozna pri Povereništvu za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. *Tom odlukom su definitivno i zvanično odvojene bezbednosne funkcije od obaveštajnih.* Ozna je tim aktom postala jedinstvena centralizovana organi-

zacija bezbednosti u momentu kada je njeno stvaranje bilo neophodno. Na početku te odluke se kaže:

„U sadašnje vreme političkom obaveštajnom službom na teritoriji koju su okupirali Nemci i njihovi agenti, kao i borbom protiv špijuna, diverzanata, terorista i drugih antinarodnih elemenata u Narodnooslobodilačkom pokretu, bavi se niz organizacija. Vojna obaveštajna služba vrši i političku obaveštajnu i kontraobaveštajnu službu ...

Zato je već sada nužno stvoriti jedinstvenu moćnu organizaciju, koja bi upravljala političkom obaveštajnom službom u inostranstvu i na okupiranoj teritoriji i kontraobaveštajnom službom u NOVJ i na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji.

Jedinstvena struktura i centralizovano rukovodstvo omogućuju obezbeđenje jedinstvene i čvrste političke linije u obaveštajnoj i kontraobaveštajnoj službi i daju Vrhovnom komandantu i rukovodstvu NOP moćno oružje za nanošenje jednovremenih udara po fašističkim i drugim neprijateljskim elementima po čitavoj zemlji.“

Tom odlukom Vrhovnog komandanta Odeljenja za zaštitu naroda stavljeno je u dužnost politička obaveštajna i kontraobaveštajna služba na okupiranoj teritoriji Jugoslavije i u inostranstvu, kontraobaveštajna služba na oslobođenoj teritoriji i u vojsci.

U tu svrhu, prema utvrđenoj šemi, Odeljenje za zaštitu naroda Povereništva za narodnu odbranu NKOJ-a u svome sastavu je imalo četiri odseka.

Prvi odsek (obaveštajni) imao je zadatak da organizuje svoje ilegalne centre u raznim državama i državnim ustanovama protivnika na okupiranoj teritoriji i da rukovodi njihovim radom. Pored toga, Prvi odsek je imao zadatak da vrbuje i obučava poverenike i da rukovodi radom prvih odseka u nižim instancama.

Drugi odsek je imao zadatak da organizuje kontraobaveštajnu službu na oslobođenoj teritoriji putem stvaranja mreže poverenika u raznim ustanovama i da vodi računa o aktivnosti inostranih diplomatskih i vojnih misija od kojih neke poslednjih dana rata nisu bile nimalo prijateljski nastrojene prema novoj Jugoslaviji. Pored toga, Drugi odsek je imao zadatak da rukovodi radom drugih odseka u nižim komandama, ustanovama i štabovima.

Treći odsek Ozne je imao zadatak da organizuje kontraobaveštajnu službu u jedinicama NOV i POJ stvaranjem mreže poverenika i da rukovodi radom trećih odseka u podređenim instancama.

Četvrti odsek je imao zadatak da se bavi čisto statističko-tehničkim podacima i da vodi evidenciju lica kojima se bave prva tri odseka.

Odlukom Vrhovnog komandanta su na sličan način propisane obaveze i zadaci Odeljenja zaštite naroda na teritoriji glavnih štabova i na teritoriji pojedinih zemalja Jugoslavije u pograničnim oblastima prema susedima, kao i u korpusnim vojnim oblastima, da bi se na kraju reklo:

„Ova struktura čini za vreme rata efikasan sistem mera za borbu protiv elemenata koji su neprijateljski raspoloženi prema DOP-u i istovremeno laje mogućnost, da se, s prelaskom na mirnodopske uslove, lako stvori aparat Državne bezbednosti, time što bi se od vojske odvojili Prvi i Drugi odsjeci DZNE.“⁸

Nakon toga je Odeljenje zaštite naroda Povereništva narodne odbrane Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije 18. maja 1944. izdalo svoje uputstvo u kome je, pored ostalog, rečeno:

„Vojnička i politička obaveštajna služba i kontraobaveštajna služba uvek su bile jako oruđe u rukama jedne zemlje [države] u borbi protiv svojih unutrašnjih i spoljnih neprijatelja. Danas, u uslovima surove borbe i rata protiv fašizma, rad i borba na tom polju imaju naročiti vojničko-politički značaj. Za nas, koji smo se uhvatili u koštac sa jakim neprijateljem i već se tri godine borimo na život i smrt, politička obaveštajna služba i kontraobaveštajna služba predstavljaju takođe veliko oružje za nanošenje udaraca svim poduhvatima, namerama i težnjama okupatora i njegovih slugu i agenata. Zbog toga se danas pitanju organizovanja obavljanja obaveštajne službe i kontraobaveštajne službe pristupa s najvećom ozbiljnošću.”⁸⁹

Ovim aktima nastao je, u stvari, četvrti period u razvoju obaveštajne službe u narodnooslobodilačkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije. U nadležnosti operativnih jedinica NOVJ ostaju sada vojnoobaveštajna služba, izviđačka služba i služba osmatranja, u kom smislu i vrhovni komandant maršal Tito izdaje 4. avgusta 1944. *Uputstvo o prikupljanju i dostavljanju podataka o neprijatelju s težištem na izviđanju i obradi izveštaja*.⁹⁰

Time je, praktično, završeno jedno razdoblje u postojanju jedinstvene obaveštajne organizacije u zemlji, koja je postigla izuzetne rezultate, ali koja je morala i da se menja u odnosu na specifične uslove i okolnosti nastale u prvoj polovini 1944. godine.

Nacionalni, pokrajinski i drugi štabovi u ovim uslovima razvije ponovo punu inicijativu za traženje najboljih rešenja u organizaciji vojnoobaveštajne službe u operativnim jedinicama NOV i POJ. Tako će ponovo nastati veći broj uputstava prilagođenih novim uslovima zbog izdvajanja bezbednosnog aparata iz dotadašnje obaveštajne organizacije.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je među prvima razradio odgovarajuća uputstva za organizaciju vojnoobaveštajne službe na svome području. On je već 1. septembra 1944. izdao *Privremeni uput za vojnu obaveštajnu službu*, u kome je kao zadatak službi postavio da prikuplja podatke o neprijateljskoj vojsci u zemlji i inostranstvu, da sredi podatke i daje ih na korišćenje vojnom rukovodstvu i da sprema obaveštajni kadar. U tome smislu je postavljena i organizacija obaveštajne službe.

Predviđeno je da štabovi korpusa imaju obaveštajne odseke sastava: šef, zamenik i, po potrebi, jedno ili više obaveštajnih oficira, potreban broj prevodilaca, pisara i crtača.

Na teritoriji korpusnih vojnih oblasti predviđeno je da se formira potreban broj *obaveštajnih sektora* na čelu sa šefom i njegovim zamenikom. Sektori su trebali da nose geografske nazive kao: „Žumberački obaveštajni sektor”, „Moslavački obaveštajni sektor”, „Podravski obaveštajni sektor”, itd. Pored toga, pomenuti sektori su se mogli i skraćeno nazivati kao na primer: „OBS Žumberak”.

Uputstvom je predviđeno da se na području obaveštajnih sektora formira potreban broj *obaveštajnih punktova* postavljanjem u neprijateljskim uporištima (garnizonima) ili u njegovoj blizini, na

raskrscicama važnih saobraćajnih komunikacija i pri drugim važnim objektima. Radom obaveštajnog punkta je rukovalo za to određeno lice (oficir, podoficir ili drugo podesno lice) preko potrebnog broja *obaveštajnih poverenika (agenata)*. Radi konspiracije obaveštajni punktovi su bili označavani rimskim brojevima, kao: „X obaveštajni punkt Zumberačkog sektora“, ili samo skraćeno „X OPB Žumberak“. Poverenici su, pak, označavani arapskim brojevima, kao: „Obaveštajni poverenik X/36“, ili samo skraćeno „P X/86“.

Što se tiče organizacije obaveštajne službe u operativnim jedinicama, predviđeno je: da se u štabovima divizija nalazi obaveštajni oficir (po potrebi i pomoćnik), motociklista ili konjanik (kao kurir) i izviđačka četa sa radio-telefonskom ili radio-telegrafskom stanicom; da se u štabovima brigada nalazi obaveštajni oficir, kurir-konjanik i izviđački vod sa sredstvima veze; da se u štabovima bataljona ponovo uvedu obaveštajni oficiri, koji su pored kurira pod jvojom neposrednom komandom imali i izviđačku desetinu. Slična organizacija je postavljena i u odredima, odnosno štabovima grupa odreda, što je sve bilo u skladu s pomenutim uputstvom Vrhovnog komandanta od 4. avgusta 1944. Dalje je u Uputstvu posebno pažnja posvećena izboru kadrova. „Za rukovodioce obaveštajnom službom treba odrediti one drugove ili drugarice, koji su potpuno odani NOB, koji su apsolutno provereni u borbi, koji imaju volju za taj poziv i bar donekle stručne sposobnosti“ — rečeno je i to pored ostalog, u tom uputstvu.

Takođe su u Uputstvu razrađeni veza i način, metodi i predmet prikupljanja podataka o neprijatelju, političkom stanju, štampi, špijunaži, važnim objektima, cestama, železničkim prugama, rekama (vodama), prelazima, konfiguraciji terena i njegovoj prirodi, pijaćoj vodi, naseljima, većim poljoprivrednim dobrima, voznim redovima, građevinama, praćenju pokreta neprijatelja, načinu saslušavanja zarobljenika, prebeglica i sumnjivih lica, organizaciji prislušne službe, zadacima izviđačkih jedinica sopstvenih operativnih jedinica, knjigovodstvu, obaveštajnoj administraciji, kao i o načinu vođenja raznih kartoteka o neprijateljevim komandama, štabovima i jedinicama — posebno u odnosu na okupatora, a posebno u odnosu na ustaše, četnike i domobrane.

U Uputstvu je detaljnije obrađen postupak oko dostavljanja izveštaja i proučavanja podataka o neprijatelju, kao i postupak sa zaplenjenom neprijateljskom arhivom i dokumentima.

U Uputstvu nalazio se poseban prilog pod nazivom *Zadatak i program obaveštajne škole Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske*, u kome je detaljno izneta problematika školovanja obaveštajnih kadrova s temama i podtemama.⁹¹

U isto vreme i Štab 5. udarnog korpusa NOVJ izdaje *Uputstvo za organizaciju izviđačke službe u jedinicama 5. korpusa NOVJ*, u kome je naredio formiranje izviđačkih jedinica na svim instancama i predvideo njihove zadatke,⁹² dok je Glavni štab NOV i PO Slovenije izdao takođe niz instrukcija po pitanju bezbednosti u vezi s organizacijom Ozne.⁹³

Na planu bezbednosnih mera Vrhovni štab je 5. januara 1945. dostavio svim potčinjenim štabovima, komandama, ustanovama i

jedinicama *Uputstvo za rad vojnih cenzora*, čime je ozvaničena vojna cenzura u operativnim jedinicama NOV i POJ budući da je s narastanjem NOVJ kroz razne oblike privatne i službene prepiske, štampe i drugih pisanih dokumenata sve više oticalo podataka o vojnim i drugim aspektima koji su mogli poslužiti neprijatelju u obaveštajne svrhe.⁹⁴

Paralelno s vojnom cenzurom, Vrhovni komandant je 24. januara 1945. potpisao i *Uputstvo o čuvanju vojnih tajni*, u kome je detaljno precizirano šta se sve smatra vojnom tajnom. Tim uputstvom su upozoreni svi štabovi, komande, ustanove i jedinice sa nastojanjima neprijatelja da svim raspoloživim sredstvima, a prvenstveno preko svoje obaveštajne službe, dođu do podataka o vojničkom, privrednom i industrijskom potencijalu zemlje, kao i da prodru u sve pore društvenog života „ubacujući u našu sredinu svoje špijune, među kojima ima i domaćih izdajnika". Ukazano je i na upotrebu sredstava veze i mogućnost prisluškivanja od strane neprijatelja, kao i ubacivanja neprijateljskih agenata preobučениh u savezničke uniforme i uniformu NOVJ „u našu pozadinu, da bi vršili obaveštajnu službu".

Vrhovni komandant je, takođe istakao mogućnost oticanja vojnih tajni i putem priča i razgovora o vojnim stvarima kako u međusobnom dodiru vojnih lica, tako i u dodiru ovih s licima van vojske — na ulici, po privatnim stanovima, kućama, lokalima i na drugim mestima. Objašnjavajući šta je vojna tajna, Vrhovni komandant je u Uputstvu rekao i ovo:

„Vojne tajne nisu samo pisani i nepisani operacijski planovi, dokumenta, zapovesti, naredbe i instrukcije, koje su obično poznate samo ograničenom krugu rukovodilaca d za koje mora svaki pripadnik vojske znati da su strogo poverljiva. Isto tako nisu vojne tajne samo brojna stanja, naoružanje, sastav jedinica, podaci o starešinskom kadru, izvežbanost i borbena sposobnost, raspored u borbi i na stanovanju, pripreme za pokret, pokreti i premeštanja. Pod vojnim tajnama treba razumeti i sve mnogobrojne, sitne, pismene i usmene činioce i podatke, koji se odnose na spoljni i unutrašnji život i rad štabova, jedinica i ustanova na frontu i pozadini, industrijskih i privrednih preduzeća koja rade za račun vojske ili su u vezi s vojskom — to su *ukratko svi oni elementi iz kojih neprijateljeva obaveštajna služba može da dođe do bilo kakvih podataka o stanju kod nas.*"⁹⁵

Na taj način Vrhovni komandant je preduzeo još jednu bezbednosnu meru da se sačuvaju redovi NOVJ od prodora neprijateljske obaveštajne službe i da se bezbednosna kultura celokupnog boračkog i starešinskog sastava Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije podigne na viši nivo.

Drugi važan dokument na polju unapređenja obaveštajne i izviđačke službe jeste *Naredba o razradi plana obaveštavanja i koordinacije obaveštajnih sredstava*, koju je Vrhovni štab NOV i POJ dostavio 25. januara 1945. svim potčinjenim štabovima, komandama, ustanovama i jedinicama za sprovođenje planske izviđačke delatnosti na frontu radi prikupljanja obaveštajnih podataka o neprijatelju u uslovima „pojave više-manje povezanih frontova i na našem ratištu, naročito na sektorima na kojima nije moguć manevar prema krilima i bokovima," kada prikupljanje tih podataka zahteva od svih štabova više napora, pažnje i umešnosti.

Tako se u toj naredbi, pored ostalog, kaže:

„Prema tome, prikupljanje podataka o neprijatelju treba vršiti po smišljenom planu, prema situaciji i namerama rukovodilaca. Organi kojima je namenjen zadatak prikupljanja podataka (izviđačka avijacija, izviđačke jedinice, osmatrački organi, organi za prisluškivanje, trupne jedinice, organi obaveštajne terenske službe) mogu pravilno upraviti i organizovati svoj rad samo ako im rukovodioci na vreme i jasno odrede: šta hoće da znadu o neprijatelju, na kom sektoru i u kom roku.“

U naredbi je posebno ukazano na značaj izviđačke službe i njenih organa — izviđačkih jedinica kao jednog od najvažnijih faktora o prikupljanju podataka o neprijatelju. Takođe je ponovo u ovoj naredbi ukazano da su „osnovne dužnosti rukovodilaca i štabova u pogledu prikupljanja podataka o neprijatelju radi vođenja borbe, i korišćenja tih podataka, opredeljene narednjem Vrhovnog štaba od 4. avgusta 1944. godine“.¹⁶

Na kraju ukupnog razvoja obaveštajno-bezbednosne delatnosti, krajem rata Vrhovni štab NOV i POJ, kao svoj poslednji akt, izdaje istoga dana, 25. januara 1945, *Privremeno uputstvo o izviđanju i osmatranju neprijatelja i zemljišta*, u kome je koncizno i reljefno ukazano na značaj izviđanja i osmatranja u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Prvi put je u toku rata izvršena podela izviđanja u odnosu na postavljene zadatke na operativno, taktičko, borbeno i specijalno.

Privremenim uputstvom su određeni ciljevi izviđanja neprijatelja i zemljišta, ukazano je na blagovremenost izviđanja i iskorišćavanje izviđačkih podataka, kao i na značaj održavanja borbenog dodira s neprijateljem.

Privremenim uputstvom je predviđeno da se podaci o neprijatelju i zemljištu mogu dobiti izviđačkim dejstvom iz vazduha i sa zemlje, borbenim dejstvima sopstvenih trupa, osmatranjem i prisluškivanjem, hvatanjem zarobljenika, iz iskaza prebeglica, borbenim dejstvom partizanskih odreda zabačenih u pozadinu neprijatelja, radio-goniometrijskim izviđanjem i radio-prisluškivanjem, otkrivanjem depeša, razgovora i cifara i izučavanjem zaplenjenih spisa i dokumenata i novih borbenih sredstava neprijatelja.⁹⁷

Tako je konačno završeno organizacijsko i metodološko uobličavanje obaveštajne službe, veoma značajnog faktora u narodnooslobodilačkom ratu, faktora koji je odigrao značajnu ulogu u dejstvima NOV i POJ, odnosno Jugoslovenske armije.

Taj razvojni put nije bio nimalo lak. Obaveštajna služba se razvijala paralelno s jačanjem i razvojem NOV i POJ i pratila je njihov razvoj kao jedna od poluga NOVJ u borbi protiv okupatora svih kvislinških i kontrarevolucionarnih snaga.

Od prvih oblika obaveštajne delatnosti, čiji su nosioci bili Partija i partijski rukovodioci, do stvaranja moderne obaveštajne službe sa izgrađenim obaveštajnim i centralizovanim aparatom trebalo je da prođe oko 18 meseci, tj. od ustanka do 27. novembra 1942, kada je Vrhovni komandant doneo već poznati Uput za obaveštajnu službu.

Prelomni momenat u formiranju i uobličavanju obaveštajne delatnosti ipak ostaje Savetovanje u Stolicama 26. septembra 1941. kada su donete osnovne smernice o njenom daljem razvoju u određivanju posebnih organa u štabovima i jedinicama koje su se imali baviti tom problematikom.

Uočljivo je da se u razvoju obaveštajne službe nije robovalo nikakvim šablonima i da je najviše vojno-političko rukovodstvo u zemlji ostavljalo uvek prostora u svojim direktivama potčinjenim instancama da mogu preduzimati i druge organizacione mere u odnosu na specifičnost narodnooslobodilačke borbe na njihovim područjima, bilo da se radilo o nacionalnim, pokrajinskim ili oblasnim rukovodstvima. Zbog toga što je to bio, pre svega, i izraz velikog poverenja najvišeg vojnog i političkog rukovodstva s Josipom Brozom Titom na čelu, kod potčinjenih štabova i drugih društveno-političkih organizacija bila je uvek zastupljena maksimalna samoinicijativa i polet, što je na kraju i urodilo plodom: stvaranjem snažne obaveštajne i bezbednosne organizacije širom zemlje.

Takav način rukovođenja i metod rada pružili su mogućnost za stvaralački razmah svih raspoloživih snaga čije su kreativne sposobnosti našle odraza u brojnim uputstvima, naredbama, instrukcijama i drugim aktima kojima se uticalo na jačanje i usavršavanje obaveštajno-bezbednosne delatnosti.

Periodizacija u razvoju obaveštajne delatnosti uslovljena je istorijskim razvojem obaveštajno-bezbednosne delatnosti, što logično odgovara, pre svega, kvalitativnim prelazima od jednog na drugi organizacioni oblik obaveštajne delatnosti.

Obrazovanjem Odeljenja zaštite naroda 13. maja 1944. izdvajanjem organa političke obaveštajne službe i kontrašpijunaže u posebnu organizaciju, obaveštajna i bezbednosna služba u datom momentu nisu izgubile ništa u svojoj snazi, već su, naprotiv, organizacijski ojačale i osposobile se za vršenje još složenijih i težih zadataka.

Međutim, iako je postojala stroga podela rada, ipak su se i obaveštajni i bezbednosni organi međusobno upotpunjavali. Nemali broj čisto obaveštajnih podataka prikupila je Ozn za vreme rata i stavila ih na raspolaganje vojnim rukovodstvima na svim nivoima.

Celokupan taj bezbednosno-obaveštajni rad se odvijao u izuzetno teškim okolnostima, što je i uslovljavalo česte dopune već postojećih uputstava i naređenja. Okupator je sa izvanredno organizovanim i surovim okupacionim sistemom imao čitav niz prednosti u početku ustanka, jer se celokupan državni, a time i policijski aparat stavio u njegovu službu. Snažne obaveštajne i kontraobaveštajne organizacije Glavne uprave bezbednosti Rajha, italijanska OVRA i policijski aparat, policijski i obaveštajni aparat bugarskih i mađarskih okupatora bili su moćna sredstva, uz pomoć domaćih izdajnika, u rukama okupacionih snaga u borbi protiv NOP-a. Međutim, i pored toga, obaveštajna služba NOP-a uspela je da se, bez obzira i na povremene gubitke, uspešno nosi s neprijateljem i da čuva i sačuva redove narodnooslobodilačkog pokreta, kako njegovih oružanih snaga, tako i redove Partije i drugih društveno-političkih organizacija. U tome su poseban doprinos dali narodi i narodnosti Jugosla-

vije u zajedničkoj borbi za svoje oslobođenje, stvaranje novih društvenih odnosa i nove države, ravnopravne društvene zajednice svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Posebno treba istaći ulogu i značaj obaveštajne službe u borbi protiv svih pokušaja podrivanja i razbijanja osnovne tekovine narodnooslobodilačke borbe — bratstva i jedinstva svih jugoslovenskih naroda i narodnosti. U neprekidnoj borbi protiv neprijateljske propagande i petokolonaša, kao i svih kvislinških i kontrarevolucionarnih snaga uopšte, organi obaveštajne službe, njeni kadrovi duboko odani narodnooslobodilačkom pokretu, uspešno su se nosili s neprijateljima svih boja koji su činili sve da razbiju bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije koje se kovalo u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji. Na taj način, obaveštajna služba je dala svoj ogroman doprinos u borbi protiv raspirivanja bratoubilačkog rata, štiteći opštenarodne interese, kao i široke narodne mase od opasnosti samouništenja u međusobnoj borbi.

U toj borbi protiv narodnih neprijatelja posebno mesto, kao što je već u izvesnoj meri istaknuto, zauzimala je politička obaveštajna služba i kontrašpijunaža, kao specifična obaveštajno-bezbednosna organizacija sveukupne i jedinstvene obaveštajne delatnosti, čiji su prerogativi i zvanično prešli, 13. maja 1944, na Odeljenje zaštite naroda.

•rt

•8

f ,
i: , *t f.r*
• ^N - i '• -
• -

«

ti

P

• ' •

d

f

> *i -
... " ' ,

q

ft

<3

:

o

u

u

•iv

n

II. VOJNOOBAVEŠTAJNA (INFORMATIVNA) SLUŽBA U OSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE 1941—1945.

Prikupljanje podataka o neprijatelju je oduvek bio glavni zadatak ofanzivne obaveštajne aktivnosti, pa je tako bilo i u narodno-oslobodilačkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije. Međutim, to prikupljanje podataka o neprijatelju, njegovoj snazi, jačini, namerama, planovima, rasporedu i drugim obaveštajnim faktorima u NOR-u imalo je svoje specifično obeležje i nije se vršilo za jedan duži period po jedinstvenim načelima na celokupnom jugoslovenskom području. To je bilo potpuno razumljivo, jer ako je Partija u početku ustanka bila osnovni nosilac celokupne obaveštajne i bezbednosne delatnosti, to ipak nije značilo da su postojali jedan put i jedinstvena uputstva po kojima su se imali upravljati pokrajinska i nacionalna i druga vojna i partijska rukovodstva u pogledu razvoja i organizacije obaveštajne službe.

Taj put u razvijanju i stvaranju obaveštajne službe imao je svoj prirodan tok koji se prilagođavao specifičnim uslovima razvoja narodnooslobodilačkog pokreta na pojedinim područjima.

U suštini je sve to bilo irelevantno da li se obaveštajno-bezbednosna aktivnost na području Slovenije zvala *Varnostno-obveščevalna služba (VOS)*, ili na području Hrvatske u početku kao obaveštajna, a zatim kao informativna i političko-obaveštajna služba, ili pak u nekim krajevima Bosne i Hercegovine *Služba obaveštenja*, a u drugim samo *Obaveštajna služba*, kao što je slično bilo i na drugim područjima. Cilj je, ipak, bio jedan: da se prikupe podaci o neprijatelju i spreči njegov prodor u naše redove.

Od prvog dana ustanka, u sačuvanim dokumentima jedinica NOPOJ prisutna je težnja da se što više sazna o neprijatelju. To je bilo prirodno jer su i prvi štabovi bili sastavljeni od partijskih rukovodilaca, španskih boraca, rezervnih i aktivnih oficira i drugih pripadnika bivše jugoslovenske vojske, koji su u njoj, bez obzira na njen karakter i druge osobine, ipak nešto učili o organizaciji obaveštajne službe, izviđanju, osmatranju itd., ne računajući pri tome na ogromno iskustvo Partije u predratnom prirodu, o čemu je već bilo reči, i što je, u stvari, i bio temelj obaveštajne delatnosti u NOR-u.

Zbog toga je vojnoobaveštajna služba u prvim danima ustanka tražila najpogodnija rešenja za pribavljanje podataka o neprijatelju na prvom mestu osloncem na Partiju i na široke narodne mase, da bi se vremenom orijentisala i na saradničku obaveštajnu mrežu u redovima samog neprijatelja. U tom smislu je karakterističan i veći

broj naređenja vojnih instanci NOP-a na svim nivoima, kao i niz uputstava na tome planu. Ta prva uputstva su bila dragocen putokaz

u razvijanju ofanzivne komponente obaveštajne aktivnosti u jedinicama NOPOJ.

Pored već ukazanog uputstva komandanta NOPOJ Josipa Broza Tita od 8. septembra 1941, značajno je i njegovo uputstvo iz oktobra 1941. u kome je ukratko i koncizno određen zadatak vojno-obaveštajne službe u jedinicama NOPOJ, koju Tito jednostavno naziva „obaveštajnom službom“ sa zadacima prikupljanja podataka o jačini i rasporedu neprijateljskih snaga, njegovom naoružanju, razmeštaju automatskog oružja, zasedama, inženjerskim preprekama, kretanju starešinskog kadra, slanju patrola i svim drugim faktorima neophodnim za uspešna partizanska dejstva. U tome uputstvu je prisutna ne samo ofanzivna već i defanzivna komponenta, ali su njime metod, organizacija i drugi faktori sopstvene obaveštajne aktivnosti prepušteni partizanskim štabovima i partijskim organizacijama, na prvom mestu njihovoj samoinicijativi.¹⁰⁰

Saglasno tom i ranijim uputstvima, pokrajinska i nacionalna vojno-partijska rukovodstva preduzimala su mere na unapređenju vojnoobaveštajne delatnosti. Za njima nisu zaostajali ni štabovi partizanskih odreda, kao i partijski komiteti.

Tako su, na primer, u Hrvatskoj preduzeli, pored mera na unapređenju „izveštajne službe“ (kako su nazivali ofanzivnu obaveštajnu delatnost na tome području), i mere na stvaranju saradničke obaveštajne mreže u redovima neprijatelja.

Jedna od značajnih mera iz tog vremena je i već pomenuti akt Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 25. decembra 1941, kojim je stvorena *politička obaveštajna služba*. Tim aktom u okviru jedinstvene obaveštajne aktivnosti sada je nastao period u razvoju dve službe: informativne službe i političke obaveštajne službe, koja će se često nazivati jednostavno obaveštajnom službom. Međutim, to su ipak bile samo dve grane jedne jedinstvene obaveštajne organizacije, ali se tim aktom učinio krupan korak napred ka specijalizaciji službi u delokrugu svojih nadležnosti, i to jedne koja se imala baviti čisto prikupljanjem podataka o neprijatelju spolja (informativna) i druge koja se bavila pitanjem borbe protiv neprijatelja unutar samih redova Partije i oružanih formacija NOP-a, kao i u redovima samog neprijatelja ubacivanjem ljudi odanih NOP-u (politička obaveštajna). Time su obaveštajni organi rasterećeni složenih zadataka na kojima su tada radili po, tako reći, duplom koloseku u borbi za prikupljanje podataka o neprijatelju i protiv svih onih koji su pokušavali da na ma koji način podrivaju redove partizanskih odreda, Partije i drugih masovnih organizacija NOP-a, iznutra.¹⁰¹ Zbog toga je težište vojnoobaveštajnih organa na stvaranju obaveštajne saradničke mreže u redovima neprijatelja od ljudi (simpatizera) naslonjenih NOP-u na prvom mestu, kao i osloncem na široke narodne mase.

Ne samo u početku ustanka već i kasnije na planu prikupljanja obaveštajnih podataka Centralni komitet KPJ ostaje i dalje u centru svih zbivanja, pa je tako 8. aprila 1942. uputio i jedno direk-

tivno pismo CK KP Hrvatske za prodiranje u neprijateljske redove i hvatanje tešnjih veza s pripadnicima domobranskih oružanih formacija. U pismu se, pored ostalog, ističe:

„Radu po vojnoj liniji treba posvetiti veću pažnju. U tome su pogledu od naročite važnosti ne samo kontakt u gradovima, koji treba održavati, i propagandni rad u kasarnama, već i naročito neposredan kontakt sa vojskom posada na terenu, naročito u blizini dejstva naših partizanskih jedinica. Treba stalno i uporno tražiti i podržavati ovakav kontakt i koristiti ga”.¹⁰²

Sve to, neposredno, upućuje i na pribavljanje odgovarajućih obaveštajnih podataka, pored drugih mera na prikupljanju i dobavljanju oružja i municije, sanitetskog materijala, organizovanju prebegavanja u partizanske jedinice i razbijanju neprijateljskih kvislinških oružanih formacija i dr.

Na osnovu stečenih iskustava o dejstvima neprijatelja u drugoj i u toku treće neprijateljske ofanzive, kao i podrivačkoj delatnosti neprijateljskih agenata i pete kolone u sopstvenim redovima, Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije doneo je 6. maja 1942. već pomenutu značajnu direktivu za organizovanje obaveštajne službe u jedinicama NOP i DVJ. Tom direktivom su, do tada, najpreciznije određeni zadaci obaveštajne službe. Njom je predviđena kako obaveštajna delatnost unutar redova NOP i DVJ, tako i prema neprijatelju spolja. Međutim, ipak treba naglasiti da se 2. odsek Vrhovnog štaba NOP i DVJ u toj direktivi više zadržao na zadacima i organizaciji političke obaveštajne službe nego na zadacima vojnoobaveštajne službe, iako se te dve službe u direktivi ne pominju, već se celokupna bezbednosna i obaveštajna aktivnost i dalje posmatraju kao jedinstvena obaveštajna delatnost.

Tako u pomenutoj direktivi, pored ostalog, piše:

„U našim usmenim i pismenim direktivama stalno je naglašavana potreba i značaj uspostavljanja obaveštajne službe u partizanskim i dobrovoljačkim jedinicama, kao i u pozadini gdje se nalaze i operišu naše oružane snage. Međutim, vojni i politički rukovodioci nijesu posvetili dovoljno pažnje ovome pitanju, a partijske organizacije, manje više, zapostavile su ovaj važan sektor borbe u borbi protiv neprijatelja. U tom pravcu učinjeni su veliki propusti, koji su nam se i ranije a naročito u poslednje vrijeme, svetili[...].

Povlačeći iskustvo iz dosadašnjeg rada na ovom sektoru hitno preduzeti mjere za otklanjanje svih nedostataka.”

Razrađujući dalje postavljene teze, Vrhovni štab NOP i DVJ dao je detaljnu analizu neprijateljskog delovanja u sopstvenim redovima, gubljenja kontrole nad ljudima i nepravilnih postupaka koji su stvarali odgovarajuće nezdrave odnose u jedinicama čime je omogućen rad neprijatelju i njegovoj subverzivnoj delatnosti uopšte. Dokaže je nebudnost išla, Vrhovni štab NOP i DVJ je to ilustrovao primerom da je jedna grupa od 8 boraca uspela da ukrade iz Vrhovnog štaba 300 000 dinara i da tu sumu neopaženo troše puna tri meseca.

Uputstvom su dalje predviđene mere za stvaranje obaveštajne mreže u sopstvenim redovima, angažujući za to najbolje ljude.

Za razliku od ovih čisto defanzivnih mera, odnosno zadataka političke obaveštajne službe, u vezi s prikupljanjem podataka o neprijatelju u uputstvu je pisalo:

„Brižljivo prikupljati podatke o neprijateljskim snagama, njihovom rasporedu i namjerama kao i pravcima kretanja, utvrđenjima, oružju, moralu kod neprijateljskih trupa, mogućnostima ishrane itd. Treba razvijati sistem slanja obavještajaca presvučenih u građansko i seljačko odijelo ili mještana angažovanih za tu službu u neprijateljsku pozadinu, gradove i okolinu neprijateljskih jedinica.”

Na taj način Vrhovni štab NOP i DVJ dao je direktive za rad obaveštajnih organa za unapređenje obaveštajne delatnosti kako po čisto obaveštajnoj, tako i po kontraobaveštajnoj odnosno političkoj liniji.¹⁰³

Međutim, sprovođenje svih ovih mera nije bilo nimalo lako. Česte pogibije obaveštajnih oficira koji su držali sve veze u svojim rukama, mobilnost partizanskih jedinica i česte promene lokacije, pa u vezi s tim i zakašnjenje u prijemu direktiva i naređenja bilo po kojim pitanjima, kao i razni drugi faktori, uticali su da se sve direktive nisu mogle na vreme i bez teškoća sprovesti. I pored svih mera preduzetih na stvaranju saradničke obaveštajne mreže u redovima neprijatelja, te vojnih komiteta, kao i drugih oblika i metoda obaveštajne delatnosti, nemali broj izveštaja potčinjenih štabova na svim nivoima ukazivao je da sa organizacijom obaveštajne delatnosti ide veoma teško ili, čak, da ona uopšte nije organizovana. Zbog toga su viši štabovi uporno i vrlo često slali nova uputstva, održavali sastanke obaveštajnih rukovodilaca (oficira) i na njima ukazivali pomoć u organizovanju obaveštajne delatnosti.

Operativni štab NOP i DV za Bosansku krajinu je 11. jula 1942. detaljno razradio uputstvo za rad bataljonskih političkih obaveštajnih oficira pozivajući se na naređenja i uputstva Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije. U njemu su, pored kontraobaveštajnih mera, predviđene i mere za prikupljanje podataka i obaveštenja u vezi sa okupatorskom vojskom. Tako je predviđeno da se preko poverenika i drugih osoba prikupljaju podaci o jačini i lokaciji neprijateljskih jedinica, kraljevskoj italijanskoj vojsci, „crnim košuljama”, zgradama u kojima je smešten neprijatelj, broju i stanovima oficira, mestima zadržavanja i ishrane, vrsti i količini naoružanja, motorizovanim jedinicama, prevoznim sredstvima, emisionim radio-stanicama, mitraljeskim gnezdima, magacinima i drugim skladištima, stražarskim mestima i broju stražara, moralnom stanju vojske okupatora, ishrani i odeći, postupku komandnog sastava prema vojnicima, odnosu vojnika i „crnih košulja”, odnosu i stavu vojnika prema narodnooslobodilačkoj borbi i narodu, te o zadacima na prikupljanju neprijateljskih dokumenata i drugih akata. Iz toga se vidi da su se zadaci informativne, odnosno vojnoobaveštajne i političke obaveštajne službe međusobno preplitali, pa je zbog toga predviđen i visok stepen saradnje i timskog rada.¹⁰⁴

Glavni štab NOP odreda Slovenije u svojoj naredbi od 12. avgusta 1942. predvideo je u pogledu zadataka vojnoobaveštajne službe sledeće:

„Zadatak vojnoobaveštajne službe jeste da se pobrine da naša operativna rukovodstva dobijaju svestrane podatke o kretanju neprijatelja i o ostalim objektivnim uslovima pod kojima se izvode operacije, da bi se te operacije što uspešnije izvodile. U taj okvir spadaju podaci koji se odnose na sledeća područja:

a) garnizoni neprijatelja, brojno stanje, naoružanje (tenkovi, topovi, mitraljezi, minobacači, oklopna vozila, puške, municija), kretanje neprijatelja (kolona i patrola), vreme i putevi kojima se dovozi hrana i voda, stanje saobraćaja na željeznicama, cestama i kolskim putevima, kvalitet materijala koji se prevozi železnicama, predmet železničkih transporta."

Pored toga, pomenutom naredbom predviđeno je više drugih pitanja kojima se imala baviti vojnoobaveštajna služba uključujući ciljeve, namere i moralno stanje neprijatelja, kao i borbeni moral partizanske vojske i naroda.¹⁰⁵

Očito je da je taj obim zadataka koji se postavljao pred vojnoobaveštajnu organizaciju Glavnog štaba NOP odreda Slovenije bio u skladu s namerama i dejstvima partizanskih jedinica na operativnom području Glavnog štaba Slovenije i tako prikupljeni, u tom obimu, podaci o neprijatelju jedino su mogli da obezbede uspeh u borbi partizanskih jedinica protiv okupatora i njegovih slugu.

Štab 1. operativne zone Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske, u svom *Uputstvu o informativnoj službi* od 11. avgusta 1942, predvideo je takođe vrlo složene i obimne zadatke u vezi s prikupljanjem podataka o neprijatelju. Uputstvom su predviđeni zadaci prikupljanja podataka o jedinicama i njihovom smeštaju, a posebno o štabovima, imenima komandanata i njihovim odnosima prema potčinjenim, stanovima starešina, brojnom stanju i naoružanju jedinica, rodu jedinice, odbrambenim postrojenjima i njihovoj prirodi i lokaciji, te jačini njihovih posada.

U Uputstvu je posebno istaknuto na koje se načine može doći do tih podataka, pa je štab 1. operativne zone ukazao na dva glavna načina: jedan je predviđena mogućnost da se u neprijateljskim uporištima i garnizonima organizuje mreža saradnika od pristalica narodnooslobodilačke borbe, i drugi način predviđena varijanta" ubacivanja u neprijateljske redove odanih i poverljivih ljudi koji „imaju mogućnosti ulaska u neprijateljske garnizone i preko njih stvarati mrežu saradnika u garnizonu".

Štab 1. operativne zone je posebno ukazao na potrebu izbora takvih saradnika koji „imaju mogućnosti prodrijeti što dublje u neprijateljske štabove".

Takođe je sugreisano da tako izabrani saradnici organizuju svoju mrežu saradnika. Pri tome je posebno ukazano na dobru organizaciju veza sa saradnicima kako bi se izbegle provale pri čemu je preporučeno da se povremeno menjaju lozinke, mesta i „uopšte način održavanja veze sa našim saradnicima po neprijateljskim garnizonima" čija je imena trebalo držati u najvećoj tajnosti i, po potrebi, šifrovati.¹⁰⁶

Treba istaći da je saradnička obaveštajna mreža od simpatizera NOP-a iz dana u dan postajala jedan od najjačih i najsigurnijih izvora obaveštajnih podataka.

Na sličan način uputstva su propisali i štabovi 3. i 4. operativne zone Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske, pa je tako Štab

3. operativne zone u svome uputstvu od 18. avgusta 1942. predvideo i podvukao informativnim organima obavezno oslanjanje u prikupljanju obaveštajnih podataka na partijske organizacije u mestima u kojima su organizovane, kao i mogućnost plaćenih agenata ako nije moguće stvoriti saradničku obaveštajnu mrežu, ili ubaciti u redove neprijatelja odane i proverene borce iz sopstvenih redova.¹⁰⁷

Štab 4. operativne zone je u svome uputstvu za organizaciju obaveštajne službe u severnoj Dalmaciji predvideo obrazovanje obaveštajnog centra od tri partizana čiji je zadatak bio da organizuju i rukovode obaveštajnom službom u čitavoj severnoj Dalmaciji deleći celo područje na jedanaest obaveštajnih sektora: Tromedu, Kosovsku dolinu, Prominu, drnišku okolinu, šibeničku okolinu, biogradsku i benkovačku okolinu, Bukovicu, Žegar — Obrovac, Ravne kotare i gradove Knin i Šibenik kao posebne obaveštajne sektore.

Uputstvom je predviđeno da se na čelu pomenutog obaveštajnog sektora nalazi po jedan rukovodilac čiji je zadatak da organizuje obaveštajnu mrežu od poverenika na svom području sa zadacima obaveštajne i kontraobaveštajne prirode, tj. da prikuplja podatke o neprijatelju spolja i neprijateljima unutar obaveštajnog sektora u licu raznih špijuna, petokolonaša i drugih ubačenih neprijateljskih elemenata s težištem na prikupljanju podataka o italijanskim oružanim snagama i četnicima, posebno na području Tromede i Promine. U uputstvu je posebno naglašena potreba oslonca na partijske organizacije na pomenutim područjima.¹⁰³

U to vreme su već bile organizovane škole i kursevi pa su i oni u znatnoj meri uticali na unapređenje obaveštajne delatnosti uopšte.

Tako je, na primer, Partizanska oficirska škola Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske u Donjem Lapcu avgusta 1942. izdala *Uputstvo o zadacima obaveštajne i informativne službe*. Ovo uputstvo je interesantno po svom sadržaju jer se u njemu u početku daje jedan nešto duži uvod o obaveštajnoj službi i njenom značaju uopšte, kao i organima i njenim sredstvima, pa o osobinama tajnih agenata za koje se kaže da moraju imati naročito dobre fizičke, moralne i znanstvene osobine, da su poverljivi, pronicljivi, lukavi, okretni, hladnokrvni i, uopšte, osobe koje su u stanju da se u najkritičnijim momentima drukčije izražavaju nego što osećaju. „Rđave su osobine staklen tip, slabo živčan, plašljiv, mesečar kao i tipovi koji noću u snu govore, buncaju. Ovakvi tipovi su u stanju da se na ovaj način odaju“, kaže se, pored ostalog, u Uputstvu.

U pogledu zadataka obaveštajne politike i informativne službe u Narodnooslobodilačkoj partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci ističe se na prvom mestu prikupljanje podataka o četnicima, ustašama, italijanskim okupatorskim jedinicama, kao i svim neprijateljima narodnooslobodilačke borbe koji su se uvukli u njene redove, što je, po Uputstvu, prevashodni zadatak obaveštajnih i informativnih oficira. Prema tome je očito da su obaveštajnoj službi dati zadaci političke obaveštajne službe, tj. da prikuplja podatke o neprijatelju unutar redova NOP-a, a informativnoj — da prikuplja podatke o neprijatelju spolja, tj. van redova NOP-a. Uputstvo je, nadalje, preciziralo

zadatke obaveštajnih centara na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji kao organa obaveštajnih i informativnih oficira sastavljenih od najpoverljivijih ličnosti prekaljenih u narodnooslobodilačkoj borbi i koji se nalaze pri štabovima bataljona, komandama i ustanovama.

Obaveštajni centri za svako selo na svojoj teritoriji određuju po dva do tri poverenika koji se međusobno ne poznaju i čiji je zadatak prikupljanje podataka zavisno od toga da li je centar političke, obaveštajne ili informativne prirode. Na sličan način obaveštajni oficir određuje i po dva do tri vrlo pouzdana poverenika iz redova članova KPJ, a u slučaju da nema članova Partije, tada se određuju dva do tri pouzdana borca na svaku osnovnu jedinicu.

U Uputstvu je posebno istaknuto da „Funkcija celokupne obaveštajne službe treba da je solidna i neprekidna” i da „Obaveštenja moraju biti apsolutno tačna, jer u protivnom netačna obaveštenja mogu imati nedoglednih posledica u odluci komandanta koja proizilazi iz samih pribavljenih obaveštenja.”¹⁰⁹

Kao što se vidi, obaveštajna delatnost na celokupnoj jugoslovenskoj teritoriji, kako u redovima NOP i DVJ tako i u redovima ostalih društveno-političkih organizacija NOP-a, bila je već u priličnoj meri organizaciono uobličena i učvršćena, tako da je informativna služba uglavnom obuhvatala organizaciju vojnoobaveštajne službe u jedinicama NOP i DVJ, dok je obaveštajna, odnosno politička obaveštajna služba bila organizovana ne samo u operativnim jedinicama već i na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, kao i u svim do tada organizovanim institucijama vojnoteritorijalnih organa. Na taj način su stvoreni uslovi za prelazak na jedan nov kvalitet u organizaciji obaveštajne delatnosti kako u jedinicama, tako i na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji i raznim drugim komandama. Ustanovama zaključno s vojnoteritorijalnim organima, što je Vrhovni štab NOV i POJ pravovremeno uočio izdavanjem već pomenutog uputa za obaveštajnu službu od 27. novembra 1942. godine.

Postavljajući obaveštajnu službu kao jedinstvenu obaveštajnu organizaciju s dve svoje osnovne grane: vojnoobaveštajnom i političkom obaveštajnom, odnosno kontraobaveštajnom, Vrhovni štab je taj problem rukovođenja i organizacije rešavao stvaranjem odgovarajućih sekcija.

Prvi zadatak na prikupljanju podataka o neprijatelju dobila je *Sekcija za obaveštavanje*, dok je zadatke političke obaveštajne ili, kako su je nazivali, obaveštajne službe na sebe primila *Sekcija za kontrašpijunažu* (vidi prilog br. 4).

U vezi sa pomenutim uputom za obaveštajnu službu sva pokrajinska i nacionalna vojna i partijska rukovodstva su preduzela odgovarajuće mere — neka pre, a neka kasnije zavisno od toga kada su bili u mogućnosti da prime odgovarajuća uputstva i priđu njihovoj realizaciji.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je među prvim pristupio njihovoj realizaciji, najverovatnije krajem decembra ili u januaru 1943.¹¹⁰ Međutim, da li te mere potiču krajem 1942. ili početkom 1943. potpuno je irelevantno, pošto je Glavni štab postupio po pomenutom uputu za obaveštajnu službu i posebnom naređenju vrhovnog ko-

nandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita od 2. decembra 1942 (vid. Jrilog br. 5 i 6).

Međutim, Vrhovni komandant je ostavio i slobodan prostor slavnom štabu NOV i PO Hrvatske da prema postojećoj situaciji prilagodi i organizaciju same obaveštajne službe, pa je u tom smislu naredio i sledeće:

„Vi ćete odmah pristupiti organizaciji Ob. službe i dostaviti nam o tome iscrpan izveštaj. Tom prilikom vi treba da procenite sve uticajne činjenice i ispitajte sve uslove pri uspostavljanju organizacije Ob. službe, vodeći računa istu prema prilikama i vladajućim okolnostima.”¹¹¹

Tu odredbu u naređenju Vrhovnog komandanta je iskoristio Glavni štab NOV i PO Hrvatske pa je obaveštajnu službu u potpunosti organizovao prema postojećem uputu za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba i pomenutom naređenju Vrhovnog komandanta na »odručjima vojnoteritorijalnih organa, dok je organizaciju obaveštajne službe u operativnim jedinicama zadržao po dotadašnjem, jer praktično nije bilo razlika između novopostavljenih zadataka u poslovanju organizacije obaveštajne službe i već do tada uvođenog obaveštajnog sistema u operativnim jedinicama Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. Razlike su bile čisto terminološke prirode. Umesto naziva »Sekcija za obaveštavanje« i »Sekcija za kontrašpijunažu«, u operativnim jedinicama Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske egzistovali su termini »Informativni odsek« i »Obaveštajni odsek« pod rukovodstvom informativnih i obaveštajnih oficira, dok su zadaci bili potpuno identični sa zadacima koji su se postavljali pred pomenute sekcije.¹¹²

Takav pristup obaveštajnoj organizaciji Glavni štab NOV i PO Hrvatske potvrdio je i svojom naredbom od 18. maja 1943. kojom je organizovan Glavni štab NOV i PO Hrvatske i formiran Informativni, odnosno Vojnoobaveštajni odsjek sa zadatkom da organizuje i rukovodi vojnoobaveštajnom službom.¹¹³

Prvi bosanski udarni korpus (kasnije preimenovan u 3. udarni korpus NOVJ), kao i 1. proleterska i 2. proleterska divizija, koje su u to vreme nalazili neposredno pod komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ, još u januaru 1943. pristupili su organizaciji obaveštajne službe po Uputu za obaveštajnu službu od 27. novembra 1942. i organizacija je sprovedena, tako reći, s početkom neprijateljske operacije »Vajs« poznatije u jugoslovenskoj istoriografiji kao četvrta neprijateljska ofanziva, odnosno bitka na Neretvi.

U izveštaju Štaba 2. proleterske divizije od 20. januara 1943. stanju u diviziji i organizaciji obaveštajne službe, pored ostalog, piše:

»Obaveštajna služba u diviziji organizovana je po dobivenom uputu, ali za sada još ne daje dobrih rezultata. Ima malo i otežavajućih okolnosti, kao: pokreti Divizije, neprijateljski raspoloženo stanovništvo, udaljenost jedinica od drugih. Za sada najbolje radi Ob. centar IV proleterske brigade, dok su ob. centri ostalih brigada slabiji. Kad II proleterske rukovodilac je bio prvo u Luncu, zamjenik komandanta brigade a sada na kursu, zatim načelnik obaveštajne brigade drug Sredoje. I on je otišao u komisiju za obilazak bolnica. Pa i tome ima malo poteškoća. Kroz koji dan drug Lune će doći i primiti duž-

nost šefa Ob. centra. Ob. centar ove divizije u vezi je sa ob. centrima IV operativne zone, Komande sektora Bosansko Grahovo i Livanjskog područja. Oni nam dostavljaju sve izveštaje koje dobijaju preko svojih ob. organa. Te izveštaje prikupljamo i sravnjivamo i dajemo ih na potrebno korišćenje. Ti su izveštaji dostavljeni vama, zbog toga ih mi ovde nećemo iznositi."¹¹⁴

Glavni štab NOV i PO Slovenije je, kao što je već ranije pomenuto, izradio svoj *Uput za organizaciju obaveštajne službe u jedinicama Glavnog štaba NOV i POŠ* 17. februara 1943. postupajući u svemu po Uputu za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba NOV i POJ. Tim uputstvom su sva dotadašnja uputstva stavljena van snage, mada je organizacija Varnostno-obvešćevalne službe zadržana, kao obaveštajna organizacija KP Slovenije, sve do njenog ukidanja 19. februara 1944 godine.¹¹⁵

Šesta istočnobosanska udarna brigada, koja se takode nalazila neposredno pod komandom Vrhovnog štaba, primila je Uput za obaveštajnu službu tek 7. februara 1943, odnosno sa zakašnjenjem od sedamdeset dana. Za ovu brigadu je interesantno to što je njen obaveštajni centar imao status glavnog obaveštajnog centra i njegova nadležnost se proširivala na celu istočnu Bosnu sa Sarajevom, Sandžak, užu Srbiju i Vojvodinu, pa su tako Glavnom obaveštajnom centru 6. istočnobosanske udarne brigade bili neposredno potčinjeni pomoćni obaveštajni centri na pomenutim područjima. Prema izveštaju Štaba brigade od 12. aprila 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ 0 organizaciji obaveštajne službe, vidi se da je Pomoćni obaveštajni centar „A” obuhvatao istočnu Bosnu i Sarajevo i njemu je bilo potčinjena osam rejonskih obaveštajnih centara: ROC-1 (grad Sarajevo 1 bliža okolina), ROC-2 (Romanijski), ROC-3 (Šekovički), ROC-4 (Majevičko-ravanjski), ROC-5 (Posavsko-trebavski), ROC-6 (Ozrenski), ROC-7 (Zenički) i ROC-3 (Crnovrški).

Pomoćni obaveštajni centar „B” obuhvatao je područje Sandžaka i u toj oblasti na organizaciji obaveštajne službe od strane 6. istočnobosanske brigade nije bilo ništa učinjeno.

Slična situacija je bila u Pomoćnom centru „C” (uža Srbija) i Pomoćnom centru „D” (Vojvodina) kojima je Glavni obaveštajni centar 6. istočnobosanske brigade izdao potrebne instrukcije preko vojvođanskih jedinica u istočnoj Bosni i Majevičko-ravanjskog rejonskog obaveštajnog centra, ali o konačnim rezultatima organizacije obaveštajne službe na tim područjima nije bio upoznat.¹¹⁶

Glavni štab NOV i PO Vojvodine primio je Uput za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba NOV i POJ od 27. novembra 1942. tek krajem novembra 1943. preko Štaba 16. udarne divizije, pa je u vezi s tom situacijom dostavio izveštaj 2. decembra 1943. Vrhovnom štabu u kojem ga je detaljno informisao o organizaciji obaveštajne službe, o čemu je već bilo reči.¹¹⁷

Iz napred izloženog se vidi s kolikim teškoćama su se sukobljavala pojedina nacionalna i pokrajinska rukovodstva u organizovanju obaveštajne delatnosti, a s tim u vezi i sa organizacijom vojnoobaveštajne službe. Zbog toga su se, na primer, Glavni štab NOV i PO Srbije i njemu potčinjene jedinice u obaveštajnoj aktivnosti,

zbog postojeće situacije, uglavnom oslanjali na partijske veze, kao najsigurnije izvore obaveštajnih podataka. Slično je bilo i u Crnoj Gori.¹¹⁸

Takođe, ne postoje tragovi da je pomenuti uput za obaveštajnu službu primljen od strane Glavnog štaba NOV i PO Makedonije. To se vidi i iz naređenja delegata CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ od 15. marta 1943. upućenog štabovima operativnih zona na području Makedonije u vezi s organizacijom obaveštajne službe, u kojem se, pored ostalog, kaže:

„Svaka zona i samostalni odred dužni su da dobro organizuju obaveštajnu službu na svom području. Ovaj zadatak organizovanja obaveštajne službe poveriti jednog dobrom i iskusnom drugu koji će biti obaveštajni oficir pri štabu.

Pri organizovanju obaveštajne službe voditi računa da mreža obaveštajnih punktova i obaveštača zahvati svako selo i grad. Voditi, da'lje, računa o tome da obaveštajna služba mora biti najstrože zakonspirisana.

Obaveštajna služba treba da otkrije ne samo faktičko stanje kod neprijatelja nego i njihove dalje namere u bližoj ili daljoj budućnosti. Osim toga treba da otkrije i one skrivene neprijatelje narodnooslobodilačke borbe koji potajno rade po našim selima u pozadini a često se prokrijumčare i u naše odrede. Samo pri tome mora se voditi računa da organi obaveštajne službe ne smiju vršiti hapšenja već samo pribavljati konkretni optužni materijal koji dostavljaju štabu.“¹¹⁹

Iz ovoga je očito da se organizacija obaveštajne službe, po ovom naređenju, predviđala po ranijim uputstvima za organizaciju obaveštajne službe, tj. po uputstvima i naređenjima pre 27. novembra 1943. godine.

Slično naređenje je izdato od strane delegata CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ i Glavnom štabu NOV i PO Kosova i Metohije 15. septembra 1943. pri formiranju operativne zone, što ukazuje na činjenicu da Uput za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba NOV i POJ od 27. novembra 1942. nije dopro ni do toga glavnog štaba.¹²⁰

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je 1. juna 1943. dostavio Štabu Grupe dalmatinskih partizanskih odreda Uput za organizaciju informativne službe u kojem je još jednom potvrđena reorganizacija Glavnog štaba Hrvatske prema naredbi br. 13 od 18. maja 1943. Po toj reorganizaciji, Informativni odsek se nalazio u sastavu Operativnog odeljenja (I odeljenje) Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske.

U tom uputu je ponovo istaknuto da je osnovni zadatak Informativnog odseka organizacija i rukovođenje vojnoobaveštajnom službom, odnosno poslovima na „prikupljanju podataka o neprijateljskim snagama, rasporedu i zadacima“.

Tom prilikom je naglašeno da je „prikupljanje podataka o neprijatelju u udaljenim i centralnim neprijateljskim garnizonima“ stvar političkog obaveštajnog odseka, pa je zbog toga i naloženo da informativni i politički odseci ostvare najtešnju koordinaciju rada i da se uzajamno ispomažu.

Tim uputom Glavni štab NOV i PO Hrvatske je jasno razdvojio zadatke u prikupljanju podataka o neprijatelju između vojno-teritorijalnih organa (štabova operativnih zona, komandi područja i

partizanskih odreda) i operativnih i pokretnih teritorijalnih štabova (štabova korpusa, divizija, brigada, operativnih grupa, operativnih sektora, pokretnih partizanskih odreda i samostalnih partizanskih bataljona).

Tako je predviđeno da teritorijalni štabovi organizuju saradničku obaveštajnu mrežu u redovima neprijatelja od simpatizera i ljudi naklonjenih narodnooslobodilačkoj borbi radi prikupljanja podataka o dislokaciji okupatorskih i kvislinških jedinica, njihovoj jačini, nazivima, nacionalnom i socijalnom sastavu, zadacima, planovima, borbenosti, imenima komandanata, naoružanju, utvrđenjima, preprekama, stražama, patrolama, magacinima i raznim drugim skladštima, šiframa, signalnim vezama sa avijacijom, uputima za uzbu-¹²¹nu, kao i svim drugim direktivama i naređenjima.

Kao što se vidi, kod uhodanih štabova nije postojao problem organizovanja obaveštajne aktivnosti, kao ni kod onih štabova koji su neposredno formirani pod Vrhovnim štabom NOV i POJ. Takav je slučaj bio i s formiranjem 2. bosanskog korpusa 11. maja 1943. Njegov Glavni obaveštajni centar je već 3. juna 1943. izdao *Uputstvo za organizaciju obaveštajne službe* potčinjenim centrima 4, 10. i 11. divizije koje se u potpunosti oslanjalo na Uput o obaveštajnoj službi Vrhovnog štaba NOV i POJ od 27. novembra 1942. godine.

Pored toga, u uputstvu Štaba 2. bosanskog korpusa sadržani su i novi elementi u organizaciji obaveštajne službe, kao što su novine u pogledu formiranja mešovitih obaveštajnih centara i obrazovanja kartoteka narodnih neprijatelja pri organizacijama teritorijalne obaveštajne službe.

Mešoviti obaveštajni centar (MOC), po tome uputstvu, bio je takva obaveštajna organizacija koja se istovremeno bavila i pitanjima vojnoobaveštajne službe, kao i kontrašpijunaže, i to u slučajevima kada na odgovarajućem području postoje partizanski odredi i komande područja. U tom smislu je predviđeno da se MOC formira pri odredu od predstavnika odreda po vojnoobaveštajnoj službi i komande područja po pitanju kontrašpijunaže.

Sef MOC je bio glavni organizator obaveštajne delatnosti. On je, prema uputstvu, bio obavezan da sastavlja plan obaveštavanja, odnosno kontrašpijunaže za rad potčinjenih mu organa, dok je sama podela zadataka bila odvojena i vršila se samo u prisustvu šefa centra i obaveštajnog organa koji prima zadatak. Takođe je bilo predviđeno da šefovi sekcija (vojnoobaveštajne i za kontrašpijunaže) mogu obavljati, pored svojih obaveštajnih funkcija, i neke druge poslove u odredu ili pozadini, pod uslovom da ih to ne ometa u izvršavanju njihovih glavnih zadataka. Nadalje je predviđeno, radi konspiracije, da bi najidealniji MOC bio onaj „u kome se čak ni članovi užeg centra ne bi svi poznavali nego bi šef OC bio veza između njih". Ovaj predlog i mera je, svakako, imala svog značaja. Padom u ruke neprijatelja bilo kojeg člana MOC-a ili ma kojih drugih obaveštajnih centara izbegla bi se mogućnost da neprijatelj rne-¹²²rama prinude otkrije celokupnu obaveštanju organizaciju.

Ovaj uput Štaba 2. bosanskog udarnog korpusa, po svojoj sadržim i postavljenim načelima u organizaciji obaveštajne aktivnosti, spada u rad najpotpunijih direktivnih obaveštajnih dokumenata

lopište. Svoj prvi izveštaj Glavni obavestajni centar 2. bosanskog korpusa uputio je Vrhovnom štabu NOV i POJ 10. juna 1943. o stanju obavestajne službe u korpusu i rasporedu neprijatelja u širim delovima Travnika, Jajca, Bosanskog Novog i Prijedora.¹²³

Vrhovni štab je, na osnovu toga izveštaja i drugih izvora, vrlo brižljivo pratio rad Glavnog obavestajnog centra 2. bosanskog korpusa, pa mu je 13. septembra 1943. dostavio *Uputstvo Obavestajnog Odsjeka VS NOV i POJ o zadacima obavestajne službe* u kojem je konkretno izložio zadatke Glavnog obavestajnog centra na prikupljanju podataka o neprijatelju, protiv pete kolone i organizaciji obavestajne mreže, ukazujući mu na značaj ubacivanja obavestajaca na neoslobođenu teritoriju, kontrolu neprijateljskog saobraćaja na linijama korišćenjem obavestajnih punkova, prikupljanja obavestajnih podataka od zarobljenika i prebeglica i zapaljenih dokumenata, saslušanja i ispitivanja civila, kao i na značaj izveštaja i brzine njihovog dostavljanja. Vrhovni štab je takođe odobrio odluku GOC-a i korpusa o izdavanju obavestajnog biltena, kao značajnog glasila za informisanje potčinjenih štabova i jedinica i unapređenje obavestajne delatnosti uopšte.¹²⁴

Na unapređenju vojnoobavestajne delatnosti na prikupljanju podataka o neprijatelju značajna su i dva dokumenta Glavnog štaba NOV i POJ Hrvatske — jedan o zadacima informativnih oficira od 1. juna¹²⁵ i drugi, o radu na organizaciji obavestajne službe u partizanskim odredima, grupama odreda i zonama od 2. avgusta 1943. godine.¹²⁶

U prvom dokumentu su izričito naglašeni zadaci informativnih oficira na prikupljanju podataka o neprijatelju za potrebe svojih i viših štabova, dok su u drugom uputstvu razrađeni zadaci obavestajnih organa na prikupljanju podataka o neprijatelju i kontrašpijunaži. Tim uputstvom je predviđeno da se pri štabovima odreda, grupa odreda i zona postave obavestajni oficiri koji će se baviti prikupljanjem podataka o neprijatelju i kontrašpijunaži putem organizovane obavestajne mreže. Tako u Uputstvu, u vezi s tim, piše:

„Ne sme se preći u drugu krajnost i nastojati da sve veze drži u svojim rukama ob. oficir odreda, grupe ili zone. Princip je taj da sve ob. veze ima u rukama P.O.C. i R.O.C., pa da je obavestajna služba operativnih jedinica organizovana za vlastite potrebe i da ima u odnosu prema stalnoj teritorijalnoj ob. službi karakter proveravanja vesti koje su stigle po stalnoj ob. mreži. U skladu s tim načelom, a u smislu uputstava o organizaciji ob. službe koja je izdao Vrhovni štab, dužni su ob. oficiri predati sve važnije veze stalnoj teritorijalnoj ob. službi, uredivši tako odnose da se oni prvenstveno sa informacijama koriste. Svedjedno je da li će veze održavati ob. oficiri ili drugovi iz P.O.C. ili R.O.C., ali u svakom slučaju teritorijalna ob. služba mora biti izveštena. To je potrebno već i iz tog razloga što se operativne jedinice često menjaju, te bi se na taj način redovne veze poremetile.”

Shodno takvom postavljanju stvari, Glavni štab NOV i POJ Hrvatske je postavio pored obavestajne organe odreda, grupa odreda i zona dvostruke zadatke: jedne čisto vojnoobavestajne prirode, zadatke na prikupljanju podataka o neprijatelju, a druge — političko obavestajne i na polju kontrašpijunaže. Posebno je stavljen zadatak na pronalaženju organizacija neprijateljske obavestajne

službe: Gestapoa, Ovre, Ustaške nadzorne službe (UNS) i četničke obaveštajne službe. Takođe je stavljeno u zadatak da se prati rad britanske obaveštajne službe, tj. Intelidžens servisa (Intelligence service — IS). Ova poslednja, iako saveznička, imala je razgranatu obaveštajnu mrežu na području Hrvatske i Slovenije, a naročito među pripadnicima Hrvatske seljačke stranke. Posebno je imala zadatke u vezi s britanskim planovima na Balkanu i njihovom saradnjom s četnicima i probritanski nastrojenim elementima. Glavni štab NOV i PO Hrvatske je, takođe, kao poseban zadatak ovim uputstvom stavio težište na razvijanje i organizovanje budnosti, naročito u pozadinskim ustanovama (radionicama, bolnicama i raznim komisijama), kao i na prodiranje u neprijateljske redove stvaranjem saradničke obaveštanje mreže i vojnih komiteta u neprijateljskim uporištima i garnizonima.

Po ukidanju Glavnog štaba NOV i PO za Crnu Goru i Boku juna 1942, organizator obaveštajne službe na području Crne Gore bio je PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Obnavljanjem glavnog štaba NOV i PO za Crnu Goru i Boku sredinom 1943. oživela je obaveštajna aktivnost u Crnoj Gori, posebno posle formiranja 2. udarnog korpusa NOVJ 10. septembra 1943.¹²⁷ Njegovim formiranjem uveliko se promenila situacija u Crnoj Gori i Hercegovini u korist NOP-a posle privremene oseke koja je nastala u drugoj polovini 1942, kada su novoformirane crnogorske proletherske brigade privremeno napustile teritoriju Crne Gore i u sastavu Grupe udarnih proletherskih brigada 24. juna otpočele istorijski nastupni marš-manevar (pohod) prema Bosanskoj krajini pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije.

Kada je formiran 2. udarni korpus, njegov štab je odmah preduzeo energične mere za organizaciju obaveštajne delatnosti u duhu Uputa za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba NOV i POJ od 27. novembra 1942. i kasnije izdatih naređenja i direktiva. U tom smislu, nepuna dva meseca posle svoga formiranja, Štab 2. udarnog korpusa NOVJ izdao je *Kratak uput za obaveštajnu službu jedinica 2. udarnog korpusa* ističući u njemu da „Sistem obaveštajne službe u sklopu službe za vezu i službe izviđanja, predstavlja u ratu neminovnu potrebu za odluke operativnih štabova i komandi Narodno-oslobodilačke vojske“.

Posebno je u tom uputstvu interesantan podatak da ga Štab 2. udarnog korpusa ne posmatra statički i dogmatski, već celokupnu obaveštajnu delatnost vidi kao jedan živi organizam kome je potrebna svakodnevna promena i dogradnja u njenom razvoju i zato kaže da će se uputstvo „prema našem daljem iskustvu dopunjavati i mijenjati“.

Uputstvom je pred obaveštajnu službu postavljen zadatak „da prikuplja sve podatke o neprijatelju (jačina, sastav, mjesto, namjere), da te podatke sređuje i sređene dostavlja na vrijeme operativnim štabovima i komandama naše vojske, na osnovu kojih se donose operativne odluke i rešenja; da prati uopšte život i rad stanovništva oslobođene teritorije; da prati život i rad svih onih, za koje postoji sumnja nedovoljne odanosti našoj vojsci; da uočava i suzbija rad

naših narodnih neprijatelja i agenata u službi okupatora; da koči neprijateljsku službu i da je vodi pogrešnim kanalima itd".

Drugim rečima, u tom uputstvu jasno su izražene obe komponente jedinstvene obaveštajne organizacije: vojnoobaveštajna i bezbednosna, čime je automatski određena i struktura organizacije obaveštajne službe u jedinicama 2. udarnog korpusa. Te dve grane jedinstvene obaveštajne organizacije Štab 2. udarnog korpusa je nazvao aktivnim i pasivnim obaveštavanjem, pa je prema tome i predvideo da svaki obaveštajni centar (OC) ima dve sekcije: *sekciju za prikupljanje i sređivanje podataka* i *sekciju za suzbijanje neprijateljskog prikupljanja podataka o nama* (kontrašpijunaže). Drugim rečima, prva sekcija je u stvari *sekcija za obaveštavanje*, a druga — *sekcija za kontrašpijunažu*, kako je to predvideo Vrhovni štab svojim Uputom za obaveštajnu službu od 27. novembra 1942. (vidi prilog br. 4).

Kratak uput za obaveštajnu službu 2. udarnog korpusa, pored precizno određenih zadataka druge sekcije, predvideo je takođe i zadatke obaveštajne organizacije na prikupljanju podataka u pojedinim taktičkim radnjama, kao npr. na maršu, u borbi itd. i te je zadatke opširno formulisao sa osnovnom tendencijom da se što više sazna o neprijatelju i izbegne svako moguće iznenađenje, ističući pri tome da se sve ne može propisati i da se od obaveštajnih organa u svakoj situaciji zahteva maksimalno razvijanje samoinicijative preporučujući „naročito upotrebu i korišćenje uhoda, bilo iz redova vojske, bilo iz redova mjesnog stanovništva".

U uputstvu se u širem obimu susrećemo sa osnovnim načelima Organizovanja obaveštajne službe. Tako se ističu načela tajnosti, brzine, sigurnosti, okretnosti i lukavstva, samoinicijative, opažanja i kontrole.

Načelom tajnosti istaknut je princip da se celokupna obaveštajna delatnost ima sprovoditi po starom pravilu da „i zidovi imaju uši", pa je stoga preporučena krajnja obazrivost u sprovođenju obaveštajne aktivnosti, vođenju razgovora, čuvanju dokumenata, Dribeležaka, skica, čuvanju ličnih torbica, bacanju ceduljica, čuvanju mena poverenika i saradnika, kao i drugih mera na tom planu.

Načelom brzine podvučen je princip da su „podaci korisni samo onda ako su pravovremeno dostavljeni" i na pravu adresu. Zbog toga je naložen zadatak obaveštajnim centrima da vrše klasifikaciju obaveštajnih podataka u pogledu brzine i redosleda njihovog dostavljanja pretpostavljenim komandama.

Načelom sigurnosti je ukazano da se svaki obaveštajni podatak mora proceniti u pogledu sigurnosti njegovog izvora čime je, kako se kaže u uputstvu, „zastupljeno i načelo tačnosti". Procenat sigurnosti, prema uputstvu, ocenjuje samo obaveštajni organ, pa je u vezi s tim predviđeno i označavanje sigurnosti i tačnosti podataka izrazom: „Saznao sam, vidio sam, mislim i tvrdim".

Načelo okretnosti i lukavstva predviđa neumoran i neustrašiv rad obaveštajnih organa i njihovu stalnu mobilnost i princip da obaveštajni organi „rade i to baš tada kad niko ne radi". Takođe je podvučeno da na sve informacije i obaveštajne podatke gledaju kritički, bez sentimentalnosti i žustrine u radu.

Načelom opažanja je predviđeno „da nijedna stvar, nijedan događaj, nijedna pretstava ili slika ne može umaći oku ob. organa". U tome smislu je podvučeno da obaveštajni organ mora da „budnim očima prati sve događaje i stvari koje ga okružuju, vrlo brzo pamti detalje, predmete, okolinu, grad, ulice, boju odijela onih sa kojima opšti, naročitosti, posebne znake itd". Ukazano je, dalje, da u svemu tome obaveštajni organi moraju biti hladnokrvni, razboriti i staloženi.

Načelom kontrole se smatra princip da kontrolisanju podležu sva lica kojima se stavlja u zadatak obaveštavanje i da je obaveštajne organe upućene na izvršenje obaveštajnih zadataka potrebno kontrolisati „duplom vezom", tj. — kako se kaže u uputstvu „na izvjesne važne pravce, odnosno važne zadatke upućivati duple izvršioce". Naloženo je, dalje, da kontroli podleže i privatni život obaveštajnih organa i poverenika, jer su oni „vrlo često u vezi sa njihovim službenim životom".

U stvari, ovim načelima je uveliko data i slika profila obaveštajnih kadrova, koji se regrutuju iz redova najpouzdanijih i najvernijih boraca članova Partije i ljudi odanih narodnooslobodilačkoj borbi.

Uputstvom su predviđene mere na obaveštajnoj administraciji, šiframa i dostavljanju izveštaja, čime je regulisan i administrativni deo obaveštajne delatnosti, dok su same šifre, iako interesantne po svojoj kompoziciji, ipak po svojoj metodologiji bile isuviše jednostavne za dekriptovanje.¹²⁸

U pogledu unapređenja vojnoobaveštajne delatnosti poučno je i *Uputstvo obaveštajne službe u jedinicama Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske iz decembra 1943.* namenjeno za rad obaveštajnih organa u prvom redu. U uputstvu je, u uvodnom delu, dat kritički osvrt u odnosu na obaveštajnu službu u jedinicama NOV i POJ i neprijateljsku obaveštajnu službu, a prvenstveno na pogrešna gledanja dela pripadnika NOV i POJ u pogledu rada i saradnje u obaveštajnoj aktivnosti, pa se u tome smislu kaže:

„Mi radimo za nešto više. Naime, tim radom mi se borimo za slobodu, tjeramo uljeza iz naše zemlje, borimo se za čast našeg naroda. To nije rad koji se plaća novcem. Kao nagradu tražimo samo slobodu i svaki onaj koji ma i jedan kriv pogled baci na ovaj rad, nije svijestan naše borbe, niti ga možemo priznati svojim. To je špekulant koji se bilo ikakvim izgovorom izvlači od rada, a sutra bi hteo slobodu na tanjuru. Takvim nije mjesto među nama.

Isto tako izvjesni drugovi koji već imaju svoje društvene položaje, zvanje i sl., boje se da nakon oslobođenja nebi i dalje morali ostati na takvoj dužnosti ('agent'). Također i neki rukovodeći drugovi stajali su na takovom stanovištu. Ni to nije ispravno shvaćeno. Danas se nalazimo u borbi i u vezi s tim imamo svoje specijalne zadatke. Sutra, kada borci zamjene puške lopatom, čekićem i perom i mi se vraćamo normalnom radu."

Tim aktom je žigosana pojava da se svaka saradnja na obaveštajnoj aktivnosti smatra doušničkom i radom plaćenih agenata. Na taj način je istaknuta komponenta patriotskih obaveza svakog pripadnika NOP-a da sarađuje i radi sa obaveštajnom službom u interesu narodnooslobodilačkog pokreta uopšte. Snaga obaveštajne služ-

be u NOR-u je upravo i bila u njenom područjavanju i u ovome uputstvu je predviđeno da svako može sarađivati. Čak se i ljudima čija prošlost nije bila najčistija, što ih nije oslobađalo odgovornosti pred narodnim sudom, pružila šansa da se saradnjom i radom za NOP rehabilituju.

Uputstvom je predviđeno da saradnici u obaveštajnoj mreži mogu zauzimati stavove kakvi im odgovaraju u datoj situaciji, tj. da mogu „da uzmu na sebe makar masku ustaše” ili, pak, „da se ispoljaju (otvoreno) kao neprijatelji Hitlera, Pavelića i si”.

Pored potpune konspiracije u radu, predviđeno je da svaki saradnik u obaveštajnoj mreži ima svoje konspirativno ime, odnosno pseudonim, a ako se već mora upotrebiti ime, u tom slučaju je bilo obavezno šifrovanje.

Posebno je istaknut značaj sigurnosti kurirskih veza i njihovog brzog uspostavljanja u slučaju narušavanja, otkrivanja ili prekida. Zbog toga je naglašeno da u obaveštajnim punktovima moraju biti „dobri i poverljivi drugovi, odnosno simpatizeri”.

Pošto je Uputstvo izdato radi pravilne organizacije obaveštajne službe na frontu i u pozadini neprijatelja, to je predviđena i šema po kojoj je trebalo dostavljati izveštaje, kao i stepen njihove verodostojnosti. Tako je predviđeno da podaci o neprijatelju sadrže elemente o nazivima jedinica i brojeve njihovih vojnih pošta, pripadnosti višim komandama, imenima zapovednika, o smeštaju jedinica, naoružanju, kancelarijama, telefonskoj i radio-vezi, stražama, opskrbama, magacinima, moralu, bolnicama, previjalištima, broju lekova, zapovednicima bolnica, broju kreveta, stanju bolnica, uporištima u gradovima i selima, brojnom stanju vojnika i civila, moralu građana, moralu vojske, držanju građana pri napadu jedinica NOV i POJ na uporišta, rovovima, bunkerima i utvrđenjima, bodljikavoj žici, minskim poljima, mitraljeskim gnezdima, stanju terena i komunikacija, o putevima i železničkom saobraćaju, kapacitetu mlinova, podacima o komandnom kadru, odnosu okupatora prema narodu, neprijateljskoj propagandi i njenoj aktivnosti, stanju vode na terenu, vrsti naoružanja i posebno o motorizaciji (tenkovima i oklopnim kolima), kao i o neprijateljskim planovima (skicama, nacrtima i drugim dokumentima).

Uputstvom je predviđeno da se svi ti podaci dostavljaju posebno za nemačke, a posebno za ustaške i domobranske snage. Prema tome, iz tog, uputstva se vidi i sama dubina prodiranja vojno-obaveštajne službe u neprijateljske redove s obzirom na zadatke koji su se pred nju postavljali.¹²⁹

Takođe je u tom smislu značajno i naređenje Informativnog odseka Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 26. decembra 1943. dostavljeno svim informativnim i obaveštajnim organima u vezi sa prikupljanjem podataka o nemačkim jedinicama na operativnom području Glavnog štaba. To naređenje je dostavljeno i Centralnom komitetu KP Hrvatske s molbom da se na tome angažuju i partijske organizacije. Predviđeno je da se podaci prikupe za dvadeset pet nemačkih divizija koje su se tada nalazile na području Hrvatske, a delom na području Bosne i Hercegovine, ili su, pak, bile napustile to područje. Naglašeno je da se prikupljanje podataka o njihovim

pravim nazivima, dislokaciji, operativnom području, nacionalnom i socijalnom sastavu, naoružanju, inženjerskom uređenju uporišta i drugim elementima mora obavljati „na sve moguće načine: preko veza, ispitivanjem zarobljenika, ranjenika, prebeglih, pregledom dokumenata i pisama nađenih kod poginulih, ranjenih, zarobljenih ili nađenih u zaplenjenoj komori". Tim aktom je predviđeno da se pojača i služba osmatranja i praćenje svakog pokreta neprijatelja.¹³⁰

To je bio krupan korak napred u prikupljanju potpunih podataka o nemačkim jedinicama na okupiranom području Jugoslavije, pri čemu treba istaći da su informativni izveštaji Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske bili po svojoj verodostojnosti i sadržini najpotpuniji, a naročito u drugoj polovini 1944. zahvaljujući, pre svega, saradnicima u najvišim okupatorskim, ustaškim i domobranskim štabovima i komandama na području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske.

Jedan takođe značajan dokumenat na području vojnoobaveštajne, odnosno informativne službe je *Kratak uput za vršenje informativne službe kod jedinica IV korpusa NOVJ* sačinjen od strane Štaba korpusa 23. marta 1944.

To uputstvo je na jedan vrlo konkretan način odredilo zadatke informativne službe i njenih organa na operativnom području 4. korpusa NOVJ koji je u to vreme dejstvovao na Baniji i Kordunu.

Uputstvom su pred informativnu službu postavljeni kao osnovni zadaci: pribavljanje podataka o neprijatelju, organizovanje obaveštajnih veza i dostavljanje obaveštenja.

Prikupljanje podataka o neprijatelju je postavljeno kao osnovni zadatak informativne službe. Ukazano je na prvom mestu da se dobri podaci jedino mogu obezbediti dobrom sistematizacijom obaveštajnih informacija, pa je predviđeno da se evidencija vodi u vidu pregleda po neprijateljskim jedinicama i uporištima i u vidu skica neprijateljskih oružanih snaga.

Tako je predviđeno da se za svaku neprijateljsku jedinicu do čete vodi kartoteka s podacima o dislokaciji i imenima starešina tih jedinica.

Slično je predviđeno da se vode podaci i o neprijateljskim uporištima s naznakom o naoružanju, rasporedu i zadacima neprijateljskih jedinica, utvrđenjima, preprekama rasporedu artiljerije, načinu održavanje veze, stanju discipline i morala, ishrani, postupcima starešina itd.

Radi bolje preglednosti, kao i pravilnije procene situacije o namerama neprijatelja, kao treći obaveštajni dokument je predviđeno da se vodi *skica rasporeda neprijatelja* na karti razmere 1:100.000. Predviđeno je da se podaci o neprijatelju unose uobičajenim kartografskim znacima i da se skica neprekidno dopunjava podacima dobijenim iz zaplenjenih dokumenata, iskazima zarobljenika, preko saradničke i obaveštajne mreže, prisluškivanjem neprijateljskog telefonskog i radiofonskog saobraćaja, razmenom obaveštajnih podataka između vojnoobaveštajnih (informativnih) organa, kao i podacima dobijenim od političke obaveštajne službe, službe izviđanja i logičnim zaključivanjem, odnosno sopstvenim procenama.

Uputstvo je predvidelo kao drugi zadatak neposrednu delatnost informativne službe pred početak napada na izabranu jedinicu ili uporište. Tako je predviđeno da informativna služba treba da obezbedi podatke o najpovoljnijem objektu napada uzimajući u obzir sve obaveštajne faktore koji tu soluciju nude, kao i kolebljivost jedinica, nacionalni sastav, odnos i autoritet starešina u neprijateljskim jedinicama, stanje discipline i morala, zdravstveno stanje, stanje ishrane, odeće i obuće i rezultate sopstvene propagande u redovima neprijateljskih jedinica.

Kao treći zadatak Uputstvo je predvidelo organizovanje obaveštajne mreže i veza u redovima neprijatelja i način dostavljanja prikupljenih obaveštenja. Tako je Uputstvo predvidelo da se pod vojnim vezama podrazumevaju sve one osobe „koje sa nama surađuju, aktivno rade u neprijateljskoj vojsci“, dok se za civilne obaveštajne veze kaže „da su tu sve ostale veze, ali tu isto razlikujemo na pr. policijske, železničarske veze itd.“

Uputstvo je, dalje, sve te veze podelilo na izvorne i kurirske. Pod prvim se podrazumevaju sve osobe od kojih se dobijaju obaveštajni podaci predviđeni Uputstvom, dok se pod kurirskim vezama podrazumevaju „sve one osobe koje nam služe, da preko njih teče saobraćaj između nas i izvornih veza“.

Uputstvo se posebno zadržava na stvaranju obaveštajne mreže saradnika u neprijateljskim jedinicama, smatrajući ove veze najvažnijim. Pri tome se predviđa da se vrbovanje saradnika pretežno vrši iz redova vojnika i podoficira, ne zanemarujući pri tome ni oficire „ako se za to pruži prilika“. Istaknuto je, međutim, da je veza s vojnicima i podoficirima plodonosnija, da se lakše uspostavlja, održava i proširuje a i da je sigurnija „jer neprijatelj obraća manje pažnje na njih nego na oficire“.

Posebno se ističe da se pri uspostavljanju veza s neprijateljskim vojnicima ne treba ograničiti samo na domobrane, „kako je to io sada izgleda uglavnom bio slučaj“, već da treba pokušati da se uspostavi obaveštajna mreža saradnika i u redovima ustaša, četnika, legionara (svih narodnosti) i nemačkim jedinicama.

U uspostavljanju obaveštajne mreže među civilima na neoslobođenoj teritoriji posebno se ukazuje na značaj uspostavljanja mreže među saobraćajnim osobljem, kao i sa službenicima ustanova (županija, redarstva), te među gostioničarima, konobarima i drugim sličnim profesijama.

Uputstvo je, takođe, posebno ukazalo na značaj kurirskih veza kao veoma važnog faktora u korišćenju obaveštajnih podataka.¹³¹

Glavni štab NOV i PO Slovenije je, takođe, bio veoma aktivan na jačanju i usavršavanju obaveštajne službe. Tako je 20. januara 1944. izdao *Priručnik za organe obaveštajne službe u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Slovenije*.

Priručnik je imao četiri dela i pet priloga. U I delu izneta su načela organizacije obaveštajne službe, u II delu su izneti zadaci obaveštajne službe, III deo je posvećen organima obaveštajne službe a IV deo dostavljanju izveštaja.

Prilozi uz Priručnik su sadržavali oznake nemačkih jedinica, podatke o raspoznavanju motorizacije, indeks za saslušavanje od

strane vojnih islednika, dužinu kolona i ocenjivanja brojnog stanja neprijatelja i na kraju, kao peti prilog, jedan primerak pokaznog izveštaja.

U I delu su izneta načela o organizaciji obaveštajne službe koja su u osnovi ista sa već pomenutim Uputstvom o organizaciji obaveštajne službe u jedinicama Glavnog štaba NOV i PO Slovenije od 17. februara 1942.

U II delu se predviđaju dvostruki zadaci obaveštajne službe: aktivni i pasivni, odnosno ofanzivni i defanzivni, što ukazuje na postojanje dve grane jedne jedinstvene obaveštajne organizacije — vojnoobaveštajne i kontraobaveštajne, što je u potpunosti u duhu s do sada izdatim uputstvima od strane Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Zadaci ofanzivnog dela obaveštajne službe su Priručnikom vrlo široko postavljeni na planu prikupljanja obaveštajnih podataka o neprijatelju. Obuhvaćeni su svi faktori po pitanju organizacije, formacije, rasporeda, borbenog morala, mobilizacije, materijalnih rezervi, naoružanja i drugih elemenata u odnosu na neprijatelja. Kao jedan od najvažnijih i najtežih zadataka u tom smislu pred ofanzivnu komponentu obaveštajne službe postavljen je zadatak prikupljanje podataka o namerama neprijatelja. Mada, kako se kaže u priručniku, „to izgleda na prvi pogled -nemoguće“, ipak je ostvarljivo brižljivom analizom brojnih podataka neprijateljskih aktivnosti koji, kada se posmatraju kao celina, mogu pružiti i sliku o namerama neprijatelja. Praćenje aktivnosti neprijatelja, njegovih pokreta prema frontu i u pozadini, osmatranje prometa na komunikacijama (putnim i železničkim), praćenje aktivnosti neprijateljske izviđačke avijacije, mere u odnosu na evakuaciju stanovnika, razna rušenja i razaranja u pozadini su, prema Priručniku, vrlo važni pokazatelji za zaključivanje o namerama neprijatelja.

U ofanzivnu komponentu obaveštajne aktivnosti, prema Priručniku, spadaju i sve mere koje obaveštajni organi preduzimaju u pozadini neprijatelja na sabotazama od strane civilnog stanovništva na svim poljima delatnosti.

Podvučeno je da je organizacija sabotaza jedan od najzahvalnijih, ali i najtežih zadataka i da pri izboru objekta na prvom mestu dolaze železnice, skladišta, štabovi, kao i drugi objekti od životne važnosti za neprijatelja.

Pasivna obaveštajna služba, kako se naziva u Priručniku, u stvari je politička obaveštajna služba, odnosno kontrašpijunaža i pred nju su takođe postavljeni opsežni zadaci, o čemu će biti više reči u narednim poglavljima, kao i o organima i izveštavanju. U celini, ovaj priručnik Glavnog štaba NOV i PO Slovenije po svojoj sadržini predstavlja jedan od najznačajnijih dokumenata u organizaciji i unapređenju obaveštajne aktivnosti; on je ukazao i potvrdio bogatstvo metoda, oblika, organizacije i drugih faktora obaveštajne službe u NOR-u zasnovane na angažovanju širokih narodnih masa i društveno-političkih organizacija, kao i na samoinicijativi svih štabova, komandi, jedinica i ustanova na svim nivoima u borbi protiv okupatorske i kvislinške delatnosti, uključujući i obaveštajnu i kontraobaveštajnu službu u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta.¹³²

Nešto kasnije Glavni štab NOV i PO Slovenije je 12. juna 1944. ukinuo obaveštajne organe po četama i bataljonima.¹³³ To je bila, praktično, jedina izmena u Priručniku i u odnosu na njegov osnovni uput — Uput za organizaciju obaveštajne službe od 17. februara 1943, dok je svojim naređenjem od 2. avgusta 1944. propisao organizaciju obaveštajne službe u odredima s napomenom da se odredi u prikupljanju podataka o neprijatelju imaju prvenstveno oslanjati na teritorijalnu obaveštajnu mrežu.¹³⁴

Vrhovni štab NOV i POJ u praksi nije često intervenisao po pitanju obaveštajne delatnosti u potčinjenim štabovima i jedinicama, a kada je to činio, onda je to radio u prelomnim momentima i kada je to razvoj opšte situacije zahtevao. Takav je slučaj bio i s direktivom Vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita od 4. avgusta 1944. u vezi s prikupljanjem i dostavljanjem podataka o neprijatelju.¹³⁵ Taj akt je nastao u momentu kada je situacija u Jugoslaviji bila veoma povoljna po razvoj narodnooslobodilačkog pokreta i njegovih oružanih snaga.

Sredinom 1944. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije imala je u svome sastavu 12 korpusa sa 39 divizija i oko 350 000 boraca pod oružjem. Postojala je velika slobodna teritorija, dok je na političkom polju postignuta još jedna značajna pobjeda — na Visu je 16. juna potpisan sporazum Tito — Subašić čime je otvorena nova stranica na konačnom priznavanju nove Jugoslavije od strane saveznika. Istovremeno već su se realizovale odluke Vrhovnog komandanta o prenošenju težišta operacija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u istočne krajeve zemlje, tj. prema Srbiji čije je oslobođenje, uz oslobođenje Dalmacije, bilo najvažniji zadatak koji je sebi postavio Vrhovni štab NOV i POJ.¹³⁶ Zbog toga su predviđene mnogobrojne operativne i druge mere da bi se ti zadaci uspešno realizovali. Među njima je, svakako, važno mesto zauzimala i već pomenuta Titova direktiva od 4. avgusta 1944. U njoj je odmah na početku stajalo ovo:

„Tačni, blagovremeno i pravilno dostavljeni i upotrebljeni podaci o neprijatelju čine jedan od najvažnijih osnova za pravilnu procjenu situacije, pravilnu odluku i za cjelishodnu upotrebu vojske u borbi.

2. Najvažniji podaci, koje treba istražiti, doznati o neprijatelju su: *Gdje e neprijatelj, koji je taj neprijatelj (koja jedinica, broj i naziv, rod vojske), način i sastav (šta radi), šta namjerava.*“

Te zadatke Vrhovni komandant je postavio službi izviđanja i vojnoobaveštajnoj službi s napomenom da procena i sređivanje podataka spadaju u nadležnost vojnoobaveštajne službe, a da korišćenje obaveštajnih podataka spada u nadležnost operativnih organa, iineći pri tome odgovorne načelnike štabova za koordinaciju rada obaveštajnih i operativnih organa.

Direktivom su predviđeni sadržina i način dostavljanja izveštaja i njihovo iskorišćavanje, a posebno izveštaja (sumarnih) koji se iostavljaju Vrhovnom štabu.

Kao jedan od poslednjih značajnih dokumenata na planu organizacije vojnoobaveštajne službe jeste već pomenuti Privremeni uput za vojnoobaveštajnu službu Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske.

ske od 1. septembra 1944. u kome su precizno postavljeni zadaci teritorijalnoj obaveštajnoj službi na području korpusnih vojnih oblasti i vojnoobaveštajnoj službi u operativnim jedinicama na prikupljanju obaveštajnih podataka o neprijatelju uz organizaciju izviđanja, prisluškivanja, zarobljavanja neprijateljskih vojnika i korišćenju drugih izvora na vojnoobaveštajnom planu. Taj dokumenat je nastao posle obrazovanja Odeljenja zaštite naroda i prenošenja kompetencija političke obaveštajne službe na tu instituciju.

Iz iznetih podataka se vidi da je vojnoobaveštajnoj, odnosno informativnoj službi, ili kako su je još zvali: „obaveštajna služba“, „služba obaveštenja“ i „izveštajna služba“, od prvih dana NOR-a poklanjana izuzetna pažnja i da su tokom celog rata tražena uvek najbolja rešenja za njen razvoj bilo od strane Vrhovnog štaba NOV i POJ, bilo od ostalih vojnih rukovodstava na svim nivoima u čije se planove povremeno uklapala i Partija sa svojim organizacijama, kao i ostale masovne društveno-političke organizacije od organizacija Antifašističkog fronta žena do omladinskih organizacija.

Posebno treba istaći da je u celokupnoj organizaciji vojnoobaveštajne službe njen skelet i najjači izvor obaveštajnih podataka predstavljala obaveštajna mreža saradnika sastavljena od velikog broja saradnika i simpatizera narodnooslobodilačkog pokreta, a pre svega ljudi iz redova neprijateljskih jedinica. Pri tome ne treba izgubiti iz vida da su se podaci vojnoobaveštajne službe dopunjavali podacima dobijenim izviđačkom službom i službom osmatranja i prisluškivanja, koje su takođe bile u nadležnosti obaveštajnih organa na odgovarajućim nivoima.

Prema tome, u celini uzevši, razvojni put vojnoobaveštajne službe nije bio nimalo lak i rezultati njene delatnosti i njeni izvori biće detaljnije izneti u narednim poglavljima.

III. OBAVEŠTAJNI ORGANI U OSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLOVENSKIH NARODA 1941—1945.

Pod obaveštajnim i izviđačkim organima i jedinicama u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda podrazumevala su se sva ona lica ili organizovane grupe ljudi koji su organizovali ili neposredno učestvovali u prikupljanju podataka o neprijatelju NOP-a bilo izvan redova NOP-a ili u samim njegovim redovima.

Složenost narodnooslobodilačke borbe i specifičnosti koje su je pratile, kao i njen razvoj uopšte od stvaranja prvih partizanskih odreda pa do prvih regularnih oružanih formacija: brigada, divizija, korpusa i armija i od prvih embriona narodne vlasti preko narodnooslobodilačkih odbora do antifašističkih veća i AVNOJ-a, imali su dubokog odraza i na stvaranje i razvoj obaveštajne delatnosti NOP-a u celini. To se odrazilo, pre svega, i na mnoštvo organizacionih oblika u razvijanju obaveštajne aktivnosti, a time i na pojave većeg broja obaveštajnih i izviđačkih organa stvorenih u procesu narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Otuda i raznolikosti u nazivima za organe i jedinice koje vrše iste funkcije i iste zadatke. Međutim, sve to nije smetalo da se postepeno stvori čvrsta obaveštajna organizacija pod centralizovanim rukovodstvom Vrhovnog štaba NOV i POJ, ali i sa širokim ovlašćenjima nižim štabovima, komandama, jedinicama i ustanovama za razvijanje inicijative i organizovanje takve obaveštajne delatnosti koja je najbolje odgovarala datoj situaciji na određenom operativnom području.

Vrhovni štab, kao i svi niži štabovi, nije robovao nikakvim dogmama i šablonima, već je obaveštajnu aktivnost neprekidno usavršavalo time što se prilagođavalo datoj situaciji u određenom momentu, vodeći računa o vojno-političkoj situaciji uopšte. Time je i svaka promena, u stvari, značila ne samo kvantitativan korak napred već, pre svega, i nov kvalitet koji je u datoj situaciji nudio najbolja rešenja. Međutim, sve te različitosti nisu smetale da se ostvaruju, gledano u celini, opšta i zajednička načela koje je postavilo pred sve niže instance najviše vojno-političko rukovodstvo u zemlji: Vrhovni štab NOV i POJ i Centralni komitet KP Jugoslavije.

Zbog toga kao obaveštajni i izviđački organi u NOR-u se pojavljuju obaveštajni ili II odseci, informativni odseci, političko-obaveštajni odseci, štabovi i komande, obaveštajni centri, obaveštajni oficiri i drugi organi, jedinice ili pojedinci koji su tu funkciju obavljali pod raznim nazivima. Obaveštajni i izviđački organi nosili su i sledeće nazive: informativni oficiri, političko-obaveštajni oficiri, oficiri kontraobaveštajne službe, obaveštajci, poverenici, saradnici, po-

lagači, obaveštaji, vojni komiteti, rezidenture i rezidenti, obaveštajni punktovi, osmatračnice, osmatrači, izviđačke desetine, odeljenja, ite, vodovi i bataljoni, jedinice za borbu protiv pete kolone (PPK)¹³⁷ i utovođe, izvidne i osmatračke stanice, obaveštajni sektori, izviđačke patrole, oficirske patrole, obaveštajne patrole itd. Sve to nije netalo da se celokupna obaveštajna organizacija, sa širokim osloncem na narodne mase, vrlo dinamično i efektno uklopila u celokupan ojno-politički sistem narodnooslobodilačke borbe i da bude revolucionarno oružje u borbi za očuvanje i proširenje tekovina te borbe.

Zbog posebne važnosti obaveštajnih organa, ne samo. Vrhovni štab već i svi niži štabovi i komande poklanjali su izuzetnu pažnju njihovom razvoju kao osnovnim faktorima u razvijanju obavezne delatnosti, što je vrhovni komandant Josip Broz Tito posebno aglasio u svome Uputu za obaveštajnu službu od 27. novembra 1942, čime su udarena osnovna načela za izbor obaveštajnih organa i jedinica NOV i POJ, i ta će načela važiti sve do kraja rata.

1. Obaveštajni odseci u jedinicama NOV i POJ u NOR-u

Obaveštajni odseci, a negde i obaveštajna odeljenja (kao npr. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske), zvanično su nazivani II odeljima, kao što je bio slučaj u Vrhovnom štabu NOV i POJ. Međutim, kada je vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito izdao 7. novembra 1942. Uput za obaveštajnu službu, tada su se u nižim tabovima formirali obaveštajni centri koji će se zadržati manje-više sve do proleća 1944. ili, tačnije, do uspostavljanja Ozne. Tada a obaveštajni centri zamenjeni odgovarajućim odsecima, odnosno baveštajnim odsecima (odeljenjima) i odsecima (odeljenjima) za-ite naroda.

U stvari, obaveštajni, odnosno II odseci počinju da se formiraju rajem 1941. i početkom 1942. godine. Njihov je glavni zadatak u lavnim štabovima i Vrhovnom štabu NOV i POJ bio da organizuju rukovode obaveštajnom službom u delokrugu svoje nadležnosti, krajem 1942, po odluci Vrhovnog komandanta izvršena je reorganizacija Vrhovnog štaba koji je tada u svome sastavu imao sedam od-5ka i jednu komisiju, i to: Operativni, Obaveštajni, Ekonomski, Voj-o-sudski, za vojne vlasti u pozadini, Tehnički i Sanitetski i Kom-i-iju za borbu protiv špijuna i pete kolone.¹³⁷

Obaveštajni odsek je imao, shodno Uputu za obaveštajnu služ-u, dve sekcije: Sekciju za obavestavanje, koja je prikupljala po-atke o neprijatelju na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, i Sek-iju za kontrašpijunažu, koja je prikupljala te podatke u sopstvenim edovima. Komisija za borbu protiv špijuna i pete kolone, kao novo-ormirani organ, imala je zadatak da organizuje i vodi borbu protiv iete kolone i narodnih neprijatelja svih vrsta u tesnom sadejstvu sa)baveštajnim odsekom Vrhovnog štaba. Međutim, umesto naziva obaveštajni odsek" susrećemo se i vrlo često s nazivom „II odsek", ošto je operativni odsek (odeljenje), po pravilu, bio vodeći operativ-i organ u štabovima i nazivao se češće I odsekom (odeljenjem).

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je samo kratko vreme zadržao naziv Glavnog obaveštajnog centra NOV i PO Hrvatske, umesto dotadašnjeg Obaveštajnog odjela (odeljenja), pa je već 18. maja izvršio reorganizaciju svog štaba tako da je u okviru I odjela, odnosno Operativnog odeljenja formirao Personalni, Operativni, Informativni ili Vojnoobaveštajni, Političko-obaveštajni, Inženjerski i Artiljerijski odsek.¹³⁸

Međutim, bez *obzira* na sve te *reorganizacije*, obaveštajni odseci su bili rukovodeći organi u obaveštajnoj delatnosti. Kada su kasnije ukinuti obaveštajni centri, oni su formirani pri štabovima korpusa.

Obaveštajni odseci su rukovodili obaveštajnom delatnošću održavanjem ličnih kontakata s potčinjenim obaveštajnim organima i pismeno putem brojnih naređenja, instrukcija i uputa koji su bili od velike pomoći nižim štabovima i jedinicama u organizovanju obaveštajne aktivnosti uopšte.

Kada su formirane armije NOVJ, u njihovom sastavu su formirani, pored drugih odeljenja, i obaveštajno odeljenje i odeljenje zaštite naroda. Obaveštajno odeljenje, na primeru 3. armije, obično je imalo 3—4 oficira, s tim što su povremeno kao ispomoć korišćeni i obaveštajni oficiri iz potčinjenih divizija. Bavilo se uglavnom pitanjem prikupljanja podataka o neprijatelju upotrebom izviđačkih organa (grupa i jedinica) i tesno je saradivalo sa organima Ozne. Međutim, koordinacija i saradnja sa susednim armijama bila je slaba, podaci su kasnili, a nedovoljno su se koristili i ratni zarobljenici, tako da je Štab 3. armije, na primer, propisao da se ratni zarobljenik u završnim operacijama za oslobođenje zemlje može držati samo pola časa u bataljonu, a najviše jedan čas u brigadi.¹³⁹

2. Obaveštajni oficiri

Obaveštajni oficiri, kao obaveštajni organi, postavljaju se u prvim partizanskim odredima u jesen 1941. Oni su tada vršili obe funkcije obaveštajne delatnosti, i to čisto obaveštajnu (informativnu) u užem smislu reči i političku obaveštajnu ili kontraobaveštajnu funkciju. Treba istaći da se često pominjao termin „vojnoobaveštajni oficir“, što je bio sinonim za informativnog oficira, ali se srećemo i s nazivom „vojnoobaveštajni oficir“ ili samo „obaveštajni oficir“, što je označavalo organa sa kontraobaveštajnim zadacima. Međutim, u analizi rada ovih obaveštajnih organa, koji su predstavljali jedan od osnovnih faktora obaveštajne aktivnosti, potpuno je irelevantno kako se oni u pojedinim periodima nazivaju u odnosu na vršenje njihovih funkcija u delokrugu svoga rada.

Obaveštajni oficiri su u početku bili jedini obaveštajni organi u štabovima i komandama, bez ikakvog aparata. Kasnije, s rastom i razvojem NOV i POJ, nalazili su se u sastavu obaveštajnih, odnosno II odseka, ili u sastavima obaveštajnih centara, a rede su devalovali sami u okviru određenih štabova, komandi i ustanova.

Zbog prirode poslova i obimnosti zadataka već u kasnu jesen 1941. pojedini štabovi dolaze do zaključaka o potrebi specijalizacije obaveštajnih organa za određene zadatke, pa se, na primer, na operativnom području Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske, shodno njegovom *Uputu za organizaciju političke obaveštajne službe*, od 25. decembra 1941. uvodi funkcija političkog obaveštajnog oficira čiji je prvenstveni zadatak da se bavi kontraobaveštajnom aktivnošću, za razliku od informativnog oficira čiji je osnovni zadatak prikupljanje podataka o neprijatelju.¹⁴⁰

Obaveštajni oficiri ne samo da su bili glavni organizatori i pokretači obaveštajne aktivnosti već su i sami učestvovali u prikupljanju obaveštajnih podataka. Oni su učestvovali u akcijama na čelu oficirskih patrola, izviđačkih grupa, kao seljaci ulazili u neoslobodjena mesta ili teritoriju, ubacivali se u gradove s radio-stanicama, čak i na nivou obaveštajnih oficira korpusa, organizovali obaveštajne mreže, učestvovali u hvatanju „živog jezika“ i vršili mnoge druge obaveštajne zadatke skopčane, po pravilu, s velikim opasnostima po život. Zbog toga je i izboru obaveštajnih oficira posvećivana velika pažnja od svih štabova i komandi. Birani su najbolji među najboljima, i svaki štab i svaka komanda dodavali su po neki novi atribut u odnosu na uslove kojima je trebalo da odgovori obaveštajni oficir. Praktično, kad bi se sve te karakterne i druge osobine morale tražiti u jednom čoveku, onda bi stvarno bilo teško naći ljude koji bi odgovarali toj dužnosti. Tako se zahtevalo da obaveštajni oficiri budu hrabri, pouzdani, inteligentni, snalažljivi, izdržljivi, prepređeni i lukavi, poštteni, marljivi, dobri organizatori, pronicljivi, neumoljivi, neustrašivi, pismeni, da imaju smisla za službu, da je vole, itd. Međutim, takav kriterijum je teško bilo ispuniti. U NOR-u su svi tražili takve kadrove i za komandire čete i političke komesare, za komandante bataljona i brigada, i za starešine na svim nivoima. Prirodno da sve to tako nije moglo da ide, jer je NOR bio jedan vrlo surov rat u kome su mnogi rukovodioci na svim nivoima izgubili živote. Svakodnevno je trebalo popunjavati redove NOV i POJ, kao i partijske strukture i organizacije iz kojih su oticali kadrovi na druga mesta ili su stradali u provalama i slično.¹⁴¹ I mada je narod bio nepresušno vrelo za popunu NOV i POJ, ipak se svim tim kriterijumima nije moglo odgovoriti. U redovima obaveštajnih oficira mogli su se naći i retki pojedinci izdajnici i ubačeni agenti koji su na vrlo perfidan način služili neprijatelju, kao što je bio slučaj sa šefom Obaveštajnog centra 4. udarne divizije, jedne od najboljih jedinica NOV i POJ i prvoformirane bosanske, odnosno krajiške divizije.¹⁴²

U NOR-u su se, ipak, iskristalisale tri osnovne osobine koje je trebalo da krase obaveštajne oficire: da su duboko odani narodno-oslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji jugoslovenskih naroda i narodnosti, da su dobrih moralnih osobina i da su dobri organizatori svog posla. Ali, zbog toga što je ova funkcija, više naglašavana od drugih, bile su moguće i negativne pojave, naročito u vreme kada je stvorena Ozna. Pošto oficiri Ozne nisu bili obavezni da o svemu obaveštavaju svoje štabove, već je nadređenost išla po vertikali, kod jednog manjeg dela obaveštajnih oficira razvijala se intencija da u

saznavanju određenih podataka idu i u stvari koje nisu bile u njihovom domenu. Zbog toga je to stvaralo odgovarajuću odbojnost prema tim organima, zbog čega su i Partija i viši štabovi intervenisali i nastojali da pravilno usmere i kanališu obostrane odnose. Možda je to najbolje rečeno u informaciji Obaveštajnog centra 10. udarne divizije od 29. septembra 1943, u vreme dok je još postojala politička, odnosno kontraobaveštajna služba, i kada su svi obaveštajni organi još uvek bili potpuno odgovorni štabovima. Tom prilikom u analizi rada obaveštajnih organa rečeno je, pored ostalog, i ovo:

„Jedna od osnovnih grešaka koje smo stekli iskustvom u dosadašnjem radu bila je da su se naši drugovi, koji rade po ob[aveštajnoj] službi, često puta udaljavali od linije svoga rada, pretvarali se u neku vrstu doušnika, ljudi koji tako prenose razgovore koje su čuli u ovome ili onome štabu, kontrolišući šta je neko rekao u ovome ili onome času, ovome ili onome drugu. Takvo shvatanje obaveštajno, političkog rada, apsolutno je nepravilno. Mi nismo nikakva špijunska grupa ljudi, nego samo organi koji imaju zadatak da strogo vode računa o tome da li je nešto učinjeno što može štetiti politički ili vojnički našoj općoj narodnoj stvari.“¹⁴³

Komanda Vojne oblasti 8. korpusa NOVJ 13. juna 1944. upućuje potčinjenim komandama područja direktivu u kojoj se, pored ostalog, kaže:

„Otsjek za zaštitu naroda dobio je novu formu i postao je sastavni niži organ OZNE za Hrvatsku, a naziv mu je Otsjek Zaštite naroda za Oblast VIII korpusa OZNE za Hrvatsku. Njegov izvršni organ je opunomoćenik za zaštitu naroda koji radi pri Komandi područja. Otsjek je naredbodavni i disciplinski forum opunomoćeniku, koji mu je odgovoran za svoj rad a kome podnosi direktno izvještaje. On i dalje ostaje pri području, ali mu komande nisu naredbodavci ...

Opunomoćenik treba da uvažava savjete i predloge komande, jer sa njom sačinjava jedinstvenu cjelinu, i ako su to dva tijela. Nekorektno držanje i nepoštivanje tih odnosa, kao i nepravilan rad opunomoćenika, svaka komanda mora javljati Vojnoj oblasti ako se te nepravilnosti ne mogu ukloniti na licu mjesta.“¹⁴⁴

Međutim, bilo je i krajnje nekorektnih i potcenjivačkih odnosa komandi prema organima Ozne. Tako su se, na primer, štabovi 11. i 21. divizije 1. armije NOVJ zbog toga što su potcenjivali ovu službu nepravilno odnosili u vezi sa izborom organa za oficire Ozne, određujući i predlažući za te dužnosti ljude koji nisu bili u stanju da odgovore tom zadatku.

U 4. srpskoj brigadi 21. divizije oficiru Ozne bilo je zabranjeno da se koristi telefonom, dok je u nekim drugim jedinicama odnos prema oficirima Ozne u tolikoj meri bio nepravilan da se prema njima postupalo kao prema kuririma.

U 1. konjičkoj brigadi 1. armije NOVJ Stab brigade je samovoljno i bez ikakvog prava otvarao poštu namenjenu oficirima Ozne, dok su borci dodeljivani centru Ozne bili vrlo slabi.¹⁴⁵

Svakako da su te i slične pojave imale negativne posledice, ali su štabovi i partijske organizacije strpljivim radom postavljali sve stvari na pravo mesto.

U celini gledano, funkcija obaveštajnih oficira bila je jedan od najodgovornijih u štabovima na svim nivoima. Izuzimajući spo-

radične obostrane ekscese, obaveštajni organi, kao članovi štabova i komandi, i štabovi kao celine uspešno su, kroz zajednički rad, rešavali mnogobrojne probleme koji su na obaveštajnom planu iskršavali tokom rata. Međutim, u izboru kadrova, gde se u svakom slučaju, bez obzira na sve nedostatke, ipak savesno pristupalo, interesantna je činjenica da se retko, bar u osnovnim dokumentima, nije srela formulacija o potrebi da se za obaveštajne oficire biraju i ljudi koji, pored osnovnih iznetih kriterija, poznaju i jezik okupatora. To nepoznavanje stranih jezika, kao i neangažovanje i stvaranje određenih sekcija gde bi se vršilo prevođenje dokumenata ili saslušavanje zarobljenika. umnogome je usporavalo efikasnost i brzinu rada obaveštajnih organa. Za takav rad i korišćenje ljudi koji znaju strane jezike, pa makar to bili i zarobljeni pripadnici ili izbeglice iz neprijateljskih redova, u osnovnim direktivama tako se nešto nije videlo, ali se iz dokumenata ipak vidi da su u nekim štabovima bili i ljudi sa znanjem stranih jezika.

3. *Poverenici kao obaveštajni organi u NOR-u.*

Ako su obaveštajni oficiri predstavljali mozak celokupne obaveštajne organizacije, onda se može slobodno tvrditi da su poverenici predstavljali njenu kičmu. O tome je Glavni obaveštajni centar Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske u svome Uputstvu za vojloobaveštajnu službu od 8. decembra 1943, pored ostalog, rekao i ovo:

„Obaveštajni poverenici u četama su osnov i temelj ob[aveštajne] službe u svakoj našoj vojnoj jedinici. Od toga kako je i od kakvih poverenika rganizovana ob. mreža u četama, zavisi hoće li ob. služba jedne jedinice imati ili ne u&peha u borbi protiv neprijateljskih agenata i špijuna. Ne posveti li e najveća i najozbiljnija pažnja organizaciji ob. mreže u četama, neće nam išta valjati ob. služba.”¹⁴⁶

Ta konstatacija Glavnog obaveštajnog centra, odnosno njegove vojnoobaveštajne sekcije nije se odnosila samo na operativne jedinice već se u istoj meri odnosila i na oslobođenu i neoslobođenu teritoriju. Ukoliko se nije znalo šta pojedinci misle u ovom ili onom nestu ili naselju, utoliko je bilo teže voditi borbu protiv neprijateljskih špijuna i pete kolone, kao i protiv svih drugih subverzivnih elemenata koje je neprijatelj upotrebljavao u borbi protiv NOP-a.

Već krajem leta 1941. pojavljuje se termin „poverenik”, odnosno, kako su te osobe na operativnog području Glavnog štaba TOP odreda Slovenije nazivali, „zaupnici”. To su bila lica čiji je adatak bio da budno motre na sve negativne pojave u četi, odnosno vojim odeijenjima i vodovima i da o tome obaveštavaju obaveštajne oficire u bataljonu, odnosno za to određene organe.

Na sličan način su određivani poverenici i u teritorijalnoj obaveštajnoj mreži, tj. po selima, naseljenim mestima (naseljima) i gradovima.

Potrebno je istaći da su se za poverenike u početku ustanka iređivali članovi KPJ i SKOJ-a i, u izuzetnim slučajevima, ljudi uboko odani NOP-u (simpatizeri). Međutim, kada je Glavni štab

NOP odreda Hrvatske, u svom Uputu za organizaciju političke obaveštajne službe od 25. decembra 1942, donekle izmenio kriterijume, za poverenike u kontraobaveštajnoj (političkoj) službi su određeni nešto drugačiji uslovi. Tako je predviđeno da se poverenici mogu određivati prema zadacima koje vrše, tj. jedni su mogli da budu potpuno upućeni u obaveštajnu delatnost, drugi su mogli biti uzimani samo za izvršenje pojedinih zadataka, dok su treći mogli da budu angažovani u obaveštajnoj aktivnosti a da ni sami nisu znali kakvu ulogu vrše.¹⁴⁷

Vremenom su se iskristalisali određeni stavovi u vezi s regrutovanjem poverenika za obaveštanju službu. Tako se došlo do zaključka da poverenici moraju biti bistri i pronicljivi kako bi bili u stanju da brzo i pravilno uoče i prozru namere neprijateljskih agenata i špijuna; da moraju biti samoinicijativni i operativni, a ne samo obični posmatrači u registratori pojava; da moraju steći poverenje svoje sredine i da u njoj ostave utisak iskrenosti i drugarstva; da moraju biti lukavi, ali da se ta osobina u sredini u kojoj rade ne sme osetiti; da moraju biti konspirativni i na taj način vršiti svoju dužnost da niko u nju ne posumnja, što znači da ne smeju biti radoznali i nametljivi, pošto je „nemoguće zamisliti obaveštajnog poverenika za koga bi znala sredina u kojoj deluje ili bilo ko drugi“, jer bi „od takvog poverenika svako bežao“. Pored toga je predviđeno da poverenici moraju biti politički neeksponirani, što je značilo da neko u svojoj sredini nije mogao da bude zapažen kao vatreni pristalica KPJ i NOP-a, jer bi time kod neprijatelja izazvao podozrenje, pa je u tome smislu sugerisano da „treba izbegavati, gde god je to moguće, uzimanje poznatih članova partije za poverenike“, pošto „za neprijateljske agente i špijune, član partije je već samim tim obaveštajni poverenik“.¹⁴⁸

Na taj način, još jednom je u praksi potvrđen pomenuti uput Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske o vrstama poverenika, što je kasnije u manjoj meri modifikovano prihvatio i Vrhovni štab. Tako je predviđeno da se poverenici mogu podeliti na tri grupe. U jednu grupu spadali su članovi SKOJ-a i oni članovi KPJ koji nisu kao takvi poznati. U drugu grupu su spadali oni borci koji su bili duboko odani narodnooslobodilačkoj borbi i u koje se imalo poverenja. Poverenike iz ove grupe trebalo je smatrati proverenim u vršenju svoje obaveštajne delatnosti.

U treću grupu poverenika spadala su sva ona lica, bez obzira na pol, koja je trebalo proveravati davanjem sporednih zadataka i kontrolom preko drugih poverenika i koji su mogli „zbog svoje *neistaknutosti*, vrlo uspešno da deluju po liniji obaveštajne službe“.

Tako izabrane osobe za vršenje ove funkcije u operativnim jedinicama ili u pozadini, činile su odgovarajuće obaveštajne mreže bez kojih nije bilo moguće zamisliti kontraobaveštajni rad.¹⁴⁹

Iz ranije izloženog o teritorijalnoj obaveštajnoj mreži vidi se da je samo na teritoriji Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske u jednom momentu bilo preko 2.000 poverenika, ne računajući njihove brojne pomagače, dok je pored toga samo u Zagrebu bilo oko 900 poverenika, što znači da je u organizovanoj mreži na operativnom

području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske bilo skoro 3.000 organizovanih poverenika i brojna armija njihovih pomagača. Slično je bilo i na području Glavnog štaba NOV i PO Slovenije.

Međutim, treba imati u vidu da se naziv „poverenik” nije upotrebljavao samo u političko-obaveštajnoj ili, kako su je nazivali i, kontraobaveštajnom mrežom, već se upotrebljavao u već pomenutoj informativnoj (vojnoobaveštajnoj) mreži.

Tako, na primer, na neoslobođenoj teritoriji su određivani poverenici koji su na vezi držali više saradnika, a ovi, opet, više svojih pomagača. Inače, što se tiče broja obaveštajnih poverenika koji su se bavili kontraobaveštajnim radom u četama, njihov broj je bio promenljiv i zavisio je od raznoraznih drugih uslova: nacionalnog i socijalnog sastava čete, broja dojučerašnjih neprijateljskih vojnika u četi, područja s kojeg su regrutovani borci, političke svesti itd. U vezi s tim, u četi je moglo da bude obično 3—5 poverenika, češće i do 10, a rede čak i do 20 (mada je uvek sugerisano da broj poverenika ne bude glomazan), dok je na teritoriju jednog sreza dolazilo 30—40 a na selo 2—3 poverenika. Takođe je potrebno istaći da poverenici jedan za drugog nisu znali, tako da je obaveštajni organ koji je rukovodio obaveštajnom mrežom mogao da neprekidno kontroliše rad poverenika, koristeći obaveštajne podatke od svakog poverenika ponaosob, što je u praksi i činjeno radi provere odanosti, metoda i načina rada obaveštajnih poverenika.¹⁵⁰

Pošto je broj zavisio od pomenutih glavnih činilaca, treba imati x u vidu da su u nekim jedinicama, u određenim periodima dobar deo činili upravo pripadnici bivših neprijateljskih jedinica, koji su bili iz patriotskih ili drugih pobuda prešli u redove NOV i POJ. Naravno, to u drugoj polovini 1944, na poziv vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita od 30. avgusta 1944. za prelaženje u redove NOV

POJ do 15. septembra, mnoge kompletne legionarske i domobranske jedinice prešle su na stranu NOP-a, kao i veliki broj četlika, nedićevaca i mnogih drugih kvislinških vojnika. Zbog toga je bilo nužno da se broj poverenika poveća u određenim jedinicama, što je praksa pokazala kao opravdano, mada je i posle toga još uvek bilo pojava masovnog dezertiranja. Zabeležene su i pojave predaje jedinica od strane starešina (inače bivših jugoslovenskih oficira) iako je kraj rata praktično bio na vidiku.

Zbog svega toga poverenici su u pravom smislu reći, kao što je već rečeno, bili kičma obaveštajnih organizacija u borbi protiv neprijateljskih špijuna, pete kolone i drugih subverzivnih elemenata, u borbi za očuvanje redova NOP-a protiv pokušaja prodora neprijatelja u sve njegove strukture i organizacije.¹⁵¹

4. Saradnici kao obaveštajni organi u NOR-a

Saradnicima su se u obaveštajnoj aktivnosti obično nazivala lica u neprijateljskim redovima koja su pristajala na obaveštajnu saradnju s NOP-om preko njegovih obaveštajnih organa radi davanja prikupljanja podataka o neprijatelju.

Na početku ustanka bilo je vrlo teško prodreti u redove neprijatelja, a naročito okupatora. Značajne pobjede koje su fašisti postigli do 1941. i u 1941., a delimično i u 1942, stvorile su kod dela ljudi uverenje u pobjedu fašističkih sila, a kod dela ljudi stvoren je i strah od pomisli na bilo koju vrstu saradnje s NOP-om. Međutim, i u tim uslovima, većina jugoslovenskih naroda čvrsto je verovala u pobjedu saveznika nad silama Trojnog pakta. Ali upravo zbog takve situacije i nije bilo lako stvarati odgovarajuće obaveštajne mreže, i ne samo zbog toga već i zato što je u razvijanju obaveštajne aktivnosti u uslovima narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije bilo potrebno i veće iskustvo, a ono se nije moglo steći preko noći. Zato je taj celokupan proces u vezi sa svim tim komponentama bio nešto duži, pa nije nimalo čudno što pojedini štabovi, odnosno obaveštajni organi nisu bili u mogućnosti da prodru u redove neprijatelja za jedan duži period.¹⁵²

Vojnoobaveštajne (informativne) mreže stvarali su obaveštajni organi (oficiri) bilo direktnim angažovanjem, bilo preko obaveštajnih poverenika ili vojnih komiteta. U svakom slučaju se nastojalo da se iz redova neprijatelja pridobije što veći broj ljudi za obaveštajnu saradnju, pa su se u tom pogledu stvarali i odgovarajući kriterijumi.

Varnostno-obvešćevalna služba (VOS) uspela je da regrutuje stotine obaveštajnih saradnika iz redova kvislinškog policijskog aparata na operativnom području Glavnog štaba slovenačkih partizanskih četa.¹⁵³

Slično se činilo i na drugim područjima. Tako, na primer, na operativnom području Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske već od prvih dana ustanka svim silama se nastojalo da se izvrši obaveštajni prodor u redove neprijatelja, a naročito ustaša, četnika i domobrana. Tako su obaveštajni organi Karlovačkog NOP odreda uspeli da već krajem 1941. u karlovačkom garnizonu organizuju vojni komitet od 3 člana, koji je uspeo da pridobije za obaveštajnu saradnju 15 oficira i podoficira (časnika i dočasnika) i oko 60 domobrana koji su prikupljali i preko posebnih kanala dostavljali obaveštajne podatke od izvanrednog značaja za delatnost ne samo na tom području već i šire.¹⁵⁴

Posle sređivanja prilika u Makedoniji i odstranjivanja Metodija Satorova Šarla i njegovih istomišljenika iz PK KPJ za Makedoniju, u Makedoniji su postignuti značajni rezultati. Tako je narodnooslobodilački pokret već početkom 1942. imao svoje obaveštajne punktove u oblasnoj policiji i policijskim načelstvima u Skoplju, Bitolju, Prilepu, Tetovu, Kumanovu, Velesu (sada: Titov Veles), Strumici i nekim drugim mestima, i ne samo u policijskim već i drugim strukturama fašističkog bugarskog okupacionog aparata.¹⁵⁵

Štab 1. operativne zone NOP odreda Hrvatske, u svome *Uputstvu o informativnoj službi* od 11. avgusta 1942, ovako je postavio zadatak u vezi s organizovanjem informativne službe i pronalaženjem saradnika u redovima neprijatelja:

„U svakom neprijateljskom garnizonu moguće je naći jednog, dva pa i više pristalica narodnooslobodilačke borbe, koji su voljni s nama sarađivati i

preko kojih treba organizovati dobijanje informacija. Naši obavještajni oficiri trebaju nastojati da nađu i da se povežu s tim našim prijateljima.

Drugi način jeste ubacivati odane i poverljive ljude koji imaju mogućnosti ulaska u neprijateljske garnizone i preko njih stvarati mrežu saradnika u garnizonu.

Saradnicima u garnizonu nalazili se oni u neprijateljskoj vojsci ili građanstvu treba odrediti polje djelatnosti u vezi sa onim što trebamo o neprijatelju znati. Na primjer, jednom povjeriti prikupljanje podataka o štabovima, drugome povjeriti prikupljanje podataka o garnizonu, trećem o magazinima itd. Pri ovoj raspodjeli dužnost je i treba uzeti u obzir i spretnost samog saradnika, njegov društveni položaj, krug ljudi u kojem se kreće itd.

Naročitu pažnju treba posvetiti traženju takvih saradnika, koji će imati mogućnost prodrijeti što dublje u neprijateljeve štabove, kako bi se mogli blagovremeno obavijestiti o namjerama neprijatelja.

Našim saradnicima po neprijateljskim garnizonima treba savjetovati da i oni sebi organizuju mogući broj saradnika i pomagača... Preporučljivo je povremeno mjenjati lozinke, mjesta i opšte način održavanje veze sa našim saradnicima po neprijateljskim garnizonima. Napominjemo da sigurnost saradnika treba očuvati, a njihova imena držati u potpunoj tajnosti, dapače nigdje ih ne zapisivati, već ukoliko je potrebno da se spomenu, mjesta i imena šifrovati."¹⁵⁶

Glavni štab NOV i PO Hrvatske, govoreći o saradnicima (koje on naziva poverenicima), u svome uputstvu upućenom 10. aprila 1943. Pomoćnom obaveštajnom centru za Slavoniju podvlači da „U svim mjestima, a naročito u većim gradovima, treba da se uspostavi široka mreža obaveštajnih povjerenika".¹⁵⁷

U tome se i uspjelo. U Zagrebu je zavrbovana pukovnička grupa ustaša i domobrana koja je radila po sistemu trojki. Među zavrbovanim nalazio se i šef Personalnog odseka Ustaške vojnice, tj. kadrovik u najvišoj ustaškoj vojnoj strukturi. On je s još jednim drugom, preko svojih istomišljenika, uspeo da preda jednom od obaveštajnih punktova u Zagrebu generalštabne i geografske karte, a sasni je snabdevao obaveštajni punkt i poverljivim ustaškim operativnim biltenima.

Druga grupa obaveštajnih saradnika u to vreme u Zagrebu zavrbovana od strane istog punkta bila je grupa domobranskih i vazluhoplovnih oficira (avijatičara), dok su treću grupu činila građanika lica.

U svim tim grupama saradnici su se znali samo u trojkama, a amo gde nisu bile organizovane obaveštajne trojke, saradnici se međusobno nisu znali, osim sa svojim pomagačima i licima preko kojih je održavana veza.¹⁵⁸

Saradnici su, po pravilu, dobijali pseudonime ili su im imena samenjivana šiframa.

Mada su obaveštenja dobijana od saradnika proveravana metodom upoređivanja obaveštajnih podataka iz raznih izvora, bilo je saradnika koji su najverovatnije imali dvostruke uloge i dostavljali oogrješne obaveštajne podatke, kao što je bio slučaj s jednim domobranskim oficijom koji je Štabu 7. udarne divizije krajem 1943. dostavio lažne podatke.¹⁵⁹

Tako je, na primer, u Zagrebu streljano šest domobranskih oficira posle izdaje od strane, takođe, jednog saradnika. Među njima jedan (po činu major) pre streljanja rekao: „Ginem, ali se nisam »grešio o hrvatski narod!"¹⁶⁰

TITO OSMATRA POLOŽAJ (MLINISTA, LETO 1942)

UPUTA ZA ORGANI-
POLITIČKE OBAVEŠ-
TUŽBE GS NOPO HR-
OD 25. DECEMBRA 1941
č. 101, reg. br. 2-7/7)

ni kao povjernici, a da smi ne znaju kakvu ulogu vrše, a konačno može se za-
trbu na zgodan način iskoristiti i samog protivnika, obećavajući mu razne
obavještajnog oficira, ovlasti će mnogo o tome kakve će se stvari
vjeran. Rad povjernika je tužan, za njihovo znanje i poštenje
dužnosti, tako da su što manje primjenjivi. Povjerenik
ili slijedi protivnika izvana ili da se svlači među
kav rad treba opretno odabirati najprije.

Upoznat sa svime što se u njegovom
komandantu i komandaru, a održava
komandante, koji mu daje

temeljito i bez
vističije.
lika, ne treba
više tako opa-
nja, kakve su
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

U ovom slučaju, ako se
na njemu, nego
Philippe.
na, bilo koja su-
zaključivanje, da
je to vrsta pri-
stojnosti.

NAREĐENJA II OD-
HOVNOG STABA NOP
P. 6. MAJA 1942. ZA
ČIJU OBAVESTAJNE
k-VII, k. 5, reg. br. 39-1)

LEGENDARNI JUNAČ SAVO KOVACEVIĆ NA OSMATRAČNICI; POGINUO JE
13. JUNA 1943; PROGLAŠEN ZA NARODNOG HEROJA 7. JULA 1943.

GRUPA STAREŠINA 2. PROLETERSKJE BRIGADE NOVJ OSMATRA NEPRIJATELJEV
POLOŽAJ NA DRINI U FEBRUARU 1945.

Prilog I. skici zapovijesteljskih uporišta unutar Bihaća.

1. Željeznička stanica stara. Teren između dvije stanice je dobro branjeno. Ima bunkere. Jedan se bunker nalazi na sjeveru gdje se odvaja pruga od stare za novu stanicu. Naoružanje: četiri teška mitraljeza i desetak te na novoj stanici jedan ili dva brdnika topa.

2. Željeznička stanica nova. Posada: domobran iz okoline Zagreba. U skladištu "Batignola" koje se tu nalazi ima eksploziva.

3. Nova gimnazija. Nalaze se najeftniji ustaše.

4. Na malti. Preko ceste oridana pregrada.

5. Mandića kuća. Ustaski stožer i logor.

6. Prosvjetni konvikt. Ima nešto malo posade.

7. Slastičarna. Ima nešto malo posade.

8. Tarase preko puta od mosta na lijevoj obali Une. Kod mosta na desnoj obali Une. Tu se misli dati najjači otpor. Kuća je zidana, ima pristup ije, sprat i podkrovlje. Ispod nivoa ceste je za jedan i po metar. Most je opređen sičom. Posada mješana.

9. Miona (Kula). Na terasi se nalazi mitraljez koji ima zadat tak da brani most dok je posada u paviljonu. Strijelaica na sklopi posade kako se sa mosta može pridi uporištu koje se nalazi na zidu tri metra visokom.

10. Željeznička stanica za grad Bihać. Posada oko 20 oružnika.

11. Ustaske centrala. Naoružanje: teški mitraljez jedan ili dva bacača. Oko 10 ustaša.

12. Podnog zdravilja. U podrumu policijski zatvor.

13. Općina. Magacin sa municijom. U sinagogu ima i dom Jaka zgrada od armiranog betona. Ima tri sprata. Krov ravan. (ranije na krovu bio protivokodni mitraljez). Nekoliko čuvara.

14. Ustanika. Posada: 40 - 50 domobrana (najbolje oružanje da se nalaze u prizemlju na uglu.) Oko 100 agenata.

15. Ustanika. Presveta u uporište. Prozori izaju puškar-nice. Nešto domobrana.

16. Ustanika. uporište. 20 ustaša.

17. Ustanika. Divizija Ublizini u susjednoj kući (preko puta) Dr Petrovića stanovi oficira i garaža.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

36.

37.

38.

39.

40.

41.

42.

43.

44.

45.

46.

47.

48.

49.

50.

51.

52.

53.

54.

55.

56.

57.

58.

59.

60.

61.

62.

63.

64.

65.

66.

67.

68.

69.

70.

71.

72.

73.

74.

75.

76.

77.

78.

79.

80.

81.

82.

83.

84.

85.

86.

87.

88.

89.

90.

91.

92.

93.

94.

95.

96.

97.

98.

99.

100.

FAKSIMIL OBAVESTAJNIH PRILOGA UZ ZAPOVEST OPERATIVNOG STABA NOP
I DV ZA BOSANSKU KRAJINU OD 31. OKTOBRA 1942. ZA NAPAD NA BIHAC
(A-VII, k. 161-A, reg. br. 8-6 i k. 162, reg. br. 34-7)

1944. 11. 27.

AKSIMIL UPUTA ZA OBAVESTAJNU
LUZBU VRHOVNOG KOMANDANTA
OV I POJ OD 27. NOVEMBRA 1942
-VII. mikrofilm CK KP Slovenije, rol.
1, sn. br. 39-42)

FAKSIMIL NAREĐENJA VRHOV-
NOG KOMANDANTA NOV I POJ
OD 2. DECEMBRA 1942. GŠ NOV
PO D. HRVATSKE ZA SPROVO-
ĐENJE UPUTA ZA OBAVEŠTAJ-
NU SLUŽBU (A-VII, k. 103-A, reg.
br. 24-7)

Radio-šifrant 1. gorske divizije bio je obaveštajni saradnik NOP-a dostavljao je domobranske šifre preko obaveštajnih veza, ali je i on otkriven, i osuđen na smrt, da bi mu kazna bila preinačena u doživotnu robiju, pa mu se trag gubi u poznatom zatvoru u Lepoglavi, gde je najverovatnije i likvidiran.¹⁶¹

Sličnih primera je bilo mnogo, Gubici su bili ponekad vrlo veliki, dok su pojedinci i pored svih mera neprijateljske kontraobaveštajne službe uspevali da kao obaveštajni saradnici rade na odgovornim mestima i za jedan duži period.

Međutim, dolazilo je i do nesnalažljivosti samih partizanskih štabova koji su u uspostavljanju kontakata i stvaranju mreža postupali nezagrapno, upućujući za hvatanje veza neodgovorne i neupućene ljude.

Takođe su u dokumentima štabova NOV i POJ zabeleženi i mnogi anonimni saradnici koji su dostavljali vredne obaveštajne podatke, ali, verovatno iz straha, nisu hteli otkrivati svoja imena. Takvi podaci su se, po pravilu, uvek proveravali mada su proverama, kao što je već rečeno, potpadali, kad god je to bilo moguće, i svi drugi obaveštajni podaci dobijeni na ma koji način.

Potrebno je, takođe, istaći da i onda kada su obaveštajne mreže uspostavljene, štabovi nisu nijednog momenta propuštali da stalno ukazuju na značaj stvaranja obaveštajnih mreža i izbora saradnika za rad u mrežama. Neprekidno je naglašavano da se „ne treba ograničiti i zadovoljiti izvjesnim brojem veza, nego ih treba proširiti što više i više“, i ponovo je ukazivano „da ne bude mnogo osoba međusobno povezano jer se u slučaju provale svi oni izlažu uništenju i mi najedanput ostajemo bez većeg broja suradnika“.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je u svome *Uputu za organizaciju informativne službe* upućenom 1. juna 1943. Štabu Grupe dalmatinskih NOP odreda smatrao za potrebno da vrlo detaljno iznese svoj stav u vezi s pronalaženjem saradnika za rad u obaveštajnoj mreži na neoslobođenoj teritoriji. On je, pored ostalog, istakao i sledeće:

„Zbog velikog političkog previranja, u svakom mestu gdje ima neprijateljske vojske, postoji ogromna masa radnika, građana, vojnika, žandarma, podoficira i oficira, koji su nezadovoljni sa sadanjim političkim i državnim uređenjem i sa mjerama, koje sprovodi okupator i NDH. Među njima ima mnogo simpatizera našeg narodnooslobodilačkog pokreta. Počinje se tako da se pronade jedan od takvih saradnika, po mogućstvu onaj, koji se kreće u vojnim krugovima ili ima rođaka (prijatelja), koji se tamo kreće, jer se od takvih može najviše saznati.“¹⁶²

5. Vojni komiteti kao obaveštajni organi

Ovaj termin, koji je već pominjan, upotrebljavao se prvo na operativnom području Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske, a potom i na području Glavnog štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine. Njeni komiteti su predstavljali obaveštajne organe formirane od ljudi iz redova neprijatelja koji su se prihvatili obaveštajne saradnje za račun NOP-a. Vojni komiteti su obično brojali 3 — 5 članova od kojih su pojedini bili sastavljeni od članova KPJ, kao što je bio slu-

čaj s Vojnim komitetom garnizona Karlovac u jesen 1941. Taj komitet je organizovao obaveštajnu mrežu od saradnika sastavljenu od 15 oficira i 60 domobrana, a objedinjavao je rad četiri partijske organizacije u domobranskim jedinicama sa 22 člana KPJ od kojih su 10 bili oficiri, 5 podoficira i 7 vojnici s jednim isturenim ogrankom u Bijeljini od 4 člana KPJ. Tim vojnim komitetom je neposredno rukovodio Okružni komitet KP Hrvatske za Karlovac i on je za vreme svog postojanja dao izvanredne podatke o neprijatelju, ne samo u Karlovcu već i u širem području tzv. Nezavisne Države Hrvatske.¹⁶³

Vojni komitet u Karlovcu je bio tako dobro organizovan da je mogao osloboditi i obveznike od služenja vojske u kvislinškim formacijama ili ih raspoređivati na za to pogodna mesta, pogotovo kada se radilo o deci pripadnika NOP-a.

Međutim, vojni komiteti su kasnije, s razvojem narodnooslobodilačke borbe, bili organizovani od saradnika i simpatizera bez uslova da moraju biti članovi KPJ, kao što je to bio slučaj za Vojni komitet u garnizonu Karlovac ili Vojni komitet garnizona Sarajevo.¹⁶⁴

Vojni komiteti su održavali veze s partijskim ili vojnim rukovodstvima preko određenih kanala ili kurira, ili su ostavljali obaveštenja na za to određenim mestima, gde je vršeno prikupljanje i dostavljanje odgovarajućim organima.

Pošto je organizacija vojnih komiteta dala rezultate u prikupljanju obaveštajnih podataka, to su štabovi preduzimali mere za unapređenje delatnosti tog obaveštajnog organa, a posebno tamo gde su izražene posebne slabosti i inertnost u radu. Tako je Štab 3. operativne zone NOV i PO Hrvatske izdao 6. marta 1943. *Uputstva informativnim, oficirima za rad sa vojnim komitetima* u kojima je podvučeno da je njihov rad prilično podbacio, da nisu imali program rada i da su se gubili u sitnicama. Štab zone je konstatovao da se rad vojnih komiteta na njegovom području uglavnom bavio prikupljanjem podataka u mestu gde se nalazio i nabavljanjem pisaćeg materijala, što se sve skupa ne može nazvati radom vojnih komiteta.

Zbog toga je Štab 3. operativne zone naložio da je zadatak vojnih komiteta politički rad s vojskom, pronalaženje saradnika među svojim kolegama, a prvenstveno oficirima, izlazak iz ućaurenosti, povezivanje s drugim garnizonima pri premeštanju obaveštajnih saradnika, održavanje redovnih sastanaka radi unapređenja rada, organizovanje pomoći za narodni front u svojim garnizonima, proširivanje obaveštajne mreže saradnika, povezivanje s vojnim komitetima drugih garnizona, praćenje promena u redovima neprijatelja NOP-a, dostavljanje osmodnevni izveštaja Okružnom komitetu KPJ ili Štabu zone.¹⁶⁵

Iz uputstva se vidi da su članovi vojnih komiteta obavezno bili članovi KPJ, kao što je slučaj i sa obaveštajnim oficirima.

Nakon toga Štab 3. operativne zone je dostavio i izveštaj Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske u kome se kritički osvrnuo na rad vojnih komiteta. U tom izveštaju (od 16. marta 1943) pored ostalog se kaže:

„I pored toga što imamo nekoliko vojnih komiteta, u tim uporištima nemoguće nam je saznati takve i slične namjere, jer je neprijatelj upotrebio

novu taktiku, tj. krene iz uporišta bez da niži komandni kadar uopće zna kuda se ide. Tek kad se dođe u selo, onda se izda naredba i pravac njihovog djelovanja."¹⁶⁶

Iz ovoga očito proizlazi da su neprijateljski štabovi znali da deo nižeg starešinskog kadra i borački sastav održavaju veze s NOV i POJ, pa su zbog toga i preduzimali takve mere i na taj način onemogućavali svako pravovremeno izveštavanje. Zbog toga je jedini izlaz iz te situacije bio da se saradnici vrbuju i u vrhovima kvislinških formacija, a naročito u operativnim jedinicama.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je, takođe, intervenisao 2. avgusta 1943. izdavanjem jednog dokumenta pod nazivom *Uputstva za organizaciju i rad obaveštajne službe u partizanskim odredima, grupama odreda i zonama* u kome je za rad vojnih komiteta dao sledeće smernice:

„Prodiranje u neprijateljske garnizone mora biti osnovni zadatak ob[aveštajne] službe. Ob. organi moraju se povezivati sa neprijateljskim oficirima i vojnicima, stvoriti u neprijateljskim garnizonima vojne komitete i predati ih partijskoj organizaciji za daljni rad. Pored vojnih komiteta treba pronaći dobre ob. poverenike koji neće biti članovi komiteta. Preko ob. poverenika treba organizovati predaje celokupnih posada i garnizona. Tome treba posvetiti najviše pažnje."¹⁶⁷

Glavni štab NOV i PO Vojvodine je, takođe 27. avgusta 1943. izdao *Uputstvo obaveštajnim organima o dužnostima i radu vojnih komiteta*,¹⁶⁸ Međutim, to uputstvo je, u stvari, modifikovano uputstvo Štaba 3. operativne zone NOV i PO Hrvatske od 6. marta 1943. Naime, Štab 3. operativne zone formiran je 26. maja 1942. za područje Slavonije i Srema. Prestao je da postoji 20. juna 1943, kada je njegove funkcije preuzeo Štab 2. hrvatskog korpusa za područje Slavonije, dok je novoformirani Glavni štab NOV i PO Vojvodine preuzeo područje cele Vojvodine, a time i Srem. Otuda je, na osnovu postojećeg uputstva Štaba zone, Glavni štab Vojvodine razradio i svoje uputstvo, pa je rad vojnih komiteta time obuhvatio područje Hrvatske, Bosne i Vojvodine.

Iako je stvaranju vojnih komiteta poklanjana stalna pažnja, dolazilo je i do provala. Tako je Vojni komitet prijedorskog garnizona, koji se nalazio neposredno vezan za Pomoćni obaveštajni centar Komande Vojnog područja u Drvaru, provaljen zahvaljujući pijančenju sekretara tog komiteta koji se potukao. Prilikom hapšenja i premetačine kod njega su nađeni izveštaj i skica u originalu, pa je pod batinama odao ceo Vojni komitet i sve veze. Na taj način je za jedan period uništen deo obaveštajne mreže u Prijedoru, što ukazuje da se moralnim kvalitetima i sklonostima rukovodećih obaveštajnih organa moralo pokloniti više pažnje.¹⁶⁹

j 6. Obaveštajni centri kao obaveštajni organi u NOR-u

Obaveštajni centri u jedinicama NOV i POJ, na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, uvode se *Uputom za obaveštajnu službu* Vrhovnog štaba NOV i POJ od 27. novembra 1942. Organizacija oba-

veštajnih centara u većem delu zemlje predstavljala je skelet obaveštajne mreže zajedno sa ostalim obaveštajnim organima. Njih su sačinjavali šefovi centra s potrebnim brojem saradnika (obaveštajnih organa).¹⁷⁰

Obaveštajni centri su se razlikovali prema prirodi posla i pripadnosti. Tako su Obaveštajnom odseku Vrhovnog štaba NOV i POJ bili neposredno potčinjeni glavni obaveštajni centri obrazovani pri glavnim štabovima NOV i PO Hrvatske i Slovenije i štabovima 1. bosanskog korpusa NOVJ, 4. operativne zone NOVJ i 6. udarne istočnobosanske brigade, tj. pri štabovima koji su bili neposredno vezani za Vrhovni štab, dok pri ostalim štabovima, zbog razvoja situacije i prilika, tada nisu bili organizovani. Kada su formirani Štab 2. bosanskog korpusa NOVJ (11. maja 1943) i Glavni štab NOV i PO Vojvodine (2. jula 1943), tada su pri tim štabovima takođe formirani glavni obaveštajni centri neposredno vezani za Obaveštajni odsek Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Celokupna teritorija Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske u obaveštajnom pogledu bila je podeljena na pet sektora u kojima su, radi rukovođenja i organizacije, bili organizovani pomoćni obaveštajni centri. Svaki pomoćni obaveštajni centar (POC) delio se na rejonske obaveštajne centre (ROC), koji su imali zadatak da u opštinama, odnosno selima obrazuju obaveštajnu mrežu preko opštinskih, odnosno seoskih poverenika.

Rejonski obaveštajni centri su se obično poklapali s teritorijom jednog sreza, tako da je svaki ROC u prvom vreme imao oko 30 — 40 poverenika, a na selo — 2 — 3 poverenika. Ti centri su bili potčinjeni pomoćnim obaveštajnim centrima, a pomoćni — Glavnom obaveštajnom centru NOV i PO Hrvatske (GOC NOV i POH).

Operativno područje Glavnog štaba NOV i PO Slovenije bilo je organizovano na sličan način, s tim što je celokupna teritoriji Glavnog štaba NOV i PO Slovenije bila podeljena na četiri obaveštajna sektora: sektor Gorenjsko, sektor Notranjsko, sektor Dolenjsko i sektor Ljubljana u kojima je trebalo da budu organizovani pomoćni obaveštajni centri s potrebnim brojem rejonskih obaveštajnih centara.

Pošto se Štab 4. operativne zone tada nalazio pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ, to je pri toj zoni formiran GOC s dva obaveštajna sektora: jedan za Hercegovinu i drugi za Dalmaciju, dok su u nadležnosti Štaba 6. istočnobosanske brigade, odnosno njenog glavnog obaveštajnog centra, bila četiri obaveštajna sektora: sektor istočne Bosne sa osam rejonskih obaveštajnih centara, sektor Sandžaka, sektor Srbije i sektor Vojvodine (do formiranja Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine).

Na oslobođenoj teritoriji formirani su obaveštajni centri pri komandama vojnih područja i komandama mesta, dok su u operativnim (mobilnim) jedinicama formirani korpusni, divizijski, brigadni, odredski i bataljonski obaveštajni centri. Kasnije su formirani na oslobođenoj teritoriji mešoviti obaveštajni centri (MOC) od predstavnika odredskih i vojnoteritorijalnih organa s podeljenim funkcijama, ali to nije bio svuda slučaj.

Osnovna načela o zadacima obaveštajnih centara formulisao je Vrhovni komandant NOV i POJ u pomenutom Uputu za obaveštajnu službu od 27. novembra 1942 (vidi prilog 4).

Međutim, pošto je vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito dozvolio i izvesna odstupanja u odnosu na konkretnu situaciju na odgovarajućoj teritoriji, to je na primer Glavni štab KOV i po Hrvatske, da bi zaveo veću odgovornost, ukinuo obaveštajne centre i uspostavio funkciju informativnih, odnosno političkih obaveštajnih oficira kao članova štaba, a zatim je formirao Informativni (Vojno-obaveštajni) i Politički obaveštajni odsek u sastavu Operativnog odeljenja GS NOV i POH, dok je bataljonske obaveštajne centre ukinuo. Sve je to imalo samo jedan cilj — da se obaveštajno-bezbednosna aktivnost podigne na viši nivo.¹⁷¹

Inače, naziv „obaveštajni centar“ upotrebljavan je kod nekih štabova i ranije, ali je to bio uopšten pojam što se vidi i iz naredenja Štaba 4. operativne zone (II odseka) od 24. septembra 1942. za organizaciju obaveštajne službe za severnu Dalmaciju.¹⁷²

Prema tome, obaveštajni centri na svim nivoima su bili osnovni rukovodeći i izvršni organi u organizaciji celokupne obaveštajne delatnosti na određenoj teritoriji i u Jugoslaviji kao celini. Pojam „obaveštajnih centara“ uglavnom se ukida na celokupnom jugoslovenskom području sa osnivanjem Ozne 13. maja 1944.¹⁷³

7. Obaveštajni sektori i obaveštajni punktovi kao obaveštajni organi u NOR-u

Obaveštajni sektor može se posmatrati iz dva ugla: kao prostor i kao organ. Izraz „obaveštajni sektor“ za prostor je vrlo često upotrebljavan još od prvih dana narodnooslobodilačke borbe formulacijama „izviđači u sektoru“, „osmatrati u sektoru“, „organizovati obaveštajnu službu na sektoru“, itd. Međutim, naziv „sektor“ vremenom se uslovno mogao uzeti i kao obaveštajni organ, kao što je slučaj u već pomenutom naređenju Štaba 4. operativne zone od 24. septembra 1942. gde u vezi s tim piše:

„Za svaki sektor odredićete po jednog rukovodioca, ikoji će predstavljati manji centar za svoj određeni teren.“¹⁷⁴

Međutim, Glavni štab NOV i PO Hrvatske u svome *Pripremnom uputu za vojnoobaveštajnu službu* izdatom od 1. septembra 1944. decidirano je odredio obaveštajni sektor, kao naziv za obaveštajnog organa teritorijalne obaveštajne službe predviđajući sledeće:

„Na teritorijalna korpusnih oblasti formirati će se potreban broj *Obaveštajnih sektora* sastava: šef i zamjenik.

Sektori će nositi geografske nazive kao: „Zum'berački obaveštajni sektor“; „Moslovački obaveštajni sektor“, ili skraćeno „OBS Zumberak“.

Na obaveštajnim sektorima formirati će se potreban broj *obaveštajnih punktova* sastava: rukovodioc oficir ili podoficir ili drugo podesno lice.“¹⁷⁵

U stvari, obaveštajni sektori su kao obaveštajni organi uvedeni posle uspostavljanja Ozne i oni su trebali da zamene rejonske oba-

veštajne centre (ROC) sa čisto obaveštajnim zadacima, tj. da prikupljaju podatke o neprijatelju na svom području.

Sto se tiče obaveštajnih punktova kao obaveštajnih organa, njih srećemo već u prvim danima narodnooslobodilačke borbe, što je bilo i razumljivo u uslovima kada je Partija bila glavni pokretač obaveštajne delatnosti a politički komesari, odnosno komande i štabovi — neposredni organizatori. Taj naziv je, u stvari, ostao kao termin koji se upotrebljava u redovima KP Jugoslavije za vreme njene ilegalne delatnosti u predratnom periodu, isto kao što su ostale i javke. Tako je, u stvari, obaveštajni punkt bio i neka vrsta tradicionalnog obaveštajnog organa, ali isto tako sa izvanrednim značajem kao što su to bili partijski punktovi i javke do početka narodnooslobodilačke borbe, kao i za sve vreme narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije jugoslovenskih naroda i narodnosti.

Tako se u dokumentima srećemo s nazivima punktova i javki već u avgustu 1941. Kosmajski NOP odred je, na primer, imao tri punkta (javke) u kojima su se nalazili poverljivi meštani i preko kojih su održavane i veze sa Posavskim i Arandelovačkim NOP odredom.¹⁷⁶

Sreski komitet KPJ za Kosmaj u svome izveštaju od 5. decembra 1941. Pokrajinskom komitetu u KPJ za Srbiju doslovno kaže:

„Obaveštajnu službu smo prilično razgranali i učvrstili u oba sreza stvaranjem punktova i kurira.“¹⁷⁷

Ti punktovi su bili toliko važni za Kosmajski NOP odred da je isti sreski komitet u jednom svom pismu od aprila 1942. Pokrajinskom komitetu u KPJ za Srbiju rekao i ovo:

„Bez veze sa obaveštajnim punktovima kao ni tamošnjim našim ljudima, odnosno organizacijom, nemoguće bi bilo a i zločin bi bio poslati naše partizane tamo.“¹⁷⁸

Obaveštajni punktovi će, kao organi obaveštajne službe na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Srbije, biti za jedan dugi period osnovni organizacioni oblik za prikupljanje obaveštajnih podataka i ima nemalo dokumenata, naročito Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, upućenih partijskim rukovodstvima, koja su ukazivala na njihov značaj.¹⁷⁹

Međutim, obaveštajni punktovi kao obaveštajni organi nisu bili monopol vojno-partijskog rukovodstva NOP-a u Srbiji već se oni stvaraju i njihova organizacija pospešuje i na drugim područjima u zemlji.

Tako, na primer, Stab Srednjodalmatinskog NOP odreda u svom izveštaju od 24. jula 1942. Štabu 4. operativne zone NOP odreda Hrvatske daje opširne podatke o stvaranju partizanskih, odnosno obaveštajnih punktova. Njihov je zadatak bio da prikupljaju obaveštajne podatke, održavaju veze, vode borbu protiv pete kolone i vrše likvidaciju neprijateljskih špijuna. Brojno stanje punktova je iznosilo 15 — 60 boraca sa obaveštajnim poverenikom. Tako su bili organizovani Dinarski, Vidovski, Kamešnički i na Vještica-gori, Vrbniku i Vagnju.

Centralni punkt je bio na Vještica-gori i u njemu se nalazilo 55 boraca od kojih je 6 bilo određeno za stalnu kurirsku službu, 11 za stražu i patrole, 6 u žitnom magacinu i 13 za stražu i patrole na punktu.¹⁸⁰

Ivo Lola Ribar, član Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene krajeve, u svom pismu od 3. avgusta 1942. generalnom sekretaru KPJ Josipu Brozu Titu je, između ostalog, istakao stvaranje punktova obaveštajne i informativne službe na području Zagreba uz pomoć Ive Krajačića Steve, jednog od glavnih organizatora obaveštajne delatnosti na operativnom području Glavnog štaba Hrvatske. Tom prilikom je Lola podvukao da još uvek nema za to dovoljno poverljivog i kvalifikovanog aparata, ali da su svi dobijeni obaveštajni podaci do tada bili autentični.¹⁸¹

Vrhovni štab NOV i POJ je, takođe, češće intervenisao kod potčinjenih štabova u vezi s organizacijom obaveštajnih punktova. Tako je u svom naređenju od 5. juna 1943. naredio Štabu 2. bosanskog korpusa NOVJ da mora stalno imati obaveštajni punkt u selu Stajkovićima radi prijema naređenja i slanja izveštaja, kao i organizacije obaveštajne delatnosti.¹⁸²

Pomoćni obaveštajni centar Komande Drvarskog vojnog područja je, pored formiranja odgovarajućih centara, formirao i dva obaveštajna punkta — jedan u Mijskoj glavi, a drugi u Hrgarima. Tako je obaveštajni punkt u Mijskoj glavi sa svojim poverenikom imao zadatak da organizuje obaveštajnu i kontraobaveštajnu službu na području Ljubije, Prijedora i sve do Bosanskog Novog, a u organizacionom smislu je bio potčinjen Obaveštajnom centru Komande mesta u Bosanskoj Japri. Drugi punkt je dobio sektor Bihaća i Ostrošca i teren do Cazina i bio je neposredno potčinjen Pomoćnom obaveštajnom centru Komande Drvarskog vojnog područja. Kao što se vidi, pomenuti obaveštajni punktovi su imali veoma široko i razgranato područje svoje obaveštajne aktivnosti, ali je za njih rečeno da „Rezultat rada nije na visini na kojoj bi trebalo da bude s obzirom na nedovoljno iskustvo i nesposobnost povjerenika" pošto im „nedostaje pronicljivost i snalažljivost u stvaranju i pronalaženju veza.“¹⁸³

Obaveštajni odsek Glavnog štaba NOV i PO Slovenije je 28. jula 1944. izdao jedno vrlo opširno uputstvo o organizovanju obaveštajnih punktova (obavešćevalnih točki) na operativnom području Glavnog štaba Slovenije. Po tom uputstvu, obaveštajni punkt je imao u svom sastavu 3 — 10 obaveštajaca na čelu sa vođom obaveštajnog punkta. Ovi punktovi su imali zadatak da organizuju svoje mreže na svom području nezavisno od svih drugih obaveštajnih organa koji su se tim problemom bavili i bili su zbog toga neposredno potčinjeni štabovima korpusa, odnosno 4. operativne zone Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, pa su zbog toga i tretirani kao obaveštajni organi korpusa, odnosno zone. Osnovni joj je zadatak bio da uspostavi samostalne kanale i obaveštajne veze u neprijateljskim uporištima. Radi bržeg i efikasnijeg načina dostavljanja izveštaja ovi obaveštajni punktovi su bili snabdeveni radio-stanicama, dok su članovi obaveštajnog punkta bili obavezni da potpišu pismenu izjavu da će ču-

vati tajnu, poštovati disciplinu i da nikome neće govoriti o svom poslu, pošto bi se u slučaju kršenja date obaveze imao smatrati izdajicom i time povući najstrožu kaznu.¹⁸⁴

Odsek zaštite naroda Vojne oblasti 5. korpusa NOVJ je, takođe, organizovao svoju kontraobaveštajnu delatnost po sistemu punktova. Tako su, na primer, u centralnoj Bosni bila organizovana 2 sreska i 9 opštinskih punktova, u jajačkom okrugu je bilo organizovano 7 sreskih i 18 opštinskih punktova, a u pojedinim mestima su određeni rezidenti. Pored toga, bile su organizovane i agenturne mreže. Slično je sprovedena organizacija i u bihaćkom i kozaračkom okrugu.¹⁸⁵

Obaveštajni punktovi su bili organizovani i na celokupnom operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske u vezi s već pomenutim *Privremenim uputom za vojnoobaveštajnu službu* od 1. septembra 1944. i vrlo konkretno i opširno postavljenim obaveštajnim zadacima u vezi s prikupljanjem podataka o neprijatelju, političkom stanju, štampi, špijunaži, važnim objektima, cestama, železničkim prugama, rekama, prelazima preko komunikacija i reka, prirodi zemljišta, pijaćoj vodi, naseljima, većim poljoprivrednim dobrima, voznim redovima, građevinama i uopšte „sve one podatke koji će olakšati borbu NOV“.*

Obaveštajni punktovi na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske bili su, uglavnom, organi teritorijalne obaveštajne službe i uspostavljali su se u neprijateljskim garnizonima i uporištima, ili u njihovoj neposrednoj blizini. U njihovom sastavu se nalazio potreban broj obaveštajnih poverenika od kojih je obaveštajni punkt kao rukovodeći organ stvarao odgovarajuću obaveštajnu mrežu.

Prema tome, obaveštajni punktovi su kao organi obaveštajne službe u NOR-u imali vrlo određene, jasne i odgovorne zadatke kako u pogledu prikupljanja podataka o neprijatelju spolja, tako i u pogledu borbe protiv neprijateljskih špijuna, pete kolone i drugih subverzivnih elemenata i bili su jedan od organizacionih oblika obaveštajne delatnosti uopšte.

E;

* Vid. AIII, k. 114-A, ref. sv. 14—6.

IV. POLITIČKA (KONTRAObAVEŠTAJNA) SLUŽBA U OSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE 1941—1945.

Narodnooslobodilački partizanski odredi i partijske organizacije na početku ustanka širom zemlje suočili su se sa problemima zaštite sopstvenih redova od prodiranja neprijateljskih agenata, širenja alarmantnih vesti, neprijateljske propagande i raznih drugih destruktivnih petokolonaških istupa.

Komandant Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije je već u prvom broju Biltena od 10. avgusta 1941, govoreći o zadacima narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, istakao da je njihov glavni cilj „oslobođenje naroda Jugoslavije od okupatora i borba protiv domaćih okupatorskih agenata, koji pomažu ugnjetavanje i terorisanje naših naroda”. Zbog toga je kao jedan od zadataka pred partizanske odrede postavio i borbu protiv pokušaja neprijatelja da u njihove redove ubaci svoje „provokatore i špijune”. Na taj način su udarani prvi temelji bezbednosne komponente obaveštajne delatnosti u narodnooslobodilačkim partizanskim odredima Jugoslavije, a kasnije u Narodnooslobodilačkoj vojsci, odnosno Jugoslovenskoj armiji.¹⁸⁶

Ta borba protiv neprijateljskih provokatora, špijuna i drugih subverzivnih elemenata nazivana je tokom celog rata borbom protiv pete kolone.

Iako u početku narodnooslobodilačke borbe, tačnije do Savetovanja u Stolicama 26. i 27. septembra 1941, nije bilo posebnih organa u narodnooslobodilačkim partizanskim odredima Jugoslavije koji bi se bavili pitanjima bezbednosne i obaveštajne delatnosti, ipak je ta delatnost uspešno sprovedena angažovanjem štabova i boraca u borbi za prikupljanje podataka o neprijatelju i zaštiti sopstvenih redova od provokatora, izdajnika, ubačenih agenata itd. Što je više odmicalo vreme ustanka jugoslovenskih naroda i narodnosti, to su se postepeno iskristalisali i odgovarajući nazivi za bezbednosnu delatnost u sopstvenim redovima. Tako se to negde nazivalo kontrašpijunažom, kontraobaveštajnom službom ili samo obaveštajnom službom, dok se konačno taj naziv nije odomaćio kao „politička obaveštajna služba”, što je u stvari sinonim za kontraobaveštajnu službu.

Ta bezbednosno-obaveštajna aktivnost se u početku, kao što je već rečeno, oslanjala na dve decenije dugo iskustvo KP Jugoslavije, stečeno u klasnoj i ilegalnoj borbi protiv nenarodne vlasti u kraljevini Jugoslavije, da bi vremenom prerasla u jednu snažnu obaveštajnu organizaciju osposobljenu kroz mnoge bitke da se ravno-

pravno nosi s podmuklim neprijateljem. Naziv „politička obaveštajna služba“ zadržan je sve do osnivanja Ozne 13. maja 1944. godine.

Politička (kontraobaveštajna) obaveštajna služba je uspela u tome zahvaljujući, pre svega, tome što je od prvih dana ustanka oslonac tražila u širokim narodnim masama. Zato nije slučajno da se jedna grana VOS-a nazivala *Masovna obaveštajna služba*, jer je svoj rad temeljila na masovnoj organizovanoj saradnji većine slovenačkog stanovništva u obaveštavanju o namerama okupatora i njegovih saradnika.

Te prve mere koje su preduzimala nacionalna vojna i partijska rukovodstva, kao i štabovi odreda, bile su manje-više parcijalnog karaktera, ali s jasnim i nedvosmislenim zadacima u vezi s borbom protiv pete kolone, denuncijanata, provokatora i neprijateljskih špijuna. Tako je, na primer, Privremena vrhovna komanda nacionalno-oslobodilačkih trupa za Crnu Goru, Boku i Sandžak uputila 27. jula 1941. poziv crnogorskom narodu za borbu protiv okupatora u kome je, pored ostalog, pisalo:

„Tjerajte iz svoje sredine petokolonaške izdajnike i ne zaboravite da uspjeh ustanka može biti osiguran samo ako se zada smrtni udarac ne samo okupatoru nego i špijunima i neprijateljskim slugama, kleveticima i intrigantima.“¹⁸⁷

Štab gerilskih odreda za srez Bosansko Grahovo i okolinu u svojoj naredbi od 19. avgusta 1941. predvideo je i ovo:

„Za odred Medeno polje: izdati naredbu: komandiru ovoga odreda da se najstrožije postupi prema svim onim ljudima koji prave smutnju u tamošnjim gerilskim redovima u pogledu nekih pregovora, predaje ili vraćanja kućama, kako im to dostavljaju i predlažu neki ljudi — agenti hrvatske vojne komande u (Bosanskom) Petrovcu. Najpažljivije pratiti kretanje pojedinih ljudi, hvatati sumnjive ljude koji bi mogli da budu špijuni hrvatske vojske (čitati: ustaško-domobranske — prim, aut.), ispitati ih i sprovesti u ovaj štab. Ne može se pustiti nijedan oovek iz Petrovca koji 'bi bilo kako došao u odred, jer se može pretpostaviti da je došao sa ciljem da pokoleba naše redove. Odmah sprovesti u Oštrelj ljude koji sa dozvolama idu iz Petrovca, jer nam takvi mogu nanijeti najveće štete. Neka komandir odreda održi vojnicima predavanje kakav je cilj politike vojne komande u Petrovcu i da ona pomoću tih agenata i sumnjivaca želi da razbije naše redove.“¹⁸⁸

Iz navedenog se vidi da su preduzimane mere bezbednosti u vlastitim redovima, kako bi se sprečio prodor neprijateljske agencije u partizanske redove, a takvih i sličnih naređenja u to vreme bilo je više, posebno posle Savetovanja u Stolicama 26. septembra 1941. kada se u NOP odredima uvode obaveštajni organi i vrši intenzifikacija obaveštajne delatnosti. Tako je Glavni štab NOV odreda Bosne i Hercegovine u svojoj direktivi od 19. oktobra 1941. predvideo da se obaveštajna služba bavi ne samo prikupljanjem podataka o neprijatelju već i prikupljanjem podataka u vlastitoj pozadini za što je sugerisao da se mogu „za taj posao vrbovati naročito žene i omladina, čak i dečaci“.¹⁸⁹

Posle prvih mera koje je preduzelo vojno-političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u Sloveniji na stvaranju i razvijanju kontraobaveštajne delatnosti u sopstvenim redovima preko VOS-a, slične mere su preduzimane i na operativnom području Hrvatske od strane Centralnog komiteta KP Hrvatske i Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske. Tako je u direktivi Operativnog partijskog rukovodstva CK KP Hrvatske od 30. novembra 1941. upućenoj partijskim i vojnim rukovodstvima, pored ostalog, naloženo:

„Svom odlučnošću treba razviti obavještajnu političku službu. To naročito važi za sva mjesta, a naročito za oslobođeni teritorij (da se onemogući svaiko rovarenje pete kolone). Obavještajnu službu treba razviti preko posebnog odjeljka u štabu, preko odgovarajućih ljudi u podređenom štabu, preko polit[iekih] kom[esar]a“.¹⁹⁰

Ta direktiva je, očito, ukazala na potrebu organizovanja kontrašpijunaže u sopstvenim redovima da bi se onemogućilo rovarenje neprijatelja i svaka druga kontrarevolucionarna aktivnost. To je palo u vreme kada se razvijala i *Ustaška nadzorna služba* (UNS)¹⁹¹ i ustaško-domobranska *Izveštajna služba*,¹⁹² a naročito ova prva, kao najopasniji obaveštajni aparat kvislinških i kontrarevolucionarnih snaga koji će upotrebiti sve snage za razbijanje NOP-a na području tzv. Nezavisne Države Hrvatske. U stvari, Ustaška nadzorna služba će čak biti opasnija po narodnooslobodilački pokret i od nemačkog Gestapoa i italijanske fašističke OVRE.

U vezi s tom direktivom zabeleženo je iz tog vremena i savetovanje održano 13. decembra 1941. u Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske s vojno-političkim rukovodiocima Like i Korduna na kome je pretresana vojno-politička situacija i donete odgovarajuće mere u vezi s učvršćenjem i proširenjem štabova kako bi se oni osposobili za izvršavanje predstojećih zadataka. Tada je odlučeno da se pri štabovima postave oficiri za informativnu i obaveštajnu službu, odnosno — kako su ih istovremeno nazvali — vojnu i političku obaveštajnu službu. Glavni štab NOP odreda Hrvatske 15. decembra 1941. izvestio je o tom savetovanju Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije.¹⁹³

Glavni štab NOP odreda Hrvatske je, takođe, istog dana — 15. decembra 1941 — izdao i naredbu br. 2 kojom je naredio da „Obavještajnu službu u štabovima treba organizovati kao vojnu obaveštajnu (informativnu) i političku obavještajnu službu (špijunaža i kontrašpijunaža)“.¹⁹⁴

Posle tog naređenja sledio je i već pomenuti *Uput za organizaciju političke obaveštajne službe* izdat od strane Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske 25. decembra 1941. godine.

Uput je nastao kao potreba da se u prvom redu, parališe nasrtaj fašističkih agenata i primena drugih obaveštajnih metoda neprijatelja „u namjeri da razbiju čvrstinu naših odreda i njihovu čvrstu povezanost sa civilnim stanovništvom“. Posebno je naglašena potreba da se energično suzbije svaki nasrtaj neprijatelja na bratstvo i jedinstvo naroda Hrvatske i NOP odrede.

Radi toga je Uputom predviđeno da se u svakom bataljonu i višim štabovima uspostavi funkcija političkog obaveštajnog oficira,

koji bi svojim delokrugom rada obuhvatio sve vojne jedinice i celokupno civilno stanovništvo na njihovom području, sve dok se ne „organizira civilna obavještajna služba“.

Podvučeno je da rad političkih obaveštajnih oficira mora „biti u skladu sa narodnooslobodilačkim karakterom naše borbe“ i da se za taj rad „moraju određivati dobri, povjerljivi i iskusni drugovi, koji moraju posjedovati dovoljno političko znanje i iskustvo za povjereni im rad“.

Uputom je takode predviđeno da se za rad u četama, odeljenjima i mestima imaju odrediti poverenici čiji rad mora biti tajan, dok je politički obaveštajni oficir za svoj rad imao da odgovara svom komandantu i političkom komesaru; sa političkim obaveštajnim oficirima više komande imao je da održava veze i od njega je trebalo da prima uputstva za rad.

Uputom je posebno skrenuta pažnja na hapšenje narodnih neprijatelja. Kada se radilo o ličnostima poznatim široj javnosti, Uput je predviđao da se prvo izvrši političko raskrinkavanje, pa tek onda da se pristupi njihovom hapšenju. Predviđeno je takode da suđenje svim krivcima „vrši sud, koji se sastoji od komandanta, komesara, sudskog oficira i obavještajnog oficira“.¹⁹⁵

Na taj način, preduzimanjem svih pomenutih mera, na još jednom velikom području ozakonjena je kontrašpijunaža kao političko sredstvo borbe protiv okupatora i njegovih pomagača radi očuvanja revolucionarnih tekovina NOR-a.

Posle osnivanja VOS-a u avgustu 1941. i Narodne zaštite u okviru Osvobodilne fronte, kao sastavnog dela slovenačke oružane sile za odbranu slovenačkog življa od nasilja okupatora, od strane vojno-političkog rukovodstva Osvobodilne fronte, CK KP Slovenije i Glavnog štaba NOP odreda Slovenije doneta su brojna uputstva, direktive i naređenja u vezi s organizacijom obaveštajne i bezbednosne službe za zaštitu sopstvenih redova od udara neprijatelja, pre svega i njegovih policijskih i obaveštajnih organizacija — Glavne uprave bezbednosti Rajha (Gestapoa, Službe bezbednosti i dr.).

Jedan od značajnih dokumenata u vezi s tim je i direktivan članak Borisa Kidriča objavljen 5. decembra 1941. u „Slovenskom poročevalecu“ pod naslovom „Zadaci obaveštajne službe u borbi protiv pete kolone“.

Kidrič je podvukao da se borba protiv pete kolone ne može ni zamisliti bez dobro organizovane obaveštajne službe, i pri tome je u prvi plan stavio masovnu obaveštajnu službu Osvobodilne fronte, tj. službu koja se u svojoj delatnosti, u okviru VOS-a, prvenstveno oslanjala na široke slovenačke narodne mase. U celoj toj organizaciji posebnu ulogu su imali terenski odbori, odnosno mesni odbori Osvobodilne fronte kojima je za to trebalo da budu dodeljeni posebni organi za organizovanje masovne obaveštajne službe koja je, prema Kidriču, trebalo da bude stalno za petama pete kolone.

Boris Kidrič je posebno podvukao da „Narodi koji nisu znali otkriti petu kolonu i uništiti je, izgubili su svoju slobodu“. Zbog toga je Kidrič naglasio da se porobljeni narodi koji ne budu znali da u korenu saseku svoje unutrašnje neprijatelje neće moći do kraja osloboditi.

„Borba protiv unutrašnjeg neprijatelja sopstvenog naroda, borba protiv pete kolone je jedna od najviših moralnih dužnosti svesrdno svesnog narodnog Slovenca“, istakao je Kidrič i time podvukao da je ta borba protiv pete kolone ne samo zadatak organizovane obaveštajne delatnosti već da je to opštedruštveni zadatak slovenačkog naroda. Time je istaknuta i opštenarodna komponenta obaveštajne delatnosti kao revolucionarnog sredstva u rukama Partije i naroda u borbi protiv svih neprijatelja.¹⁹⁶

Takođe značajan dokument iz tog perioda je i Uputstvo Izvršnog odbora Osvobodilne fronte za uništenje reakcionarne propagandne literature od 24. januara 1942. objavljen u „Slovenskom poročevalecu“.

Taj zadatak je stavljen pred mesne organizacije OF, odrede Narodne zaštite, Varnostnu službu OF i partizanske čete. Uputstvom je predviđeno da se uništenju propagandne literature ima pristupiti odmah onesposobljavanjem ili uništenjem štamparija i spaljivanjem propagandnog materijala, dok se u slučaju pružanja otpora ima upotrebiti i oružje. Tako je predviđeno da se pristupi uništenju listova: *Slobodna Slovenija*, glasila bivše Slovenačke narodne stranke i njene belogardejske kvislinške organizacije „Slovenska legija“, *Slobodna Slovenija i Evropa*, lista belogardejske organizacije „Stražarjev“, *Napred zastave slave*, glasila belogardejsko-četničke organizacije Draže Mihailovića zvane „Sokolske legije“, *Zora slobode*, lista Mlade Jugoslovenske narodne stranke, a od 1942. tzv. „Napredne delovne skupnosti“ u kojoj su se udružile sve reakcionarne liberalne frakcije, te *Petrov gardista*, glasila majora Karla Novaka, komandanta četnika Draže Mihailovića za Sloveniju.¹⁹⁷

Od značajnih dokumenata koji se odnose na područje bezbedonosne delatnosti u Sloveniji svakako je i *Pravilnik Narodne zaštite*, izdat 24. januara 1942. na osnovu odluke Izvršnog odbora Osvobodilne fronte i Glavnog štaba NOP odreda Slovenije, te Naredbe Glavnog štaba NOP odreda Slovenije od 23. aprila 1942. o tumačenju Pravilnika Narodne zaštite od 24. januara 1942. Mada će o Narodnoj zaštiti u kasnijim poglavljima biti više reči, ovde je važno istaći da je ona u pogledu obaveštajne delatnosti imala zadatak da organizuje obaveštajnu službu koja je trebalo da obezbedi podatke za sastavljanje spiskova neprijateljskih agenata u slovenačkim selima i drugim naseljenim mestima, da prikuplja podatke o neprijatelju i njegovim pokretima i da ih brzo prosleđuje, da vrši likvidaciju neprijateljskih agenata i izdajica, da čisti sela i mesta od petokolonaških i belogardejskih elemenata.¹⁹⁸

Stvaranjem VOS-a i Narodne zaštite narodnooslobodilački pokret slovenačkog naroda dobio je moćno revolucionarno oružje u borbi protiv okupatora i domaćih slugu, jer su poverenici i saradnici, odnosno bezbednosno-obaveštajna mreža postizali izvanredne rezultate u borbi protiv kontrarevolucije.

Slična situacija je bila i u drugim područjima Jugoslavije: Srbiji i Makedoniji, a delimično u Crnoj Gori i Hercegovini.

U Srbiji je, zbog nastale situacije posle prve neprijateljske ofanzive i ponovnog ovladavanja okupatora s dotad oslobođenom teritorijom, Pokrajinski komite KPJ za Srbiju s partijskim organizacijama

bio glavni organizator obaveštajne delatnosti. Iz važnih izveštaja i naređenja može se zaključiti da je na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji postojala široka obaveštajna mreža poverenika, koji su se bavili i vojnoobaveštajnom i političkoobaveštajnom delatnošću, što se u Srbiji sve zajedno nazivalo obaveštajnom službom, kao što je bio slučaj i u Makedoniji. Međutim, u Bosni i Hercegovini, a i u Crnoj Gori, više je dolazio do izražaja uticaj Vrhovnog štaba, odnosno njegovog II odseka na organizovanju obaveštajne delatnosti, i to pre svega zbog blizine i boljih veza tog najvišeg vojnog rukovodstva u zemlji s Glavnim štabom NOP odreda Crne Gore i Glavnim štabom NOP i DV Bosne i Hercegovine, odnosno operativnim štabovima na bosansko-hercegovačkom području — Operativnim štabom NOP odreda za Hercegovinu i Operativnim štabom NOV i DV za Bosansku krajinu..

U jeku neprijateljske operacije „Trio“, poznatije u jugoslovenskoj historiografiji kao treće neprijateljske ofanzive, još dok je Vrhovni štab NOP i DVJ boravio u Foči, njegov II odsek izdao je već pomenuto Uputstvo za organizaciju obaveštajne službe od 6. maja 1942. U njemu su, kao što je već napomenuto, sadržana načela i vojnoobaveštajne i političke obaveštajne službe, drugim rečima — bili su postavljeni zadaci o prikupljanju podataka kako prema neprijatelju spolja, tako i u otkrivanju neprijatelja unutar sopstvenih jedinica.

Međutim, može se sa sigurnošću tvrditi da se glavni zadatak postavljen tim uputstvom odnosio na organizaciju kontrašpijunaže, tj. političke obaveštajne službe u sopstvenim redovima, odnosno potpuniye rečeno službe bezbednosti. Zbog toga nije bilo nimalo slučajno što se Vrhovni štab tim svojim uputstvom obratio centralnim komitetima KP Hrvatske i Slovenije, kao i Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru i Bosnu. Time je ponovo istaknuta uloga Partije na sprovođenju toga naređenja u pogledu kontraobaveštajne službe, odnosno službe bezbednosti i obaveštajne službe uopšte.

Taj postupak je bio nužna mera u vreme kada su kontrarevolucija i okupator bili privremeno u ofanzivi širom zemlje i kada su se u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i delu Hrvatske desili mnogi nemili događaji. Zbog nepostojanja uopšte političke, odnosno kontraobaveštajne službe u redovima NOP i DVJ na tim područjima, ili zbog njene slabe razvijenosti, došlo je do niza atentata, ubistava istaknutih rukovodilaca NOP-a i četničkih pučeva kao i provala u redove NOP-a.

Zahvaljujući nebudnosti, četnici su uspeali da unište vojno rukovodstvo Majevičkog NOP odreda, unutrašnjim podrivanjem i pučevima razbiju jedan od najvećih NOP odreda u Jugoslaviji — Ozrenski NOP odred, kao i druge partizanske jedinice u Bosni i Hercegovini. Zbog toga su bile nužne mere na jačanju mera bezbednosti uvođenjem političke obaveštajne službe u jedinicama NOP i DVJ.

U vezi s merama Vrhovnog štaba značajnije je jedno uputstvo Operativnog štaba NOV i DV za Bosansku krajinu donelo 11. jula 1942. pod nazivom *Konkretna uputstva bataljonskim političkim obaveštajnim oficirima u vezi sa obaveštajnom službom*. Sačinjeno prema naređenjima i uputstvima Vrhovnog štaba za organizaciju

političke obaveštajne službe, postavljenju političkih obaveštajnih oficira u bataljonima i pronalaženju pogodnih ljudi (poverenika) na terenu i u jedinicama, tim aktom Operativnog štaba predviđeni su zadaci čisto informativne (vojnoobaveštajne) prirode po pitanju prikupljanja podataka u odnosu na oružane snage okupatora i ustaško-domobranske jedinice, dok su u odnosu na unutrašnjeg neprijatelja predviđene određene kontraobaveštajne mere.

Tako su uputstvom bili predviđeni zadaci u vezi s prikupljanjem podataka o petokolonaškim elementima, neprijateljskim špijunima i o narodnom raspoloženju.

U vezi s delatnošću pete kolone, politički obaveštajni oficiri su bili dužni da prate rad i kretanje petokolonaških elemenata, da pronalaze njihove organizacije i glavne organizatore, da prate rad pete kolone i njene veze s Dražom Mihailovićem i Milanom Nedićem i drugim izdajnicima u Srbiji, da se saznaju veze pete kolone sa okupatorom i ustašama, kao i da se prikupe podaci o njihovim oružanim formacijama.

U odnosu na neprijateljske špijune, politička obaveštajna služba je imala zadatak da prati ona lica koja na bilo koji način dolaze u vezu s okupatorom ili ustašama, da ubacuje u neprijateljske redove odane pripadnike NOP-u radi otkrivanja namera neprijatelja i njegovih agenata, da se neprijateljski agenti hapse tek kada se prikupi dovoljno materijala i u pogodnom političkom momentu, da se istrage vrše detaljno i da se saznaju uputstva koje okupator i kvislinzi daju svojim agentima.

Sto se tiče narodnog raspoloženja, politička obaveštajna služba, odnosno njeni organi imali su zadatak da utvrde raspoloženje naroda prema okupatorskim i ustaškim vlastima, prema narodnooslobodilačkoj borbi i njenim prvoborcima, kao i prema petokolonaškim elementima i njihovoj izdajničkoj delatnosti, prema osobama koje trguju sa okupatorom i prema rnerama koje preduzimaju vojne vlasti u odnosu na špijune i one koji vrše ubistva i atentate na partizane i istaknute pripadnike narodnooslobodilačke borbe.¹⁹⁹

Partizanska oficirska škola Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske donela je, u avgustu 1942, Uputstvo o zadacima obaveštajne i informativne službe koje je bilo predmet izučavanja u školi. Uputstvom su razdvojeni zadaci vojnoobaveštajne službe (u školi se nazivala informativna služba) od obaveštajne (tako su zvali političku obaveštajnu) službu. Tako se za obaveštajnu službu u Uputstvu kaže da je njen zadatak da „traži neprijatelja u našim redovima, oktriva ga, suzbija i uništava“.

U tom uputstvu se politički obaveštajni oficiri nazivaju jednostavno obaveštajnim oficirima, za razliku od informativnih oficira. Njihov je zadatak bio da organizuju obaveštajnu službu po jedinicama, štabovima i ustanovama putem obaveštajne mreže poverenika izabраниh iz redova članova KPJ ili pouzdanih boraca. Bilo je predviđeno da obaveštajni oficir stvara mrežu na celom operativnom području odnosno jedinice putem obaveštajnih centara koji su se, načelno, stvarali pri štabovima bataljona i njihov broj je zavisio od broja jedinica i veličine teritorije. Obaveštajni centri na svojoj teritoriji određivali su po dva ili tri poverenika na svako selo „na sli-

can način, kao po jedinicama, koji budno motre život i rad kao i pokret svakog pojedinca na teritoriji. Iz toga proizlazi da su se stvarale duple kontraobaveštajne mreže: jedna u operativnim jedinicama (vojnoobaveštajna mreža) i druga teritorijalno-obaveštajna mreža na oslobođenoj teritoriji, dok je stvaranje obaveštajnih mreža na neoslobođenoj teritoriji od saradnika bilo u nadležnosti informativne službe.²⁰⁰

Iako je prva ratna godina bila najteža, Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska, odnosno Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije i narodnooslobodilački pokret bili su na velikim iskušenjima. Okupator je, uz pomoć domaćih izdajnika i kvislinga, postigao relativne uspehe na nekim područjima u zemlji. Preduzeo je u 1942. dve krupne operacije, poznate pod imenom druga i treća ofanziva, te ofanzivu na Kozaru i mnoge druge, ali sve to nije moglo da uništi NOV i POJ, već su u toj godini „vojne i političke pobjede narodnooslobodilačkog pokreta bile od izvanrednog značaja za dalji razvitak naše oslobodilačke borbe u cjelini. Postignuti su krupni rezultati. Održano je Prvo zasjedanje AVNOJ-a u Bihaću, stvoreno je općejugoslovensko političko predstavničko tijelo . . . Stvorena je Narodnooslobodilačka vojska sa oko 150.000 boraca, svrstanih u korpuse, brigade i partizanske odrede. Slobodna teritorija imala je površinu od oko 50 000 km kvadratnih" (Tito).²⁰¹

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je već krajem decembra 1942. ili početkom januara 1943. organizovao obaveštajnu službu po primljenom Uputu i primedbama Vrhovnog štaba NOV i POJ i Centralnog komiteta KPJ. Obaveštajna delatnost na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, tj. teritorijalna obaveštajna služba sa svojim sekcijama za obaveštavanje i kontrašpijunažu, sprovedena je u potpunosti. Međutim, u pogledu organizacije obaveštajne delatnosti, kao što je već rečeno, zadržano je staro terminološke opredeljenje o čemu je već bilo reči, tj. i dalje su se razvijale informativna obaveštajna služba, koja je u potpunosti odgovarala zadacima sekcije za obaveštenje, i politička obaveštajna služba, analogno zadacima sekcije za kontrašpijunažu po Uputu za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba.

Posle reorganizacije Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 18. maja 1943, pri Glavnom štabu su stvoreni Informativni i Politički obaveštajni odsek. Ovaj drugi je vršio funkciju Glavnog obaveštajnog centra Hrvatske. Tako se politička obaveštajna delatnost odvijala kao:

- organizacija obaveštajne službe u operativnim i mobilnim jedinicama NOV i PO Hrvatske;
- organizacija obaveštajne službe u redovima okupatorskih i kvislinških i kontrarevolucionarnih formacija;
- organizacija obaveštajne službe kod naroda na oslobođenoj teritoriji;
- organizacija obaveštajne službe kod naroda na neoslobođenoj teritoriji;

— kontrola kretanja sumnjivih lica, ustaša, četnika, pridošlica i stranaca, špekulanata i svih drugih sličnih subverzivnih elemenata, i

— kroz učešće obaveštajnih organa u istražnom, sudskom i kaznenom postupku.²⁰²

Glavni štab NOV i PO Slovenije je postupio po Uputu za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba tako što je 17. februara 1943. doneo svoje *Uputstvo za organizaciju obaveštajne službe u jedinicama Glavnog štaba NOV i PO Slovenije* koje je u potpunosti odgovaralo Uputu Vrhovnog štaba, dok je za organizaciju terenske (teritorijalne) obaveštajne službe u svemu zadržao već do tada oprobane i uhodane metode Varnostno-obvešćevalne službe (VOS-a).²⁰³

Potrebno je, takođe, istaći da je Centralni komitet KP Slovenije, postupajući po direktivi Centralnog komiteta KPJ od 27. decembra 1942. dostavljenoj uz Uput o obaveštajnoj službi, doneo nešto kasnije, 10. februara 1943, svoje *Uputstvo o organizaciji Varnostno-obvešćevalne službe na terenu i u vojsci*. To je, u stvari, bio uput CK KPS za njenu političku obaveštajnu službu kojom je KP Slovenije rukovala još od njenog osnivanja avgusta 1941. godine.

Uputstvom CK KP Slovenije predviđene su nove organizacijske mere u rukovođenju i delatnosti VOS-a kako bi se „Varnostno-obvešćevalna služba morala razviti danas do takve mere, da bi lako sa svojim samostalnim delovanjem na području obaveštenja i neposredne akcije poduprla našu vojsku i političku borbu protiv okupatora i njihovih belogardejsko-mihailovičkih pomoćnika”.

Posebno je istaknuto da VOS ni u vojsci, ni u civilnom sektoru nije samo defanzivna obaveštajna organizacija za razbijanje neprijateljske špijunaže već da ona „kao celina predstavlja *akciono oružje* oslobodilačke borbe za razbijanje neprijatelja na njegovim vlastitim pozicijama, a s posebnim metodama, koje su svojstvene karakteru Varnostno-obvešćevalne službe”.

Uputstvom je određen položaj VOS-a u slovenačkoj narodno-oslobodilačkoj borbi kao organa svenarodnog oslobodilačkog pokreta i Osvobodilne fronte slovenačkog naroda, zbog čega je i zadatak KPS da neposredno rukovodi i kontroliše rad VOS-a bio u interesu celokupne Osvobodilne fronte i budućnosti slovenačkog naroda. U vezi s tim je CK KP Slovenije i naglasio da se njegovo Uputstvo ima smatrati kao dodatno partijsko uputstvo uz Uputstva Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, odnosno njegovog Glavnog obaveštajnog centra i Centralne komisije VOS-a.

Uputstvom je takođe, razrađen organizacijski sistem VOS-a čijom se celokupnom obaveštajnom i bezbednosnom delatnošću rukovalo iz jedinstvenog centra na čijem čelu se nalazila Centralna komisija VOS-a (CK VOS). Zadatak te komisije je, prema Uputstvu, bio da rukovodi i kontroliše dva osnovna sektora koji predstavljaju dve potpune samostalne obaveštajne celine: sektor VOS-a u vojsci i obaveštajni sektor Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda. Takođe je CK VOS-a bio zadužen da rukovodi delatnošću VOS-a na terenu, dok mu je za organizaciju obaveštajne službe u jedinicama

ma NOV i PO Slovenije bio odgovoran Glavni obaveštajni centar (GOC) NOV i PO Slovenije.

Uputstvom je razrađen i oblik partijskog rukovođenja VOS-om, gde je izričito stavljeno do znanja da „celokupan aparat VOS-a mora biti pod neposrednom kontrolom Partije“ i da tu kontrolu vrši CK KP Slovenije. Zbog specifičnih razmera na tadašnjem stupnju razvitka VOS-a i teških veza koje „otežavaju neposrednu kontrolu CK na terenu“ predviđena je izvesna dekoncentracija aparata u odnosu na rukovođenje VOS-om. Tako je predviđeno da se pokrajinski centri VOS-a stavljaju pod kontrolu pokrajinskih povereništava i komiteta KP Slovenije, a okružni centri VOS-a — pod neposrednu kontrolu okružnih komiteta KPS. Slično je postupljeno i u odnosu na rejonske centre VOS-a, koji su tim uputstvom stavljeni neposredno pod kontrolu rejonskih partijskih komiteta KPS.

Posebno je naglašeno da partijska kontrola ne bi smela da bude formalne prirode, ali je ipak stavljeno do znanja da organi VOS-a nisu obavezni da pružaju sve informacije određenim partijskim instancama, osim onih koje se odnose na područje mesnih organizacija Partije i Osvobodilne fronte, dok su ostale informacije bili dužni da dostavljaju neposredno pretpostavljenim (višim) centrima i komisijama.

U pogledu partijskog uticaja i rukovođenja obaveštajnom službom u vojsci naglašeno je da ovu kontrolu vrše partijske organizacije na isti način kao i za terensku obaveštajnu službu. Pri tome je rečeno da dok je obaveštajni sektor pretežno vojnog, a kontrašpijunaža pretežno političkog karaktera, Partija u jedinicama Glavnog štaba NOV i PO Slovenije mora pokloniti više pažnje ovom drugom sektoru, tj. kontrašpijunaži.

U V delu Uputstva razrađena je kadrovska politika u službi bezbednosti i obaveštajnoj službi. Tom prilikom je naglašeno da članovi osnovnih VOS-ovih komisija, centara i povereništava mogu biti samo članovi Partije, odnosno „s Partijom tesno povezani simpatizeri“.

Za organizaciju svoje mreže dozvoljeno je da organi VOS-a, po svojoj inicijativi, mogu angažovati i ljude koji nisu članovi Partije, ali da o sastavu svojih mreža nisu obavezni polagati računa partijskim organizacijama, dok su načelnici obaveštajnih centara u jedinicama GŠ NOV i POS i u celokupnom aparatu kontrašpijunaže morali biti članovi Partije.²⁰⁴

Očito je da je ovaj uput CK KP Slovenije bio direktivan uput i za Glavni štab NOV i PO Slovenije, koji je na osnovu njega i Uputa za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba razradio svoje već pomenuto uputstvo od 17. februara 1943. Samo tri dana kasnije i Centralna komisija VOS-a je 20. februara izdala svoje *Uputstvo za organizaciju obaveštajne službe na terenu*.

Uputstvom CK VOS-a predviđena je organizacija obaveštajne službe na terenu na četiri osnovna sektora, i to: u neprijateljskim upravnim i vojničkim centrima, u ostalim neprijateljskim organizacijama, na oslobođenoj i na neoslobođenoj teritoriji po već ustaljenim metodama i oblicima organizacije VOS-a.²⁰⁵

Na taj način je kroz sva tri pomenuta uputstva izdata od CK KPS, GŠ NOV i POS i CK VOS-a potpuno organizaciono učvršćena obaveštajna služba u Sloveniji, čime je konačno završen razvojni put u organizacijskom i metodološkom uobličavanju jedne savremene obaveštajne organizacije na operativnom području GŠ NOV i PO Slovenije, kao dela jedinstvene obaveštajne aktivnosti Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije i narodnooslobodilačkog pokreta uopšte.

Na području Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine do organizacije obaveštajne službe po Uputu za obaveštajnu službu od 27. novembra 1942, zbog slabih veza, došlo je tek mnogo kasnije, o čemu je već bilo reči, tj. krajem novembra 1943. Ali, i od tada organizovana obaveštajna služba na operativnom području GŠ NOV i PO Vojvodine u svemu se oslonila na Uput Vrhovnog štaba.

U Bosni i Hercegovini, sve mere predviđene Uputom za obaveštajnu službu od 27. novembra 1942. u organizacionom obliku sprovedene su manje-više krajem 1942. ili početkom 1943, pošto su se jedinice na tome području nalazile neposredno pod komandom Vrhovnog štaba.²⁰⁶

Sto se tiče organizacije obaveštajne službe, a time i političke obaveštajne službe u Sandžaku, Srbiji i Vojvodini, zbog udaljenosti Vrhovnog štaba, koji se tada nalazio u Bihaću, i vrlo slabih veza, bilo je predviđeno da se pri 6. istočnobosanskoj brigadi obrazuje Glavni obaveštajni centar. Njegov je zadatak bio (o tome je već bilo reči u prethodnom poglavlju) da organizuje pomoćne obaveštajne centre u istočnoj Bosni (gde je brigada dejstvovala), Srbiji, Sandžaku i Vojvodini. Međutim, osim u istočnoj Bosni, Glavni obaveštajni centar to nije uspeo na ostalim područjima, pa je Glavni štab NOV i PO Vojvodine organizovao svoju obaveštajnu službu, kao što je napred rečeno, dok se organizaciji obaveštajne službe u Srbiji, Sandžaku i Makedoniji po Uputu Vrhovnog štaba, zbog vojno-političke Situacije i slabih veza, pristupilo tek 1944, a u Crnoj Gori u drugoj polovini 1943, kada su jedinice NOV i POJ na tom području ponovo imale situaciju čvrsto u svojim rukama.

Sprovođeci u život organizaciju obaveštajne službe prema postojećem Uputu za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba i uputstvima nacionalnih i pokrajinskih vojno-političkih rukovodstava, potčinjeni štabovi su takođe ulagali mnogo truda na realizaciji postavljenih zadataka u pogledu obaveštajne delatnosti i unapređenju obaveštajne službe uopšte. Tako su nastala brojna uputstva za organizovanje političke obaveštajne službe.²⁰⁷

Posebnu pažnju zaslužuje *Uputstvo za vojnoobaveštajnu službu* Glavnog obaveštajnog centra Hrvatske od 8. decembra 1943, ne toliko zbog svog sadržaja već što su se na operativnom području GŠ NOV i POH izdiferencirale tri grane obaveštajne delatnosti: vojno-obaveštajna služba, informativna služba i terenska obaveštajna služba. Pažnju zaslužuje i zbog toga što je dotadašnji termin političke obaveštajne službe zamenjen nazivom „vojnoobaveštajna služba“ sa prerogativima političke obaveštajne službe.

Pored toga, da bi se štabovi učinili odgovornijim za organizovanje obaveštajne službe, što do tada po tom uputstvu nije bio slučaj, ukinuti su obaveštajni centri u štabovima korpusa, divizija, zona, operativnih sektora, brigada i odreda i umesto njih uspostavljena je funkcija obaveštajnog oficira, kao člana dotičnog štaba čije je postavljanje i smenjivanje mogao da izvrši samo pretpostavljeni štab.

Tim uputom su ukinuti politički obaveštajni oficiri u bataljonima i njihovu dužnost je preuzimao komesar, odnosno zamenik političkog komesara bataljona pored svoje redovne funkcije. Samo je izuzetno dozvoljeno da se odstupa od naređenog, i tada je to moglo da bude isključivo privremenog karaktera.

Ovom reorganizacijom se želela postići veća odgovornost štabova, ali je decidirano određeno da u pogledu obaveštajne delatnosti mora postojati tesna saradnja između vojnoobaveštajne, informativne i terenske obaveštajne službe.²⁰⁸

Praktično sa svim tim aktima i merama koje su preduzete na svim nivoima, od Vrhovnog štaba do najnižih partizanskih štabova i komandi, na planu razvijanja političke obaveštajne i kontraobaveštajne službe, završen je, može se reći, već u prvoj polovini 1943. konačan proces na organizacionom obezbeđenju sopstvenih redova od prodora neprijateljskih obaveštajnih službi i svih drugih petokolonskih elemenata čiji je cilj bio da se, na prvom mestu, podrži oružane - snage narodnooslobodilačkog pokreta i unese nemir i nespokojstvo među široke narodne mase. Međutim, i jedna i druga strana obaveštajne delatnosti, i njena defanzivna i ofanzivna komponenta u NOP-u su se međusobno dopunjavale i činile jedan sistem jedinstvene obaveštajne organizacije čiji je osnovni zadatak bio prikupljanje podataka o neprijatelju i zaštita sopstvenih redova. Zbog toga je, pored ostalog, bilo moguće uz široku podršku narodnih masa neprekidno jačati narodnooslobodilački pokret i njegove oružane snage i dovesti borbu naroda i narodnosti Jugoslavije do konačne pobede.

Posle kapitulacije Italije koju su jedinice NOV i POJ spremno dočekale, u njihove redove je tada stupilo oko 80 000 novih boraca. „Do kraja oktobra 1943. imali smo 101 brigadu, odnosno 25 divizija i 8 korpusa i oko 160 partizanskih odreda, kao i Mornaricu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Imali smo tada oko 300.000 naoružanih boraca. Uspostavili smo neposredan kontakt sa saveznicima u Italiji, gdje su. u Bariju. Monopoliju itd. obrazovane baze naše vojske" (Tito).²⁰⁹

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je za sebe tada vezivala 31 diviziju od čega 19 nemačkih i više drugih jedinica pukovskog i bataljonskog sastava, kao i preko 250.000 vojnika kvislinških i kontrarevolucionarnih formacija.

„Vojne i političke pobjede koje smo izvojevali do jeseni 1943. omogućile su da se na Drugom zasjedanju AVNOJ-a donesu historijske odluke kojima su postavljeni temelji novoj Jugoslaviji. Donošenje tih odluka rezultiralo je iz činjenice da je narodnooslobodilački pokret bio dominirajuća politička i vojna snaga u zemlji" (Tito).²¹⁰

∴ • ∴

Upravo sve to i priznanje šefova velikih država članica antifašističke koalicije — SAD, Velike Britanije i SSSR-a na prvoj konferenciji velike trojice: Ruzvelta, Cerčila i Staljina održanoj krajem novembra i početkom decembra 1943. u Teheranu, doprinosu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije opštoj savezničkoj stvari u borbi protiv hitlerovske Nemačke i njenih pomagača i odluka da joj se ukaže svaka moralna i materijalna pomoć, imalo je ogromnog uticaja na dalji razmah narodnooslobodilačke borbe, a paralelno s tim i na dalje jačanje oružanih snaga i proširenje slobodne teritorije. Pored toga, u znatnoj su meri ojačane veze NOP-a s raznim demokrat-skim organizacijama, klubovima, udruženjima i posebno sa iseljenicima jugoslovenskog porekla van granica Jugoslavije u vreme dok su reakcionarne snage, naročito u Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji, Kanadi i na Bliskom i Srednjem istoku, na čelu s kraljem Petrom II Karađorđevićem, činile sve da diskredituju narodnooslobodilački pokret u očima napredne demokratske i anti-fašističke javnosti i javnog mnjenja uopšte.

To je iziskivalo i nove oblike borbe vojno-političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta ne samo na političkom i propagandnom već i na obaveštajnom planu. U stvari, sve to je tražilo novo i kvalitetno prestrojavanje političke obaveštajne i kontraobaveštajne službe i njihovo odvajanje od vojnoobaveštajne službe. Tako je po odluci Vrhovnog komandanta i poverenika za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije od 13. maja 1944. došlo do uspostavljanja *Odeljenja zaštite naroda* (Ozna).

To je, takođe, bio istorijski i prelomni akt u daljem organizacionom jačanju snaga bezbednosti u zemlji i inostranstvu, u vreme kada su se već vodili pregovori između zapadnih saveznika, s jedne, i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, s druge strane, oko uspostavljanja jedinstvene vlade u zemlji.

Politička obaveštajna služba je bila specifičan oblik obaveštajne delatnosti uglavnom na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, gde se za celo vreme NOR-a neprestano s manjim ili većim intenzitetom vodio najjači građanski rat (izuzimajući Crnu Goru 1942). Zbog toga je bilo nužno da se preduzmu i odgovarajuće mere koje je Glavni štab NOP odreda Hrvatske inicirao u decembru 1941. Iako je obaveštajna organizacija bila jedinstvena, predviđeno je da obaveštajnom delatnošću rukovode informativni (obaveštajni) i politički obaveštajni oficiri (zaduženi za kontrašpijunažu i bezbednosnu delatnost u sopstvenim redovima). Kao organi političke obaveštajne službe pominju se politički obaveštajni oficiri, poverenici i saradnici. Pošto su funkcije pomenutih organa bile slične kao i kod organa vojnoobaveštajne službe, to se detaljnije o njima govori u prethodnom poglavlju.

V. TERITORIJALNA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA U
OSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLOVENSKIH NARODA
1941—1945.

Slobodna teritorija je od prvog dana ustanka bila od izuzetnog značaja za narodnooslobodilačku borbu. Ona je bila, pre svega, baza partizanskih jedinica i njihov nepresušni izvor ljudskog i materijalnog potencijala. Predstavljala je osnovicu za borbena dejstva i dalje širenje ustanka, prostor s koga se rukovodilo ustankom i na kome su se stvarali i razvijali rukovodeći organi narodnooslobodilačkog pokreta, društvene i političke organizacije NOP-a, kao i vojnopoza-diinske vlasti.

Slobodna teritorija je imala veoma važnu ulogu u moralnom pogledu, jer njenim postojanjem i svakodnevnim širenjem raslo je uverenje širokih narodnih masa Jugoslavije u pobedu, rastao je borbeni moral kod jedinica NOP-a i jačao otpor naroda na neoslobođenoj teritoriji. Postojanje slobodne teritorije snažno je uticalo i na narode porobljene Evrope, jer je borba jugoslovenskih naroda bila za njih sinonim oružanog otpora nacizmu i fašizmu. Zbog svega toga je slobodna teritorija bila stalna meta okupatora i njegovih pomagača u Jugoslaviji, kao i njegove obaveštajne, subverzivne i diverzantske aktivnosti.

Međutim, i neoslobođena teritorija je isto tako bila od osobite važnosti za narodnooslobodilačku borbu, jer se na njoj jednom stvarene institucije narodnooslobodilačkog pokreta nisu lako predavale.

Od prvih dana ustanka, u svakom oslobođenom mestu stvarana je nova, revolucionarna vlast u vidu narodnooslobodilačkih odbora, kao i vojnoteritorijalni organi (komande mesta) koji su imali zadatak da se brinu o bezbednosti teritorije i organizaciji društvene samozaštite, kao organa neposredne borbe protiv prodiranja pete kolone i neprijateljskih špijuna na oslobođenu teritoriju, i odbrani teritorije od neprijateljskih upada i sličnih dejstava s manjim snagama i jedinicama.

Za uspešnu borbu protiv narodnih neprijatelja u prvim danima ustanka na oslobođenoj teritoriji je organizovana obaveštajna služba. Tako npr. u instrukciji Operativnog rukovodstva Okružnog komiteta KP Hrvatske za Karlovac od 26. avgusta 1941, pored ostalog, piše:

„Zapovjednici teritorija, reiona i pojedinih partizanskih odreda moraju pribjegavati taktici — pronaći neprijatelja, dočekati ga u najpovoljnijim mjestima[...] Za takve operacije moraju postojati dobre i sigurne obavještajne veze.”²¹¹

Početkom septembra 1941. na području Glavnog štaba NOP odreda Slovenije stvara se tzv. Seoska zaštita, kao organ društvene samozaštite u slovenačkim selima od svih oblika neprijatejskog nasilja. Pripadnici Seoske zaštite bili su dužni da sami pribavljaju oružje, a ako nisu imali oružje, trebalo je da se bore vilama i kosama. Pored toga, Seoska zaštita je imala zadatak da snabdeva hranom partizanske odrede, da im pruža obaveštajne podatke o pokretima neprijatelja, kao i da „budno pazi na kretanje unutrašnjeg neprijatelja i raznih prodanih duša“, kao i da „unapred spreči sve manevre neprijatelja, da bi demagogijom ili provokacijama slomio front otpora slovenačkog naroda.“²¹²

Ta seoska zaštita i masovna obaveštajna služba Varnostno-obvešćevalne službe Osvobodilne fronte, a pre svega ova druga, bile su osnova teritorijalne obaveštajne službe u Sloveniji. Vremenom je Seoska zaštita prerasla u novi kvalitet — *Narodnu zaštitu* s borbеним одредима, kao specifičnu organizaciju slovenačkog naroda na polju samozaštite i borbe protiv pete kolone i neprijateljskih agentura. Na taj način je front obaveštajne aktivnosti na terenu u tolikoj meri ojačao da je teritorijalno obaveštajna služba predstavljala veoma značajnu revolucionarnu snagu u rukama slovenačkog naroda za zaštitu njegovih interesa. U tom smislu, Boris Kidrič u svome članku „0 zadacima obaveštajne službe u borbi protiv pete kolone“ objavljenom u „Slovenskom poročevalcu“ 5. decembra 1941. posebno naglašava da se „uspešna borba protiv pete kolone ne može ni zamisliti ako nije dobro organizovana obaveštajna služba“. Kidrič je, pišući dalje o tome, rekao da su terenski (mesni) odbori Osvobodilne fronte dužni pružati masovnu pomoć obaveštajnoj službi OF u kom cilju su pred njih postavljeni zadaci: da budno kontrolišu celokupno svoje područje i obaveštavaju i prate svaku vezu koju bi ma koji Slovenac ostvario na bilo koji način sa okupatorom — Nemcima i Italijanima ili ma kojim petokolonaškim urotama; da budno motre na sve osobe za koje se sumnja da učestvuju u protivnarodnoj uroti i petoj koloni i prate svaki njihov korak; da objašnjavaju svim Slovencima na području mesnih odbora OF politički značaj raskrinkavanja pete kolone; da se pri svakom mesnom odboru OF odredi posebno lice za organizaciju masovne obaveštajne službe i kod koga će se sticati svi obaveštajni podaci, i da organizaciji masovne obaveštajne službe treba prići odmah.²¹³

Tim i drugim merama na području Glavnog štaba NOP odreda Slovenije stvarana je najsnažnija i najorganizovanija teritorijalna obaveštajna organizacija u zemlji sa osloncem na široke narodne mase, čime je ona imala opštedruštveni značaj; time je u stvari, izvršeno i njeno podruštvljavanje uopšte. Obuhvatanjem svih poštenih i rodoljubivih Slovenaca, a to je bila ogromna većina slovenačkog naroda, za borbu protiv svih neprijatelja stvorena je sigurna brana protiv prodiranja neprijatelja u redove NOP-a na bilo koji način. Međutim, i pored toga, neprijateljska obaveštajna služba — OVRA i GESTAPO, kao i kvislinški belogardejski policijski i obaveštajni aparat, činiće sve da u redovima slovenačkih izdajnika nalaze lica koja će koristiti u borbi za slamanje otpora slovenačkog naroda.

Međutim, i pored svih mera neprijatelja na tome planu, teritorijalna odnosno masovna obaveštajna služba i egzekutivni aparat VOS-a uspešno su se nosili s neprijateljem tokom celog rata zahvaljujući, pre svega, ogromnoj podršci slovenačkog naroda koji je i sam smatrao za svoju dužnost da i na obaveštajnom planu da svoj doprinos.

U Srbiji je kao forma teritorijalne obaveštajne službe, pored zadataka koje su na tom planu imale komande mesta i partizanske straže, izrasla i mreža obaveštajnih punktova kojima su rukovodili partijski komiteti i u njih su uključivali poverljive meštane.²¹⁴

Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske doneo je 25. decembra 1941. već pomenuti Uput za organizaciju političke obaveštajne službe, kao oblika obaveštajne aktivnosti u borbi protiv unutrašnjih neprijatelja. U Uputu se na jednom mestu kaže:

„U svakom bataljonu i višim štabovima treba postaviti političkog obaveštajnog oficira, koji će obuhvatiti u svoj djelokrug sve vojne jedinice i svo civilno stanovništvo svoga područja, dok se ne organizira civilna obavještajna služba, koja će kasnije preuzeti civilnu službu.“²¹⁵

Time su i na području Hrvatske udareni temelji za stvaranje teritorijalne obaveštajne službe, kako na oslobođenoj tako i na neslobođenoj teritoriji.

S razmahom narodnooslobodilačke borbe razvijala se i vojnoteritorijalna vlast na oslobođenoj teritoriji u čiju će nadležnost postepeno, po njihovom formiranju, preći i organizacija teritorijalne obaveštajne službe. Time će se preći na jedan viši stepen organizacije vojnoobaveštajne delatnosti koja se do tada, oslanjajući se na povereničku obaveštajnu mrežu, uglavnom bavila defanzivnim merama — borbom protiv pete kolone i špijuna.

Prva vojna područja stvorena su na teritoriji Crne Gore i Hercegovine. Prve direktive tim vojnoteritorijalnim organima stizale su od Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije. Njihovo stvaranje pada u proleće 1942, neposredno posle naređenja Vrhovnog štaba iz marta 1942. o ustrojstvu i dužnostima partizanskih straža koje su po toj naredbi imale zadatak da organizuju obaveštajnu službu na svojoj teritoriji.

Tako je, na primer, u naređenju VŠ NOP i DVJ od 21. aprila 1942. Glavnom štabu NOP odreda za Crnu Goru i Boku naloženo da se formiraju vojnopozadinske ustanove, tj. vojna područja na teritoriji narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. Komande područja su, po tom naređenju, nosile naziv odreda na čijoj su se teritoriji formirale (npr. Komanda područja Durmitorskog odreda). Njihov zadatak je bio, pored ostalog, da postavljaju i kontrolišu komande mesta i njihove partizanske straže i da organizuju i razvijaju terensku obaveštajnu službu.²¹⁶

U Uputstvu vrhovnog komandanta NOP i DV Jugoslavije Josipa Broza Tita od 2. maja 1942. Operativnom štabu NOP odreda za Hercegovinu postavljeni su isti zadaci u pogledu organizacije i formiranja vojnoteritorijalnih komandi i njihove delatnosti, kao i pred Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku 21. aprila 1942.²¹⁷

U Uputstvu Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije od 6. maja 1942. za organizaciju obaveštajne službe u partizanskim i dobrovoljačkim jedinicama, kao i pozadini, izričito je naređeno da se organizuje obaveštajna mreža na terenu u sporazumu sa partijskom organizacijom. Tom prilikom je naloženo da se kontroliše građanstvo, njegov stav, kretanje, odnos prema NOP-u i prema neprijatelju, kao i da se prikupljaju svi podaci „o neprijateljima narodne borbe na terenu odreda, o tome gde se nalaze, šta rade itd“. Takođe je naloženo da „Treba razvijati sistem slanja obaveštajaca presvučenih u građanska i seljačka odela ili meštana angažovanih za tu službu, u neprijateljsku pozadinu, gradove i u okolinu neprijateljskih jedinica“.²¹⁸

Time su još jednom potvrđeni stavovi Vrhovnog štaba u pogledu stvaranja teritorijalne obaveštajne službe, koja se ne bi samo bavila defanzivnom (političko-obaveštajnom), već i ofanzivnom (vojnoobaveštajnom) delatnošću.

Takođe je potrebno istaći da se za sprovođenje tog uputa Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije direktno obratio nekim nacionalnim centralama i pokrajinskim partijskim rukovodstvima, čime je podvučena i politička važnost tog akta.²¹⁹

Sva pomenuta uputstva i naređenja Vrhovnog štaba i Vrhovnog komandanta NOP i DVJ upućivana su iz Foče, gde se Vrhovni štab nalazio od 25. januara do 10. maja 1942. Usled neprijateljske operacije „Trio“ (treća neprijateljska ofanziva), Vrhovni štab se povukao na područje Zelengore odakle je, pod njegovom neposrednom komandom, 24. juna 1942. otpočeo istorijski nastupni marš-manevar (pohod) grupe proleterskih udarnih brigada prema Bosanskoj krajini.

Dok je grupa proleterskih udarnih brigada vodila oštre borbe na širem području Livna i Duvna, vojna i partijska rukovodstva kojima je upućeno pomenuto uputstvo Vrhovnog štaba za organizaciju obaveštajne službe preduzimala su odgovarajuće mere na njegovom sprovođenju. To se vidi iz Uputstva Partizanske oficirske škole Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske iz avgusta 1942. o zadacima obaveštajne i informativne službe. U Uputstvu, pored ostalog, piše:

„Na bazi organizacije obaveštajne službe u redovnim prilikama potrebno je organizovati obaveštajnu službu i za naše prilike na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, pri ovome treba praviti razliku između obaveštajne i informativne službe za naše prilike u tome što obaveštajna služba preko svojih organa pripravlja podatke o neprijatelju, koji se uspio uvući u naše redove. Dakle obaveštajna služba traži neprijatelja u našim redovima, otkriva ga, suzbija i uništava.

Informativna služba pribavlja podatke o neprijatelju koji živi i radi na našoj neoslobođenoj teritoriji[...] Za informativnu službu neprijatelja su ustaše, domobrani, Talijani, dakle živa snaga neprijatelja.”

Iz daljeg teksta Uputstva se vidi da se teritorijalna obaveštajna služba na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji organizuje stvaranjem obaveštajne mreže poverenika, i to po 2 — 3 poverenika na

svako selo koji se međusobno nepoznaju. Na taj način stvarana je gusta mreža poverenika i saradnika koji su imali veliki broj zadataka u odnosu na spoljenjeg i unutrašnjeg neprijatelja.²²⁰

Dolaskom Vrhovnog štaba u Bosansku krajinu, njegova delatnost na daljem razvijanju obaveštajne službe ne prestaje. Tako je već 1. septembra Vrhovni komandant izdao jedno naređenje Štabu 5. krajiškog NOP odreda u vezi s organizacijom teritorijalne službe u kome mu je naložio da u Drvaru obrazuje Komandu područja koja je, pored niza drugih zadataka u vezi s bezbednošću teritorije, dobila nalog „da se stara o organizaciji obaveštajne službe na celom području”.²²¹

Početkom septembra meseca Vrhovni komandant NOP i DV Jugoslavije izdaje jedan veoma značajan dokument — naredbu o organizaciji pozadinskih vojnih vlasti. Tom naredbom su udareni temelji za stvaranje jedinstvene organizacije vojnoteritorijalnih organa na oslobođenoj teritoriji. To je bio dalji korak u vojnom učvršćenju pozadine i stvaranju barijere protiv prodiranja neprijateljskih elemenata na oslobođenu teritoriju razvijanjem organizovane teritorijalne obaveštajne službe i stvaranjem organa za borbu protiv pete kolone, izdajnika, panikera kao i „protiv svakog oblika služenja neprijatelju”.²²²

Naredbom su precizno regulisani zadaci komandi područja i komandi mesta, kao i njihovih izvršnih organa — partizanskih i seoskih straža. Time je učinjen krupan korak napred, na prvom mestu u bezbednosti pozadine uopšte, a time i organizovanijeg pristupa daljem razvijanju teritorijalne obaveštajne delatnosti čije će se konačno uobličavanje, kao i obaveštajne službe uopšte, rešiti Uputom za obaveštajnu službu Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 27. novembra 1942 (vidi prilog br. 4).

U pogledu organizacije teritorijalne obaveštajne službe Glavni štab NOV i PO Hrvatske je dosledno sproveo pomenuti Uput Vrhovnog štaba.

Glavni štab NOV i PO Slovenije organizaciju obaveštajne službe u operativnim jedinicama i odredima sproveo je striktno se pridržavajući Uputa za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba. Međutim, organizaciju terenske obaveštajne službe zadržao je po starom, tj. skelet celokupne terenske obaveštajne službe je činila masovna obaveštajna služba VOS-a prilagođena postojećim uslovima i dopunama izdatim od strane CK KP Slovenije i Centralne komisije VOS-a. To, u stvari, i nije bilo nikakvo praktično odstupanje od pomenutog uputa Vrhovnog štaba, jer je Vrhovni štab NOV i PO, dozvoljavao određenu organizaciju obaveštajne delatnosti prilagođenu specifičnim uslovima na pojedinim operativnim područjima nacionalnih i pokrajinskih rukovodstava. VOS je do te mere bio uhodan, da je njegova organizacija zadržana sve do njenog ukidanja 19. februara 1944. godine.²²³

Međutim, treba istaći i činjenicu da je Glavni štab NOV i PO Slovenije u svom Uputstvu za organizaciju obaveštajne tajne službe od 17. februara 1943. predvideo da glavni organizatori teritorijalne

obaveštajne službe budu partizanski odredi na svom području osloncem na VOS. Tako je u vezi s tim u Uputstvu Glavnog štaba NOV i PO Slovenije pisalo:

„Odredi organizuju svoju obaveštajnu službu u kombinaciji mobilne i stalne terenske obaveštajne službe. Osim obaveštajnog centra odreda oni formiraju obaveštajne centre bataljona u cilju intenzivnije organizacije vojne terenske obaveštajne službe, Obaveštajni centri bataljona organizuju mrežu terenskih poverenika u svim krajevima svoga područja.”

Odredski obaveštajni centar (OOC) bio je neposredno odgovoran za svoju delatnost Obaveštajnom centru Operativne zone (OCOZ), a istovremeno je imao zadatak da održava tesnu vezu sa Okružnim komisijama VOS-a (OKVOS), odnosno rejonskim povereništvima VOS-a (RPVOS-a).²²⁴

Na taj način teritorijalna obaveštajna služba na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Slovenije sastojala se iz dvostruke obaveštajne mreže: jedne koju su organizovali partizanski odredi odgovorni obaveštajnim centrima operativnih zona, i druge — organizovane od strane VOS-a i pod neposrednom kontrolom Partije. To je bila snažna teritorijalna obaveštajna organizacija koja se sa uspehom nosila s neprijateljskim obaveštajnim i policijskim aparatom (Gestapo, OVRA i dr.).

Tako je teritorijalna obaveštajna služba po svojoj masovnosti, a na prvom mestu angažovanjem širokih narodnih masa i Partije, postala najsnažnija obaveštajna organizacija na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, i po svojim karakteristikama imala je opštenarodno obeležje.

Koliko je to bila snažna organizacija najbolje ilustruje primer da je samo u Ljubljani, u leto 1941, bilo oko 300 terenskih odbora Osvobodilne fronte koji su se bavili i obaveštajnom delatnošću u okviru masovne obaveštajne službe VOS-a, a da je u leto 1943. Narodna zaštita u Ljubljani imala preko 3000 boraca; njen zadatak je bio, takođe, da prikuplja obaveštajne podatke.²²⁵

Teritorijalna obaveštajna služba je, takođe, bila masovno organizovana i na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. Tako je, na primer, prema izveštaju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 11. oktobra 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ, na operativnom području Hrvatske pod neposrednim rukovodstvom Glavnog obaveštajnog centra (Političko-obaveštajnog odseka) delovalo devet pomoćnih obaveštajnih centara (POC-ova) i to: 1. POC za Primorje i Istru, 2. POC za Gorski kotar, 3. POC za Liku, 4. POC za Kordun, 5. POC za Baniju, 6. POC za Slavoniju, 7. POC za gornju Hrvatsku, 8. POC za Dalmaciju i 9. POC za grad Zagreb.²²⁶

Pomoćni obaveštajni centar za Primorje i Istru obuhvatao je teritoriju od Karlobaga, uključujući čitavo Primorje do Sušaka, zatim čitavu Istru i deo Gorice, uključujući i grad Trst. POC za Primorje i Istru je neposredno pod svojim rukovodstvom imao četiri rejonska centra (ROC), i to: 1. ROC Senj, 2. ROC Crikvenica, 3. ROC Sušak i 4. ROC za Istru. Pored ROC-ova, bila ju organizovana i tri mesna obaveštajna centra (MOC): u Senju, Crikvenici i Sušaku. Me-

sni obaveštajni centri u Crikvenici i Sušaku imali su po desetak poverenika, dok je u MOC-u Senj bilo oko 30. Na području POC-a za Primorje i Istru bilo je 27 rukovodilaca i oko 150 poverenika u obaveštajnoj mreži POC-1.

Pomoćni obaveštajni centar za Gorski kotar obuhvatao je teritoriju Gorskog kotara i tesno je bio povezan sa obaveštajnom službom Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, kao i sa susednim POC-ovima. Imao je pet ROC-ova, i to: 1. ROC Ogulin, 2. ROC Delnice, 3. ROC Vrbovsko, 4. ROC Čabar i 5. ROC Brinje. Pored toga, formirana su i dva MOC-a: jedan u Delnicama, drugi u Ogulinu. Ukupno u POC-2 nalazila su se 24 rukovodioca i oko 100 poverenika.

Pomoćni obaveštajni centar za Liku imao je sedam ROC-ova, i to: 1. ROC Otočac, 2. ROC Perušić, 3. ROC Korenica, 4. ROC Ud-bina, 5. ROC Gospić, 6. ROC Gračac i 7. ROC Lapac, sa ukupno 35 obaveštajnih rukovodilaca i 737 poverenika, od čega je u gračačkom ROC-u bilo 162, a Lapačkom 146 poverenika.

Pomoćni obaveštajni centar za Kordun imao je sedam ROC-ova, i to: 1. ROC Vrginmost, 2. ROC Vojnić, 3. ROC Veljun, 4. ROC Bosiljevo, 5. ROC Slunj, 6. ROC Plaški i 7. ROC za Cetingrad i Kladušu. Takođe je bio organizovan i MOC u Karlovcu, tako da je na području POC-4 bilo 19 obaveštajnih rukovodilaca i oko 200 poverenika, ili prosečno oko 25 poverenika na POC.

Pomoćni obaveštajni centar za Baniju imao je četiri ROC-a, i to: 1. ROC Glina, 2. ROC Dvor, 3. ROC Petrinja i 4. ROC Hrvatska Kostajnica, kao i MOC za Glinu — ukupno oko 20 obaveštajnih rukovodilaca i 366 poverenika, od čega je samo 118 poverenika bilo u glinskom ROC-u, a 91 u petrinjskom.

Pomoćni obaveštajni centar za Slavoniju obuhvatao je celo područje 3. operativne zone s devet ROC-ova, i to: 1. ROC Nova Gradiška, 2. ROC Novska, 3. ROC Pakrac, 4. ROC Slavonska Požega, 5. ROC uz Komandu Diljskog vojnog područja s predviđanjem da se umesto ovog ROC-a formira više rejonskih obaveštajnih centara (brodski, đakovački, valpovski, vinkovački, vukovarski i osječki), 6. ROC uz Komandu Papučko-krndijskog vojnog područja, koje obuhvata teritoriju Podravske Slatine, Donjeg Miholjca i Našica, 7. ROC Bjelovar s područjem Virovitice, Grubiškog Polja i Bjelovara, 8: ROC Daruvar i 9. ROC za Srem s područjem Rume, Vinkovaca, Vukovara, Indije i Iloka. Ukupno je na ovom, jednom od najvećih POC-ova na području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske bilo oko 50 obaveštajnih rukovodilaca i, prema proceni, više od 200 poverenika.

Pomoćni obaveštajni centar za gornju Hrvatsku imao je pet ROC-eva na području 2. operativne zone (izuzimajući grad Zagreb), i to: 1. ROC Žumberak, 2. ROC Pokuplje, 3. ROC Moslavina, 4. ROC Kalnik i 5. ROC Zagorje sa 19 obaveštajnih rukovodilaca i oko 100 poverenika u obaveštajnoj mreži.

Pomoćni obaveštajni centar za Dalmaciju obuhvatao je teritoriju Dalmacije uključujući i primorske gradove. Međutim, za ovo područje Glavni štab NOV i PO Hrvatske nije imao na raspolaganju potrebne podatke. Štab 4. operativne zone, u čijoj se nadležnosti na-

MMH "

lazilo i područje Dalmacije, bio je, prema naređenju Vrhovnog komandanta upućenom 2. decembra 1942. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, neposredno pod komandom Vrhovnog štaba.²²⁷ Pri štabu je tada organizovan i Glavni obaveštajni centar za Dalmaciju, pa je u vezi s tim Glavni štab NOV i PO Hrvatske predložio da se na području Dalmacije formira Pomoćni obaveštajni centar koji bi, upogledu obaveštajne delatnosti, bio neposredno potčinjen Glavnom obaveštajnom centru Hrvatske, što je kasnije i učinjeno.

Pomoćni obaveštajni centar za Zagreb obuhvatao je teritoriju grada Zagreba. Ovom POC-u je Glavni štab NOV i PO Hrvatske, u dogovoru s Centralnim komitetom KP Hrvatske, dostavio specijalna i posebna uputstva za organizovanje gradske obaveštajne službe, i u obaveštajna rukovodstva ušli su vojni i partijski rukovodioci.

Prema onome što je poznato, u gradu Zagrebu je bila organizovana obaveštajna mreža po sistemu trojki, kasnije se taj broj povećao. Obaveštajne grupe su nosile šifrovane nazive, kao na primer: K 28 A, K 28 B, K 28 M itd. ili 02, Z2 (Zena Kalodera) itd. Početkom 1945. u glavnim obaveštajnim grupama se nalazilo više od 900 obaveštajaca. Oni su čak uspeali da organizuju rad brojnih grupa stručnjaka na izradi obaveštajnih elaborata iz raznih oblasti. Tako je, na primer, grupa od oko 80 ekonomista, inženjera i tehničara razradila opštu organizaciju rada u industriji. Na završetku je predala rad na oko 200 stranica pod nazivom „Organizacija rada“.

Druga grupa je obrađivala rudna nalazišta, a naročito nalazišta nafte. Treća grupa je izradila analizu stočarstva, četvrta analizu nemetala (nalazišta kaolina, azbesta), itd.

Sve te grupe, pored spomenutih zadataka, bile su obavezne da prenesu informacije koje saznaju o vojnim i ostalim pitanjima interesantnim za naše vojno i političko rukovodstvo".²²⁸

Taj celokupni obaveštajni posao odvijao se u uslovima terora i pojačane aktivnosti Gestapoa, a posebno Ustaške nadzorne službe (UNS-e) kontraobaveštajne organizacije Ustaške vojnice, koja je, može se reći, bila na obaveštajnom planu najljući protivnik NOP-a i najopasniji obaveštajni i kontraobaveštajni aparat na području tzv. Nezavisne Države Hrvatske.

U Bosni i Hercegovini, gde se za vreme narodnooslobodilačkog rata najduže nalazio Vrhovni štab, sva obaveštajna aktivnost odvijala se neposredno pod rukovodstvom 2. odseka Vrhovnog štaba.

Tako su, naprimer, na operativnom području 2. bosanskog udarnog korpusa, narodnooslobodilački odredi imali „specijalnu dužnost, da pored teritorijalne OS tamo gde ona postoji, organizuju solidnu obaveštajnu mrežu kako na oslobođenoj, tako i na neoslobođenoj teritoriji, tako da se kontrašpijunska sekcija (kšp skc) organizuje po kšp liniji, ob skc po obaveštajnoj“.

Divizijski obaveštajni centri (OC) imali su, pored ostalog, da kontrolišu rad OC komandi vojnih područja, odnosno teritorijalne obaveštajne službe na područnom prostoru, dok je u nadležnosti korpusnog glavnog obaveštajnog centra (KGOC) bila organizacija teritorijalne i mobilne obaveštajne službe na teritoriji čitavog korpu-

sa, kao i preduzimanje svih drugih mera u vezi s njihovim delatnostima (kontrola, direktive i naređenja za rad, veze itd.).

Teritorijalna obaveštajna služba na području Bosne i Hercegovine imala je zadatak da uspostavi obaveštajne mreže u gradovima, ali njen glavni zadatak je bio da organizuje kontraobaveštajnu službu na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Taj zadatak je bio u nadležnosti komandi vojnih područja, a tamo gde one nisu postojale, zadatak su preuzimali odredski obaveštajni centri. Kasnije su ti zadaci, kada su formirane korpusne vojne oblasti, prešli na ove najviše pozadinske vojne institucije na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji.

Obaveštajni centri teritorijalne obaveštajne službe na području BiH imali su zadatak da kontrolišu rad obaveštajnih centara pri komandama mesta, dok su direktive primali od divizijskih obaveštajnih centara na čijem su se sektoru nalazili. Prema tome, postojala je nadređenost štabova divizija na području njihovih operativnih dejstava.

Pored toga obaveštajni centri komandi područja su bili u obavezi da vode šifrovanu kartoteku narodnih neprijatelja po liniji kontrašpijunaže.

Kao jedna od novina na operativnom području 2. bosanskog udarnog korpusa bilo je stvaranje mešoviti obaveštajnih centara teritorijalne službe, i to tamo gde su postojale komande područja uz štabove narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. U tom slučaju tako formirani centri sastavljeni od obaveštajnih organa komande područja i štaba odreda imali su da raspodele ulogu u pogledu zadatka teritorijalne obaveštajne službe: obaveštajni organi su vodili računa po vojnoobaveštajnoj, a obaveštajni organi komande područja po kontraobaveštajnoj liniji.²²⁹

Za unapređenje kontraobaveštajne aktivnosti, Štab 2. bosanskog udarnog korpusa istog dana kada je izdao Uputstvo za organizaciju obaveštajne službe (3. juna 1943), izdao je i *Uputstvo za organizaciju kontrašpijunaže u obaveštajnoj službi*.²³⁰ Tim uputstvom je precizirana organizacija povereničke mreže sa osnovnim zadacima aktivne odbrane od neprijateljske špijunaže, suzbijanja neprijateljske propagande u vojsci i pozadini i vaspitnog delovanja unutar sopstvenih jedinica radi očuvanja vojnih tajni.²³¹

Osnovna orijentacija u celokupnoj obaveštajnoj delatnosti bila je, pre svega, sa osloncem na široke narodne mase i na organizovanu i revolucionarnu narodnu vlast.

Slične organizacije teritorijalne obaveštajne službe postojale su takođe i u ostalim krajevima Jugoslavije, ali su njihovi nosioci na prvom mestu bili partijska rukovodstva i partijske organizacije.

Kao što se vidi teritorijalna obaveštajna služba u NOP-u je bila najmasovniji oblik organizovane obaveštajne delatnosti i čiji su nosioci na prvom mestu bile široke mase naroda i narodnosti Jugoslavije, kao i partijske i skojevske organizacije. Njeno postojanje je bilo neophodno, jer je bez organizovane obaveštajne službe na terenu bilo nemoguće braniti slobodnu teritoriju od najeзде neprijateljevih špijuna i drugih subverzivnih i petokolonaških elemenata,

što joj je bio i zadatak i na neoslobođenoj teritoriji, ali u daleko težim uslovima.

Gde god je organizacija teritorijalne obaveštajne aktivnosti bila na visini svoga zadatka, tamo su i izgledi neprijatelja bili najmanji na postizanju bilo kakvog uspeha. Zbog toga je teritorijalna obaveštajna služba u sistemu opšte i jedinstvene obaveštajne organizacije NOP-a bila od izvanrednog značaja za sve vreme rata. Njene organizacione forme i metodi rada prilagođavali su se postojećoj situaciji, dok najzad obaveštajni centri pri komandama Korpusnih vojnih oblasti, vojnih područja i mesta nisu zamenjeni odgovarajućim odsecima zaštite naroda (Ozne), odnosno njihovim opunomoćenicima, što je, u stvari, bio značajan korak napred na unapređenju političke i kontraobaveštajne delatnosti, prvenstveno na oslobođenoj teritoriji, u borbi protiv neprijatelja svih vrsta.

Organizovanje teritorijalne obaveštajne službe u toku narodno-oslobodilačkog rata i revolucije u početku su vršili partijski rukovodioci, s osnivanjem komandi mesta, područja i oblasti — njihove komande, kao i obaveštajni oficiri operativnih jedinica. S izlaskom Uputa za obaveštajnu službu koji je propisao vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito 27. novembra 1942. organizacija teritorijalne obaveštajne službe postavljena je na sasvim druge osnovne i prilagođena potrebama narodnooslobodilačkog rata i revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije. Obaveštajni oficiri pri pomenutim komandama, rejonski, pomoćni i glavni obaveštajni centri sa svojim obaveštajnim mrežama sastavljenim od poverenika i saradnika bili su osnovni organi teritorijalne obaveštajne organizacije. Zadaci ovih organa bili su slični odgovarajućim organima vojnoobaveštajne i političke obaveštajne službe, a o njima je bilo reči u prethodnim poglavljima.

” ..i®
./i'.n-' RfJl-

VI. ODELJENJE ZAŠTITE NARODA

Na početku oružane borbe jugoslovenskih naroda protiv okupatora i njegovih slugu susrećemo se s većim brojem mera koje se preduzimaju za zaštitu sopstvenih redova od prodora neprijatelja (provokatora, ubačenih agenata, denuncijanata itd.). Borba protiv svih tih izdajnika i neprijateljskih agenata vodila se kao borba protiv pete kolone i špijuna. Posebni organi koji su se bavili kontraobaveštajnom delatnošću obrazovani su, uglavnom, na operativnom području Glavnog štaba NOP odreda (kasnije: NOV i PO) Hrvatske. Vremenom se i u Vrhovnom štabu došlo do zaključka da je potrebno obrazovati posebnu instituciju koja će se baviti problemom borbe protiv unutrašnjeg neprijatelja. Uput za obaveštajnu službu vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita od 27. novembra 1942. samo je korak dalje u konačnom oformljenju odgovarajuće organizacije. Tim uputom je predviđeno da se u odgovarajućim komandama i štabovima formiraju odgovarajuće sekcije za kontrašpijunažu (vidi prilog br. 4). Početkom 1943. pri Vrhovnom štabu NOV i POJ formirana je Komisija za borbu protiv pete kolone i terorizma, dok je polovinom septembra iste godine u Jajcu formiran Odsek zaštite naroda — takođe pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. To je bio dalji korak u stvaranju bezbednosne organizacije koja će se uspešno boriti protiv svih unutrašnjih neprijatelja, bilo da su ubačeni spolja, bilo da su vrbovani unutar institucija narodnooslobodilačkog pokreta.

Tako je došlo do toga da je vrhovni komandant NOV i POJ i poverenik narodne odbrane NKOJ-a maršal Tito 13. maja 1944. doneo naredbu o formiranju Odeljenja zaštite naroda (Ozna), čime je zaokružen put u razvoju ove bezbednosne institucije narodnooslobodilačkog pokreta. Značaj i zadaci Ozne istaknuti su u odredbi Uputstva Odeljenja zaštite naroda Povereništva za narodnu odbranu NKOJ-a od 18. maja 1944, koja je glasila:

„Jedna od garancija za očuvanje nove demokratske vlasti u Federativnoj Demokratskoj Jugoslaviji jeste izgradnja i osposobljavanje organa državne bezbednosti. Da bi se to postiglo treba naročitu pažnju posvetiti podizanju u borbi proverenih kadrova i uporno raditi na njihovom osposobljavanju za izvršavanje postavljenih zadataka. Odeljenja zaštite naroda moraju postati čvrst oslonac naše vojske državne vlasti u borbi protiv okupatora i svih njegovih slugu. Organi OZNE moraju biti najdosledniji zaštitnici i čuvari tekovina narodnooslobodilačke borbe. Stroga i neumoljiva prema neprijatelju, pravedna prema svakom poštenom čoveku OZNA će postati najomiljenija organizacija u našem narodu.

Kao što se iz priloženog uputstva vidi, odeljenjima zaštite naroda stavljala se u dužnost: a) politička obaveštajna služba i kontraobaveštajna služba na okupiranoj teritoriji i inostranstvu; b) kontraobaveštajna aktivnost na oslobođenoj teritoriji i c) kontraobaveštajna aktivnost u vojsci.²³²

Time

su određeni sektori njenog rada i delatnosti uopšte, ne samo u zemlji već, kao što se vidi, i van granica Jugoslavije. Ozna je time preuzela funkcije političke obaveštajne službe i kontrašpijunaže od odgovarajućih obaveštajnih centara, odnosno političko-obaveštajnih odseka. Stvorena je zasebna bezbednosno-obaveštajna organizacija pod neposrednim rukovodstvom vrhovnog komandanta NOV i POJ poverenika za narodnu odbranu NKOJ-a maršala Josipa Broza Tita.

U odnosu na već izloženu strukturu Ozne Povereništva za narodnu odbranu NKOJ-a, Ozna na teritoriji glavnih štabova (armija), odnosno pojedinih zemalja Jugoslavije imala je, takođe, odseke kao Ozna pri Povereništvu za narodnu odbranu NKOJ-a s time što je I odsek imao zadatak da stvara svoje centre na okupiranoj teritoriji i da rukovodi radom odseka zaštite naroda korpusnih vojnih oblasti. Prvi odsek je imao, takođe, zadatak da u sporazumu i po uputstvu I odseka Ozne pri Povereništvu za narodnu odbranu NKOJ-a stvara odgovarajuće centre u pograničnim oblastima susjednih zemalja i po specijalnom odobrenju ubacuje svoje poverenike u državne ustanove susjednih zemalja, kao i da odabira i priprema poverenike za prebacivanje na neoslobođenu teritoriju.

Odseci zaštite naroda korpusnih vojnih oblasti imali su samo tri sekcije. Tako je i I sekcija imala zadatak da vrbuje, priprema i šalje poverenike na okupiranu teritoriju, koja se graniči s dotičnim korpusom radi prikupljanja podataka, uglavnom, mesnog karaktera. Druga sekcija je imala svoje opunomoćenike u rejonima (srezovima) u sastavu odnosnih korpusnih vojnih oblasti na kojima je imala zadatak da stvara i svoju povereničku mrežu po raznim ustanovama, dok je III sekcija rukovodila obaveštajnom mrežom u najbližoj okolini štaba korpusa i preko svojih opunomoćenika (oficira za kontraobaveštajnu službu — KOS-a) u divizijama i brigadama, a takođe je imala zadatak da organizuje i obaveštajnu mrežu u četama i bataljonima.

Istragu nad uhapšenim narodnim neprijateljima i drugim elementima imao je zadatak da vrši onaj odsek (sekcija) na osnovu čijeg je materijala izvršeno hapšenje. Prvi odsek se, po pravilu, nije bavio tim poslom.

Na taj način je postavljena struktura Ozne i ona je preuzela funkcije dotadašnjih organa političke obaveštajne službe i kontrašpijunaže, koji su uglavnom automatski postali i rukovodioci KOS-a, odnosno Ozne.

- Pored toga, odsecima zaštite naroda korpusnih vojnih oblasti bili su potčinjeni opunomoćenici Ozne pri komandama područja; njima komande područja nisu bile naredbodavci. Do uspostavljanja Ozne rukovodioci političke obaveštajne službe, odnosno terenske obaveštajne službe u komandama područja, bili su po pravilu, po-

moćnici komandanata područja. Međutim, predviđeno je da i opunomoćenik treba da uvažava savete i predloge komande, „jer s njom sačinjava jedinstvenu celinu, i ako su to dva tijela”.²³³

Tako je, na primer, Vojna oblast 8. korpusa NOVJ svojom instrukcijom od 13. juna 1944. naredila svim komandama područja da „nekorektno držanje i nepoštovanje tih odnosa, kao i nepravilan rad opunomoćenika, svaka komanda mora da javlja Vojnoj oblasti ako se te nepravilnosti ne mogu ukloniti na licu mjesta”. Ta mera je bila nužna, jer su organi Ozne, odnosno KOS mogli i da zloupotrebe svoja široka ovlašćenja.²³⁴

Međutim, iako su oba pomenuta uputstva Poverništva za narodnu odbranu NKOJ-a bila jasna, ipak sa organizacijom Ozne na terenu, odnosno u praksi nije bilo lako, jer je za organizaciju Ozne trebalo mnogo više proverenih kadrova nego što je to bio slučaj do njenog uspostavljanja. Trebalo je pronaći opunomoćenike po srezovima, rezidente po opštinama i bataljonima i brojne poverenike, kako u operativnim jedinicama, tako i u ustanovama, naseljenim mestima i drugim strukturama.

Pored toga, bilo je dosta i nejasnoća i nepravilnih shvatanja prema organima Ozne, kako u jedinicama, tako i u štabovima, komandama i ustanovama. Čak su i pojedini štabovi divizija odbijali da daju ljudstvo za formiranje jedinica narodne odbrane, dok je na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Slovenije bilo nejasnoća i zbog postojanja Narodne zaštite. Zato je Centralni komitet KP Slovenije 25. novembra 1944. uputio jedno opširno direktivno pismo svim okružnim, divizijskim i oblasnim komitetima u kome je objasnio zadatke Ozne u uslovima pojačane borbe protiv pete kolone i očuvanja tekovina narodnooslobodilačke borbe. Centralni komitet KP Slovenije pozvao je celokupno članstvo da pruži punu podršku organizaciji Ozne i stavio u zadatak partijskim rukovodstvima da za Oznu obezbede najbolje kadrove. Takođe je naloženo okružnim komitetima KPS da posvete najveću pažnju političkoj i ideološkoj izgradnji članova Partije koji rade u Ozni, i koji pripadaju i rade u onim partijskim organizacijama na čijem području deluju. Takođe je naloženo da partijske čelije u odsecima Ozne pri komandama korpusa i zona budu podređene okružnim komitetima KP Slovenije na čijoj teritoriji se nalaze i da se partijske organizacije u jedinicama Korpusa narodne odbrane Jugoslavije formiraju na istim principima kao i partijske organizacije u brigadama.

Centralni komitet KP Slovenije je, takođe, naložio partijskim organizacijama KNOJ-a da se tesno povezuju sa okružnim i oblasnim komitetima Partije na čijem području deluju i čija je obaveza da partijskim organizacijama KNOJ-a ukazuju svu pomoć.

U direktivi je ukazano i na neke pojave nesporazuma između partijskih foruma i organizacija Osvobodilne fronte, s jedne, i organizacija Ozne s druge strane, kao rezultat nedovoljnog poznavanja zadataka Ozne. Centralni komitet KPS je, ukazujući na te pojave, podvukao „da se tim borba protiv pete kolone ne podupire, već dezorganizuje”.²³⁵

Taj akt CK KP Slovenije bila je mera doneta u pravo vreme. U uslovima kada je trebalo udvostručiti snage za konačnu pobjedu nad okupatorima i njegovim pomagačima i u borbi protiv svih neprijateljskih agenata, a na prvom mestu obaveštajnih i petokolonaških.

Krajem 1944. veći deo zemlje je bio slobodan. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je narasla na oko 650.000 boraca pod oružjem. Oslobođeni su Srbija, Kosovo i Metohija, Vojvodina, Makedonija, Crna Gora i Dalmacija. Time a i stvaranjem velike slobodne teritorije u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, potpisivanjem Beogradskog sporazuma Tito — Subašić od 2. novembra 1944,²³⁶ i drugim pobjedama na bojnopolju, stvoreni su povoljni uslovi za formiranje krupnih i strategijskih formacija — armija, koje su trebale da zadaju odlučujuće udarce neprijatelju, oslobode zemlju i zarobe neprijateljske oružane snage u Jugoslaviji.²³⁷

Odlukom vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita od 1. januara 1945. formirane su 1. 2. i 3. armija NOVJ, a malo kasnije, 2. marta, i 4. armija JA.²³⁸ To je zahtevalo j nove mere na daljem unapređenju i organizaciji Ozne.

U tom smislu je Ozna Ministarstva narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije 24. marta 1945. izdala značajnu direktivu kojom je regulisala organizacijsko oformljavanje Ozne od bataljona do armije. Tada su izbačeni iz prakse termini: informator, saradnik, obaveštajac, itd. i uveden naziv: *rezident* i *poverenik*. Do tada su brigadni oficiri KOS-a stvarali u nižim jedinicama tzv. ilegalne mreže, kojima su u bataljonima i četama rukovodili bataljonski, odnosno četni poverenici. Tom direktivom su stvorene rezidenture u vidu bataljonskih, a, po potrebi, i četnih rezidenata, koje su zadatke kontraobaveštajne službe obavljali pored svojih redovnih dužnosti.²³⁹ Na taj način je izvršeno organizacijsko oformljavanje Ozne, kao revolucionarnog organa za borbu protiv svih unutrašnjih neprijatelja i za zaštitu narodnooslobodilačkih i revolucionarnih teokovina naroda i narodnosti Jugoslavije, oslonjene na podršku širokih narodnih masa.

Posle formiranja Odeljenja zaštite naroda odlukom vrhovnog komandanta NOV i POJ i poverenika za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije maršala Tita od 13. maja 1944, organi Ozne su preuzeli funkcije političke obaveštajne (kontraobaveštajne) službe na okupiranoj teritoriji Jugoslavije i u inostranstvu i kontraobaveštajne službe na oslobođenoj teritoriji i u jedinicama NOV i POJ. Ti organi su nazivani *oficirima Ozne* a članovi njihovih mreža — *poverenici*. U stvari, preuzeli su funkcije političkih obaveštajnih oficira, odnosno oficira za kontrašpijunažu, pa otuda kasnije i naziv „oficir KOS-a”. Vremenom su stečena određena iskustva, unapređivao se metod rada organa Ozne, ali, su se pojedini organi Ozne na pojedinim područjima i različito zvali, kao na primer: informator, saradnik, obaveštajac itd. Da bi se izbegle ove razlike Odeljenje zaštite naroda Ministarstva narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije izdalo je 24. marta 1945. jedno uputstvo svim potčinjenim odsecima, u kome je vrlo detaljno obrađeno pitanje rada legalnog i ilegalnog aparata.

Tako su, u armijama i korpusima kostojali odseci Ozne, dok su u divizijama bila organizovana opunomoćstva Ozne pa je u vezi s tim usvojen i termin za tog oficira pod nazivom „divizijski opunomoćeni oficir“ ili kratko — „opunomoćenik“, dok su radom u brigadi rukovodili brigadni oficiri Ozne.

U bataljonima nisu postojali rukovodioci Ozne, osim u samostalnim bataljonima i svim bataljonima u jedinicama Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ-a).

U ilegalnom aparatu, tj. u kontraobaveštajnim mrežama izbačeni su već pomenuti nazivi informator, obaveštajac i saradnik a zadržani su samo nazivi rezident i poverenik.

U ilegalnim mrežama, kako su nazivane, u bataljonima rukovodili su *bataljonski poverenici*, koji su ovim uputstvom preimenovani u *rezidente*. Predviđeno je takođe da se rezident, po mogućstvu, postavlja i u četi.

Do ovog uputstva četne poverenike vrbovali su bataljonski poverenici a od sada — poverenike u četama, vodovima i desetinama (odeljenjima) vrbovali su brigadni oficiri Ozne, odnosno njihovi zamenci u dogovoru s bataljonskim rezidentom. Samo tako zavrbovani poverenici imali su da budu vezani za bataljonske rezidente. To je protumačeno time što je brigadni mogao bolje objasniti zadatke i „jače obavezati poverenika za rad“. Međutim, data je mogućnost da to učine i bataljonski rezidenti ako je „rezident sam sposoban i ima puno volje i smisla za rad“.

Uputstvo je predvidelo da su bataljonski rezidenti i pronađeni borci i ostala vojna lica (poverenici) bili obavezni „da potpišu obaveznu da će savesno, predano i iskreno raditi za Oznu“. U uputstvu je dalje rečeno:

„Tom obavezom oni se i kao građani i kao vojnici obavezuju da će čuvati vojne tajne naše državne organizacije i da će, prema tome, kao građani i kao vojnici snositi posledice ako hotimično ne budu ispunjavali zadatke koji se pred njih budu postavljali.“

Bataljonski rezidenti su, po pravilu, birani među licima čije kretanje u okviru bataljona ili štaba brigade ne bi izazvalo nikakva sumnju kod ostalih. Zbog toga su upravo i vrbovani među licima „čije legalne funkcije baš zahtevaju da se oni u tom okviru kreću“.

Prema tome, organi Ozne su bili oficiri Ozne, opunomoćeni oficiri (opunomoćenici), rezidenti i poverenici. Svi kvaliteti koji su ranije traženi za organe obaveštajne službe, ostali su i dalje kao osnova u izboru kadrova za Oznu, ali sa vrlo naglašenom odgovornošću za krajnje savestan rad u sredini u kojoj deluju.²⁴⁰

VII. BORBA PROTIV ŠPIJUNA, PETE KOLONE,
NERIJATELJSKE PROPAGANDE I DRUGIH OBLIKA
OBAVEŠTAJNE I SUBVERZIVNE DELATNOSTI NEPRIJATELJA
U NARODNOOSLOBODILACKOM RATU 1941—1945.

Borba protiv špijuna i petokolonaša u narodnooslobodilačkom ratu bila je jedan od osnovnih zadataka svih štabova, komandi, ustanova i jedinica. Ma koliko da je važno bilo prikupljanje podataka o spoljnjem neprijatelju, bez čega se nije mogla praktično zamisliti nijedna akcija bilo kojeg obima, očuvanje tekovina revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije i ne samo očuvanje već i proširenje, zavisilo je pre svega od jedinstva redova narodnooslobodilačkog pokreta, a naročito u njegovim revolucionarnim oružanim snagama kao glavnim nosiocem borbe protiv okupatora i njegovih pomagača. Zbog toga je od početka NOR-a vođena bespoštedna borba protiv svih subverzivnih elemenata koji su na sve načine pokušavali da iznutra podriju narodnooslobodilački pokret razbijanjem njegovih redova, unošenjem pometnje, vršenjem atentata i drugih diverzija, špijuni- ranjem, propagandom i drugim subverzivnim delatnostima. Ta borba nije bila nimalo laka jer se ona, na prvom mestu, morala voditi protiv dobro organizovanog neprijateljskog obaveštajnog i kontraobaveštajnog aparata u vidu organa Glavne uprave bezbednosti Rajha (Gestapoa, Policije bezbednosti i Službe bezbednosti), zatim italijanske vojnoobaveštajne službe (SIM — Servizio Informazioni Militari) i političke obaveštajne službe (OVRA — Organizzazione Vigilanza Repressione Antifascismo), nemačke vojnoobaveštajne službe (ABVER — ABWEHR), kao i obaveštajnih službi bugarskog i mađarskog fašističkog okupatora i obaveštajnih službi kvislinškog aparata i kontrarevolucionarnih snaga, tj. Ustaške nadzorne službe, kao najpodmuklijeg i najopasnijeg obaveštajnog protivnika na području tzv. Nezavisne Države Hrvatske, četničke obaveštajne službe, Specijalne policije u Beogradu i drugih kvislinških obaveštajnih i policijskih institucija.

Dok se kvislinški obaveštajni aparat, osim nasleđenog policijskog aparata bivše Jugoslavije, stvarao u toku NOR-a, obaveštajne službe okupatora su već za sobom imale veliko iskustvo, i svoju obaveštajnu delatnost prema Jugoslaviji su planirale dugoročno, uspostavljajući obaveštajnih mreža putem saradnika raznih vrsta, koji su kao agenti imali određene zadatke i koje su nastavili posle okupacije Jugoslavije.

Uspostavljanje zvaničnih obaveštajnih institucija nemačkog, italijanskog, bugarskog i mađarskog okupatora posle okupacije Ju-

goslavije bilo je manje-više tehnička stvar, jer je ceo rukovodeći aparat bio tako reći već pripremljen i spreman da stupi u dejstvo istoga momenta kada su se njegovi organi prebacili na jugoslovensku teritoriju.

Tako je bilo i sa Gestapoom i Službom bezbednosti, kao i Tajnom vojnom policijom i drugim nacističkim organima koji su uspostavljeni u okupiranoj Jugoslaviji prvih dana okupacije.

Posle okupacije Jugoslavije, od nemačkih institucija u Beogradu je prva pristigla specijalna egzekutivna i policijsko-obaveštajna institucija tzv. Ajnzacgrupa Policije bezbednosti i Službe bezbednosti za Jugoslaviju, pod rukovodstvom SS-štabartenfirera dr Vilhelma Fuksa (Wilhelm Fuchs), jačine oko 40 ljudi. Ona je u svome sastavu imala referate Gestapoa i Službe bezbednosti. Kao niže institucije njoj su bile potčinjene ajnzac komande u Beogradu (za Srbiju) i Zagrebu (za tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku). Početkom januara 1942. ukinuta je Ajnzac grupa SiPo i SD za Jugoslaviju i umesto nje formirana je institucija komandanta Policije bezbednosti i Službe bezbednosti (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst ili samo skraćeno BdS), dok je u Zagrebu nešto kasnije formirana Ajnzacgrupa „E”. U stvari, to je bio policijsko-obaveštajni organ Glavne uprave bezbednosti Rajha.

Uporedo sa organima Glavne uprave bezbednosti Rajha, u Beogradu i Zagrebu nacistička vojnoobaveštajna služba (Abver) formirala je svoje centre, i to u Beogradu pod prvobitnim nazivom „Ispostava Abvera za Jugoslaviju” (Abwehrstelle Jugoslawien), dok je u Zagrebu Abverov centar nosio jedno vreme naziv „Ratna organizacija” (Kriegsorganisation — KO), pa je kasnije preimenovan u Ispostavu Abvera Hrvatske u Zagrebu (Abwehrstelle Kroatien in Agram), da bi marta 1943. ovaj naziv bio zamenjen imenom „Ispostava Abvera Zagreb” (Abwehrstelle Agram).

Beogradski Ast je u praksi nosio kamuflirani naziv „Ured za vezu Vermahta” (Wehrmachtsverbindungsstelle), da bi kasnije bio preimenovan u Komandu Abvera 111 (Abwehrkommando 111) i najzad u Frontovsku komandu za izviđanje 111 (Frontaufklärungskommando 111) sa potčinjenim abvertrupovima, odnosno fatovima.²⁴¹

Obaveštajnom delatnošću su se, takođe bavile i operativne jedinice preko svojih obaveštajnih odeljenja (odseka) koji su u svome sastavu, pored ostalog, imali odsek za obaveštajnu i kontraobaveštajnu službu, odnosno obaveštajne i kontraobaveštajne oficire. Ove operativne obaveštajne institucije su se nazivale imenom „Ic”. To je, u stvari, bila trupna obaveštajna i kontraobaveštajna služba neposredno vezana za određene štabove, odnosno komande.

Nemački okupator je na pripojenim ili anektiranim područjima, imao organizovanu obaveštajnu i kontraobaveštajnu delatnost kao i u Rajhu, što je bilo slično i sa italijanskim, bugarskim i mađarskim okupatorima.

Značajno je spomenuti da je italijanska vojnoobaveštajna služba (SIM) bila neposredno u nadležnosti Generalštaba italijanskih oružanih snaga i njen je zadatak bio da organizuje obaveštajne centre i agenturne mreže u redovima neprijatelja. Ujedno se bavila borbom

protiv prodiranja strane špijunaže u sopstvene redove, pa se tako organizacijski ova obaveštajna delatnost delila na sva tri roda vojske (suvozemne snage, mornaricu i vazduhoplovstvo).

Za suzbijanje unutrašnjeg neprijatelja formirana je Fašistička dobrovoljačka milicija za nacionalnu sigurnost (Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale — MVSN). Njena osnovna organizacijska jedinica bila je legija, ili tzv. bataljon crnih košulja. Zadatak legije je bio da na svom odseku organizuje obaveštajni centar kojim je lično rukovodio komandant legije.

Pored Fašističke milicije (MVSN), obaveštajnom delatnošću se bavila i italijanska policija i žandarmerija, odnosno karabinjeri (Carabinieri Reali — CCRR), dok je najopasnija obaveštajna organizacija fašističke Italije bila njena specijalna politička obaveštajna služba ili, kako su je skraćeno nazivali, OVRA (u bukvalnom prevodu Služba za borbu protiv političkih protivnika fašizma). Prema tome, ona je bila ne samo tipično politička obaveštajna, već i specijalna policijska organizacija fašističkog režima.²⁴²

Sve te policijsko-žandarmerijsko-obaveštajne organizacije dejstvovala su na području koje je okupirao, odnosno pripojio (anektirao) italijanski okupator.

Njima su se pripojile policijske i obaveštajne organizacije kvislinškog i kontrarevolucionarnog aparata u službi okupatora među kojima je, kao što je već rečeno, bila najopasnija Ustaška nadzorna služba.

U resoru Ministarstva unutrašnjih poslova tzv. Nezavisne Države Hrvatske nalazilo se Državno tajništvo Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost na čelu s glavnim ravnateljem u rangju državnog sekretara. To zvanje je prvi poneo Eugen Kvaternik Dido, sin ustaškog maršala i ministra vojske u NDH Slavka Kvaternika, koji je dugo vremena bio prvi zamenik Pavelićev u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

U okviru Glavnog ravnateljstva nalazili su se Ustaško redarstvo (policija) i Ustaška nadzorna služba (UNS), koja je delovala u okviru Odjela za javnu sigurnost u čijem se sastavu nalazilo više referata. Mada su više puta vršene razne organizacione i druge promene, metod rada UNS-e ostao je takoreći uvek isti. Tako se tzv. Odsek II „B“ bavio pitanjem organizacije obaveštajne službe u redovima NOP-a, organizacijom obaveštajnih mreža i ubacivanjem svojih agenata u jedinice NOV i POJ i druge strukture narodnooslobodilačkog pokreta. Tako je za UNS-u bilo karakteristično da je obaveštajne podatke pribavljala putem masovnog obaveštavanja i preko špijuna, odnosno agenata.

Ustaška nadzorna služba je, po pravilu, regrutovala ljudstvo za obaveštajni rad iz redova ustaških porodica i simpatizera, a takođe je svoje saradnike vrbovala i primenom drugih metoda: plaćanjem u novcu, nagradama u naturi ili primoravanjem posle hapšenja pripadnika NOP-a da saradnju sa UNS-om. Tako je evidentirano da su, na primer, ustaški obaveštajci Hojka i Linke uspeli u Slavoniji da zavrбуju preko 300 poverenika, koji su većim delom bili pripadnici srpske nacionalnosti čiji su se sinovi ili rodbina nalazili u partizanima.

Inženjer Viktor Linke je bio jedan od glavnih ustaških organizatora obaveštajne službe na području Lipika i gotovo sve podatke J^e dobijao preko švercera. On je imao na raspolaganju veće količine soli, šećera, petroleja i drugih namirnica. Koristeći nestašicu tih artikala, Linke je na vrlo perfidan način izvlačio obaveštajne podatke od seljaka kojima je davao namirnice za odgovarajuće informacije o partizanima. Linke je uspeo da organizuje čitavu mrežu poverenika u oslobođenim srpskim selima oko uporišta.²⁴³

Četnici su se služili, takođe, na sličan način. Podatke o pripadnicima NOP-a prikupljali su preko svojih obaveštajnih mreža ili ubačenih špijuna u redove NOP-a. Prema tome, obaveštajna služba NOP-a morala je da se hvata ukoštac s mnogobrojnim neprijateljima i u borbi za očuvanje svojih unutrašnjih redova, bez obzira na neusphe, postigla je izuzetne rezultate, a na prvom mestu u borbi protiv špijuna i pete kolone.

1. BORBA PROTIV ŠPIJUNA U REDOVIMA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

Već prvih dana narodnooslobodilačke borbe pretpostavljeni štabovi su stalno upozoravali potčinjene jedinice i štabove na neophodne mere budnosti, bezbednosti i čuvanja vojne tajne u sopstvenim redovima.

Tako je komandant NOPOJ Josip Broz Tito, objavljujući u ime Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije u prvom broju Biltena od 10. avgusta 1941. direktivan članak *Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda*, ukazao na potrebu borbe „protiv domaćih okupatorskih agenata“ i stavio u zadatak štabovima i komesarima „da moraju budno paziti da neprijatelj ne ubaci u partizanske odrede svoje provokatore i špijune“, a „Ako se takvi pojave, treba ih odmah streljati i njihova imena objaviti“.²⁴⁴ U Biltenu br. 3 od 26. avgusta 1941. Tito je tražio da se narodu objašnjava da „Naši partizani i svaki pošten čovek treba da onemogućavaju razne izdajice, špijune i petokolonaše koji bi se drznuli da i u današnjim prilikama pokušaju sa neakvim uslugama ovim preplašenim slugama okupatora“.²⁴⁵

Međutim, okupator nije mirovao pa je, na primer, uputio svog provokatora i špijuna u Kolubarsku četu Valjevskog NOP odreda, koji je 10. avgusta 1941. ubio komandira čete Radovana Spasjevića.²⁴⁶

Za svoju špijunsku rabotu okupator i njegovi pomagači slali su plaćene uhode, policijske agente i njihove pomagače, švercere, plaćenike, zavrbovane pristalice NOP-a (među kojima je bilo obaveštajnih oficira, predsednika i odbornika nekih narodnooslobodilačkih odreda), dobrovoljaca koji su usvajali fašističku ideologiju, školovane špijune, pripadnike svojih oružanih formacija pod firmom prebeglica, itd. Zbog toga borba nije bila nimalo laka.²⁴⁷

U početku narodnooslobodilačke borbe nosioci i organizatori borbe protiv špijuna bili su štabovi komande, a na prvom mestu politički komesari. Kasnije, posle Savetovanja u Stolicama, kada je

u narodnooslobodilačkim partizanskim jedinicama uvedena funkcija obaveštajnih organa, kontraobaveštajnoj, odnosno bezbednosnoj aktivnosti posvećuje se daleko veća pažnja pa vremenom dolazi, kao što je već napred izneto, i do specijalizovanih obaveštajnih organa za borbu protiv unutrašnjeg neprijatelja. Uspostavlja se funkcija političkih obaveštajnih oficira, stvara kontraobaveštajna mreža poverenika u operativnim jedinicama i na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, uz učešće svih ostalih faktora vezanih za obaveštajnu aktivnost širom zemlje. Pri Vrhovnom štabu NOV i POJ krajem 1942. stvara se sekcija za kontrašpijunažu — Komisija za borbu protiv špijuna i pete kolone.

Budno praćenje sumnjivih, kontrola teritorije, mere bezbednosti i budnosti u svim institucijama NOP-a, učešće širokih narodnih masa u borbi protiv unutrašnjih neprijatelja, kao i razne druge mere, doprineli su da se ta borba uglavnom vodila uspešno. Međutim, uopštavanje celokupne te bezbednosne, odnosno kontraobaveštajne delatnosti protiv neprijatelja koji u tome nije birao sredstva, bilo bi vrlo teško ako ne bismo ukazali na one tipične primere iz borbe obaveštajnih organa NOP na svim nivoima protiv neprijateljskih agenata. Pogotovo ako se ima u vidu da je nemačka obaveštajna služba samo na području Jugoslavije, prema nekim podacima, uspostavila 872 obaveštajna centra, koji su dejstvovali od 1941. do 1945, od kojih se na području Slovenije nalazilo 221 centar, od čega na ustanove Gestapoa otpada 78 punktova.²⁴⁸ Iz toga proizlaze brojne metode koje su neprijateljski špijuni koristili za ubacivanje u redove NOP-a, pa je i iznošenje najkarakterističnijih primera verovatno najbolji način da se sagleda celokupna ta delatnost.

U izveštaju sekretara CK KP Hrvatske od 22. oktobra 1943. Centralnom komitetu KP Hrvatske o stanju partijskih organizacija navodi se slučaj španskog borca Ivana Puharića za koga se smatralo da s njim nije sve u redu. On se po povlačenju iz Španije završetkom građanskog rata zaposlio u Nemačkoj, gde je zavrbovan od Gestapoa, a zatim upućen na jugoslovensko ratište, gde je bez karakteristika i na reč primljen u jedinicu NOV i POJ. Sličan je slučaj bio još sa nekim drugim „Špancima“. Puharić je 1943. bio zarobljen kao borac 9. udarne divizije, potom na neobjašnjiv način pušten iz zarobljeništva. Početkom šeste neprijateljske ofanzive pozvan je od strane PK KP Hrvatske za Dalmaciju, priznao svoju špijunsku delatnost i streljan.²⁴⁹

Zadarska prefektura (OVRA) uspela je da ubaci svog agenta u aktiv SKOJ-a, koji su potom napali italijanska policija i karabinjeri aprila 1942, posle dobijenog izveštaja o mestu i vremenu održavanja sastanka. U izveštaju zadarskog prefekta od 24. parila 1942. pored ostalog je za komuniste rečeno sledeće:

„Očigledno da je podivljala revolucionarna aktivnost stvorila jedan širi i konkretniji plan akcije, povjeren elementima izuzetne smjelosti a nepoznati su organima policije.“²⁵⁰

Kapetan Stevo Damjanović Leko, komandant četničkog odreda na Majevidi krajem 1941. i početkom 1942, a kasnije i komandant Majevičkog četničkog korpusa, uspeo je da ubaci svog špijuna u sam

Štab Majevičkog NOP odreda koji ga je obavještavao o namerama Majevičkog NOP odreda. Pošto je prethodno pohvatao partizanske kurire koji su nosili poštu za odred, a preko svog špijuna izvešten o rasporedu jedinica i samog Štaba Majevičkog NOP odreda, Damjanović je 20. februara 1942. jednovremeno organizovao napad na Majevički NOP odreci, čije su jedinice bile raspoređene u Vukosavcima (gde se nalazio i štab odreda), Loparama, Vakufu i na Površnici, i tom prilikom je pobijena većina članova Štaba odreda među kojima: Ivan Marković Irac, komandant odreda, Fadil Jahić Španac, politički komesar, Albin Herljević i Slavko Mičić, članovi Štaba odreda, dr Mustafa Mujbegović, dr Vera Hadživuković i još oko 30 rukovodilaca i boraca. Potom su, osam dana kasnije, četiri četnička bataljona ponovo napala preživjele borbe i rukovodioce Majevičkog odreda (njih oko 230), razbili ih i naterali da se preko reke Spreče povuku za Šekoviće. To je bio jedan od većih četničkih špijunskih poduhvata koji se završio s teškim i nenadoknadivim gubicima po Majevički NOP odred, što je omogućilo četnicima da se na Majevidi zadrže skoro do poslednjih ratnih dana.²⁵¹

U 2. bataljonu Dvorskog sektora NOP odreda Banije četnički špijun je bio lično komandant bataljona s još dvojicom partizana. Taj slučaj je Štab NOP odreda Banije u svom izveštaju od 3. maja 1942. Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske okarakterisao slabim političkim radom komesara, neblagovremenim čišćenjem odreda od sumnjivih elemenata i slabim obezbeđenjem pozadine što je omogućilo da se „uvuku četnički agenti i razviju svoju zločinačku aktivnost.“²⁵²

Ustaše i domobrani 10. maja 1942. napali su partijske radnike u zaseoku Klenovac i Kukin Dol (u Lici) po dobijenim podacima žene-špijunke srpske nacionalnosti.²⁵³

Prema pismu Edvarda Kardelja od 18. maja 1942. generalnom sekretaru KPJ Titu, četnici Draže Mihailovića su uspjeli da u jednu slovenačku partizansku jedinicu ubace 10 svojih špijuna, ali su pri tome otkriveni i streljani.²⁵⁴

Maja meseca 1942. na području gospićkog sreza otkrivena je špijunska organizacija pod imenom „Herkules“. O njoj je Glavni štab NOP i PO Hrvatske u svome izveštaju od 3. decembra 1942. Vrhovnom štabu NOV i POJ napisao i ovo:

„Maja mjeseca otkrila je naša obavještajna služba u gospićkom kotaru špijunsku organizaciju, koja se nazivala „Herkules“. S ovom organizacijom rukovodio je šef ustaškog redarstva u Gospiću. Ova špijunska organizacija nastupala je pod firmom borbe protiv okupatora. Svoje dopise potpisivala je sa: „Partizanski komesarijat za Liku“. Članovi ove organizacije bili su neki bivši jugoslovenski oficiri, trockisti i ustaše. Neki od ovih tipova pohvatani su i streljani, a poručnik Marić, jedan od najviđenijih članova ove organizacije, ubijen je usred Gospića od strane naše obavještajne službe. Ustaša Jančić uspio je, nepažnjom naše straže, da pobjegne iz zatvora.“²⁵⁵

Pored toga, u ovom izveštaju Glavnog štaba iznet je i čitav niz drugih primera o otkrivanju petokolonskih elemenata i neprijateljskih organizacija na slobodnoj teritoriji, kao i o ubacivanju špijuna u redove narodnooslobodilačkog pokreta.

Tako je, na primer, u martu 1942. u Kamenskom (u Lici) otkriven italijanski špijun koji je prepisivao svu partizansku poštu koja je išla preko njega i dostavljao prepise italijanskoj komandi u Lapcu. Pored ostalog, prepisao je i dostavio Italijanima jedno naređenje o pripremama partizana za napad na Lapac.

U rejonu Udbine (Lika) otkriven je jedan pravoslavni sveštenik (pop Nedeljko) koji je organizovao obaveštajnu mrežu poverenika i saradnika i dostavljao italijanskoj komandi u Udbini obaveštajne informacije za novčanu naknadu, dok je u selu Turjanskom u junu 1942. predsednik narodnooslobodilačkog odbora radio za ustaše i Italijane kao špijun i „obaveštavao je neprijatelja o svemu što se kod nas dešavalo. Isti je javno streljan“.

Prema mišljenju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, Banija je bila najizloženiji deo oslobođene teritorije neprijateljskoj špijunskoj delatnosti. Na to područje je neprijateljska obaveštajna služba masovno slala svoje špijune, pošto je Banija „trebala da bude polazna tačka svih njihovih špijuna za prodiranje na ostali naš oslobođeni teritorij“.

Tako je, na primer, krajem 1942. uhvaćena ustaška špijunka Olga Gregorić, službenica kotarske oblasti u Glini. Nju je lično poslao ustaški ministar Žanić na oslobođenu teritoriju, gde je trebalo da se eksponira kao pristalica NOP-a i da uspostavi obaveštajnu mrežu. Ona je u tom smislu uspela da uspostavi vezu s jednim obaveštajnim oficijom koga je pokušala da uvuče u svoju mrežu. Kada ju je ovaj prozreo, uhapšena je i sve priznala.

Međutim, jedna ustaška špijunka ubačena na Baniju otkrila je ustaške veze među kojima je bio i jedan obaveštajni oficir koga su ustaše zavrbovale i preko koga su oni upućivali svoje špijune na oslobođenu teritoriju. Taj ustaški špijun i obaveštajni oficir u redovima NOP-a, po imenu Đuro Đukić, bavio se obaveštajnim radom još u bivšoj jugoslovenskoj vojsci.

Na Baniji je, takođe, u selu Vukoševcu otkriven kao ustaški špijun predsednik narodnooslobodilačkog odbora Jon Bamburač. On je ustašama redovno javljao o pokretima jedinica NOV i POJ. Pri hapšenju kod njega je pronađen veliki broj dokumenata.

Banija je, takođe, bila interesantna i za špijune koji su slati čak iz Beograda, a radili su u organizaciji „Tot“. Oni su bili angažovani, pod firmom izbeglica, za četnike ili Ustašku nadzornu službu.

Prema izveštaju Štaba Čelebičko-dragečavskog partizanskog kombinovanog bataljona od 8. juna 1942. Centralnom komitetu KPJ, Gestapo je ubacio u bataljon školovanog agenta Branislava Ostojića, koji je pre nego što je došao u bataljon bio na pripremi u Nemačkoj.²⁵⁶

Fratar Viktor Slišković, kao član narodnooslobodilačkog odbora u rejonu Prozora, jula 1942. vršio je špijunažu u korist ustaša, tajno prikupljao oružje i radio na organizovanju pobune u partizanskim jedinicama. Uhvaćen je na delu, osuđen na smrt i streljan jula 1942. godine.²⁵⁷

Prema pismu Edvarda Kardelja od 10. avgusta 1942. Ivi Loli Ribaru, OVRA je uspela da ubaci u 2. bataljon Kočevskog NOP odreda trojicu agenata od kojih je jedan postao komandir, a drugi po-

litički komesar čete. Dvojicu je otkrila partijska organizacija i tom prilikom su priznali da su ubijali pripadnike NOP-a pod izgovorom da su saradnici okupatora, dok Janka Kosinu Ćiru, političkog komesara 3. čete nisu otkrili. Taj špijun je otkriven posle neuspelog falsifikovanja naređenja Glavnog štaba NOV i PO Slovenije. Sva trojica su streljani,²⁵⁸

Ivica Marušić Ratko, komandant 1. krajiške brigade, poginuo je 2. septembra 1942. zajedno sa svojom drugaricom i još tri borca, dok je više njih ranjeno, prilikom bombardovanja Štaba brigade od neprijateljskog bombardera. Operativni štab NOV i DV za Bosansku krajinu smatrao je da je bombardovanje Štaba brigade, koji je bio smešten u jednoj markantnoj kući, u jutarnjim satima, delo četničke špijunaže koja je obavestila okupatora o lokaciji Štaba.²⁵⁹

U radionici bajoneta u Celoškoj cesti, u Ljubljani, italijanska obaveštajna služba zavrbovala je radnika Kosmača koji je italijanskim okupatorskim organima dostavljao imena slovenačkih radnika koji su radili u toj radionici. Zbog toga je 27. avgusta 1942. italijanski okupator streljao 4 radnika. Pokušaj VOS-a da likvidira tog neprijateljskog agenta nije uspeo. Tek posle rata 1945. on je uhvaćen i streljan kao narodni izdajnik.²⁶⁰

U makedonski partizanski NOP odred „Pitu Guli“ ubačena su dva bugarska špijuna, koji su se za nagradu od 20.000 leva za svakog ubijenog i prokazanog partizana prihvatili izdajničke rabote. Međutim, organi obaveštajne službe uspeali su da ih otkriju. Prilikom hapšenja kod njih su pronađene lične karte izdate od okupatora koje su važile za kruševski i brodski srez, s pravom da nose vatreno i hladno oružje i s preporukama za sve policijske, civilne i vojne okupatorske vlasti. O njihovom hapšenju i streljanju Stab NOP odreda „Pitu Guli“ izdao je 30. septembra 1942. zvanično saopštenje.²⁶¹

Veliki uspeh postizali su u početku specijalno zavrbovani nemački agenti među slovenačkim stanovništvom, tzv. izvidnici (Aufklaerer). Oni su za novac krstarili na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Slovenije i otkrivali partizanske jedinice ili logore, ili provokativno nastupali među stanovništvom i tako otkrivali pristalice NOP-a. Institucija izvidnika uspostavljena je u leto 1942. Tako su trojica plaćenika otkrili zimovnik Pohorskog bataljona 4. operativne (štajerske) zone Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, koji su 8. januara 1943. opkolile jake okupatorske snage u logoru kod Osankarce na Pohorju (blizu Slovenske Bistrice) i u borbi ubili svih 68 pripadnika Pohorskog bataljona.²⁶²

Za vreme četvrte neprijateljske ofanzive, i uopšte za vreme svih krupnijih neprijateljskih operacija, neprijatelj je ubacivao svoje špijune kao prebeglice ili meštane, što je bilo naročito izraženo u jedinicama 1. proleterske divizije u februaru 1943. u kojima je otkriveno više špijuna. Tom prilikom su se i pripadnici neprijateljskih oružanih formacija preoblačili u muslimansku žensku narodnu nošnju i vršili uhođenje jedinica. To je čak bio i zvaničan stav najviših nemačkih komandi. Tako je, na primer, u Smernicama komandanta Jugoistoka od 19. marta 1942. za postupak sa ustanicima u Srbiji i Hrvatskoj, pored ostalog, pisalo:

„Ne preduzimati normalno izviđanje, pošto se na taj način mogu odati vlastite jedinice. Koristiti, naprotiv, izviđačka odeljenja za blisko osiguranje(...]

Izviđanje sprovoditi stalnom patrolnom službom, a ako je moguće može da bude i dejstvo vojnika, u civilnom odelu, na konju, seoskim kolima i drugo. Detaljan prethodan dogovor? Pazite da ne budu streljani vlastiti poverenici."²⁶³

Vrlo je karakterističan slučaj delovanja neprijateljskih špijuna na području 3. operativne zone u Sremu i Slavoniji. Tako, na primer, u izveštaju Štaba 4. bataljona 3. NOP odreda 3. operativne zone Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 7. marta 1943, pored ostalog, piše:

„Na terenu javili su se neprijateljski agenti bezmalo skoro u svakom selu, naročitu najezdu agenata i špijuna imali smo u januaru i februaru. Tada je izvršen prosto juriš sa svih strana. .]

Nedićevci i Pavelićevci bili su koncentrisani u Zemunu, St. Pazovi, Srem. Karlovcima, Iloku i Sidu. Određenog dana oni su najednom krenuli u sela iz navedenih mesta, snabdeveni su bili raznoraznim legitimacijama. Pavelićevci kao besposleni radnici, činovnici i zanatlije. Nedićevci i Dražini kao nameštenci „Konstruktora" i „Tota", ili činovnici beogradskih preduzeća. Kod svih ovih tipova nađene su im njihove službene legitimacije, pa je za to vreme predato Vojnom sudu 21 lice sa dokazom o njihovoj krivičnoj odgovornosti."²⁶⁴

Okupator je, takođe, uspeo da se u proleće 1943. ubaci u jedan partizanski „kanal" i obaveštajni punkt PK KPJ za Srbiju i tom prilikom je naneo veliku štetu. U pismu koje je PK KPJ za Srbiju uputio 18. aprila 1943. Glavnom štabu NOV i PO Srbije, pored ostalog, stoji:

„Povezivanje neprijatelja i antipartijskih elemenata sa našim punktom i kanalom je strašna stvar i čudi nas ikako se to moglo dogoditi. Verovatno da se je time već koristio neprijatelj."²⁶⁵

Stab 4. udarne divizije izdao je naređenje 18. aprila 1943. svim štabovima brigada za povećanje budnosti i discipline u jedinicama. U njemu, je pored ostalog, pisalo:

„Od naše Oto. službe saznajemo da neprijatelj saznaje sve naše pokrete za 48 sati, samo radi nevojniekog i trulog odnosa naših štabova i komandi četg prema vojnoj konspiraciji. Odsustvo, rodbinska prepričavanja, veze s gradom, naše pozadine (trgovačke i švercerske) omogućavaju ubacivanje špijuna i špijunske mreže na našu oslobođenu teritoriju."²⁶⁶

Verovatno da je i to sve stajalo, ali je u to vreme u Štabu 4. udarne divizije, jednoj od najborbenijih jedinica NOVJ, sedeo na najodgovornijoj funkciji jedan prevejani gestapovski agent Smail Ibrahimbegović Smajo pod konspirativnim špijunskim imenom „Rudi", o kome je već bilo reči. Taj neprijatelj špijun, zavrbovan još krajem 1942, naneo je velike štete NOP-u u Bosanskoj krajini.²⁶⁷

Međutim, potrebno je istaći da operativno područje 5. udarnog korpusa nije bilo imuno od ubacivanja neprijateljskih špijuna, kao što nisu bila imuna ni druga područja u zemlji.

Tako je u selu Glavašima patrola 13. udarne divizije uhapsila 27. juna 1943. ustaškog špijuna Dragu Glavaša, koji je kao prošnjak prolazio kroz sela, vršio obaveštajnu delatnost i prikupljao podatke 0 partizanskim jedinicama na području otočkog sektora.²⁶⁸

U 13. proleterskoj brigadi „Rade Končar“ ustaški agent Ivan Mesić uspeo je da za kratko vreme organizuje ustašku obaveštajnu mrežu. U brigadu je došao s vrlo povoljnim karakteristikama kao pripadnik NOP-a koji je „ubio“ dvojicu policijskih agenata u Zagrebu i tom prilikom uspeo da „pobegne“. Međutim, to ubistvo je bilo inscenirano. Neprijateljskoj obaveštajnoj službi bilo je to potrebno da bi uspela da ubaci pomenutog agenta u ovu čvrstu i borbenu proletersku jedinicu, što joj je i pošlo za rukom.

Pri otkrivanju špijunskih veza u ustaškoj mreži se nalazio čak i jedan oficir u brigadi koji je UNS-i dostavljao špijunске podatke čitavu godinu dana, dok je „Vlado Palčić, osamnaestogodišnji zagrebački 'žicar' i kriminalac, došao sa zadatkom da zajedno sa ostalim banditima izvrši atentat na komandanta brigade“.²⁶⁹

Vrlo je karakteristično delovanje italijanske OVRE na području Štaba 1. korpusa NOV Hrvatske. Tako su, na primer, u maju 1943. poslali dvojicu svojih špijuna da izvide partizanske položaje kod Žute Lokve i Brinja, tj. na području Senja. „Pomenuti špijuni predali su se VI brigadi XIII divizije i izjavili zašto su poslani, ali da oni kao pravi Hrvati i rodoljubi neće to da čine, nego mole da ih se pusti njihovim kućama“. To je, u stvari, bio obaveštajni trik i Štab 13. udarne divizije, i pored izričite zabrane i upozorenja Štaba 1. korpusa u vezi s pomenutim špijunima da se ne puštaju kućama, učinio je to na svoju ruku, a oni su se umesto svojim kućama 6 dana nesmetano kretali po partizanskoj teritoriji, prikupljali podatke i potom pobegli u Josipdol, a iz Josipdola za Ogulin, odakle su ppšli za Sušak da bi se odatle prebacili u Senj i podneli izveštaj. Međutim, slučaj je hteo da 14. brigada napadne baš taj voz, pa je jednog uspela da zarobi, dok je drugi pobegao. Doveden u Komandu mesta Brinje, uhvaćeni špijun je priznao svoju obaveštajnu delatnost.²⁷⁰

Za vreme borbi oko Gospića početkom juna 1943. karakterističan je postupak Štaba 6. ličke divizije, koji je dozvoljavao da meštani i ostali odlaze u opkoljeni Gospić, dok su pucali na sve one koji su pokušavali da izađu iz Gospića.²⁷¹

Štab 1. korpusa NOV Hrvatske je na to reagovao jednim svojim uputstvom ili, tačnije, naredjenjem, u kome je, pored ostalog, pisalo i ovo:

„Držati opsjednut jedan grad ... i ne znati kako se treba odnositi prema svim onim licima koja sa teritorija, koji mi držimo pod našom kontrolom, odlaze u dotični grad, zaista je nevjerovatno. Za svakog najobičnijeg vojnika mora biti jasno, a kamoli za ob. centar jedne divizije, da se nikome ne može dozvoliti odlazak u jedan tako opsjednut grad, pa ma kakve on razloge navodio. I to ne samo da im se ne smije dozvoliti odlazak u opsjednuto mjesto, nego se ob. služba ozbiljno mora da pozabavi svakim onim licem, lkoji

bilo da traži da ide u tako jedno opsjednuto mjesto, ili se uhvati na putu za isto mjesto. Svaka vojska, kada je bilo kad opsjedala jedan grad, nastojala je svim silama da spriječi bilo kakav dodir opsjednutih sa okolinom."

U daljem tekstu Štab 1. korpusa je vrlo temeljno i upečatljivo analizirao i ostale greške Štaba 6. ličke divizije, koji je dozvoljavao da „prebeglice“ iz opkoljenog Gospića, a među njima je bilo i pripadnika ustaških jedinica, odlaze svojim kućama ne vodeći računa o tome da se među njima možda nalaze i špijuni, zbog čega ih je trebalo zadržati sve dok traju operacije.²⁷²

U vezi s naređenjem Štaba 6. divizije da se pripuca na sve one koji žele izaći iz grada, Štab 1. korpusa je ukazao na sledeće:

„Prema ovome izlazi da ste vi pripucavanjem htjeli da spriječite izlazak iz Gospića, bilo civilnih, bilo vojnih lica na naš teritorij. Ako to tako treba razumjeti, onda je to neshvatljivo. Zar vam nije jasno da iz opsjednuto-
tog mjesta treba puštati na naš oslobođen teritorij svakog a ne spriječiti mu to pucanjem. Spriječavati se ima ulazak u opsjednuto mjesto, a ne izlazak... Oni koji dolaze iz opsjednuto-
g mjesta, dolaze u vaše ruke i odgovornosti snosi i obavještajna služba vaše divizije, bez obzira na njene dosta tačne podatke o neprijatelju.“²⁷³

Obaveštajne službe okupatora i njegovih pomagača naročito su se koristile ženama, koje su ubacivali kao špijune u redove NOP-a. Tako su početkom septembra 1943. na Baniji uhvaćene dve špijunke — Marija Horvat i Katica Dugač. Marija Horvat je prešla na oslobođenu teritoriju na Baniji sva „pocjepana i po tijelu isprugana masnicama“. Ona je po dolasku „izjavila da je bila u zatvoru i da su je ustaše strahovito pretukle“. Ta špijunka je kod sebe imala čak sudsko i lekarsko uverenje o zatvoru i batinama. „Međutim, odmah se ustanovilo da 'masnice' na njenom tijelu ne potječu od batina nego od tinte“.

Druga špijunka — Katica Dugač je imala zadatak da izvrši prodor u neku od sanitetskih ustanova (bolnica) na Baniji, odakle je trebala da šalje obaveštajne podatke o gubicima, lokaciji partizanskih bolnica, stanju bolničkog osoblja i sanitetskog materijala, itd. I ta špijunka je „lagala da je bila u zatvoru, i da je došla k nama zbog toga što su je ustaše progonile“. Izveštaj je trebalo da šalje nevidljivim mastilom, pišući tako što bi na staklo stavila mokri papir a preko mokrog papira suvi papir na kome je pisala olovkom. Na mokrom papiru su ostajali obaveštajni podaci između čijih je redova ona, kada se papir osuši, mogla da piše beznačajne stvari.

Obe špijunke su otkrile da su Zagrebu, Petrinji i Berlinu špijunski kurs završile veće grupe žena i devojaka s kojima su i one bile i da je u Slavoniju upućeno oko 20 špijunki, za Moslavinu oko 30, u okolinu Karlovca oko 20 i u okolinu Varaždina, takođe, oko 20 žena-špijuna.²⁷⁴

Međutim, neprijatelj se služio i drugim trikovima. Tako je u vreme kada su u jedinice NOV i POJ masovno prebegavali avijatičari iz domobranskih redova neprijateljska obaveštajna služba pustila glasove o ubacivanju u redove NOP-a „avijatičara-špijuna“, želeći da na taj način izazove odgovarajuće represalijske na što je Štab

1. korpusa pravovremeno ukazivao potčinjenim štabovima, kako se tim neprijateljskim provokacijama ne bi naselo.²⁷⁵

U županjskom srezu glavni pouzdanik (poverenik) UNS-e bio je šumarski inženjer Tjrković, koji je organizovao špijunsku mrežu čiji su članovi nosili konspirativna imena „Zicar“, „Javor“, „Lipa“, „Graničar“, „Fazan“, „Jelen“. Međutim, ti špijuni se nisu ograničili samo na županjski srez već su se probijali gde god su stigli, pa su radili i na terenu brčkog i đakovačkog sreza.²⁷⁶

U 2. južnomoravski NOP odred ubačen je špijun kao ranjeni partizan. Prilikom pokušaja bekstva kod njega su nađeni planovi svih sela gde su boravili partizani.²⁷⁷

Zaslužuju posebnu pažnju da se obrade i dva slučaja ubacivanja špijuna u drugoj polovini 1943, kao primeri nedovoljne budnosti. Tako je Milan Brauzil, student mašinstva u Zagrebu, avgusta 1943. preko nemačke Tajne vojne policije ubačen u partizanske redove radi špijunaže. Brauzil je još za vreme bivše Jugoslavije bio obaveštajac britanskog Intelidžens servisa, a kada ga je po izbijanju aprilskog rata uhapsio Gestapo — postao je nemački obaveštajac. On je prvo stupio u Posavsko-turopoljski NOP odred, a odatle ga je komandant odreda, kao mašinskog tehničara, uputio u Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH). Tu je koristeći stare veze i poznanstva, čak i s jednim većnikom ZAVNOHA, uspeo da se zaposli u Propagandnoj sekciji ZAVNOH-a. Zatim je uspeo da izdejstvuje dozvolu za odlazak u Zagreb radi nabavke materijala, a u stvari ti odlasci su mu služili za predavanje izveštaja Gestapou. Oktobra 1943. je uhapšen i priznao je tom prilikom svoj rad za Gestapo: prikupljao je podatke o broju, naoružanju i rasporedu jedinica NOV i POJ, broju italijanskih oficira, vojnika i podoficira koji su posle kapitulacije italijanskih fašističkih oružanih snaga ostali u redovima NOVJ, savezničkim vojnim misijama, skladištima, itd. On je čak dotle išao da je polovinom decembra 1943. trebalo da ima i sastanak s jednim članom Gestapoa u kancelariji ili menzi ZAVNOH-a.

Drugi karakterističan slučaj vezan je za Edidija Ditingera, privatnog službenika iz Rijeke, koji je po nalogu italijanskog SIM-a ubačen 14. septembra 1943. u partizanske redove u Bakru, odakle je upućen u Hreljin gde se prijavio kao radio-telegrafista, pa se potom posle izvesnog vremena obreo u Sekciji za vezu i upućen na ostrvo Krk, a odatle je prošao više mesta. Koristeći objavu Štaba 13. divizije i Sekcije za vezu Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske taj se italijanski agent prošetao većim operativnim područjem i kada je svojim naredbodavcima trebalo da podnese izveštaj, uhapšen je u Primorju i tom prilikom je odao i ostale veze.²⁷⁸

U severoistočnoj Bosni početkom 1944. Obaveštajni centar 3. vojvodanske brigade otkrio je čitave špijunske mreže na oslobođenoj teritoriji i špijune iz redova domobrana ubačene u jedinice NOV.²⁷⁹

Komandant glavnog štaba NOV i PO Vojvodine je sasvim slučajno otkrio jednog beogradskog agenta u službi Gestapoa 10. februara 1944, koga je znao, kao stari partijski radnik, još od 1920. go-

dine. Njega je neprijatelj, preko policijskih veza u Zemunu, ubacio u sremske partizanske jedinice.²⁸⁰

U Prateći vod 5. proleterske (crnogorske) brigade ubacio se četnički špijun pod izgovorom da je pozadinac. Kada su borci posumnjali u to, podvrgnut je ispitivanju i otkrio je još 4 četnička obaveštajca, među kojima se nalazio i jedan seoski odbornik.²⁴¹

Obaveštajni oficir četničke Vrhovne komande uspeo je da ubaci svoje obaveštajce u Štab 12. srpske brigade i Štab 22. udarne divizije i pri tome je došao do dragocenih podataka o rasporedu 10, 11, 12. i 16. srpske brigade i namerama partizana da napadnu Vlasotince.²⁸²

U Primorskom je u septembru otkrivena neprijateljska obaveštajna mreža koju je organizovao rođeni brat jednog slovenačkog obaveštajca.²⁸³

Ustaška nadzorna služba na sektoru Slavonske Požege imala je organizovanu špijunsku mrežu na čelu s Dragutinom Payerom, koji je uspeo da se uvuče u jednu komandu mesta kao pisar.²⁸⁴

Ustaška nadzorna služba je krajem 1944. organizovala Obaveštajnu mrežu u velikim gradovima preko ustaških stožera, logora i tabora. U većim mestima su organizovali obaveštajne centre, a u manjim — obaveštajne punktove. Poverenike, koje su ustaše nazivali „pouzdanicima“, birali su uglavnom iz redova simpatizera i članova ustaškog pokreta. Organizacija mreža je izgledalo ovako: „Zbirnici“ po selima bili su pouzdanici, tabornik je rukovodio zbirnicima, logornik tabornicima, a stožernik logornicima. Tako je u srezu Slavonski Brod jedan od organizatora UNS-e bio ustaški poručnik koji je radio kao trafikant na železničkoj stanici. Kao agent radio je za UNS-u, nemačku Tajnu vojnu policiju i na kraju je zavrbovan i za partizansku obaveštajnu službu. Opunomoćstvo Odseka zaštite naroda za okrug Brod u svom izveštaju od 6. januara 1945. Odseku zaštite naroda za Slavoniju otvoreno je priznalo da njegov kadar nije dorastao UNS-i i da u same centre UNS-e nisu prodrli, kako bi razotkrili sve mreže iako su uglavnom znali njihove nosioce.

Ustaška nadzorna služba je radila tako reći do poslednjih dana. Ona je u proleće 1945. uspela da među simpatizere NOR-a na teritoriji zagrebačke oblasti ubaci grupu devojaka-špijunki koje su izvršile veliki broj provala, a zatim su prebačene na oslobođenu teritoriju da bi se uvukle u operativne jedinice radi prikupljanja podataka.²⁸⁵

U Slavoniju je Odsek II „B“ UNS-e ubacio svoju obaveštajku Ankicu Bošnjak, koja je radila za najviše rukovodioca UNS-e među kojima i za Branka Rukavinu, šefa pomenutog odseka. Ona je uspela da se ubaci u jedan odred kao pisar, a tako je ubačen još jedan ustaški agent za pisara u jednu komandu mesta, odakle su dostavljali izveštaje preko poverljivih osoba.

U srezu Pakrac Ustaška nadzorna služba je imala, prema podacima II odseka Ozne za Hrvatsku od 7. aprila 1945, više stotina pouzdanika, od kojih čak i nekoliko u Komandi područja.

Jedna ustaška špijunka stupila je u ljubavne odnose s jednim komandantom bataljona, gde je radila kao pisar u bataljonu, krila je

u" nekoliko navrata izveštaje i druge operativne dokumente štabova brigade i divizije i dostavljala ih preko svojih kanala, koje je lično organizovala, u Slavonski Brod, gde je i sama više puta lično odlazila.

Jedan od najsposobnijih ustaških agenata inž. Barišić uspeo je da se ubaci u redove NOP-a, postane član KPJ i član okružnog narodnooslobodilačkog odbora. U akcijama je bio veoma hrabar, a kao stručnjak odličan. Međutim, zahvaljujući njegovim obaveštenjima redovno su bombardovane jedinice na teritoriji njegovog okruga, a uspeo je da upropasti i više od polovine žetve na području okruga.

Brojne žene obaveštajci školovane od UNS-e u Sidu ubacivane su duž glavne magistrale Slavonski Brod — Zagreb za vršenje obaveštajne delatnosti pored većih železničkih punktova, a takođe su za tu delatnost angažovani i mnogobrojni članovi klerikalnih krugova, na prvom mestu sveštenici.

Iz ovih karakterističnih primera moguće je videti s kakvim se sve protivnikom borila obaveštajna služba NOP-a u narodnooslobodilačkom ratu. Zbog toga su i izdavana pomenuta i mnoga druga uputstva za borbu protiv neprijateljskih špijuna, pete kolone i drugih subverzivnih elemenata. Kroz veliki broj primera pretpostavljeni štabovi NOV i POJ su ukazivali potčinjenim obaveštajnim organima, komandama, štabovima i jedinicama na neprijateljske metode ubacivanja svojih agenata i način kako da se vodi borba protiv njihovog prodiranja u redove NOP-a, u čemu su postignuti značajni rezultati bez obzira na svu perfidnost i organizaciju celokupnog okupatorskog i kvislinškog obaveštajnog aparata.²⁸⁶

2. BORBA PROTIV PETE KOLONE U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU

Centralni komitet KPJ, s generalnim sekretarom KPJ Josipom Brozom Titom na čelu, još u predratnom ilegalnom i revolucionarnom radu KPJ upozoravao je narod, a i organe vlasti u određenom periodu, na značaj i rovanjenje pete kolone u vrhovima najviših vojnih, građanskih i drugih institucija u bivšoj Jugoslaviji. Na početku narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije Komunistička partija Jugoslavije, stavljajući se na čelo oružane borbe jugoslovenskih naroda protiv okupatora a i za uspostavljanje novih i pravednijih društvenih odnosa, našla se u praksi sa oružanim i revolucionarnim snagama narodnooslobodilačkog pokreta licem u lice sa podmuklim neprijateljem — petom kolonom.

Peta kolona u narodnooslobodilačkom ratu je predstavljala, posle okupatora, najopasnijeg protivnika narodnooslobodilačke borbe i njene najveće tekovine — bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i narodnosti.

Pod petom kolonom su se podrazumevali svi oni izdajnici koji su se otvoreno stavili u službu okupatora u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta, kao i svi oni koji su na oslobođenoj teritoriji bili pritajeni i samo čekali određeni momenat i slabosti u redovima NOP-a da bi njihova izdajnička rabota došla do izražaja. Peta

kolona je, u stvari, bila klasni neprijatelj koji je svim sredstvima radio na unutrašnjem razbijanju narodnooslobodilačkog pokreta. Pripadnici pete kolone su bili većim delom iz sastava građanskih partija, koje su nestale u vrtlogu aprilskog rata, i bivših industrijalaca, izdajnika i saradnika okupatora — jednom rečju svi oni koji su se borili protiv stvaranja nove Jugoslavije. To je bio podmukao protivnik, prikriven i zakonspirisan, kako u redovima oružanih snaga NOP-a, tako i u ostalim njegovim institucijama, kao i na neoslobođenoj teritoriji pod zaštitom okupatora. Ovi prvi bili su daleko opasniji i protiv njih se tokom celog narodnooslobodilačkog rata vodila hepoštedna borba, zbog čega nisu bez razloga proglašeni za neprijatelja broj 2, posle okupatora — koji je bio glavni neprijatelj jugoslovenskih naroda i narodnosti.

U toj složenoj borbi protiv pete kolone našao se u njihovim redovima i jedan manji deo stanovništva, neupućenih i još uvek pod snažnim uticajem bivših građanskih partija, a naročito Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ), Jugoslovenske narodne stranke (JNS), posebno reakcionarnog dela Hrvatske seljačke stranke (HSS), i drugih. Prema tome, borba protiv pete kolone nije bila stvar samo obaveštajnih organa, čiji je prevashodan zadatak bio da otkrivaju njene nosioce i organizatore u borbi protiv NOP-a, već je to bila i vrlo teška politička borba za pridobijanje onog dela naroda koji još nije bio načisto sa izdajničkim radom dojučerašnjih svojih vođa, kao i sa ciljevima i platformom narodnooslobodilačkog pokreta. Zbog svega toga, u borbi protiv pete kolone prvenstveni značaj dobijala je politička borba, dok su se represivne i druge mere primenjivale samo protiv onih koji su bili zagriženi protivnici NOP-a.

Borba protiv pete kolone sprovodila se nesmanjenom žestinom na celoj teritoriji okupirane Jugoslavije. Na nju je ukazivao Glavni štab NOP odreda Jugoslavije još na početku ustanka u vezi s formiranjem raznih kvislinških snaga i stvaranjem raznih oružanih formacija od četničkih, ustaških i drugih petokolonaških elemenata u borbi protiv NOP-a. Povedena je odlučna borba na svim sektorima protiv pete kolone.

List crnogorskih partizana „Narodna borba“ već 15. septembra 1941. u svome članku o radu pete kolone ukazuje na izdajničku rabotu petokolonaških elemenata Sekule Drljevića, Dušana Vučinića, Ljube Minića, Nova Medenice, i drugih i kaže:

„Izdajnička rabota svih petokolonaša, kao i njihove sabraće Minića, Medenice, Jovanovića razbiće se o solidarnost i jedinstvo crnogorskoga naroda, naroda Boke i Sandžaka, kao i o njihovu spremnost da istraju u svojoj borbi do konačnog oslobođenja ispod fašističkog jarma.“²⁸⁷

Tako se sprovode akcije za likvidaciju petokolonaških elemenata na području Crne Gore i u drugim krajevima. Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru u svojoj direktivi od oktobra 1941. pred partijske organizacije postavlja kao glavni zadatak akciju protiv okupatora, borbu protiv pete kolone i „rad u gerili i pretvaranje gerile u vojsku“.²⁸⁸

Delegat Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije u naređenju od 13. novembra 1941. izričito je naredio Glavnom štabu NOP odreda za Sandžak da moraju imati spiskove petokolonaških elemenata koji dolaze u obzir za likvidaciju i da ne smeju „dozvoliti da razni špijuni i petokolonaši ostanu pošteđeni od kazne koju su zaslužili”.²⁸⁹

U direktnom pismu Okružnog komiteta KPJ za okrug podgorički upućenom partijskim organizacijama istaknuto je, radi suzbijanja rada pete kolone i špijuna i da bi se pripremile mere za predstojeću dalju borbu, da je „nužno pojačati politički rad u masama preko konferencija, zborova, moba, ličnih sastanaka, itd”.²⁹⁰

Osvobodilna fronta slovenačkog naroda je objavila 29. novembra 1941. u „Slovenskom poročevalcu” članak pod naslovom „Razbijmo protivslovensku urotu unutrašnjih neprijatelja našeg naroda”, u kome je ukazano na neprijatelje bivše pripadnike Jugoslovenske radikalne zajednice i druge izdajnike u službi Gestapoa i OVRE kao i na metode rada petokolonaških elemenata i zadatak terenskih odpora OF u borbi protiv pete kolone.²⁹¹ Zatim je Boris Kidrič objavio 5. decembra 1941. u „Slovenskom poročevalcu” već pomenuti članak za borbu protiv pete kolone, ukazujući na činjenicu da je Jugoslavija kapitulirala za 12 dana, jer „nije znala otkriti i uništiti petu kolonu”.²⁹²

Glavni štab NOP odreda Hrvatske je 25. decembra 1941. stvorio svoju političku obaveštajnu službu čiji je jedan od zadataka bio borba protiv pete kolone.²⁹³

Partijske organizacije u Srbiji i preostali odredi takode su se uhvatili u borbu protiv petokolonaških elemenata, tako da su se na nekim područjima stvarale obaveštajne petorke za borbu protiv petokolonaških i drugih izdajničkih elemenata.

Štab Lovčenskog NOP odreda, u svojoj naredbi od 9. januara 1942. za otklanjanje slabosti u jedinicama, analizirajući to stanje konstatovao je da se odred u toku poslednja dva rneseca povećao za oko šest puta, ali da su se u redove odreda uvukli i razni štetni elementi; jugoslovenski žandarmi, podoficiri i oficiri bivše jugoslovenske vojske i policijski službenici, te je u vezi s tim naredio da se svi oni provere, a nepošteni elementi izbace iz odreda, i pri tome je, pored ostalog, rečeno:

„I ako je peta kolona na području Lovčenskog odreda razbijena, još uvijek se osjeća slabost nekih naših bataljona (na pr. Gornjolieškanskog) u pogledu oštire borbe protiv petokolonaša, čime se koristi neprijatelj danas i ostavlja mu se busija iz koje će nas tući sutra — radi toga se naređuje nemilosrdna borba i istrebljenje svih razbijača narodne borbe bez pošte.”²⁹⁴

Ti zaključci su bili tačni. Pritajeni neprijatelj nije mirovao. Ne samo što je širio alarmantne vesti o neceleshodnosti narodnooslobodilačke borbe, radio na razbijanju bratstva i jedinstva huškajući Srbe na Muslimane i Hrvate i obratno, preduzimajući druge mere, već je u potaji radio na vršenju atentata i pripremi pučeva u narodnooslobodilačkim partizanskim odredima od kojih su neki kroz pučeve razbijeni ili su prešli u četničke jedinice pošto su se pret-

hodno na brutalan i divljački način obračunali na prvom mestu sa štabovima i političkim rukovodiocima. Tako su, zahvaljujući pritajenim pročetničkim i petokolonaškim elementima u redovima Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, u prvoj polovini 1942. većim delom razbijeni NOP odredi u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Tako je 25. januara 1942. došlo do osipanja Kalinovičkog NOP odreda, 31. marta četnici su poklali skoro ceo Štab 4. krajiškog NOP odreda, 18. aprila izvršen je puč u Ozrenskom NOP odredu, 30. aprila su pročetnički elementi pobili sve političke rukovodioce u NOP odredu „Zvijezda“ i sva tri bataljona su otišla u četnike, 6. maja izvršen je puč u Zeničkom NOP odredu čiji su pripadnici takođe prešli u četnike, 17. maja u selu Glavicama, kod Glamoča, izvršen je puč u 5. četi bataljona „Budućnost“ 3. krajiškog NOP odreda, a istoga dana je izvršen puč u Fočanskom narodnooslobodilačkom i dobrovoljačkom odredu pošto su prethodno pobijeni svi članovi štaba odreda, 4. juna 1942. pokušao je puč u Koničkom bataljonu Severnohercegovačkog NOP odreda.

Ozrenski NOP odred, jedan od najvećih odreda u istočnoj Bosni i ne samo u Bosni već i u Jugoslaviji u to vreme, likvidiran je na jedan lukav način gde su izgubili živote mnogi rukovodioci odreda. Tada je izvršen pravi pokolj. Kolovođe toga pokolja i puča u odredu bili su Cvijetin Todić, komandant 2. bataljona Ozrenskog NOP odreda, Stevan Botić, bivši predsednik opštine iz Osečana i jedno vreme komandant pozadine u Ozrenskom NOP odredu i dr Branko Stakić, bivši veliki župan i poslanik u Kraljevini Jugoslaviji. Neki rukovodioci su uspeli da izbegnu pokolj, među njima i Todor Panić, komandant 3. bataljona i zamenik komandanta odreda. Njega su četnici kasnije, 18. juna 1942. ubili na mučki način. Za vreme brijanja pročetnički elemenat Petar Jaćimović Pelja prevukao mu je brijač preko vrata. Todor je još imao snage da se uhvati ukoštac sa zlikovcem, ali ovom je u pomoć pritekla žena Cvijeta i pošto su ga nožem izboli, predali su ga četnicima, koji su ga stravično unakazili i ostavili nepokopanog u šumi zvanoj Prenja. Tu su ga našli njegova žena i majka i pokopali na Boljaničkom groblju. Posle rata proglašen je za narodnog heroja.

Pored pomenutih odreda, raspali su se usled izdaje i Vlase-nički i Srebrenički NOP odred, te Kravički i Paprački bataljon i brojne druge jedinice u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori.²⁹⁵

Usled takvih zverstava petokolonaških i drugih elemenata i njihovog tako reći nesmetanog delovanja, Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije naredio je formiranje udarnih bataljona za borbu protiv pete kolone i četnika.²⁹⁶

Štab Metohijskog NOP odreda u svome naređenju od 17. februara 1942. smatrao je da su petokolonaši opasniji od okupatora i zahtevao je bespoštednu borbu protiv svih izdajnika.²⁹⁷

Zbog takve situacije energično je intervenisao i Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije izdavanjem već pomenutog *Uputa za obaveštajnu službu* od 6. maja 1942. u kome je, pored ostalog, rečeno i ovo:

„U našim usmenim i pismenim direktivama, stalno je naglašavana potreba i značaj uspostavljanja obavještajne službe u partizanskim i dobrovoljačkim jedinicama, kao i u pozadini gdje se nalaze i operišu naše oružane

snage. Međutim, vojni i politički rukovodioci nijesu posvetili dovoljno pažnje ovome pitanju, a partijske organizacije, manje više, zapostavile su ovaj važan sektor borbe u borbi protiv neprijatelja. U tom pravcu učinjeni su veliki propusti, ikoji su nam se i ranije a naročito u posljednje vrijeme svetili... Nebudnost odgovornih vojnih i političkih radnika dovodi do nemilih i štetnih događaja, ne samo u mnogim dobrovoljačkim jedinicama nego i u partizanskim redovima. U naše redove često su se mogli uvući nepoželjni pa čak i neprijateljski elementi, koji su vješto iznutra razbijali naše boračke jedinice, potkopavali autoritet komandnog kadra i razbijali političko jedinstvo i jedinstvo komande."²⁹⁸

Operativni štab NOP odreda za Hercegovinu u svom izveštaju od 15. maja 1942. Vrhovnom štabu NOP i DV Jugoslavije išao je toliko daleko da je drugu neprijateljsku ofanzivu vezao za petu kolonu i pri tome je u svojoj oceni o tome, pored ostalog, rekao i ovo:

„Mi smatramo da ofanziva koju je preduzeo neprijatelj u južnoj Bosni i koja se prenosi na severnu Hercegovinu, prema angažovanim snagama neprijatelja, ne predstavlja neku kaznenu ekspediciju vanredne snage[...] Uspehi koje je ta ofanziva postigla, naročito u južnoj Bosni, nisu rezultat jačine tih italijanskih vojničkih snaga, nego su rezultat dobro pripremljene političke ofanzive preko pete kolone i naše političke slabosti na tim terenima."²⁹⁹

"Na području Like otkrivene su čitave grupe pritajenih petokolonaških elemenata koji su stajali u vezi s italijanskim okupatorom i njegovim pomagačima i u potaji pripremali oružane akcije protiv partizanskih odreda na području Lapca, Srba, Otočca i drugih mesta. Čak su pripremali i formiranje četničkog osvetničkog puka za borbu protiv Hrvata.

U koreničkom srezu je otkrivena jedna petokolonaška grupa koja je vrbovala partizane i slala ih Italijanima i četnicima u Vrhovine. Tom prilikom su se koristili veoma podlom propagandom ubijajući ih kako partizanima rukovode ustaše, i da partizani napadaju uglavnom italijanske jedinice kraj srpskih sela zbog čega dolazi do okupatorskih represalija. Pored toga, govorili su da „Draža Mihailović već kreće s ogromnom vojskom da uništi partizane u Lici" i da se mogu spasiti samo „na taj način da prebjegnu četnicima u Vrhovine".

U Srbu je septembra 1942. otkrivena grupa petokolonaša koja je imala zadatak da za vreme italijansko-četničke ofanzive širi paniku, razoružava i ubija partizane, otkriva partizanske zemunice i magazine, itd.

Đuro Kliska, bivši član KPJ, uspeo je pomoću petokolonaških elemenata da izvede puč u bataljonu „Božidar Adžija" i da sa 40 odbeglih i naoružanih partizana pristupi četnicima otočkog sreza, ali su ga organi obaveštajne službe NOP-a uhvatili u avgustu 1942. i sa još 6 istomišljenika likvidirali.

Slična situacija u pogledu petokolonaških elemenata bila je i na Kordunu i Baniji, gde su uglavnom sprečeni još u začetku uspešnim delovanjem obaveštajnih organa NOP-a.

U vezi s tim delovanjem petokolonaških elemenata na području Like, Banije i Korduna, obaveštajni organi su ustrojili spi-

sak svih petokolonaških, odnosno pročetničkih elemenata i budno kontrolisali njihovu delatnost i kretanje.

S druge strane, u ostalim područjima Hrvatske naročito se osećala petokolonaška delatnost pripadnika bivše Hrvatske seljačke stranke (HSS). Dok je veći deo njenih pripadnika s jednim delom rukovodstva vremenom prišao NOP-u i raskrstio s pogledima te stranke, koja je za vreme okupacije zauzela izdajnički i oportunistički stav u odnosu na borbu narodnih masa na čelu s KPJ, njen manji deo produžio je s neprijateljskom aktivnošću protiv NOP-a stupajući u otvorenu saradnju sa ustašama. Na pojedinim područjima počeli su ponovo da stvaraju i naoružavaju tzv. Seosku zaštitu za borbu protiv partizana. Taj neprijateljski deo HSS-a je, takođe, stupio u vezu i s agentima britanskog Intelidžens servisa. Tako su pojedine pristalice HSS-a, sledeći reakcionarnu politiku svog vođe dr Vlatka Mačeka, i posebno sekretara stranke u izbeglištvu dr Juraja Krnjevića, stvarale obaveštajne mreže u kojima su na nekim područjima imali čak i do 120 pouzdanika na vezi. Drugi su pak formirali ilegalne opštine, koje su trebale da funkcionišu po iskrcavanju saveznika, zbog čega su se bavili širokom propagandom protiv NOP-a, pokušavajući da unesu nemir u široke narodne mase i suzbiju njihovu opredeljenost za narodnooslobodilački pokret.

U nekim krajevima Hrvatske bilo je slučajeva da su petokolonaški elementi, proustaški nastrojeni, čak sa sekirama išli na partizane. Teritorijalna obaveštajna služba, kao i politička obaveštajna služba, vodila je protiv svih tih izdajničkih elemenata uspešnu borbu.³⁰⁰

Vrhovni štab NOV i POJ, kao što je pomenuto, krajem 1942. formirao je zbog toga Komisiju za borbu protiv špijuna i pete kolone. Komisija je usko koordinirala svoj rad sa Obaveštajnim odsekom Vrhovnog štaba. Zbog toga će i Vrhovni štab neprekidno izdavati konkretna kraća naređenja i uputstva za borbu protiv pete kolone.³⁰¹

Ta borba nije bila nimalo laka, jer su se petokolonaši služili svim sredstvima, a naročito kada su jedinice NOV i POJ trpale gubitke. Tako je, na primer, posle velikih gubitaka 4. proleterske (crnogorske) brigade u avgustu 1942. kod Kupresa, kroz jedan bataljon proturena parola koja je propagirala „vraćanje Crnoj Gori, jer se tamo sad popravila situacija“ i na tome se čak uspelo mobilisati izvestan broj boraca „za povratak, ili bolje reći, bježanje iz Brigade”.³⁰²

Težinu te borbe protiv pete kolone opisao je i Stab 1. operativne zone u svom izveštaju od 1. oktobra 1942. političkom komesaru Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske u kome je, pored ostalog, stajalo:

„Pozadina je preplavljena švercerima, agentima, špijunima i četničkim elementima. Mnogi odlaze u gradove u G-linu, Topusko, Slunj i okolna mjesta koja su još neoslobođena, održavaju veze s neprijateljem, dok mjere koje bi se trebale preduzeti prema takvim ne preduzimaju se.”³⁰³

Stab 3. operativne zone u svome Uputstvu za politički rad u hrvatskim selima od 20. oktobra 1942, pored ostalog, kaže:

„Mi neumorno vodimo borbu protivu pete kolone, ali vjerujemo da mnogi od Vas nisu imali prilike lično da se uvjere o njenom razornom radu. Ona djeluje ne samo politički, nego i vojnički. Vidite, nekoliko petokolonskih bandi potpuno nam je onemogućilo da izvedemo akcije na cestama. Zbog toga jedan od važnih zadataka biće i borba protiv pete kolone kako političkim, tako i vojničkim sredstvima.“³⁰⁴

Na operativnom području Glavnog štaba NOP odreda Makedonije peta kolona je uz pomoć bugarskog okupatora, takođe, razvila svoju delatnost. U saopštenju Glavnog štaba NOP odreda Makedonije iz oktobra 1942. o tome se u jednoj napomeni kaže:

„Pored vojske i policije, od raznih izroda, okupator je formirao tzv. 'kontračete', specijalne plaćeničke jedinice za borbu protiv partizana i terorisanje stanovništva. 'Kontračete', po svojim 'krvavim delima, čuvene su po čitavoj Makedoniji na čelu sa svojim zloglasnim vojvodama Srebrovim i Kalačevim.“³⁰⁵

Vojno-političko rukovodstvo NOP-a u Sloveniji oštricu borbe je uperilo protiv pete kolone. Tako je 2. marta 1942. Izvršni odbor Osvobodilne fronte objavio *Ukaz za pooštavanje borbe protiv pete kolone*. Ukazujući na stečena iskustva iz kojih se vidi da je neprijatelj preduzeo sve mere da bi uništio Osvobodilnu frontu, Izvršni odbor OF u tom ukazuju, pored ostalog, kaže:

„Izvršni odbor OF nalaže radi toga svim partizanskim četama, jedinicama Narodne zaštite, terenskim odborima OF, obaveštajnoj i bezbednosnoj službi OF, da pooštavaju borbu protiv pete kolone. Raskrinkajmo je u njenom radu, uništavajmo njene publikacije, pronalazimo izdajice, denuncijante i petokolonske.“³⁰⁶

Organi VOS-a i Narodne zaštite postigli su na operativnom području veoma dobre rezultate u borbi protiv pete kolone, a posebno protiv njihovih organizatora i idejnih vođa. Tako je Glavni štab slovenačkih partizanskih četa u svom izveštaju od 1. maja 1942. obavestio Vrhovni štab da je samo u Ljubljani likvidirano 65 petokolonska od čega je egzekutivni aparat VOS-a likvidirao 48, a Narodna zaštita 17 izdajnika, dok je u celoj Sloveniji likvidirano 250 vodećih petokolonska. Tom prilikom je ranjen i Leo Rupnik, general bivše jugoslovenske vojske, italijanski konfident i od juna 1942. okupatorski župan u Ljubljani, dok su likvidirani mnogi organizatori Bele garde i fašističkih sindikata.³⁰⁷

Među najznačajnije uspehe koji je VOS postigao u borbi protiv petokolonskih elemenata svakako je likvidiranje dr Lamberta Erliha, jednog od najistaknutijih slovenačkih petokolonska, inicijatora sudelovanja u policijskom aparatu izdajica slovenačkog naroda i organizatora denuncijantskih i terorističkih grupa u službi okupatora i duhovnog vođe tzv. denuncijantske i terorističke organizaci-

je „Stražarjev“. Zatim je VOS 25. avgusta likvidirao Majdiča Fortunata, jednog od organizatora masovne mreže denuncijanata i provokatora, upravnika Rokodelskog doma u Ljubljani i komandanta Slovenske legije u Ljubljani.³⁰⁸

Likvidacija dr Marka Natlačena, bivšeg bana Dravske banovine, advokata i vrhovnog vođe Bele garde u Sloveniji, izvršena je 13. oktobra 1942, čime je zadat veliki udarac petokolonaškim elementima u Sloveniji.

Upravljajući oštricu borbe protiv pete kolone, vrhovno vojno-političko rukovodstvo NOP-a u Sloveniji u stvari je vodilo borbu za jedinstvo slovenačkog naroda u borbi protiv okupatora i protiv svih pokušaja raspirivanja bratoubilačkog i građanskog rata na slovenačkom tlu. Likvidacijom vrhunskih petokolonaških vođa i organizatora kvislinških vojnih organizacija u Sloveniji, ujedno je bio i doprinos slovenačkog naroda zajedničkoj borbi protiv okupatora i njegovih pomagača. To je najbolje rečeno u kominikeu VOS-a o likvidaciji dr Marka Natlačena u kome se, pored ostalog, kaže:

„Sa svojom izdajničkom politikom dr Natlačen je neuzmerno škodio ne samo oslobodilačkoj borbi slovenačkog naroda, već takođe oslobodilačkoj borbi svih drugih, u junačkom boju protiv okupatora zaduženih naroda Jugoslavije.“³⁰⁹

Peta kolona je činila sve radi prodiranja u redove NOP-a, ne prezajući od opasnosti da to čini i u najelitnijim jedinicama NOV i POJ. Tako su početkom 1943. petokolonaški elementi uspjeli da stvore jednu vrstu organizacije koja je imala četničko-antipartijski karakter, i to u 2. brigadi 6. ličke divizije. Među njima su bili članovi KPJ i komandiri četa i politički komesari. Cilj te organizacije bio je da se u svim bataljonima pronađu ljudi koji bi izvlačili automatsko oružje iz jedinica za kasniju borbu protiv partizana. Za sebe su pridobijali ljude širenjem lažnih glasina o tome „kako su danas na svim rukovodećim položajima Hrvati koji spremaju ropstvo srpskom narodu“, dok su, na primer, nešto slično petokolonaški elementi činili u 13. udarnoj diviziji, ali obratno, jer su tamo, po ocenama petokolonaša hrvatski nacionalisti, na svim rukovodećim položajima Srbi.

Ta petokolonaška organizacija u 6. diviziji, pored toga, imala je „namjeru da priprema teren za dolazak engleske vojske“. Smatrali su da to mogu najbolje postići ako na razne načine uspeju da razore unutrašnje redove Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.³¹⁰

Na Kosovu i Metohiji petokolonaški elementi u redovima srpskog, crnogorskog i albanskog naroda takođe nisu mirovali. To su bile razne kvislinške organizacije, počev od Regentstva i Bali Komiteta pa do Komiteta za odbranu Kosova i Druge prizrenske lige.³¹¹

Naime, Druga prizrenska liga stvorena je od profašističkih i separatističkih elemenata pod pokroviteljstvom okupatora i jednog od rukovodećih ljudi u kvislinškoj tvorevini tzv. Velikoj Albaniji — Džafera Deve.³¹²

Za vreme neprijateljskih zimskih operacija 1943/1944. poznatih kao šesta neprijateljska ofanziva, petokolonaški elementi su ta-

kode bili veoma aktivni. Tako su za vreme nemačke operacije „Jese-v nja oluja“ (Herbstgewitter“), za zauzimanje Korčule, u 13. brigadi 26. divizije uspeali da pola brigade spreče da se evakuiše. U vezi s tim u izveštaju 26. udarne divizije od 6. januara 1944. Štabu 8. korpusa NOVJ piše i ovo:

„Tek u momentu evakuacije ovaj štab bio je obavješten o ustaško-četničkoj organizaciji u drugom bataljonu XIII brigade. Peta kolona u građanstvu i vojsci bila je jako razvijena.

XIII brigada pred borbu imala je 1057 po spisku. Poslije borbe ukupan evakuisanih 525. Poginulo, dezertiralo, hotimično ostalo, nije se moglo izvući ukupno 532.“³¹³

Na terenu Vojvodine se, takođe, vodila uporna borba protiv Pete kolone. Tako je u izveštaju Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine iz februara 1944. Predsedništvu AVNOJ-a rečeno i ovo:

„Borbu protiv izdajnika i petokolonaša vode ne samo organi narodne vlasti u saradnji sa pozadinskim vojnim vlastima i jedinicama, nego i sam narod spontano. U Sremu su čitav niz neprijatelja, među njima važni ustaški, četnički i gestapovski funkcioneri (Volf, Romeč, Kolar i drugi) pohapšeni. i. likvidirani zahvaljujući inicijativi aktivista iz pozadine i celog naroda. Opaža se da je nekoliko uspešno izvršenih presuda nad izdajnicima u Banatu i Bačkoj povećalo poverenje narodnih masa u snagu našeg pokreta i ako ih fašistička vlast nije spomenula.“³¹⁴

Borba protiv Pete kolone se bespoštedno vodila na svim područjima u zemlji uz angažovanje svih društveno-političkih faktora, vojnoteritorijalnih organa i jedinica NOV i POJ, dok je obaveštajna služba vodila borbu za otklanjanje glavnih organizatora i kolovođa i njihovih mreža i time olakšala celokupnost borbe protiv svih izdajničkih elemenata, a naročito pritajenih neprijatelja na oslobođenoj teritoriji i u jedinicama NOV i POJ. Tako je, na primer, početkom 1945. u 4. bataljonu 27. srpske brigade na Svetog Iliju, kod Vranja „trebalo da padne nekoliko desetina glava dok su se pronašli narodni neprijatelji“, kaže se u izveštaju Divizijskog komiteta 46. divizije od 7. februara 1945. Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju.³¹⁵

Zbog svega toga, pojedinačnog rovarjenja na odgovarajućim područjima, te oružanih akcija Pete kolone, da bi se vodila efikasnija borba protiv podmuklog neprijatelja na oslobođenoj teritoriji početkom 1942. počinje se sa formiranjem udarnih bataljona za borbu protiv Pete kolone, o čemu je već bilo reči. Tako, na primer, u obaveštenju Nikšićkog NOP odreda od 5. marta 1942, pored ostalog, piše:

„Pripremali smo ljudstvo za formiranje jednog udarnog bataljona, koji će imati zadatak opreznije čišćenje Pete kolone na teritoriji našeg Odreda i izvođenje smjelih i brzih akcija protiv okupatora na području ovih bataljona gdje to nijesu u stanju da učine naše redovne jedinice.“³¹⁶

Slični bataljoni su formirani i na sektorima Durmitorskog i Komskog NOP odreda. Međutim, za borbu protiv pete kolone nisu bile dovoljne sve te mere, a naročito na području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, pa se zbog toga pristupilo formiranju specijalnih jedinica za borbu protiv pete kolone.

Jedinice za borbu protiv pete kolone.

Dok su na područjima Bosne i Hercegovine formirani već pomenuti udarni i proleterski bataljoni za borbu protiv četnika, i pete kolone uopšte, Glavni štab NOV i PO Hrvatske pristupio je formiranju specijalizovanih jedinica, izričito namenjenih za borbu protiv pete kolone na oslobođenoj teritoriji, i to na prvom mestu protiv naoružanih grupa i drugih formacija pete kolone za borbu protiv pripadnika NOP-a, vršenje diverzija i atentata na predstavnike narodne vlasti, napade na kurire i manje partizanske grupe, itd.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je u svome naređenju od 27. maja 1943. ovako obrazložio stvaranje prvih oružanih formacija za borbu protiv pete kolone:

„Sirenje narodnooslobodilačke borbe i stvaranje većeg slobodnog teritorija primoralo je neprijatelja da u nedostatku uspjeha u otvorenim sukobima sa narodnooslobodilačkom vojskom obrati pažnju i na našu pozadinu želeći da se na razne načine oslabi njeno jedinstvo, da pokoleba izvjesne elemente i stvori neki oslonac za sebe te raznim manje više organizovanim grupicama učini je nesigurnom.

Radi toga već danas ukazala se potreba da se na nekim djelovima našeg oslobođenog teritorija formiraju specijalne jedinice za borbu protiv pete kolone. U sastav ovih jedinica treba da uđu odabrani borci, hrabri, potpuno poverljivi i politički pouzdani, te fizički izdržljivi. Ovakve jedinice osim zadataka borbe protiv pete kolone treba da imaju i izvjesne zadatke kontrolnog karaktera, tj. da na terenu u kome izvjesno vrijeme djeluju imaju pravo i kontrole kretanja, isprava i objava kako civilnih, tako i vojnih lica.”¹

Drugim rečima praksa je pokazala da vojnoteritorijalni organi, sa svojim partizanskim stražama i drugim oblicima društvene samozastite nisu bili u mogućnosti da se uspešno bore protiv pete kolone, već je za to bilo potrebno da se formiraju specijalne i mobilne jedinice koje bi dejstvovala na određenom operativnom području direktno vezane za odgovarajuće obaveštajne centre. Na taj način obaveštajni organi su dobili na raspolaganje specijalne jedinice koje sti, prema potrebi i svome nahodjenju, mogli da upotrebe u "borbi protiv narodnih neprijatelja i izdajnika, tj. pete kolone:

Kao metod rada jedinice PPK upotrebljavale su česte upade na teritoriju neprijatelja, kontrolu celokupnog ljudstva u dotičnom mestu, krstarile terenom, vršile hapšenja, prikupljale razne vesti i akte neprijateljske propagande itd.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske ovim aktom je izdao naređenje za stvaranje četa protiv pete kolone (Četa P.P.K.), pri čemu je posebno ukazano da se mora sprečiti svaka samovolja ovih organa

koja bi se eventualno mogla ispoljiti za vreme njihovog rada protiv naroda ili ma kojih drugih organa narodne vlasti i društveno-političkih organizacija.³¹⁷

U vezi s pomenutim naređenjem Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, Štab 1. slavonskog korpusa je 9. juna 1943. izdao svoje naređenje kojim je formirao 7 grupa sa po 9 boraca naoružanih puškama, bombama i 1 puškomitraljezom za borbu protiv pete kolone, s tim što je 5 grupa formirano u okviru 4. a 2 grupe u okviru 10. divizije.³¹⁸

Mesec dana kasnije, Glavni štab NOV i PO Hrvatske je izdao 27. juna 1943. *Uputstvo o svrsi, dužnostima i kompetenciji naređivanja Bataljonu PPK*, jedinici formiranoj po naređenju Glavnog štaba od 26. maja 1943, pod neposrednom podređenošću Obaveštajnom odsjeku Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. Tim uputstvom PPK nije bio vezan za određene sektore, već je prema potrebi mogao biti upotrebljen na bilo kom delu slobodne teritorije, a takođe je predviđeno da se Bataljon nikada ne koristi kao celina, već po delovima u raznim krajevima na operativnom području Glavnog štaba Hrvatske. Predviđena je takođe mogućnost da se Bataljon kao celina ili njegovi pojedini delovi, kada to situacija zahteva, mogu staviti privremeno pod komandu bilo kojeg pomoćnog ili rejonskog obaveštajnog centra. Bataljonu je stavljeno u zadatak da vrši potere za četničkim, ustaškim, belogardejskim i svim „ostalim naoružanim grupama neprijatelja narodnooslobodilačkog pokreta na oslobođenom teritoriju, bez obzira na mjesto i pokrajinu". Pored toga, stavljen je i čitav niz drugih zadataka u nadležnost Bataljona PPK u dogovoru s vojnopoziadinskim vlastima. Za pripadnike Bataljona PPK za koje bi se ustanovilo da su zloupotrebili svoja prava i dužnosti, primali mito ili samovlasno zadržavali tuđe predmete ma kakve vrste i vrednosti bila je predviđena kao jedina kazna — smrtna kazna.³¹⁹

Glavni štab NOV i PO Slovenije postupajući na sličan način svojim naređenjem od 18. septembra 1943. formirao je Bataljon VOS-a jačine dve čete od po 30 boraca, sa 3—4 puškomitraljeza na četv. Bataljon je formiran s ciljem da bi se operativne jedinice na oslobođenoj teritoriji oslobodile borbe protiv petokolonaških elemenata.³²⁰

Sve te jedinice koje su stvorene za borbu protiv pete kolone poslužiće zatim kao baza za formiranje krupnih jedinica Odeljenja zaštite naroda — brigada, divizija i Korpusa narodne odbrane Jugoslavije.

Tako su 1. slovenačka brigada Narodne odbrane formirana krajem marta 1944, 1. hrvatska brigada NO 16. juna, 1. bosansko-hercegovačka brigada NO 23. septembra, 1. beogradska NO 4. novembra, 1. makedonska brigada NO 6. decembra, 1. vojvođanska brigada NO 18. decembra, a 1. srpska brigada NO dan kasnije, 19. decembra 1944, dok je kao prva brigada NO na Kosovu i Metohiji formirana 26. januara 1945. U drugoj polovini 1944. i početkom 1945. formirano je ukupno 8 divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije u kojima se nalazilo 30 brigada. To su bile snažne i proverene jedinice u borbi protiv pete kolone i zaostalih neprija-

teljskih grupa i jačih formacija (ustaških i četničkih) na oslobođenoj teritoriji.³²¹

Korpus narodne odbrane Jugoslavije formiran je odlukom vrhovnog komandanta NOV i POJ i poverenika za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije maršala Josipa Broza Tita od 15. avgusta 1944. „radi obezbeđenja pozadine narodnooslobodilačke vojske i održavanja reda na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije”.³²²

Time je zaokružen jedan proces od izuzetnog značaja za jedinstvo narodnooslobodilačkog pokreta u borbi protiv subverzivnih elemenata na oslobođenoj teritoriji nazvanih jednim imenom — *petom kolonom*. U toj borbi narod i sve institucije narodnooslobodilačkog pokreta dali su svoj veliki doprinos, a posebno politička, odnosno kontraobaveštajna služba u jedinicama NOV i POJ i na oslobođenoj teritoriji.

3. BORBA OBAVEŠTAJNIH ORGANA PROTIV POJAVA DEZERTERSTVA U NOR-u

Od prvih dana narodnooslobodilačke borbe pa do kraja rata sa pojavom dezterterstva u jedinicama su se borili štabovi, komande, jedinice i partijske organizacije, kao i organi obaveštajne službe. Ta pojava je pratila sve vojske i sve revolucije, pa i narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju jugoslovenskih naroda, i narodnosti.

Prvih dana borbe protiv okupatora sva vojno-politička rukovodstva NOP-a uhvatila su se ukoštac sa tom pojavom bacajući težište svoga rada, pre svega, na preduzimanje političkih mera i podizanje svesti boraca, objašnjavanje značaja i ciljeva narodnooslobodilačke borbe, a tek onda na represivne mere, mada su ove druge katkada, zavisno od situacije, izbijale u prvi plan.

Dezterterstvo kao pojava u jedinicama NOV i POJ, iako u malom broju, bilo je svuda prisutno. Gotovo nijedna jedinica se ne može pohvaliti da je imala tu privilegiju da u njenim redovima nije bilo deztertera, čak ni 1. proleterska brigada nije bila pošteđena tih pojava i to u redovima boraca od prvih dana njenog formiranja. Prema tome, dezterterstvo kao pojava zahteva svestrana sociološka, politikološka, psihološka, istorijska, etnografska i druga istraživanja, što nije cilj ove monografije, već je njen zadatak da tu pojavu rasvetli u granicama obaveštajne službe i njene aktivnosti na sprečavanju tih pojava i otkrivanju njihovih nosilaca i glavnih organizatora.

U celini gledano, dezterterima su se smatrali svi oni pripadnici jedinica NOV i POJ koji su/svojevoljno i bez ikakvog odobrenja napustili svoje jedinice — trajno ili, za jedan duži ili kraći period. Prema motivima i pozadini, te pojave, dezterteri se mogu svrstati uglavnom u dve osnovne grupe. U prvoj grupi bi se nalazili oni pripadnici jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije koji su organizovano i iz neprijateljskih pobuda napustili redove NOV i POJ. Prema tome, njihovi motivi su očit. Ta vrsta deztertera je bila najo-

pasnija, jer su s dezertiranjem, što je u svakom slučaju bio jedan od vidova petokolonskog delovanja, poneli sobom i mnoge vojne tajne koje su potom saopštavali neprijatelju. U toj grupi su se, po pravilu, nalazili najviše pripadnici neprijateljskih formacija koji su se u redovima NOV i POJ našli posle zarobljavanja, ili korišćenjem raznih vidova amnestije i drugih oblika poziva za stupanje u redove NOV i POJ. Ta vrsta dezertera je obično napuštala jedinice grupno, noseći sobom i celokupno naoružanje. Oni su se često obračunavali i s komandnim sastavom, pa je, prema tome, u obaveštajnom smislu bila i najinteresantnija i najvažnija za obaveštajne organe NOP-a čiji je cilj prvenstveno da ih spreče u tim pokušajima, a potom da se privedu i na odgovarajuću vojnosudsku odgovornost.

Drugu grupu dezertera sačinjavali su pripadnici NOV i POJ koji su jedinice napuštali bez neprijateljskih motiva i pobuda, rukovodeći se određenim teškim situacijama i okolnostima u kojima su se nalazili ili u kojima je trebalo da se nađu. Ta grupa dezertera je bila najbrojnija, ali iako nisu delovali sa neprijateljskih osnova u tim svojim aktima, i oni su bili predmet obaveštajne aktivnosti, jer je osipanje jedinica uvek bilo opasno. Kao motivi za svojevolsjno napuštanje jedinica bili su, uglavnom, ovi:

- čežnja i čvrsta povezanost za svoj rodni kraj i za svoju rodbinu, što ih je neodoljivo podsticalo da nesvesno napuštaju svoje jedinice i da se vraćaju u svoj zavičaj. Mnogi od njih su sobom nosili oružje i ponovo stupali u, mesne partizanske vojne organizacije ili su se krili kod svojih kuća;

- strah od neprijateljskih ofanziva i odlaska u nepoznato;

- strah od gladi i nemaštine svih vrsta: slabe odeće, obuće, smeštaja itd.;

- želja da privremeno vide svoje najbliže;

- • nepravilni odnosi starijih prema mladima i, uopšte, poremećeni međuljudski odnosi u jedinici;

- strah od krivične odgovornosti za neko počinjeno delo koje je za sobom povlačilo odgovarajući stepen represivnih mera.

Bez obzira na motive dezertiranja, najčešće je u osnovi ležao, pre svega, slab partijsko-politički rad u jedinici. Zbog toga je stalno ukazivano na potrebu podizanja političke svesti kod celokupnog boračkog i starešinskog sastava. Apostrofiranje te pojave kao svojevrsnog izdajstva u momentu kada su se jugoslovenski narodi borili na život i smrt za svoju slobodu i nezavisnost i pravednije društvene odnose, bilo je i ostalo kao nužna potreba da se žigoše pojava, koja je to i bila — akt izdaje u određenom momentu.

Vojnosudski organi NOV i POJ takođe su imali veoma značajnu ulogu u sprečavanju pojava dezerterstva, jer su izricane kazne, koje su morale pre svega da imaju vaspitni karakter.

Iznošenjem nekih tipičnih primera, problem dezerterstva bi se najverovatnije najbolje sagledao, jer je ta pojava pratila, kao što je već rečeno, jedinice NOV i POJ od početka ustanka do kraja rata. Obaveštajni organi, a naročito politička obaveštajna služba čiju su kičmu činili poverenici po četama i naseljima, vodili su tu borbu

sa više ili manje uspeha zavisno od njihovih sposobnosti, moralno-političke čvrstine sredine u kojoj su delovali i drugih aspekata koji su se odražavali na monolitnost i čvrstinu redova NOP-a.

Prva godina narodnooslobodilačkog rata bila je najteža i prelomna. U njoj su udarani temelji celokupne vojno-političke organizacije narodnooslobodilačkog pokreta i zbog toga mere protiv dezerterstva su u najviše slučajeva bile drastične. Takve pojave, po pravilu, kažnjavane su smrću.

Tako je, na primer, u naređenju Štaba Drvarske NOP brigade od 15. septembra 1941, pored ostalog, stajalo:

„Napominjemo 'kao vrlo važno: ne smije se dozvoliti nikakvo paničenje niti dezertiranje sa položaja. U koliko bi se takvi slučajevi desili, Štab brigade daje ovlašćenje komandantu tog odreda da svakog takvog čovjeka na licu mjesta strijelja. U koliko ova naredba ne bude sprovedena u potpunosti, biće pozvan drug Pero Đilas, komandant tih odreda, na odgovornost pred vojni revolucionarni sud".³²³

Okružni komitet KPJ za Valjevo, u svom pismu od 22. novembra 1941. svim partijskim organizacijama, ukazivao je na političko vaspitanje partizana i obavezno objašnjavanje značaja izdaje četnika Draže Mihailovića kao na osnovni vid borbe protiv dezerterstva, pa je u vezi s tim, pored ostalog, rečeno:

„Desilo se da su neke čete slate u borbu protiv Dražinih izdajničkih tičandi j da im nije objašnjena izdaja Draže Mihailovića. Zbog toga u takvim četania u toku borbe veliki broj partizana pokolebao se i dezertirao.

Naprotiv, u Kolubarskom bataljonu, gdje je partizanima dovoljno objašnjena izdaja Draže Mihailovića, bilo je samo 2% dezertera, mada je taj bataljon imao vrlo teške gubitke sa Dražinim banditima".³²⁴

-IVEoša Pijade u svom pismu upućenom 6. marta 1942. komandantu Vrhovnog štaba NOP i DVJ Josipu Brozu Titu o situaciji u Crnoj Gori i pojavama dezerterstva, pored ostalog, kaže:

„Ovde ti se ljudi ne rešavaju tako lako na streljanje zbog dezerterstva. Tek danas ćemo streljati četvoricu Drobnjaka".³²⁵

U zapovesti Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije iz aprila 1942. za napad na ustaško uporište u Boraau izričito je naređeno da se svako dezertiranje kažnjava smrću na licu mesta.³²⁶

U jednom izveštaju Aleksandra Rankovića, organizacionog sekretara CK KPJ i člana Vrhovnog štaba upućenom 24. maja 1942. generalnom sekretaru KPJ Josipu Brozu Titu o uzrocima raspadanja Dragočavskog dobrovoljačkog bataljona i organizatorima puča u Zaklurskom bataljonu se kaže i ovo:

„Interesovao sam se za uzroke dezertiranja. Mislim da sam ih otkrio. Uoči njihovog dezertiranja Rade Hamović je hteo da ih prevede u neki *Udarani (Hercegovački) bataljon* koji bi ostao i operisao na teritoriji Hercegovine. Nastupilo je kolebanje kod ovog ljudstva, i po mom mišljenju, iz sasvim ra-

zumljivih razloga, oni su tražili da se vrate na svoju teritoriju. Posle ovoga otpočelo je prebacivanje na njihov račun: vi ste došli ovde samo da jedete hieb, i si. Ja mislim da se ovde sektaški postupilo."³²⁷

U izveštaju Durmitorskog NOP odreda od 29. maja 1942. Glavnom štabu NOP i DO za Crnu Goru i Boku o stanju u odreda piše i ovo:

„Pojava dezerterstva koja je u manjoj ili većoj mjeri zahvatila sve bataljone ovog Odreda posljedica je ranijeg slabog i nepravilnog rada u vojsci i pozadini. Sada je ta pojava potstaknuta vojno-političkom krizom koju preživljujemo u ovom srezu i u Cr. Gori uopšte[...] *Iz II bataljona je prekuće pobjeglo 20 ljudi i odnijeli puškomitraljez. Iz III bataljona, koji se do sada najbolje držao, od juče imamo -nekoliko slučajeva dezerterstva. Stanje u III nikšiekom, koji je sinoć stigao-, po izjavi pol. komesara ništa nije bolje. Skoro su svi Orašani i Sipačnjani dezertirali. Ovaj bataljon se sveo na 127 ljudi.*"³²⁸

Sve te pojave dezerterstva u crnogorskim jedinicama javljaju se u vreme kada se Udarne grupa proletherskih brigada Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije spremala na svoj istorijski pohod prema Bosanskoj krajini. U vezi s tim pojavama dezertiranja, zamenik političkog komesara 5. proletherske (crnogorske) brigade u svome pismu od 5. jula 1942. Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru o stanju u brigadi, pored ostalog, piše:

„U našim crnogorskim brigadama bilo je slučajeva dezertiranja, a neke smo poslali kao pomoć tamo u radu, dok smo priličan broj poslali kao iznemogle i oboljele[...] Sa dezerterima treba pravilno postupiti, jer među njima ima ipak dobrih ljudi ikoji su dezertirali zbog iznemoglosti, straha od gladi, prelaska na drugi teren, pomanjkanja perspektive, izvjesne malodušnosti, itd. Njih ne treba od sebe odbiti već ih privlačiti uz pravilnu i pozitivnu kritiku. Shvatite da je među njima bilo straha za svojom porodicom[...] Vodite računa da im se omogući ilegalan život, a naročito ranjenim i bolesnim, koji ne smiju pasti u ruke neprijatelju."³²⁹

U izveštaju političkog komesara 1. krajiške udarne brigade od 15. juna 1942. o stanju u 2. bataljonu napisano je da su dve čete dezertirale sa položaja čim su primetile da sanskom cestom nadiru tenkovi, tako da su od „Bihaćke čete ostali samo: komandir, polkomesar, vodnici i jedan desetar" i to je politički komesar brigade nazvao kao „nešto nepojmljivo".³³⁰

Zbog slabog političkog i partijskog rada i nepostojanja obaveštajaca u četama i bataljonima 3. proletherske (sandžačke) brigade u julu mesecu na prostoru Šujica — Duvno dezertirala je cela 3. četa 3. bataljona i 6 boraca iz 4. bataljona kao rezultat delovanja petokolonskih elemenata. Za taj slučaj u Uputstvu Vrhovnog štaba NOP i DVJ za moralno-političko učvršćenje jedinica od 4. avgusta 1942. rečeno je da je „ovim III brigada pretrpjela veliki udarac" i da je „gnusni neprijatelj, dobro zamaskiran u našim redovima, uspio da u najodsudnijem momentu zada udarac i nanese štetu jednoj od najboljih i najudarijih brigada".³³¹

Nešto slično se desilo i u Beogradskom bataljonu 1. proleter-ske brigade skoro u isto vreme. Dva stara borca iz 3. čete organizovali su grupu „koja je sistematski radila na dezorganizaciji bataljona". Oni su „sistematski nagovarali da dezertiraju, a to su opravdavalili sledećim razlozima: dalja borba je uzaludna, Rusija sigurno gubi rat, jer Nemci stalno napreduju", da će Englezi po otvaranju drugog fronta na Balkanu doći u Jugoslaviju i da će partizani biti uništeni. Ta organizovana grupa od 13 boraca trebalo je da dezertira 22. jula 1942. i da se, preko Srema, probije za Srbiju. Za vode su bile sprem-ljene čak i legitimacije s potpisom poznatog četničkog komandanta Jezdimira Dangića, ali su istog dana kada su spremali bekstvo uhapšeni. Glavni organizator je prilikom sprovođenja uspeo da pobjegne, dok je drugi priznao delo i koristeći nebudnost skočio sa drugog sprata zgrade u kojoj je vršeno isleđenje i „ostao na mjestu mrtav".³³²

Zbog učestalih pojava dezerterstva Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije je u svome naređenju od 10. septembra 1942. Operativ-nom štabu NOP i DO za Bosansku krajinu naredio da se sa mladićima koji se upućuju za popunu proleterskih brigada izvrši politička priprema. „Treba im reći da se brigade neće stalno nalaziti u Bosan-skoj krajini. To treba predložiti borcima. Nezgodno bi bilo da usled slabe političke i bezbednosne pripreme dođe do dezerterstva koje bi imalo negativne posledice po moralno-političko stanje brigade", rečeno je, pored ostalog, u naređenju.³³³

U jedinicama Štaba 3. operativne zone GŠ NOV i PO Hrvatske u septembru 1942. dolazilo je do pojava dezerterstva zbog „nepravil-nog postupanja starješina prema tim licima".³³⁴

Do pojave dezerterstva dolazilo je i u jedinicama 2. operativne zone, a posebno u Kalničkom NOP odreda. Tako je streljano 5 de-zertera, ali je Štab 2. operativne zone u svome izveštaju od 16. janu-ara, 1943. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske našao za shodno da 'Iznese svoje mišljenje „da to nije put koji će riješiti pitanje dezer-terstva, jer će to loše djelovati na sela iz kojih dotični drugovi do-laze u partizane i tako će se onemogućiti daljna mobilizacija seljaš-tva u našu vojsku".³³⁵

Štab 3. krajiške brigade, u svom izveštaju od 25. februara 1942, izvestio je da je „do sada ljudstvo koje smo mobilisali sve pobjeglo" iskoristivši momenat kada je počela borba. Slične pojave s novomo-bilisanim bile su i u 9. udarnoj diviziji, s tim što su novomobilisani hvatali kurire i predavali ih italijanskom okupatoru, što je bio re-zultat petokolonaške delatnosti.³³⁶

U 8. udarnoj diviziji pojave dezerterstva su obrazlagane nedo-voljnom političkom svešću i nedisciplinom novih boraca, lošom is-hranom i neizvesnošću o porodicama posle neprijateljske ofanzive.³³⁷

Interesantan je slučaj dezertiranja iz 4. krajiškog NOP odreda, iz kojeg je 28. februara 1942. dezertiralo oko 80 boraca među kojima jedan komandir čete i tri komandira voda. Jedan od uhvaćenih vod-nika iz 3. čete rekao je komandantu odreda doslovno ovo: „Ubi ti mene druže komandante, ali je više ne mogu u zobenicu." Po mišlje-nju Štaba odreda, dezerterstvo se pojavilo zbog slabe političke svesti boraca, zbog slabe ishrane na prostoru Teslić — Kotor-Varoš gde

se jeo zoben hieb i zbog momentalno teške situacije u Vijačanima usled nadiranja neprijatelja i teške situacije članova porodica na tom prostoru.³³⁸

Do dezerterstva je došlo posle četvrte neprijateljske ofanzive i u redovima 7. udarne divizije, pa je tako početkom aprila 1943. dezertiralo 13 partizana među kojima i dva člana KPJ.³³⁹

Tipičnu pojavu čežnje za zavičajem imamo i u 3. slovenačkoj NO brigadi „Ivan Cankar“, gde je dezertstvo uzelo prilično maha. Sekretar partijskog biroa brigade u svome izveštaju od 13. maja 1943. Centralnom komitetu KP Slovenije ovako je opisao taj problem:

„Ozbiljan problem je dezertiranje. Doduše pravog dezertiranja, bežanja beloj gardi ili Italijanima, u našoj brigadi nema, ali se počelo pojavljivati samovoljno napuštanje jedinica, odlaženje drugova u terenske jedinice i u divlje partizanstvo oko svojih kuća.

Po mom mišljenju uzroci su: lokalni patriotizam, nedovoljna politička zrelost i svest, fizička slabost, nedovoljna kontrola od strane funkcionera, proleće i čežnja za zavičajem, slaba odeća i obuća, ukidanje odsustva.

Sada se dogodio slučaj samovoljnog odsustva među Belokranjcima, koji su, inače dobri borci, odani našoj OF, otišli u svoje krajeve. Naknadno smo saznali 'da će se vratiti s puškomitraljezom, da će oni sami oterati seničke belogardiste, da će organizovati belokranjsku brigadu, da ih interesuje da li su došli roditelji iz internacije, zašto Cankarova brigada, u kojoj je bilo najviše Belokranjaca, ne ode nekoliko dana u Belu Krajinu, da su svi izginuli oko- lo, a da bi se bolje borili na domaćem tlu, itd.

Isti slučajevi s Belokranjcima dogodili su se i u drugim brigadama.“³⁴⁰

Usled rovarenja petokolonaških elemenata dolazilo je do pojava dezertiranja i u 1. dalmatinskoj brigadi, kao i u 1. operativnoj zoni Glavnog štaba NOV i PO Makedonije, gde je zbog toga izvršeno nekoliko smrtnih kazni. Poenta je stavljena na politički rad.³⁴¹

Čežnja za zavičajem javljala se i kod krajiških jedinica, usled čega je dolazilo do pojava dezerterstva u 7. krajiškoj brigadi. „Zelja da idu u Krajinu uslovljena je prilikama pod kojima je živjela ova brigada od svog prelaza iz Krajine.“ Karakteristično je da su svi „dezerteri“ ponovo stupili u krajiške jedinice na koje su prve naišli po napuštanju 7. krajiške brigade, koja se u julu 1943. nalazila u istočnoj Bosni. Takav je bio slučaj i s borcima 9. krajiške brigade kada su čuli da ulaze u sastav 11. krajiške brigade 5. udarne divizije.³⁴²

U 17. udarnoj diviziji u jesen 1943. osuđena su tri borca na smrt zbog pokušaja i organizovanja dezerterstva koje je otkrila obaveštajna služba. Međutim, Štab 17. udarne divizije u svome izveštaju od 5. novembra 1943. Centralnom komitetu KPJ našao je za potrebno da kaže da se „ovim presudama pristupilo tek u krajnjoj nuždi, znajući da se samo pomoću njih dezerterstvo ne može suzbiti“ zbog čega je održano i više konferencija na kojima je ukazano na štetnost tih pojava.³⁴³

Štab 6. korpusa u svome izveštaju od 12. decembra 1943. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske o vojno-političkoj situaciji u vezi s pojavom dezerterstva izneo je i ovo:

„Sto se tiče dezertera njih smo podelili u tri kategorije: u one koji po naročitom planu napuštaju jedinice, s ciljem njihovog razbijanja i vršenja demoralizatorske propagande. Takve ćemo streljati. Druga vrsta dezertera su oni koji više puta napuštali svoju jedinicu usled niske političke svesti. Među takovima ima koji će biti osuđeni na prisilan rad, dok će manji dio biti poslan u jedinice nazad. I treća vrsta dezertera, to su bolji drugovi, koji su prosto napustili svoje jedinice bez znanja starešina, da bi videli svoju kuću. Takve ćemo uz strogi ukor vratiti u svoje jedinice.“³⁴⁴

U Romanijskom NOP odredu krajem 1943. dezertiralo je oko 50% boraca, mahom novomobilisanih koji su se uplašili neprijateljske ofanzive i ostali kod svojih kuća da bi sačuvali svoje živote. „Međutim, dosta ovih dezertera uhvaćeno je od strane Njemaca i strijeljano.“³⁴⁵

Dezserter Ignjat Črtulić, konjovodac u 3. slovenačkoj brigadi „Ivan Cankar“, doveo je jedan belogardejski bataljon za vreme dok su borci bili na mitingu u jednom selu, i pošto je dobro poznao raspored stražarskih mesta na položaju kod Javornice, belogardejci su neopaženo izvršili napad i tom prilikom ubili 114 boraca iz 4. bataljona brigade. Uhvaćen je tek posle rata i od Okružnog suda u Novom Mestu osuđen 14. maja 1947. na smrt.³⁴⁶

Političko odeljenje Štaba 27. udarne divizije u svome izveštaju od 12. maja 1944. Centralnom komitetu KPJ je u vezi dezerterstva napisalo i ovo:

„Glavni problem za Partiju bio je dezerterstvo. Zbog dezerterstva bili smo prinuđeni da rasformiramo III bataljon, koji se bio sveo na minimum, te kao borbena jedinica nije mogao opstati. Pored boraca dezertirali su članovi Partije (7).“³⁴⁷

U Bazi Bari, u Italiji, dolazilo je takođe do učestalih pojava dezerterstva i to uglavnom zbog specifičnosti života na tuđoj teritoriji i nedovoljnog političkog rada, kao i uticaja reakcionarnih elemenata koji su i tada uživali podršku savezničkih vlasti u Italiji. Političko odeljenje Mornarice NOVJ u svom izveštaju od 30. jula 1944. Centralnom komitetu KPJ je, pored ostalog, konstatovalo da „Partijsko rukovodstvo i Štab baze nisu otkrili uzroke dezertiranja pojedina i grupa i nisu preduzimali efikasne mere.“³⁴⁸

Ta pojava postajala za neke divizije pravi problem. Obaveštajna služba po tim pitanjima ipak nije mogla mnogo da učini.³⁴⁹

Od 39 divizija i oko 350 000 boraca, koliko ih je bilo sredinom 1944, već krajem 1944. se u redovima NOV i POJ nalazilo 57 divizija sa oko 650 000 boraca. Brojno stanje divizija se skoro učestvostručilo na nekim područjima, pa je i to činilo odgovarajuće teškoće, tako da je osnovni zadatak obaveštajnih organa u pogledu dezerterstva u to vreme bio usmeren prema organizatorima tih pojava iz neprijateljskih pobuda, dok je političko-partijski rad bio osnovni način rada u borbi protiv tih nemilih pojava.³⁵⁰

Među novomobilisanim borcima bilo je četnika, domobrana, belogardejaca, nedićevaca i mnogih drugih koji su do tada služili u raznim kvislinškim formacijama. Naročito veliki priliv boraca i ras-

pad kvislinških formacija usledili su krajem leta 1944, posle poziva vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita upućenog pripadnicima neprijateljskih formacija 30. avgusta 1944. za dobrovoljno prelaženje iz neprijateljskih redova u jedinice NOV i POJ, kao i Ukaza o amnestiji Predsedništva AVNOJ-a od 21. novembra 1944. Mnogi od tih boraca su masovno dezertirali iz jedinica, kao što je bio slučaj s 9. crnogorskom brigadom u kojoj je za 6 meseci dezertiralo 265 lica, od kojih je većina bila u četnicima. Od tog broja se ponovo vratio u brigadu 61 borca a motivi su uglavnom bili „strah od nove Sućeske i odlazak u Bosnu”.³⁵¹

Krajem 1944. jedinice 1. 2. i 3. armije primile su novu tehniku na osnovu sporazuma koji je maršal Tito postigao sa vladom SSSR-a za vreme boravka u Moskvi od 19. do 28. septembra 1944. Za prijem te tehnike formirani su centri u Negotinu, Petrovgradu (sada: Zrenjanin) i nekim drugim mestima. Organi Ozne nisu imali vremena, kao ni štabovi, da sprovedu kontrolu nad ljudima u novoformiranim jedinicama, a naročito u nižem starešinskom kadru koji je mobilisan od podoficira i oficira bivše jugoslovenske vojske, od kojih je deo služio i u Nedićevim kvislinškim formacijama. Među njima se nalazio i manji broj neprijateljski nastrojenih elemenata, pa se tako desilo da je ceo Protivtenkovski divizion 17. udarne divizije po prelasku u severoistočnu Bosnu predat u ruke nemačkih jedinica od dela neprijateljski nastrojenog starešinskog kadra koji se kao peta kolona uvukao u redove NOV i POJ.³⁵²

Samoborski NOP odred je imao više dezertera nego što je imao boraca na licu, dok je u Žumberačkoj brigadi 34. udarne divizije 4. korpusa NOVJ dezertiralo toliko boraca da je Štab 34. divizije bio primoran da vrati tu brigadu u Zumberak radi prikupljanja dezertera, među kojima je bilo i rukovodilaca, pošto, prema oceni političkog komesara 34. divizije od 1. januara 1945. o stanju u diviziji, „Na.sektoru Zumberka neprijatelj uvijek ima u rukama političku inicijativu” i zbog toga što „Isto tako uspevaju Mačekove parole u Žumberačkoj brigadi i Samoborskom odred”.³⁵³

Zbog masovnih pojava dezerterstva u jedinicama 6. korpusa NOVJ, Štab korpusa je zahtevao od potčinjenih štabova da „Sve dezertere koji budu povraćeni u jedinice bezuvjetno poslati prije u opunomoćništvo OZN-e dotične jedinice kako bi mogli ustanoviti tko je imenovanog gurnuo na dezerterstvo, odnosno koji motivi, te šta ga je dovelo nazad u jedinicu”.³⁵⁴

Međutim, u toku isleđivanja bilo je i nepravilnih postupaka organa Ozne koji su zloupotrebili svoja prava, što se negativno odražavalo na stanje u jedinicama, bez obzira na to što se radilo o neprijateljima narodnooslobodilačke borbe. Tako u izveštaju sekretara Divizijskog komiteta KPJ 34. udarne divizije od 26. marta 1945, pored ostalog, piše:

„Nego ima jedna nezgodna pojava kod Karlovačke [brigade]. Prilikom popune sa domobranima borci su prepoznali trojicu koji su još u pozadini rovarili i bili doušnici ustašama u njihovim krajevima. Ta trojica su bila data njihovoj OZN-i i obaveštajnom oficiru na istragu, a ovi su ih nakon saslušanja bez ikakvog suda postreljali i pohacali u Kupu.

Drugi slučaj prilikom napada na Draganić, isto tako su trojicu strijeljali kod Ribnjaka, blizu Pisarovine i tamo ih ostavili. Kada se postavilo pitanje zašto su streljali te ljude, kazali su da su isti pokušali bjegstvo i da su ih na trku ubili."³⁵⁵

Taj primer zaslužuje pažnju utoliko što je Vrhovni komandant više puta insistirao na poštovanju zakonitosti i izvođenju na sud ratnih zločinaca i drugih krivaca, jer su u to vreme zakoni bili oštri i verovatno bi pomenuti dobili najstrože kazne. Međutim, takav način rešavanja problema bio je ustvari samovolja, koja se mogla i verovatno se štetno odražavala na jedinicu kao celinu.

Ministarstvo narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije (Generalštab), uviđajući probleme dezerterstva, a naročito što se rat bližio kraju, izdalo je 19. marta 1945. naredbu u kojoj je, pored ostalog, o tom problemu stajalo:

„Mnoge naše jedinice, štabovi, komande i ustanove nepravilnim postupcima potpomažu dezerterstvo, bilo time što primaju dezertere iz drugih jedinica ili što se neopravdano blago i neodgovorno odnose prema pojavi dezerterstva, u svojim jedinicama. Time se stvara mogućnost izvlačenja iz operativnih jedinica, odnosno iz borbenih redova licima obično slabih političkih i moralnih kvaliteta. Na taj način se osetno slabi vojnička disciplina i iznutra razriva kompaktnost jedinice, a prestup dezerterstvo ostaje bez potrebne stroge sankcije."

Zbog toga je usledilo dalje naređenje da se svi dezerteri moraju stražarski sprovesti u jedinice iz kojih su dezertirali, da se preduzmu mere a oni koji su dva ili više puta dezertirali, da se predaju vojnim sudovima radi krivičnog postupka. Pored toga, predviđeno je da štabovi armija^rmirajil kažnjeničke bataljone, koje „na frontu treba upotrebljavati za najteže zadatke, a van borbe za najteže radove".³⁵⁶ /

Međutim, vidljivo je da pojave dezerterstva, ma koliko bile negativne, nisu bitnije uticale na borbeni moral jedinica NOV i POJ. Dezerteri su se' samo u retkim slučajevima okretali ka neprijatelju, dok se ogromna većina opet na neki način uključivala u borbu što je bila jedna od specifičnih pojava u narodnooslobodilačkom ratu.

U svakom slučaju, stoji da je u borbi protiv dezerterstva moralno-političko stanje jedinice kao celine bilo presudno i da je političko-partijski rad bio u prvom planu borbe za sprečavanje tih pojava, dok su obaveštajni organi morali na prvom mestu da otkriju organizatore i prvenstveno da obraćaju pažnju na tu pojavu s neprijateljskim pobudama i tendencijama, u čemu su imali uspeha.³⁵⁷

4. BORBA PROTIV NEPRIJATELJSKE PROPAGANDE I DRUGIH OBLIKA OBAVEŠTAJNE I SUBVERZIVNE DELATNOSTI U NOR-u

Neprijateljska propaganda je bilo jedno od moćnijih sredstava u rukama okupatora u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta još od prvih dana narodnooslobodilačke brbe. Ta neprijateljska aktivnost koju je dr Jozef Gebels, šef nemačke propagande, doveo do

neviđenih razmera imala je izvesne uspehe naročito u početnom periodu rata kada su fašističke sile Trojnog pakta beležile uspehe na svim frontovima: evropskom, dalekoistočnom i pacifičkom.

Nacistička Nemačka je na evropskom ratištu postigla veće pobeđe tokom 1941. i 1942, kada su njene jedinice na istočnom frontu doprle do Kavkaza, Staljingrada, Moskve i Lenjingrada i kada su snažnom propagandom pokušavali na sve moguće načine da izvrše pacifikaciju Jugoslavije i odvoje široke narodne mase od narodno-oslobodilačkog pokreta s Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu.

Uopšte uzevši, neprijateljska propaganda na jugoslovenskom tlu pre svega je dirigovana od nemačkog i italijanskog okupatora (do kapitulacije Italije 9. septembra 1943) i od reakcionarnih krugova sa Zapada preko svog eksponenta Draže Mihailovića i njegovih četnika, dok su se sve ostale kvislinške formacije u svojoj propagandnoj delatnosti oslanjale, pre svega, na smernice i direktive dobijene od okupatora.

Nemačka propagandna mašina je bila u tome smislu najjača. Ona je imala na raspolaganju specijalne propagandne odrede s najboljim kadrovima koji su upućeni u Jugoslaviju u skladu sa direktivama general-feldmaršala Vilhelma Kajtela, načelnika nemačke Vrhovne komande oružanih snaga (Vermahta) izdatim pred aprilski rat pod nazivom „Direktiva za tretiranje pitanja propagande protiv Jugoslavije“, Nemački propagandni punktovi u okupiranoj Jugoslaviji nalazili su se u Beogradu i Zagrebu, dok su za anketirana područja u Trećem Rajhu važili osnovni principi nacističke propagande koji su se sprovodili u Rajhu.

U Beogradu se nalazio centralni propagandni organ pod nazivom „Propagandni odeljak S“, kasnije preimenovan u Propagandno odeljenje Jugoistoka, dok je u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj taj propagandni aparat bio organizovan u okviru Propagandne sekcije Hrvatske.

Te propagandne institucije imale su radne grupe za plan, za aktivnu propagandu, za štampu, za rasturanje fotografija i letaka, za film, za pozorište i predstave, istorijsku grupu itd. Tim grupama su za izvršavanje zadataka stajale na raspolaganju specijalno obučene propagandne čete opremljene u to vreme najsavršenijom tehnikom za sprovođenje propagande, dok su pri štabovima, divizijama i u većim gradovima postojale tzv. propagandne stanice.

Nezavisno od tih čisto operativno-vojnih organa, kroz Jugoslaviju su povremeno prolazile i ekipe nemačke propagandne organizacije „Snaga kroz radost“ (Kraft durch Freude), čiji je cilj bio da veličaju život u Rajhu i privlačenje radnika za odlazak na rad u Nemačku.

Kvislinzi takođe nisu zaostajali, pa su u skladu sa smernicama okupatora stvarali svoj propagandni aparat sa osnovnim zadatkom bobre protiv NOP-a.

U svojoj propagandnoj delatnosti, kroz sva sredstva informisanja koja su mu stajala na raspolaganju — radio, štampa, film, pozorište i dr. nemački okupator i njegovi pomagači prvenstveno su išli na razbijanje narodnooslobodilačkog pokreta s pokušajem da raz-

biju bratstvo i jedinstvo jugoslovenskih naroda i narodnosti. Otuda i parole: „Hrvati! Zašto se vi borite, Da vas Srbi okupiraju!“, „Crnogorci! Vratite se svojoj kući!“, itd.

U stvari, okupator je vodio jedan pravi propagandni rat protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i pri tom nije birao sredstva. Naročito je bila opasna njegova tzv. crna propaganda, čiji je sadržaj bio takav kao da je poticao od odgovarajućih struktura narodnooslobodilačkog pokreta. Cilj joj je bio da se široke narodne mase na perfidan način dovedu u zabludu i da se poseje nepoverenje prema NOP-u, kao i u njegovim sopstvenim redovima. Tako je jednog dana na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji osvanulo „Otvoreno pismo drugu Titu“ u kome je, pored ostalog, stajalo:

„Svi mi shvaćamo napore i nastojanja Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije u borbi protiv okupatora i njegovih slugu. Svi smo mi za pobjedu slobode i demokratskih načela ... Svi smo mi napokon za to da nakon sloma fašizma i kapitalizma zavlada u Evropi komunističko uređenje.

Ali ipak ima u partizanskoj borbi nešto što nas ne zadovoljava ... Mi shvaćamo, šta više tražimo da se napadaju transporti trupa i materijala okupatora kao i da se uništavaju njihove čete na našem području, ali se ne možemo solidarizirati s uništavanjem onoga što je nam[^]njeno isključivo nama i što služi za pokriće našeg egzistentnog minimuma.“ \

Kraj pisma se završava „radničkom porukom“:\

„Upozoravamo druga Tita na vječnu izreku Lenjilta—koji je rekao: 'U XX stoljeću niti jedan pokret ne može uspijeti mimo i bez radnika. Radnik je rob svih pokreta, bez njega ništa — s njime sve!' Svakolika dosadanja Narodnooslobodilačka borba pravi je atentat na gornju tvrdnju Lenjina. Ima li drug Tito pravo možda ispravljati vječitog Lenjina.“

Ili, drugi pokušaj dezorijentacije narodnih masa u letku „Upute za borbu protiv okupatora“ gde se, pored ostalog, veli:

„Svim borcima NOV i POJ.

1) Ko smatra da se naša zemlja nalazi ugrožena od njemačkog okupatora, tome mora prvi cilj biti taj da se njemački okupator protera iz zemlje i naš narod oslobodi od tuđinske vojske i tuđinskog ugnjetavanja...

Da bi okupatora što pre nestalo preporučuje se da se ne ruše pruge i drugi objekti te tako okupator neće dovlačiti nove snage na jugoslovensko ratište, nego ih odatle prebacivati protiv Rusa i Engleza koji treba i te kako da su zahvalni što je NOV i do sada vezivala takvu silu. Tako će biti lakše isterati smanjene okupatorske snage. To je nova Taktika NOV i POJ.“ i sledi potpis „Vrhovni štab NOV i POJ, zamj. nač. štaba pukovnik Veljko.“

Očigledno je da je Uput imao za cilj da demobilise diverzantske grupe širom zemlje, rukovodstvo i stanovništvo i na taj način olakša posao okupatoru i njegovim pomagačima.

Stab 2. oklopne armije tvrdio je da je povodom kapitulacije Italije uspeo pomoću propagande da održi pojedine oblasti pasiviziranjem masa, što je i bio cilj. Dalmatincima su se obraćali: „Hrvati Dalmacije!... Došao je čas... oslobodili smo od Italije porobljene

krajeve!", ili Albancima: „Siptari! Izdajničke Italije nema više u Albaniji. Nemačka vam pruža ruku!"

Italijanska fašistička propagandna mašina se služila na isti način. Obraćajući se srpskom narodu na području tzv. Nezavisne Hrvatske, u jednom od letaka se kaže: „Talijanska vojska branila je, pomagala je i dala je skloništa nesrećnom srpskom narodu koji je već bio osuđen na uništenje."

Naročito je neprijateljska propaganda uzimala maha za vreme raznih ofanziva i većih operacija, pozivajući pripadnike NOV i POJ na dezerterstvo uz pomoć propusnica s kojima se garantovao život svakom prebeglom partizanu. Pored toga, nisu izostajali i razni pozivi dezertera iz redova NOV i POJ koji su se priključili neprijatelju. Tako, na primer, u jednom letku pod naslovom „*Našim bivšim drugovima partizanima!*", pored ostalog, piše i ovo:

„Prebjegli smo iz raznih partizanskih jedinica i dnevno iz njih bježimo, spasavajući svoje glave i domove, kojima se vraćamo. Svagdje smo dobro primljeni i s nama se postupa kao s ljudima(...)

U mjestu gdje se predamo, ostajemo najviše nekoliko dana, a odatle -odlazimo u zajednički centar, odakle se oprani, uređeni i siti s pjesmom i suzama radosnicama upućujemo svojim domovima i sretnom životu...

Mi vam kažemo, da je Vaša borba samo razbojnički pohod da napljačkate hrane i udovoljite bolesnim strastima Vaših vođa!(...)

Ne gubite uzaludno glave, ne budite više oruđe židovskih bandi, ne uništavajte vlastite živote i domove! Pozivamo Vas dok je još na vrijeme i u ime Vaših najbližih ... prionete opustjelim njivama za bolju budućnost sviju nas." I zatim slede potpisi 51 dezertera".³⁵⁸

Divizijski komitet KPJ 19. udarne divizije u svome izveštaju od 17. aprila 1944. Centralnom komitetu KPJ pored ostalog je napisao i ovo:

„Neprijateljska propaganda se usmjerila [na to] da nam ometa mobilizaciju i da mobilišu za sebe. Neprijatelj je oko komunikacije uspio da mobilise u ustaše i četnike s parolom kod Srba 'ko ide u četnike zaštitit će se od ustaša', a kod Hrvata 'zaštitiće se od četnika'. Ovo je imalo uspjeha jer je neprijatelj iskoristio i našu vojničku slabost, tj. kada se poslije ofanzive divizija povukla u Liku[...]. U NOO često sjede ljudi koji su neprijateljski raspoloženi prema našoj borbi ili su popustljivi pred neprijateljem, istupaju u zaštitu bandita kad se protiv njih preduzimaju mjere u strahu da oni ne bi poslije stradali[...]. Komande mjesta ne osjećaju se uopšte kao vojna vlast, niti pak vrše kontrolu prolaznika, uslijed čega može ići kud ikò hoće, što olakšava [neprijatelju] špijunažu." ³⁵⁹

Samo iz ovih nekoliko primera vide se odgovarajući zadaci obaveštajnih organa u jedinicama NOV i POJ i na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji da otkriju nosioce neprijateljske propagande, njihove centre i sve subverzivne elemente koji su se bavili rasturanjem neprijateljskog propagandnog materijala ili širenjem neprijateljske propagande u redovima NOP-a.³⁶⁰

Pored čisto bezbednosne aktivnosti, veliku ulogu u suzbijanju neprijateljske propagande imali su i propagando-agitacioni odseci u

jedinicama i ustanovama NOP-a. Izdavanjem velikog broja listova i brošura, zatim preko lokalnih radio-stanica i Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“ širena je istina o narodnooslobodilačkoj borbi jugoslovenskih naroda.

Veliku ulogu u borbi protiv neprijateljske propagande odigrali su i obaveštajni (informativni) bilteni koji su izdavali pojedini glavni štabovi i štabovi korpusa i divizija. Od posebnog značaja je bio Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ za jedan duži period dok se bavio i pitanjima agitaciono-propagandne delatnosti.

Informativni bilteni su sastavljani na osnovu analize zaplenjenih neprijateljskih dokumenata i izjava zarobljenika i špijuna, i u njima su se mogli naći primerj iz metoda i rada neprijateljske propagande.

Pored toga, u borbi protiv neprijateljske propagande upotrebljavane su i mere za uništavanje propagandnog materijala i njihovih centara. Skojevci i omladinci po gradovima cepali su propagandne letke istaknute na javnim mestima, spaljivali štampu i drugi propagandni materijal i na taj način otežavali okupatorima i njihovim pomagačima sprovođenje njihovih propagandnih mera. Time su podizali moral stanovništva i jačali veru u pobedu a pored surovih sankcija koje su se preduzimale protiv uhvaćenih/osoba koje su uništavale propagandni materijal.

Četnici koji su celo vreme" rata-iiživali podršku reakcionarnih krugova na Zapadu, a dosta dugo i pojedinih zvaničnih krugova, u svojoj propagandi su isticali da spasavaju srpstvo od „bolševičke kuge“. To su činili Nedić i drugi kvislinzi. Četnicima su, za jedan duži period, stajale na raspolaganju pojedine emisije londonskog radija preko koga su uspehe NOV i POJ pripisivali sebi, širili klevete protiv oficira bivše jugoslovenske vojske koji su stupili u redove NOVJ i stavljali pod slovo „z“ (što je značilo zaklati) istaknute rodoljube i pripadnike NOP-a. Protiv tih laži i kleveta energično je odgovarao Vrhovni štab NOV i POJ.³⁶¹

Četnici su takođe izdavali veći broj listova i brošura, kao i svi ostali izdajnici, kojima je bio zajednički moto — borba protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

Boreći se protiv pete kolone i špijuna, obaveštajna služba je, u stvari, vodila borbu i protiv nosilaca neprijateljske propagandne delatnosti i izdajničke aktivnosti svih neprijatelja narodnooslobodilačkog pokreta.

Specijalne i subverzivne jedinice i organizacije nemačkog okupatora za borbu protiv NOP-a bile su vrlo lukav i podmukao protivnik protiv koga je obaveštajna služba NOP-a ispoljavala takođe svoju delatnost. To su bile radio-prislušna služba, divizija „Brandenburg“, grupe za borbu protiv partizana (trupovi), a od kvislinških (pod rukovodstvom okupatora): tzv. Srpski gestapo, slovenačka belogardejska subverzivna organizacija Legija smrti, ustaške subverzivne organizacije (grupe za dojavne stanice i sabotažu, grupe za sabotažu — „SS“, kotarski oružnički jurišni odjeli, oružnički zaštitni odjeli, jurišnici i Legija hrvatskih osvetnika), te Muslimanska zaštita, seoska zaštita HSS-a i dr.

Sve te organizacije i subverzivne jedinice bavile su se i obaveštajnom aktivnošću, a većina subverzivnih jedinica koristila je partizansku uniformu radi ubacivanja na oslobođenu teritoriju radi sprovođenja svojih suverzivnih i obaveštajnih zadataka.

Radio-prislušna služba

Kada su jedinice NOV i POJ posle kapitulacije Italije počele da masovno primenjuju radio-saobraćaj, Komanda Jugoistoka je bila naročito zainteresovana za narodnooslobodilački pokret — najopasniji protivnik nemačkom Vermahtu na Balkanu. U to vreme se u Vrhovni štab NOV i POJ spustila i anglo-američka vojna misija predvođena brigadirom Ficromjem Maklejnem, pa je i pomoć od saveznika u radio-sredstvima počela da pristiže, a naročito posle odluka „velike trojice“ na Teheranskoj konferenciji da se partizanima ukaže što veća materijalna pomoć. Komanda Jugoistoka je zbog pojačanog radio-saobraćaja premestila 4. komandu za radio-izviđanje (Kommando der Nachrichtenaufklärung) iz Soluna u Beograd. Ta specijalna nemačka komanda bila je vrlo jaka radio-prislušna komanda pod kojom su se neposredno nalazile potčinjene 4. stanica za prisluškivanje i obradu podataka (Nachrichtenaufklärungs und Auswertestelle — NAST 4), 16. i 17. bataljon za radio-izviđanje sa po dve čete u svakom bataljonu i Centrala za ometanje radio-saobraćaja „Balkan“.

Za radio-prislušnu službu Vrhovnog štaba NOV i POJ i potčinjenih štabova, komandi, ustanova i jedinica bio je zadužen 16. bataljon za radio-izviđanje sa 621. i 964. radio-izviđačkom četom. Svi obaveštajni podaci dobijeni radio-prislužnom službom nosili su oznaku „Q“, što je značilo siguran izvor (sicherequelle).

Osnovni zadaci NA-4 su, pored radio-prislušne službe, bili i radio-goniometrisanje, tj. ustanovljavanje lokacije pojedinih neprijateljskih radio-stanica, hvatanje emisija, izučavanje veza protivnika uopšte, kriptografska služba, dezinformisanje protivnika, preko njegovih vlastitih radio-telegrafskih mreža putem tzv. radio-igara, ometanje radio-emisija protivničkih radio-stanica, kao i sve druge zadatke koji su se odnosili na ovo područje.

Komanda 4. stanice za prisluškivanje i obradu podataka pokrivala je sa svojim potčinjenim organima ceo Balkan, južnu Italiju, Bliski i Srednji Istok i Severnu Afriku.

Štabovi NOV i POJ i obaveštajni organi su ustanovili postojanje takvih nacionalističkih specijalnih organa, ali u njihovu organizaciju nisu uspeali da ubace svoje obaveštajce, jer je ta specijalna služba bila strogo čuvana tajna i od mnogih nemačkih komandi i štabova. Zbog toga što se preko obaveštajnih mreža saznavalo da je neprijatelj već imao na raspolaganju pojedine depeše i naređenja štabova i jedinica NOV i POJ i što su mnogi pokreti i namere bili otkriveni, obaveštajni organi NOP-a usmerili su svoju aktivnost i na otkrivanje špijuna među radio-telegrafistima koje je neprijatelj školovao za špijunske delatnosti i ubacivanje u redove NOP-a. Međutim, i pored toga što su brojni špijuni radio-telegrafisti bili otkri-

veni, sva akta, bilo koje vrste, upućena u radio-saobraćaj jedinica NOV i POJ bila su skoro do kraja rata poznata nemačkim obaveštajnim organima. To je bio veliki hendikep za NOV i POJ, pošto nijednu krupniju operaciju nisu mogli preduzeti a da neprijatelj za nju nije saznao. Samo za one operacije čija su naređenja isključivo prenošena kuririma, kao što je bio slučaj sa rušenjem komunikacija u Jugoslaviji od 1. do 7. septembra 1944. (Operacija „Nedelja pacova” — Operation „Ratweek”), neprijatelj nije mogao saznati, ili je suviše kasno otkrio namere štabova NOV i POJ.

Šifre koje su upotrebljavane od strane jedinica NOV i POJ bile su tako jednostavne da one do septembra 1944. nisu predstavljale teškoću za nacističke stručnjake za vezu koji su se bavili dekriptovanjem šifrovanih telegrama.³⁶²

Divizija „Brandenburg”

Divizija „Brandenburg” je bila specijalna nemačka jedinica nazvana po istoimenoj oblasti u Nemačkoj. Bila je namenjena za borbu protiv pripadnika pokreta otpora na okupiranom području, tj. za vođenje tzv. malog rata („Kleineskrieg”), kao i za vršenje diverzija, sabotaža i prepada na ustaničke štabove, komande i druge ustanove. Divizija je nastala krajem 1942. preformiranjem nastavnog puka „Brandenburg”. Tada se u diviziji nalazilo 5 pukova (od kojih je 5. puk bio nastavni), padobranski bataljon „Brandenburg” i Bataljon obalskih lovaca (Kuestenjaegerabteilung). Pri formiranju divizija je neposredno bila vezana za admirala Vilhema Kanarisa, šefa nemačke vojnoobaveštajne službe (Abver), a od 1943. potpala je neposredno pod komandu nemačke Vrhovne komande Vermahta (OKW). To je bila motorizovana divizija, od koje su se uvek najmanje 3 puka nalazili na jugoslovenskom ratištu, a u jesen 1944. i svih pet pukova. Tada je divizija, koja po pravilu nije nikada deystvovala kao celina, preformirana od ostataka njenih jedinica i delova jurišne grenadirske divizije „Rodos” i upotrebljena je u borbama protiv jedinica Crvene armije u Banatu i protiv sovjetskih i jugoslovenskih jedinica u borbama za batinški mostobran od 7. do 30. novembra 1944, kada je divizija spala na 130 boraca po jednom bataljonu.

U avgustu 1944. brojno stanje divizije je iznosilo 14 056 boraca i starešina od čega 900 oficira. Među vojnicima divizije nalazilo se 140 pripadnika SS za specijalne zadatke. Od brojnog stanja divizije 210 je govorilo ruski, 181 engleski, 185 srpskohrvatski, 189 francuski, 344 italijanski i ostale jezike 610 pripadnika divizije.

Ova divizija je u obaveštajnom pogledu bila posebno važna za obaveštajnu službu NOP-a jer je bila glavni organizator za uništenje Vrhovnog štaba NOV i POJ, a posebno vrhovnog komandanta maršala Josipa Broza Tita.

U jesen 1943. divizija je dobila specijalni zadatak da izvrši atentat na maršala Tita. Plan je izradio Štab divizije „Brandenburg”

na čelu s njenim komandantom Aleksandrom fon Fulštajnom (Alexander von Pfulstein). Osnova toga plana bila je sledeća:

— da se u pripremnom periodu angažuju obaveštajni organi Abvera, Službe bezbednosti i Tajne vojne policije kako bi što tačnije utvrdili mesto boravka Tita i da se ti podaci upotrebljavaju kontrolom radio-saobraćaja, odnosno radio-prislušnom (izviđačkom) službom;

— da se tako prikupljeni podaci, kao i celokupni materijal, starijeg datuma koji sadrži elemente o njegovoj okolini, običajima i navikama, a naročito podaci od ustanova Abvera iz Zagreba i Beograda dostave specijalnoj „Brandenburg” jedinici nazvanoj „Kirhner” (po imenu njenog starešine) namenjenoj za izvršenje atentata;

— da se za realizaciju plana angažuju četnici Uroša Drenovića, četničkog komandanta u Bosanskoj krajini i Huske Miljkovića, komandanta muslimanske milicije u Cazinskoj krajini;

— da po dobijanju pouzdanog izveštaja o mestu Titovog boravka iskoči padobranima jedna izviđačka grupa jedinice „Kirhner” sa zadatkom detaljnog i tačnog utvrđenja Titovog boravišta, i da potom obavesti šifrom ostali deo jedinice „Kirhner” koja se sa jakim padobranskim snagama jačine dva bataljona iskrcava vazdušnim desantom uz bombardovanje „štukama” i u opštoj pometnji probija se do cilja i izvršava zadatak.

Ukoliko bi ta varijanta otpala, predviđeno je, po drugoj varijanti, da jedan agent prodre u Titovu okolinu i izvrši atentat na Tita uz upotrebu otrova, ili pak da se Tito ubije eksplozivom. To je zamišljeno tako da ranije ubijene i maskirane taoce kao engleske padobrance bace iz aviona sa padobranima, tako da to izgleda kao nesrećan slučaj. „Padobranci” su trebalo da nose pošiljku sa originalnim savezničkim materijalom, gde je trebalo da se nalazi i jedan paket sa poklonom upućenim lično Titu, koji će pri otvaranju eksplodirati.

Za „padobrance” je trebalo iz Italije i Afrike da se obezbedi originalan padobranski materijal, cigarete, ručno oružje, lične isprave, notesi, fotografije, sledovanje hrane, materijal za pakovanje paketa, odeća i obuća i 100 kg lekova.

Međutim, sve je to trajalo prilično dugo, pa je u međuvremenu izveden napad ojačanog 5. korpusa NOVJ na Banja Luku, kako bi se olakšao položaj jedinica NOVJ u istočnoj Bosni. Za taj napad, koji je počeo 31. decembra 1943. u 22 časa, obaveštajna služba je obezbedila izvanredne obaveštajne podatke, između ostalog i plan rasporeda neprijateljskih snaga i odbrane Banja Luke. Neprijatelj je, međutim, brzo intervenisao dovođenjem raspoloživih rezervi, tako da napad nije uspeo, ali su obaveštajni organi 13. krajiške brigade uspeali da se domognu neprijateljske arhive iz koje se saznalo o tim namerama za atentat na maršala Tita.

Jedinice divizije „Brandenburg” učestvovala su zatim još jednom, i poslednji put, u pokušaju da uhvate Vrhovnog komandanta NOV i POJ u drvarskoj operaciji, 25. maja 1944. Ali ni tada im to nije pošlo za rukom.³⁶³

Grupe za borbu protiv pripadnika NOP-a -'.....

Grupa za borbu protiv pripadnika NOP-a odnosno grupe za borbu protiv bandi, (Gruppengegendanden), kako su ih nemačke komande zvanično nazivale, bile su specijalne oružane formacije. Formirao ih je Gestapo u jesen 1942. iz redova domaćih izdajnika slovenačkog porekla. Bilo je ukupno oko 400 lica angažovanih u tim grupama koje su nosile šifrovane nazive „Tref“, „Elsa“ i si. Kretali su se obično u manjim grupama, obučeni u civilna ili partizanska odela i predstavljali su se kao simpatizeri NOP-a, odnosno partizani. Njihov osnovni zadatak je bio izviđanje i prikupljanje obaveštajnih podataka o pripadnicima i jedinicama NOV i PO Slovenije. Nastupali su provokativno i zbog toga su bili veoma opasni. Na čelu tih grupa stajali su, obično, pripadnici nemačke nacionalnosti. Najveći njihov uspeh bio je obrazovanje „antifašističke organizacije“ u logorima Dahau i Augsburg prema direktivama Gestapoa. Kada je ta delatnost poprimila šire razmere, na području Slovenije formiran je i specijalni štab pod nazivom „Rukovodni štab za suzbijanje bandi i zaštitna područja“. (Fuehrungsstab fuer Bandenbekaempfung).

Taj štab je formiran po odluci rajhsfirera SS Hajnriha Himlera 30. septembra 1943. radi operativnog delovanja u borbi protiv oružanih formacija NOP-a, zbog čega je celokuno područje Slovenije podeljeno na četiri zaštitna područja: Korušku, Donju Štajersku, Ljubljansku pokrajinu i Gorenjsku. Područja su se, opet delila na odseke obezbeđenja. Tako je, na primer, Zaštitno područje Donje Štajarske imalo pet odseka obezbeđenja. Taj štab je imao uspeha u borbi protiv NOP-a, jer su mu stajale na raspolaganju sve nemačke snage Vermahta i SS na pomenutim područjima.

Za organizaciju grupa za borbu protiv pripadnika NOP-a i školovanje izvidnika i drugih agenata u Krškom, obaveštajna služba NOV i PO Slovenije je imala podatke i vodila je uspešnu borbu, mada su te grupe nanele i velike žrtve slovenačkom narodu.³⁶⁴

Grupe za uništenje partizana (trupovi)

Grupe za uništenje partizana, ili zvanično nazivane Grupe za uništenje bandita (Bandenvernichtungstrupp) ili poznatije pod nazivom „trupovi“, stvorene su kao specijalne nemačke jedinice namenjene za borbu protiv NOP-a primenom subverzivnih metoda u situaciji kada nemačke komande nisu mogle uspešno da se suprotstave stalnom jačanju NOP-a i njegovih oružanih snaga.

Cilj im je bio da ubacivanjem na oslobođenu teritoriju vrše napade na štabove, organe narodne vlasti, manje partizanske grupe itd. i da na taj način stvaraju zabranu i nemir na oslobođenoj teritoriji, pošto su za te diverzantske akcije koristili partizansku odeću.

Škola za trupove otpočela je sa radom, po odobrenju komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj generala pešadije Rudolfa Litera (Rudolf Lütters), 21. avgusta 1943. u Trapistima, kod Banjaluke pod zvaničnim nazivom „Bandenjerschule — Hauptmann Kono-

patzky". Nastavni kadar za tu školu regrutovan je od pripadnika divizije „Brandenburg“.

Prvi učesnici te škole bili su pripadnici nemačke 714. pešadijske (kasnije preimenovana u 114. lovačku), 369. legionarske „Vražje“ i 373. legionarske „Tigar“ divizije, kao i iz 1. puka divizije „Brandenburg“. Obuka je trajala mesec dana. Trupovi su nosili imena svojih starešina, kao „Delalić“, „Smit“, („Schmidt“), „Lajo“ („Leiss“), itd. Mobilisani su iz redova ustaša i legionara, folksdojčera i Muslimana i redova neprijateljskih jedinica.

Trup je brojao obično oko 40 ljudi, delio se na tri odeljenja (desetine) i grupu za obezbeđenje i izviđanje. Obično su bili naoružani bombama i sa 22 puške, 3 puške-tromblonke, 3 puške-snajperke s prigušivačem, 7 automata i 6 puškomitraljeza, mada je bilo i trupova koji su imali čak i 12 puškomitraljeza u svome sastavu.

Trup je dejstvovao obično 14 dana na svom području, a zatim se odmarao dve nedelje, dok ponovo nije ubačen na određenu teritoriju. Pošto su za vreme školovanja kao osnovno proučavali organizaciju i taktiku partizana, odnos partizana prema stanovništvu, način međusobnog ophođenja, oblačenje i političku aktivnost, trupovi su se vrlo malo ili nimalo razlikovali od partizanskih jedinica jačine čete i zbog toga im je bila olakšana delatnost na oslobođenoj teritoriji, a pogotovo na područjima gde vojnoteritorijalni organi nisu bili dovoljno iskusni u kontroli teritorije i vojnih i civilnih lica. To im je omogućilo da su za jedan određeni period naneli velike štete na područjima gde su dejstvovali.³⁶⁵

Međutim, Glavni obaveštajni centar 5. korpusa NOVJ vrlo brzo je saznao za tu neprijateljsku subverzivnu delatnost, tako da su Vrhovni štab i susedni štabovi o tome detaljno obavešteni i čak je došao u posed Uputa za trupove.³⁶⁶ U vezi s tim obaveštenjima, Stab 1. proleterskog korpusa je već krajem novembra 1943. imao do detalja razrađen način delatnosti trupova, što je pod nazivom „Bandenvernichtungstrupp — Grupe za uništenje bandita“ dostavio potčinjenim jedinicama.³⁶⁷

Među prvim izveštajima je bio i izveštaj Štaba 5. udarne divizije od 9. oktobra 1943. Vrhovnom štabu NOV i PDJ u kome je, pored ostalog, pisalo i ovo:

„29. IX grupa od 30 legionara, presvučena i sa petokrakim zvijezdama, ubila intendanta III bataljona Marka Mitrovića i jednog kurira, koji su bili na prikupljanju hrane u selu blizu bataljona. Ista banda uhvatila je pozdinskog radnika druga Azu i odvela ga sa sobom.“³⁶⁸

Glavni štab NOV i PO Hrvatske, odnosno njegov Glavni obaveštajni centar je, na osnovu informacije 5. korpusa NOVJ, upozorio svoje jedinice na pojavu trupova 29. decembra 1943. i ponovo 3. februara 1944. Takođe je naredio mere za suzbijanje njihovih dejstava na oslobođenoj teritoriji s težištem na obezbeđivanju štabova, povećanju budnosti stražara i prikupljanju obaveštajnih podataka.³⁶⁹

Zbog učestalih upada trupova na operativno područje 6. korpusa NOVJ, njegov štab je u svojoj direktivi od 3. aprila 1944. za borbu protiv trupova napisao i ovo:

PETAR GRUBOR, OBAVEŠTAJ-
NI OFICIR GŠ NOV I PO HR-
VATSKE; POGINUO JE 18. JA-
NUARA 1944; PROGLAŠEN JE ZA
NARODNOG HEROJA 20. DECEM-
BRA 1951.

FRANC RAVBAR VITEZ, ČLAN
KOLEGIJUMA VOS-a; POGINUO
JE 14. JANUARA 1943; PROGLA-
ŠEN JE ZA NARODNOG HEROJA
5. JULA 1951.

Glavni Štab
Narodno-oslobodilačkih Partizanskih
Odreda
Hrvatske
Dne 27.V.1943. g.

29-2/3
1943

Štabu III. Operativne Zone.

Širenje Narodno-oslobodilačke borbe i stvaranje većeg slobodnog teritorija primoralo je neprijatelja da u nedostatku uspjeha u ostvarenju sukobljena sa narodno-oslobodilačkom vojskom obrati pažnju i na našu vojskoinu želju da na razne načine oslabi njeno jedinstvo, da pokoleba izvjesne elemente i stvori neki oslonac za sebe te razlika manje više organizovanim grupicama učini je nesigurnom.

Kada toga već danas ukazala se potreba da se na nekim djelovima našeg oslobodjenog teritorija formiraju specijalne jedinice za borbu protiv pete kolone. U sastav ovih jedinica treba da uđu odabrani borci, izabirajući se po povjerljivosti i politički pouzdani, te fizički isprajljivi. Ovakve jedinice osim zadatka borbe protiv pete kolone treba da imaju i izvjesne zadatke kontrolnog karaktera t.j. da na terenu u kome izvjesno rade djeluju imaju pravo i kontrole kretanja, isprava i objava kako civilnih, tako i vojnih lica. To je još jedan razlog da u njihovom sastavu moraju biti drugovi besprizornog ponašanja, jer se kontrola nad vojnim licima ne može povjeriti nepouzdanim ljudstvu.

U borbi protiv pete kolone ove jedinice treba da se služe raznim metodama rada. One će na pr. u neka sumnjiva mjesta u kojima bi mogli da se zadržavaju nepouzdani elementi, upadati iznenada i podvrgnuti svojoj kontroli sve ljudstvo koje se u dotičnom mjestu u tom momentu nalazi. One će čekati kao sjelina i u manjim grupicama kreirati terenom naseljenim elementom koji nije privržen našoj borbi. One će nastojati da prkativaju u zadetima ili već rasgranate neprijateljske organizacije u našoj sredini. Te jedinice prikupljaju razne vijesti koje kolaju po pojedinih sektorima, tražiti njihova uzročnike, pronalaziti njihove širitelje i uočavati efekat koji one kod naroda čine. Ukratko rečeno oni će se služiti u svome radu u svrhu suzbijanja pete kolone svim mogućim i svim na raspolaganje imajućim sredstvima. One će na razne načine okružiti ugled narodno-oslobodilačke vojske. Kako je gore rečeno ove jedinice imaju i izvjesno pravo kontrole i nad vojnim licima. Konkretno to znači da te jedinice mogu kontrolisati kretanje pripadnika narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda, legitimirajući ih, ispitujući vjerodostojnost njihovih navoda o potrebi kretanja iz vjesnim pravcima, naročito kada kad postoji opravdana sumnja da su dotična predjela ili možda čak sa dotičnim licima postoji neka veza sa neprijateljem i nepouzdanim elementima. Takve jedinice po potrebi mogu vršiti hapšenja i civilnih i vojnih lica ukoliko postoji mogućnost da bi takova lica izbjegla zaslužen kaznu za razne ispade, izgrede, zločine i t.d. Same jedinice ne mogu daleko vlasti pa su prema tome dužne sav materijal koji prikupljaju i ove lica za koje ima konkretnih dokaza za bilo kakve presteupe predavati nadležnim vojnim ili civilnim vlastima.

Narodna pažnja treba se obratiti na to da pripadnici ovakvih jedinica naprave samovoljne ispade, hapšenja, teroriziranje stanovništva i t.d. Oni u svemu moraju biti podložni svojim rukovodiocima i raditi po njihovim direktivama u kojima će im biti dodjeljivani konkretni zadaci.

Jedinice ove vrste moraju biti usposobljene da se po potrebi raslažavaju i na manje dijelove za izvršenje narodnih zadataka.

U skladu sa na teritoriju Vaše Zone pokazala potreba za ovakovim jedinicama, pristupite formiranju čete koja bi odgovarala svima gore navedenim uslovima.

Narodna pažnja treba obratiti na komandni kadar te čete, koji mora biti u stanju da zavlada svu teškoću sa koje razumljivo ovakova jedinica mora u svome radu moći da naiđe. Ta četa treba da je direktno resana na obavještajni centar Vašega Štaba koji će joj davati sva uputstva za rad, konkretne zadatke i koji će pronalaziti mogućnosti za njezino isušavanje i specijaliziranje u poslu ove vrste.

Ta četa treba da se zove "ČETA PROTIV PETE KOLONE" /četa P.K.K./ Sadržaj ovoga naredjenja je strogo povjerljive prirode.

Potvrditi njegovim rukovodiocima

Štab fašizma-globoda narodu!
Komandant: M.P. Komandant: Ivo Pakavina, v.r.

Komesar: J. Bakarić, v.r.

Štabu III. Operativne Zone
Štabu IV. Divizije
Štabu X. Divizije

Položaj

Na osnovu priloženog vam naredjenja Glavnog Štaba Hrvatske, o formiranju protivpetekolonskih četa (P.K.K. četa), a nakon savjetovanja sa Štabom III. Operativne Zone, ovaj štab

N a r e d j e n j e:

1.-Iz jedinica našeg Korpusa formiraju se 7 (sedam) grupa. Svaka grupa sastoji se od 9 drugova, od kojih je jedan komandir dotične grupe. Svaka grupa naoružana je sa karabinom, bombama i sa jednim puškomitraljezom. (Brojno stanje je 9, mada ne sa puškomitraljezom). Po mogućnosti komandir grupe da bude naoružan samojecom.

Kakav treba da bude kvalitet tih boraca vidi se iz priložene naredbe Glavnog Štaba Hrvatske. Napominjemo da je u svakoj grupi najvažnije da komandir grupe bude odan, pošten, hrabar, elastičan i energičan, a ostali drugovi treba da budu u prvom redu disciplinovani i hrabri.

2.-IV. Divizija formiraju 5 (pet) takvih grupa, a X. Divizija formiraju 2 (dvije) takve grupe.

3.-Sve te grupe spadaju pod komandu Štaba III. Operativne Zone, na čijem terenu će djelovati.

Štab III. Operativne Zone dužan im i konkretne zadatke.

4.-Sve grupe pod vodstvom svojih komandira grupa prijavljuju se Štabu III. Operativne Zone 12. juna 1943. godine u 18 sati, gdje će dobiti usmeno konkretne zadatke i upute za rad, kao i raspored na sektoru djelovanja.

Prijava izvršiti iz Relejne stanice Vučjak putem telefona.

5.-Ovo naredjenje izvršiti početi i na vrijeme, te o tom obavještiti ovaj štab.

Štab fašizma-globoda narodu!

Politkomesar:

Komandant:

FAKSIMIL NAREĐENJA ŠTABA
I. SLAVONSKOG KORPUSA NOV
HRVATSKE ZA FORMIRANJE
ČETA ZA BORBU PROTIV PETE
KOLONE (A-VII, k. 470, reg. br.
29-1/3)

NA OSMATRACNICI KOMANDIRA 1.
BATERIJE 2. DIVIZIONA ARTILJERIJSKE
BRIGADE 1. PROLETERSKE DIVI-
ZIJE KOD SELA NIJEMCI (SREM, PO-
ČETKOM JANUARA 1945)

RATNI ZAROBLJENICI SU BILI VAŽAN IZVOR OBAVEŠTAJNIH INFORMACIJA. Mi
SLICI JE ZAROBLJENI NEMAČKI MAJOR ARTUR STREKER U PRATNJI KITRTRA
2. PROLETERSKE DIVIZIJE; ZAROBLJEN JE ZA VREME ČETVRTE NEPRITATFTT^
SKE OFANZIVE rwjAilLJ-

KORPUS
PLAČKE VOJSKE
1943
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

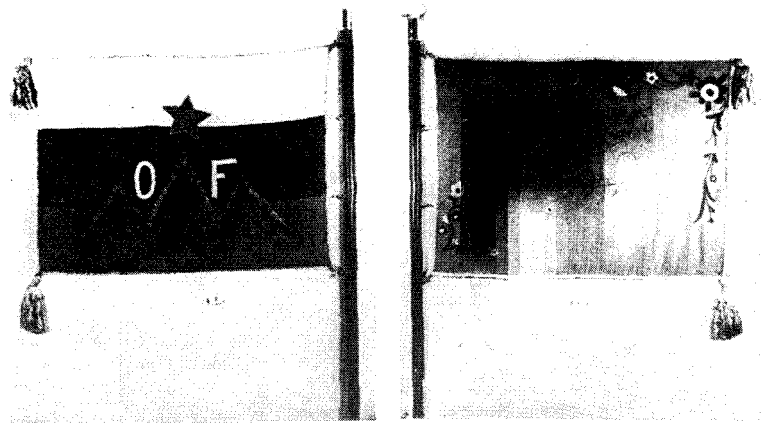
1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

1. KORPUS
25. JUN 1943

ZASTAVA KOJU SU AKTIVISTI OSVOBODILNE FRONTE U LJUBLJANI POKLONILI
VARNOSTNO-OBVEŠČEVALNOJ SLUŽBI POČETKOM LETA 1942.

Partizanski
osmatrač: Ogolelo
drvo kod sela
Popovi dobro je
došlo da se pogleda
malo dalje

KAD NEMA BOLJE DOBRO JE ZA
KRATKO I OGOLELO DRVO ZA OS-
MATRANJE NEPRIJATELJEVOG POLO-
ŽAJA

•UF"»'

NA JEDNOJ OD OSMATRAČNICA 5. UDARNE DIVIZIJE NOVJ NA SREMSKOM FRONTU KOD SOTINA

STAB 2. VOJVODANSKE NOU BRIGADE SA ŠTABOM JEDNOG PUKA CRVENE ARMIIJE OSMATRA NEPRIJATELJEVE POLOŽAJE ZA VREME BORBI NA BOLMAN-SKOM MOSTOBRANU U MARTU 1945.

JEDNA OD MNOGIH OSMATRACNICA NA SREMSKOM FRONTU

Морално-полит
 старешина озвук
 у рату. Али данас
 треба познати, и
 Поред одлучности
 ратном техником
 војна. Без тога
 Старешина и његов
 савесно криво
 се не може

Z ARMIJSKE ŠTAMPE: ARTILJERIJSKI DURBIN, OSNOVNI INSTRUMENTAT ZA
 OSMATRANJE U ARTILJERIJSKIM JEDINICAMA NOVJ

„U zadnje vrijeme neprijatelj nam je počinio žrtve pomoću svojih trupova, bolje reći pojedinaca neprijateljski raspoloženih prema NOB. Tako je 1. aprila ubijen drug komesar Požeškog NOP odreda... Briga svih štabova odreda mora biti da saznaju u kojim se uporištima formiraju trupovi, iz kojih sela ulaze ljudi u trupove i koji su ljudi (ime i prezime), te sektor njihovog delovanja. Takođe pohvatati njihove veze na našoj oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji... Na oslobođenoj teritoriji ostavljati najmanje grupice, pa čak i trojke, na onim pravcima gdje se mogu očekivati dolasci trupova.“³⁷⁰

Jedan drastičan slučaj dejstva nemačkog trupa i nebudnosti vojnoteritorijalnih organa i narodnooslobodilačke vlasti desio se na ostrvu Pašmanu 16. jula 1944, kada se u 3 časa ujutro iskrcao trup jačine 29 ljudi u engleskim uniformama i sa titovkama. Trup je odmah stupio u vezu sa Mesnim narodnooslobodilačkim odborom, a preko njega sa Sreskim komitetom KPJ u Biogradu na moru i Komandom mesta Kukljica. Ta komanda je uputila zamenika komandanta sa 20 naoružanih boraca da ispita stvar. Neprijatelj se predstavio zamjeniku, kao „grupa proletera“ sa jednim „ruskim“ i jednim „engleskim“ oficijom. Zatim im je priređen ručak u Narodnooslobodilačkom odboru. Zatim su prošetali ostrvom, tako da su ih u nekim mestima posipali cvećem ili priređivali manifestacije.

U selu Pašmanu drugarica Anđelka Božin rekla je „savezničkom“ oficiru: „Druže saveznice, veoma si sličan jednome njemačkom oficiru, kojeg smo nedavno ubili i potom utopili u more“, dok je žena zamenika komandanta mesta u Kukljicama u „Englezu“ prepoznala nemačkog oficira koji ju je svojevremeno batinao. Međutim, njenim rečima niko nije poklonio pažnju, pa je „saveznički“ oficir za vreme kretanja i krstarenja ostrvom vršio fotografisanje. Uveče su pripadnici trupa imali i „drugarski“ razgovor s članovima Sreskog komiteta, a potom su otišli na spavanje u školu sa odloženim oružjem, osim dvojice stražara.

Sutradan su se uputili u pravcu tesnaca prema mestu Kali, na drugoj strani kanala, i tom prilikom razmrskali lobanje dvojici pripadnika PPK koji su pratili „Engleza“ a trećeg ubili i prebacili se na drugu stranu tesnaca.

Idućeg dana, 18. jula, na Pašman je ponovo došao trup sa još 30 vojnika, ali sada u nemačkim uniformama. Tom prilikom su po fotografiji našli drugaricu Božin, silovalo je 10 nemačkih vojnika a zatim su tu osamnaestogodišnju devojkicu noževima isekli na komade i bacili u more. Stariću koja je poljubila „savezničkog“ oficira obesili su kao i trgovca Šimu Štagličića, partizanskog saradnika. Potom su popalili više kuća, izvršili pljačku hrane i stoke i opljačkali crkvu, da bi na kraju uputili jedno cinično pismo Komandi mesta u Kukljicama u kome se, pored ostalog, kaže:

„Druže komandante, sada znaš, da nlijesam bio nikakovi engleski nego njemački oficir. Došao sam ik vama sa bivšim partizanima, ne da se borim, već da upoznam kako živite po domaću.

Kao vojnik koji se već borio u mnogim bojevima ne ustručavam se, da kažem Vama, da me je razveselio dobar duh u vašim redovima. Više kao njemački oficir ne mogu da kažem.

r

Bilo je protiv moje volje što su streljana tri vaša druga.

Druže, znaj ima njemačkih vojnika i oficira koji vam stoje vrlo blizu u vašim idejama...

Druže, nemoj se boriti protiv njemačkih vojnika... Njemački vojnici nijesu u ovoj zemlji kao okupatori, već samo da se bore za Evropu protiv Engleske i Amerike. To su kapitalističke zemlje koje se vesele tome. što se mi međusobno borimo. — Smrt kapitalizmu — Sloboda narodu!"³⁷¹

Očito da je to ona vrsta neprijateljske crne propagande o kojoj je bilo već reči i da je taj primer sa tragičnim posledicama, u stvari, bio školski primer nebudnosti, a pre svega neiskustva u borbi protiv podmuklog neprijatelja.

Specijalne subverzivne jedinice formirane od kvislinga

Kvislinzi, po ugledu na nemačkog okupatora, takođe su stvarali svoje subverzivne jedinice i organizacije namenjene da podzemnom i subverzivnom delatnošću nanesu udarce NOP-u na oslobođenoj teritoriji. Međutim, u borbi protiv tih subverzivnih organizacija obaveštajna služba NOP-a je imala više uspeha u borbi protiv njihove delatnosti i otkrivanja njihovih organizacija i nosilaca, tako da su mnoge od njih vrlo brzo neutralisane ili su se zbog kompromitovanog rada rasturile.

Srpski Gestapo je stvoren jula 1942. kao agentura komandanta Policije bezbednosti i Službe bezbednosti (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst — BdS) u Srbiji. To je bila agenturna mreža sastavljena od izdajničkih elemenata srpske nacionalnosti koja je radila kao i Gestapo. Na čelu Srpskog Gestapoa nalazio se bivši aktivni oficir, izdajnik i predsednik kragujevačke opštine iz oktobarskih dana 1941. Strahinja Janjić, a posle njega Svetozar Nećak. Bili su obučeni u nemačke uniforme i vojnički organizovani u 4 voda sa po 4 desetine u svakom vodu. Računa se da je kroz ovu obaveštajnu organizaciju do njenog rasformiranja februara 1944. prošlo oko 150 lica. Za vreme svoje delatnosti pratili su nemačke jedinice, vršili hapšenja, maltretirali i ubijali stanovništvo, a često su se preoblačili u civilna ili seljačka odela i kao agenti-provokatori obaveštajno radili protiv pristalica NOP-a. Tako su u jednoj akciji u februaru 1943. na prostoru Gornji Milanovac — Mladenovac uhapsili 552 lica. Rano su bili otkriveni od obaveštajnih organa NOP-a i kompromitovani u svome radu kao izdajnici srpskog naroda. Iz te organizacije je proistekla i ilegalna antikomunistička grupa pod nazivom „Bunker-čelija“, koja je pod neposrednim rukovodstvom Gestapoa vršila specijalne obaveštajno-diverzantske, denuncijantske i terorističke zadatke, ali je njen rad bio otkriven.³⁷²

Legija smrti je kvislinška slovenačka klerofašistička belogardejsko-četnička oružana formacija stvorena pod okriljem italijanskog okupatora za borbu protiv NOP-a. Formiranje te legije je otpočelo početkom maja 1942. u okolini Dobrunja i Svetog Urha, kraj Ljubljane. Najpre su stvorene grupe, a zatim su te grupe prerasle u je-

dinice jačine bataljona. Tako su krajem 1942. bila formirana tri bataljona ukupne jačine oko 1.800 boraca na čelu s bivšim aktivnim oficirima jugoslovenske vojske belogardejski nastrojenim (dva komandanta bataljona su bili slovenačke, a jedan srpske nacionalnosti), dok se oko Ljubljane nalazilo 6 seoskih straža pripadnika te oružane formacije. Sastavljena isključivo od domaćih izdajnika, Legija je 17. maja 1942. prebačena u Dolenjsku. Prvi oružani sukob sa tom kviziškom formacijom imala je 1. četa 3. bataljona „Milan Zidanšek” Notranjskog NOP odreda 26. maja 1942. kod Vodica. Za borbu protiv partizana koristili su partizanske uniforme i dejstvovali su na sličan način kao i kasnije formirani nemački trupovi. U početku, dok su još bile manje grupice, pripadnici Legije su dejstvovali ilegalno, čak su jednom prilikom učestvovali zajedno u borbi s jednom slovenačkom partizanskom jedinicom protiv Italijana da bi se na taj način kamuflirali.

Legija se popunjavala od dobrovoljaca i prisilno mobilisanih, odnosno zatvorenika koje su Italijani primoravali da stupe u tu oružanu formaciju. Oko 95% njenog sastava činili su pripadnici Klerikalne stranke, a samo oko 5% su činili pripadnici jedne frakcije „Sokola”. Oficiri su primali platu od 1.400 lira mesečno, a vojnici 240 lira.

Oružje i odeću su primali od italijanskog okupatora. Slične formacije su postojale i u severnoj Dalmaciji, odnosno u krajevima koje je Italija okupirala posle aprilskog rata 1941, pa su ih, pošto su se nalazile pod njihovom komandom, nazivali i Dobrovoljnom antikomunističkom milicijom (Milizia volontaria anticomunista — MVAC).

Legija smrti je zvanično nazivana i Slovenska legija.

Organi VOS-a su vrlo brzo ušli u trag i niti te organizacije i njegovi egzekutivni organi izvršili su čitav niz streljanja vodećih ličnosti Slovenske legije, odnosno Legije smrti među kojima i Majdič Fortunata koji je bio i komandant Slovenske legije za Ljubljanu i okolinu.³⁷³

Grupe za dojavne stanice i sabotaže obučavane su pri Poglavnikovom tjelesnom zdruhu u proleće 1944. Obuku je izvodio jedan nemački oficir i na tom kursu bile su prisutne 32 ustaše, od kojih je formirano 6 grupa. Svaka grupa je bila naoružana i opremljena pištoljima i sa 30 kg eksploziva 1 radio-stanicom. Radi kamuflaže pripadnici tih grupa su radili u raznim nadležnostima da na sebe ne bi skrenuli pažnju i primali su mesečno po 22 000 kuna. Osim toga su imali zapečaćeno 500 000 kuna da bi, kada se naredi, mogli upotrebiti tu sumu za plaćanje doušnika i snabdevanje. Zadatak im je bio da se bave diverzantskom delatnošću i špijunažom u pozadini savezničkih, trupa u slučaju iskrcavanja i to kao partizani, da bi na taj način svojim akcijama pobudili mržnju naroda tog kraja protiv partizana.

Grupe za sabotažu (skraćeno „S” bile su takođe ustaške obavestajne terorističke grupe formirane u Kotoru, Budvi, Trebinju, Metkoviću, Mostaru, Makarskoj, Dubrovniku, Zadvarju, Omišu, Trogiru, Drnišu, Šibeniku, Benkovcu, Gračacu, Sušaku, Crikvenici, Del-

19.23

nicama i Ogulinu. Formirane su „od ustaša-krvnika koji su ubijali i klali u Jasenovcu i međusobno se nazivaju 'jamari'." U slučaju da se pomenute grupe nisu mogle održati na terenu bilo je predviđeno da se u Capljini formira jedan ustaški odred. Njihova organizacija je sprovedena po nemačkim uputstvima i prema sličnim terorističkim grupama u Holandiji i Grčkoj za borbu protiv pripadnika pokreta otpora, a u Jugoslaviji — protiv istaknutih pripadnika NOP-a.

Kotarski jurišni odjeli su bile specijalne jedinice formirane takođe od ustaša-dobrovoljaca pri svakom srezu sa zadatkom krstarenja, izviđanja, otkrivanja i uništavanja pripadnika NOP-a na području svog sreza. Pored toga, oni su imali zadatak da priteknu u pomoć i mesnim oružanim zaštitnim odjelima ako bi bili napadnuti.

Oružnički zaštitni odjeli su organizovani na sličan način kao i kotarski jurišni odjeli, ali su se oni organizovali u svakom utvrđenom uporištu. Dobijali su uniforme i oružje, a hranili su se iz vlastitih sredstava i bili su potčinjeni žandarmerijskim stanicama (oružničkim postajama). Zadatak im je bio izviđanje njihove bliže okoline, zaštita i direktna „odbrana sela u slučaju odmetničkog napada".³⁷⁴

Jurišnici su bili pripadnici ustaške mladeži, tj. ustaške omladinske organizacije, a formirala ih je Ustaška nadzorna služba po svim selima i gradovima sa zadatkom da se bave obaveštajnom delatnošću protiv NOP-a za UNS-u.

Opunomoćeništvo Odsjeka zaštite naroda za okrug Slavonski Brod imalo je na raspolaganju spiskove svih jurišnika na svom području.³⁷⁵

Legija hrvatskih osvvetnika je bila teroristička organizacija formirana u proleće 1945. od ustaša, domobrana, pripadnika feldžandarmerije, partizanskih dezertera i mađarskih „njilaša". Brojala je preko 100 ljudi i imala je dva nemačka podoficira sa radio-stanicama, koji su služili „kao instruktori i veza sa njemačkom ob.[aveštajnom] službom". Legija je imala zadatak da vrši upade na oslobođenu teritoriju u zagrebačkoj oblasti i da ubija članove narodnooslobodilačkih odbora, kurire, likvidira manje grupe partizana i da vrši diverzije na putevima i prugama. Raspolagala je sopstvenom štamparijom u kojoj su štampani leci s potpisom „L.H.O". Bili su povezani sa ustaškim organima i nekim pripadnicima HSS-a.

Međutim, takvih terorističkih grupa na području Hrvatske je bilo više. Činjenica je da se rat bližio kraju i da su mnoge ustaško-domobranske jedinice bile razbijene, pa su se u manjim grupama 50—100, a i manjim (5—20) krili na oslobođenoj teritoriji i vršili svoju subverzivnu delatnost protiv kojih su organi Ozne vodili nemilosrdnu borbu s jedinicama Narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ-a). Tako je, na primer, jedna takva grupa terorista (agenata) bila ubačena od strane Poglavnikovog tjelesnog zdruga odnosno obaveštajnog organa, preko Pakraca na oslobođenu teritoriju radi vršenja sabotaža i atentata. Jedan je iz te grupe „uspio da otruje cijelu jednu četu Narodne odbrane". Trovanje je izvršeno mešavinom cijankalija, strihnina, olovnih sulfata i još nekih drugih supstanci ubačenih u kazan. Neke od tih agenata iz pomenutih terorističkih grupa, među kojima je bilo i žena, uspele su da uhapsu organi Ozne.

Pored toga, Ustaška "vidzorna služba je još 1943. slala svoje agente na obuku u Nemačku, koji su se obučavali za vršenje diverzija i sabotaža posle oslobođenja Hrvatske od strane jedinica NOVJ. Formiranje takvih diverzantskih i terorističkih grupa otkriveno je u zimu 1943. prilikom hvatanja ustaškog agenta koji je završio tu specijalnu obuku za diverzije i sabotaže, na kojoj je bilo oko 20 ustaških obaveštajaca. Oni su po završetku obuke raspoređeni na sasvim beznačajne poslove, kao sitni „činovnici pastiri, podvornici i pisari". Njihov je zadatak bio da se, organizovani u grupice od 4 do 5 ljudi, i opremljeni radio-stanicama i radio-telegrafistima, bave diverzantskom aktivnošću na području Dalmacije u slučaju da dođe do anglo-američkog iskrcavanja. Međutim, kako do toga nije došlo, te grupe su prenele svoju diverzantsku aktivnost na oslobođenu teritoriju NOP-a.³⁷⁶

Seljačka zaštita bila je oružana formacija stvorena u zagrebačkoj oblasti početkom 1943. za oružana teroristička i subverzivna dejstva u partizanskim uniformama protiv NOP-a na oslobođenoj teritoriji. Grupe su trebale da broje 3—15 ljudi sa zadatkom da što grublje postupaju prema stanovništvu „da bi narod omrznuo partizane i da ga se tako izvuče ispod utjecaja partizana". Štab zaštite je bio ilegalno organizovan u Dugol Selu, kraj Zagreba.

Grupa od 20 ljudi je u potpunosti otkrivena i uhapšena od obaveštajnih organa posle izvršenih više od deset akcija na širem području Zagreba. Tom prilikom je otkriven veći broj skladišta oružja s automatskim oružjem. Slične grupe su otkrivene i na području Bjelovara, i na nekim drugim terenima, gde su ih organi obaveštajne službe u sukobima likvidirali.

„Svim grupama zajedničko je to da vrše nasilje nad narodom, pištoljem u ruci otimaju novac od naroda, platno i sve ostale stvari do čega dođu. Kada idu u pljačku nose partizanku na glavi sa petokrakim zvijezdama i sve TO čine u ime partizana."³⁷⁷

Muslimanska zaštita je bila ustaška vojnoteroristička organizacija stvorena sredinom 1944. na području Prijedora od ustaša (bilo ih je oko 75) sa zadatkom da, po uzoru na Husku Miljkovića*, okup-

* Huška Miljković je bio kontroverzna ličnost s velikim uticajem na Muslimane u Cazinskoj krajini. Više puta je prelazio na stranu okupatora i NOP-a. ubijen je kao pukovnik NOVJ na dužnosti komandanta 1. grupe muslimanskih brigada NOVJ; ubio ga je neko od nezadovoljnika.

lja oko sebe muškarce muslimanske narodnosti radi borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Na čelu Zaštite se nalazio jedan agent Gestapoa rodom iz Starog Majdana.³⁷⁸

Komitski četnički odred, sastavljen od 60 četnika nezavisno od četničke komande, imao je zadatak da vrši napade na oslobođenoj teritoriji, hvata kurire, postavlja zasede i ubija rukovodioce i članove narodnooslobodilačkih odbora na području Srba i okoline.³⁷⁹

Sve pomenute subverzivne i terorističke organizacije obaveštajna služba NOP-a, odnosno organi Ozne uspešno su otkrivali još u začetku i time sprečavali njihovu subverzivno-diverzantsku i obaveštajnu aktivnost.

VIII. IZVIĐANJE, OSMATRANJE I PRISLUŠKIVANJE U NOR-u 1941—1945.

Izviđanje i osmatranje, a rede prisluškivanje, bile su jedne od prvih obaveštajnih delatnosti na prikupljanju podataka o neprijatelju, bilo da se to obavljalo određenim organima (patrolama, izvidnicama, izviđačkim grupama, itd.) u pokretu, bilo s jednog mesta (osmatračke grupe, patrole, osmatračnice, itd.). Prema tome to su bile službe za prikupljanje podataka o neprijatelju i najrasprostranjeniji oblici obaveštajne delatnosti u NOR-u.

Jedno od prvih uputstava o izviđačkoj službi izdao je vrhovni komandant NOP odreda Jugoslavije, Josip Broz Tito, oktobra 1941. donošenjem tri veoma značajna dokumenta: jedan o izvođenju nastave i obuke s pripadnicima NOP odreda koji nisu služili vojsku, drugi o tome kako se brani slobodna teritorija i, treći, pod nazivom, „Uputstvo kako se osvaja i oslobađa naseljeno mesto”. Poslednje uputstvo bilo je od posebnog značaja jer su u njemu vrlo detaljno obrađeni zadaci obaveštajne i izviđačke službe u vezi s pribavljanjem podataka o neprijatelju u naseljenom mestu.³⁸⁰

Glavni štab NOP odreda Slovenije u uputstvu partizanskim komandantima, izdatom početkom 1942, ističe:

„IZVIĐANJE i OSIGURANJE su najvažnije delatnosti partizana pored izvršavanja samih akcija i napada.

Nemoguće je zamisliti bilo kakvu istinsku uspešnu partizansku akciju v ili napad koji bi bili izvedeni bez prethodnog temeljnog plana. A plan nije moguće izraditi ako nema što detaljnijih za to potrebnih podataka...

Sve te potrebne podatke nam pribavlja izviđanje, bilo neposredno, tj. izviđanje samih partizana, ili pak posredno: špijunaža, obaveštajna služba terena, saslušavanje domaćih stanovnika, zarobljenika i ranjenika...

Glavni elementi neposrednog izviđanja su patrole, manje ili veće, što zavisi od veličine i jačine čete i zadataka.”³⁸¹

Takva shvatanja značaja izviđanja postoje i kod drugih štabova i jedinica koje su se nalazile neposredno pod komandom Vrhovnog štaba koji je od njih tražio da je „izviđanje široko” i da „svi poduhvati moraju da baziraju na izviđanju i tačno pripremljenim podacima o neprijatelju.”

Tako je, na primer, Vrhovni komandant naredio 19. jula 1942. Štabu 4. proleterske (crnogorske) brigade, pored ostalog, i ovo:

„Razvijati jaku izviđačku službu koju morate dobro organizovati ... Morate organizovati patrole koje moraju braniti svoja sela i vi im budite podrška

i da rješavate glavne operativne zadatke... Pošto je predeo gdje će te boraviti neosiguran, morate dobro izviđati okolinu i na temelju toga podesiti razmještaj svojih jedinica da ne bi stradale od neprijateljskih dejstava iz vazduha. Ako se u blizini budu nalazile kakve četničke bande pročistite teren. Za ovo ćete dobiti obavještenja od mještanskih partizana i od Štaba odreda."³⁸²

Glavni štab NOP i DO za Crnu Goru i Boku raspisao je među prvima u maju 1942. *Uput za organizaciju službe izviđanja, osmatranja i obezbjeđenja*. Istaknuto je da je: „Cilj izviđanja da se prikupe podaci o neprijatelju i zemljištu i da se prikupljeni podaci blagovremeno dostave svom pretpostavljenom štabu — starješini radi donošenja pravilne odluke o uvođenju dotične jedinice u borbu pod najpovoljnijim uslovima."

U Uputstvu je, dakle, istaknuto da je „dužnost vodstva svake jedinice da planskim i smišljenim organizovanjem službe izviđanja prije borbe, u toku borbe i poslije borbe budno i neprekidno prati sve neprijateljske pokrete i da nastoji svim silama da sazna njegovo pravo stanje i vjerovatne namjere u svakom momentu, u svim prilikama uopšte. Dakle, *izviđanje je najmoćnije oružje komandovanja, a izviđački organi su oči i uši komandovanja*."

Ističući tako važnost izviđanja, Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru i Boku je s obzirom na udaljenje neprijatelja, podelio izviđanje na *daljno, blisko i borbeno*.

Daljnim izviđanjem nazvano je izviđanje koje se vrši kada je neprijatelj udaljen od sopstvenih jedinica više od jednog dana marša. Kao organ daljnog izviđanja predviđene su *samostalne daljne izviđačke patrole* koje upućuju štabovi odreda i operativni štabovi združenih kombinovanih jedinica i Glavni štab „da se na što većoj daljini uhvati dodir s neprijateljem" kako bi se pravovremeno prikupili potrebni podaci o neprijatelju i njegovim namerama. Predviđeno je da pomenute patrole ne egzistiraju kao posebne formacijske jedinice, već da se formiraju i upućuju prema potrebi i nahodjenju štabova i prema razvoju situacije.

Blisko izviđanje je naziv za izviđanje koje vrše štabovi odreda i bataljona na daljini do jednodnevnog marša, tj. na udaljenju od sopstvenih jedinica do 30 km. Kao organi za blisko izviđanje predviđene su izviđačke čete i izviđačka odeljenja. Time je, praktički po prvi put i uputstvom regulisana na jednom većem prostoru upotreba tih izviđačkih jedinica. Predviđeno je da se izviđačke čete formiraju pri štabovima odreda jačine 35—40 boraca, svrstanih u tri voda, a u svakom vodu po dve desetine, s tim da na vod pripada i po jedan puškomitraljez. Dalje je predviđeno da se četa upućuje u izviđanje na udaljenje do 30 km i da borbu „vodi samo u nuždi". Uputstvom je dalje predviđen način na koji četa vrši izviđanje u rejonu svoga odreda, tako što mora biti spremna „da razvije svoju izviđačku mrežu na krilima i bokovima neprijateljskog rasporeda, težeći da se njeni djelovi probiju do neprijateljskih glavnih snaga."

Da bi to postigla, predviđeno je da četa na određene pravce upućuje vodove, a oni svoje desetine, dok su desetine imale zadatak da unapred isturaju patrole. Na taj način četa se razvijala kao mreža pipaka pokrivajući određeni rejon izviđanja.

Na sličan način predviđena je i delatnost izviđačkih odeljenja koja se formiraju pri bataljonima jačine do 15 izviđača, s tim što su se odeljenja upućivala na udaljenje od bataljona do 15 km. „Izviđačko odjeljenje nalazi se uvijek između bataljona i neprijatelja, tj. bliže neprijatelju, u stalnom dodiru sa njime, pa bilo da je bataljon u mjestu ili u pokretu“ stajalo je u Uputstvu.

Za *borbeno izviđanje* rečeno je da se vrši u nastupnom maršu prethodnicom, u odstupnom maršu — zaštitnicom, u bočnom maršu — pobočnicom i, kada je jedinica na mestu — predstražom. Ono nastaje, prema Uputstvu, kada su izviđački organi za blisko izviđanje, zbog skučenosti prostora između neprijatelja i sopstvenih snaga, primorani da se sklone u stranu (na krila i bokove), a delovi za obezbeđenje sopstvenih jedinica dođu u dodir s neprijateljem. Međutim, i tada, tokom celog vremena borbenih dejstava, izviđanje se nastavlja upućivanjem „bojnih patrola, kako sa fronta, tako i prema krilima i bokovima neprijateljskog rasporeda.“

Što se, pak, tiče *osmatranja*, Uputstvom je predviđeno da je njegov cilj „da se sa pogodnih osmatračkih tačaka ličnim osmatranjem — gledanjem, prikupe podaci o neprijatelju uopšte i da se na taj način saznaju njegove namjere.“

Predviđeno je da se za tu svrhu osposobi određeno ljudstvo (osmatrači), dok su starešine imale zadatak da vrše osmatranje neprijatelja u toku borbe sa svojih osmatračnica, odnosno komandnih mesta, kao i svi borci — „učesnici u dotičnoj akciji.“

Uputstvom je predviđeno da svaka četa formacijski ima po dva osmatrača, bataljon — četiri, a štab odreda — šest osmatrača.

Dakle, tim uputstvom su već, tako reći, nepunu godinu dana posle početka ustanka rešeni na vrlo dobar način problemi izviđanja i osmatranja kao sastavnih delova obaveštajne delatnosti uopšte.³⁸⁸

Vrhovni štab je, takođe, poklanjao stanovitu pažnju problemu izviđanja naročito u periodu neprijateljskih priprema za šire operacije. Tako je, na primer, Vrhovni komandant 22. decembra 1942. uputio Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske upozorenje u vezi s neprijateljevim pripremama za ofanzivu na oslobođenu teritoriju i u njemu je, sem ostalog, rečeno:

„Da biste mogli donositi realne odluke i biti u toku događaja, morate organizovati dobru obavještajnu službu i službu izviđanja, naročito prema Karlovcu, Zagrebu, Petrinji i Kostajnici, te da blagovremeno otkrijete i uočite eventualne neprijateljske ofanzivne namjere.“³⁸⁴

I

Slična upozorenja Vrhovni štab je dostavljao i drugim jedinicama i štabovima, kao na pr. 11. decembra 1942. Štabu 3. divizije kome je, pored ostalog, skrenuo pažnju na taktičke greške i propuste za odbranu Jajca i na slabosti izviđanja, naglašavajući:

„Slaba ili skoro nikakva služba izviđanja i obezbeđenja dovela je do toga da vas je neprijatelj svojim malim, ali drskim manevrima sitnih jedinica redovno iznenađivao.“³⁸⁵

Na sličan način susrećemo se sa čitavim nizom dokumenata i drugih štabova i jedinica u kojima se ukazuje na značaj izviđanja ali i na uočene propuste.³⁸⁶

Zbog toga, vremenom, mnogi štabovi preduzimaju energične mere radi unapređenja izviđačke službe i službe osmatranja izdavanjem odgovarajućih naređenja ili donošenjem potrebnih uputstava, kojima su podsticali potčinjene na unapređenje tih službi. Tako je, na primer, Glavni štab NOV i PO Hrvatske izdao 28. oktobra 1943. potčinjenim štabovima energično naređenje za organizaciju izviđačke službe i službe osmatranja, zamerajući pri tome jedinicama na odseku Sušak—Ogulin i Karlovac—Ogulin da ni dva meseca posle vođenja borbi još uvek „ni do dan danas ne zna se sa kojim su neprijateljskim jedinicama vođene borbe.”

Naređenjem je predviđeno da se u svakoj divizije formira izviđačka četa jačine 50—60 boraca (izviđača) svrstanih u tri voda i naoružane, pored ostalog, ručnim bombama i sa 4—6 puškomitraljeza. Četa je trebalo da se koristi za izvršenje izviđanja na dubini do 30 km.

U brigadama je predviđeno da se formiraju izviđački vodovi jačine 25—30 izviđača sa dve do tri desetine i 2—3 puškomitraljeza u svakome, s tim da je izviđački vod trebalo da vrši izviđanje na dubini do 15 km.

U bataljonima je predviđeno da se formiraju izviđačke desetine jačine 10 izviđača s jednim puškomitraljezom, i zadatkom da vrše izviđanje na dubini do 5 km.

Naređenjem je naloženo da izviđačke jedinice ne vode borbu osim u slučaju nužde, i da je glavno geslo: „*Vidjeti, a ne biti viđen.*”

Što se, pak, tiče *službe osmatranja*, predviđeno je da se pri štabovima korpusa i divizija odredi 4—6 osmatrača, dok je u brigadama predviđeno da se odrede 4 osmatrača, u bataljonima 2—4, a u četama po 2 osmatrača. Njihov zadatak je da osmatraju neprijatelja i da se deo osmatrača redovno koristi za osmatranje neba, zbog čega su bili snabdeveni dvogledima.³⁸⁷

Na sličan način pristupaju tom problemu i drugi štabovi.

Vrhovni štab će, takođe, 4. avgusta 1944. dostaviti svim potčinjenim štabovima akt posebne vrste pod nazivom „*Upute o prikupljanju i dostavljanju podataka o neprijatelju*” u kome je izneto da izviđanje vrše rukovodioci, naročito određeni oficiri iz štabova (načelnici štabova, njihovi pomoćnici, oficiri za operativne i operativno-obaveštajne poslove), avijacija, izviđačke jedinice (vodovi, čete, odredi) i ostale trupne jedinice.³⁸⁸

Vrhovni štab je izdao 25. januara 1945. već pomenuto *Privremeno uputstvo o izviđanju i osmatranju neprijatelja*, u kojem su detaljno izloženi zadaci izviđanja, osmatranja i prisluškivanja. Radi što boljeg korišćenja i planske upotrebe izviđačkih organa, Vrhovni štab je, uz pomenuto uputstvo, dostavio i uputstvo o izradi *Plana obaveštavanja i koordinacije obaveštajnih sredstava* kao „sastavnom delu plana za pripremu i izvođenje borbe.”³⁸⁹

Tim aktima zaokružen je organizacioni proces razvoja i učvršćenja službe izviđanja i osmatranja u jedinicama NOV i POJ.

Međutim, potrebno je imati u vidu da se izviđanjem nisu bavile trupne (operativne) jedinice samo radi prikupljanja podataka o neprijatelju, primenom odgovarajućih izviđačkih organa, a najčešće izviđačkih odeljenja, izviđačkih vodova, četa i bataljona, te slanjem izviđačkih patrola za blisko ili dajno izviđanje, često nazivanim i oficirskim patrolama, itd., već je predmet izviđanja bio izbor mesta za konačište jedinica, izviđanje puteva, vatrenih položaja, prelaza preko reka i mostova, kao i vremena. Na taj način u NOR-u je vremenom razvijeno konačarsko, inženjerijsko i meteorološko izviđanje, kao i lično ili komandantsko izviđanje, što je bila pojava, tako reći, još od prvih dana ustanka.³⁹⁰

Neki naročiti propisi za izviđanje reiona razmeštaja jedinica za odmor ili za ma koju drugu svrhu, nisu postojali. Međutim, iz dokumenata se vidi da su za to upućivana određena lica, katkad i politički komesari. Njihov zadatak je bio da izvrše izbor mesta za razmeštaj jedinice, i da stvore povoljne uslove za stanovanje da bi se izbeglo mešanje jedinica u reionu razmeštaja. U te organe uključivano je i sanitetsko osoblje radi sprovođenja odgovarajućih mera sanitetskog obezbeđenja konačišta.³⁹¹

Inženjerijsko izviđanje mesta prelaza preko reka, postojećih mostova i iznalaženja minskih polja bilo je prisutno u jedinicama NOV i POJ, a naročito u uslovima postojanja čvrstih frontova (Sremski front). Međutim, uspostavljanjem Sremskog fronta mnoge jedinice nisu imale obučeno ljudstvo za inženjerijsko izviđanje zbog čega su veliki gubici u mrtvim i ranjenim bili, baš, izazvani gusto posejanim minskim poljima ispred prednjeg kraja neprijateljevih odbrambenih položaja.³⁹² Zbog toga su preduzimane energične mere u osposobljavanju ljudstva za iznalaženje mina i razminiranje, pa su prelaskom divizija na trojnu formaciju u proleće 1945. uvedeni i inženjerijski bataljoni, u brigadama — čete, a u bataljonima — vodovi.³⁹³

Izviđanje puteva se u NOR-u sprovodilo dugo na veoma specifičan način. Pronalazeni su poverljivi ljudi, koji su služili kao vodiči (često nazivani i putovođama). Oni su dobrim poznavanjem terena vodili jedinice najkraćim i najboljim putevima do svojih odredišta, bilo kroz bespuća, ili korišćenjem bilo kakvih komunikacija. Putovođe su imale veoma značajnu ulogu naročito kod onih operativnih jedinica, koje su se zaticale na određenoj prostoriji po prvi put, pa su se zbog pomanjkanja topografskih karata vrlo teško snalazile na terenu.³⁹⁴

Razvojem i jačanjem NOV i POJ, razvijale su se i artiljerijske jedinice, a naročito u završnim operacijama za oslobođenje zemlje kada je Vrhovni štab postigao određene sporazume sa saveznicima u vezi sa pomoći oko formiranja krupnih i moderno opremljenih artiljerijskih jedinica. Tada je nastala i potreba za izviđanjem vatrenih položaja, iako je to bila i ranije praksa.

U jedinicama NOV i POJ kao posebna vrsta izviđanja bilo je i *meteorološko izviđanje*. Služba izviđanja vremena, kao preteča današnje naše moderne i elektronske meteorološke službe, razvila se kao neophodna potreba krajem 1943. Nastala je posle odluke šefova država SAD, Velike Britanije i SSSR-a: Ruzvelta, Cerčila i Staljina

na njihovo prvoj zajedničkoj konferenciji u Teheranu, da se ukaže što veća materijalna pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije. Naime, pomoć je tada počela, uglavnom, da pristiže avionima, pa je bilo potrebno da se zna i vremenska situacija iznad rejonu gde se spuštao materijal padobranima, ili iznad partizanskih aerodroma i uzletišta, kao i mesta gde su se dopremali ranjenici za njihovu evakuaciju i lečenje u savezničkim bazama u Italiji. Tako je, kao jedno od prvih naređenja, Vrhovni štab NOV i POJ uputio 7. decembra 1943. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske. U njemu je, sem ostalog, stajalo i ovo:

„Šaljite svakog dana do 8 sati izvještaj o vremenu. Izvještaj da sadrži stanje vremena i pokrivenost neba, npr. vrijeme kišovito, vrhovi Velebita ili Durmitora pokriveni oblacima, ili vrijeme oblačno, vrh Durmitora čist i nepokriven, niska magla ili vrijeme vedro i čisto. Ovo je potrebno zbog pomoći savezničke avijacije.“³⁹⁵

U vezi s tim naređenjem Vrhovnog štaba, Prva vazduhoplovna baza NOV i POJ dostavila je predlog 13. decembra 1943. Vrhovnom štabu za organizaciju meteorološke službe. Predlog je vrlo detaljno i stručno sadržao sve elemente za organizaciju meteorološke službe, poštujući međunarodne ključeve za dostavljanje meteoroloških izveštaja, ili kako su ih zvali „mali meteori“. Predlogom je predviđeno da se formira Glavna aero-baza NOV i POJ i uspostavi sistem meteoroloških osmatračkih stanica na pomoćnim aerodromima (Livno, Glamoč, Lika i dr.), kao i pri Mornarici NOVJ, te pokretne ili stabilne osmatračke meteorološke stanice „na glavnim aero-putevima i na glavnim meteor. markantnim mjestima, što se daje odrediti na temelju potrebe i iskustva stečenog prilikom raznih vazduhopl. preleta i akcija.“ U vezi s tim, predviđena je predlogom i shema organizacija meteorološke obaveštajne službe, kako ju je nazvala 1. vazduhoplovna baza NOV i POJ.³⁹⁶

Kasnije, preduzeto je i mnoštvo drugih mera, tako da su svi neposredno potčinjeni štabovi dostavljali Vrhovnom štabu izveštaje i dva puta dnevno. Na taj način mogla je da bude sačinjena odgovarajuća meteorološka karta o vremenskoj situaciji na celom području Jugoslavije, što je, umnogome, olakšavalo ne samo snabdevanje jedinica NOV i POJ materijalom i drugim potrebama, već je omogućilo i dejstva avijacije NOV i POJ (ona je, već krajem rata, imala u svome sastavu dve vazduhoplovne divizije sa oko 200 borbenih aviona).³⁹⁷

Pojavom prvih partizanskih aviona, nastaje proces razvoja izviđanja iz vazduha. Ti prvi izviđački podaci iz vazduha bili su veoma skromni, ali su se štabovi NOV i POJ znali njima umešno da koriste. Tako, na primer, u bihačkoj operaciji pored vanredno dobrih obaveštajnih podataka o Bihaću koje je neprijatelj pretvorio u uporište, imamo i vanredan avio-snimak samog uporišta, koji je izvanredno poslužio partizanskim štabovima u borbama za oslobođenje mesta.³⁹⁸

Daljim rastom vazduhoplovstva NOVJ i stvaranjem prvih eskadrila u leto 1944, te formiranjem prvih vazduhoplovnih divizija NOVJ, izviđanje iz vazduha postaje sve značajnije i zauzima vidno

mesto u planiranju dejstva, naročito na Sremskom frontu, na rekama Dravi, Dunavu i Drini, kao i na frontu 8. udarnog korpusa NOVJ, odnosno 4. armije JA.³⁹⁹

Potrebno je, takođe, istaći da je u NOR-u primenjivano i *nasilno izviđanje*, kada se drugim načinom izviđanja nisu mogli prikupiti potrebni podaci o neprijatelju. Za to izviđanje ponekad su angažovane i veće operativne jedinice koje su imale zadatak da borbom primoraju neprijatelja da otkrije svoj borbeni poredak i snage. Tako je, na primer, Stab Kninskog sektora u svome naređenju, upućenom 4. septembra 1943. potčinjenim jedinicama za dejstva na komunikaciji Gornji Lapac—Mazin—Bruvno predvideo i ovo:

„Sve jedinice će, a naročito II brigada i Grupa sjevernodalmatinskih bataljona pristupiti nasilnom izviđanju, uspostavljanju osmatračnica itd., radi što bržeg procenjivanja stanja kod neprijatelja.“⁴⁰⁰

Na sličan način postupali su i drugi štabovi. Mada je takav način prikupljanja podataka bio redovno skopčan i sa žrtvama, ipak je pružao dosta informacija prikupljenih tokom borbe razvijanjem celokupne mreže izviđačkih i osmatračkih organa koji su iz prve borbene linije intenzivnim izviđanjem i osmatranjem utvrđivali jačinu i raspored neprijatelja, kao i organizaciju njegovog vatrenog sistema.⁴⁰¹

Mornarica NOVJ nije takođe, zaostajala u pogledu razvijanja izviđačke i osmatračke službe za operativnim jedinicama NOV i POJ. Već na osnovu prvih stečenih iskustava Sekcije za ratnu mornaricu NOVJ, formirane u decembru 1942, Glavni štab NOV i PO Hrvatske kojem je u prvo vreme Komanda mornarice za Hrvatsko primorje i Istru, bila neposredno potčinjena, kao i prvobitno formirana Sekcija, preduzeo je dosta mera za unapređenje izviđačke službe na ostrvima, priobalnom području i na moru. Tako je, na primer, Glavni štab Hrvatske u svome naređenju od 29. septembra 1943, upućenom Komandi mornarice za Hrvatsko primorje i Istru predvideo da se organizuje sedam izvidničkih stanica na ostrvima Krku, Cresu, Lošinju, Rabu, Pagu i u Jablancu i Kraljevici, dok je Komanda Mornarice u svom *Privremenom, propisu za službu u ratnim jedinicama Komande mornarice*, predvidela da se na svakom brodu određuje izviđač za vreme vožnje.⁴⁰²

Postupajući po pomenutom naređenju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, Komanda Mornarice svojom naredbom od 5. oktobra 1943. odredila je da se „izviđačka služba sastoji iz signalnih i izviđačkih stanica“ ili, kako ih drugačije naziva, i „izvidničkim stanicama“. Njihova je dužnost bila da sve podatke prikupljene opažanjem i osmatranjem dostavljaju odmah signalnom oficiru Komande Mornarice kome su bile potčinjene. Obično je svaka izvidnička stanica imala u svome sastavu 4—6 boraca (signalista), uključujući i starešinu (vodnika) stanice.⁴⁰³

Štab Mornarice NOVJ predvideo je svojim naređenjem od 31. oktobra 1943. da se organizuje i služba osmatranja na celom obalskom području „uspostavljanjem osmatračkih stanica na položajima bivših jugoslovenskih signalnih stanica sa dopunom ove mreže prema stvarnoj potrebi.“⁴⁰⁴

Nešto kasnije izvršena je izmena naziva, pa su izvidničke (izviđačke) stanice preimenovane u osmatračke stanice, na primer, Izvidnička stanica na Molatu preimenovana u I osmatračku stanicu, itd. Tako je stvoren sistem osmatračkih stanica duž celog jadranskog priobalnog i ostrvskog područja, upotpunjen sistemom stalnih osmatračnica uspostavljenim od teritorijalnih i drugih jedinica na ostrvima, odnosno u priobalnom području.

Daljim razvojem Mornarice NOVJ formirane su mornaričke stanice. Zadatak im je bio da organizuju izvidničke i prihvatne službe. Tako, na primer, u Naredbi Štaba Mornarice NOVJ od 12. februara 1944. za formiranje Mornaričke stanice „Lastovo“, pored ostalog, stoji i ovo:

„Zadatak ove stanice jest da vrši izvidnu službu i motri kretanje neprijateljskih pomorskih jedinica, prikuplja podatke i obaveštenja o neprijatelju a naročito da prihvata sve brodove koji se upućuju preko otoka Lastovo u pravcu Korčule.“⁴⁰⁵

Ta stanica je, pored mornaričkog odreda, imala u svome sastavu i Korčulansku flotilu od 6 patrolnih čamaca. Ipak, osnovicu celokupnog sistema izviđanja i osmatranja na operativnom području Mornarice NOVJ, čini sistem osmatračkih stanica povezanih međusobno sredstvima veze preko štabova sektora formiranih polovinom 1944.⁴⁰⁶

Na taj način celokupna jugoslovenska teritorija, uključujući kopno, more i vazduh, bila je obuhvaćena širokorazvijenim sistemom obaveštavanja i primenom svih obaveštajnih, izviđačkih i osmatračkih organa u okviru jedinstvene obaveštajne organizacije, na kojoj je počivao celokupan obaveštajni aparat oružanih snaga NOP-a.

IZVIĐAČKI I OSMATRACKI ORGANI U NOR-u

U narodnooslobodilačkom ratu delatnost službi izviđanja i osmatranja bile su prisutne u svim taktičkim i operativnim dejstvima jedinica NOV i POJ, i to mesto zadržale su do kraja rata. Izviđanjem i osmatranjem bavile su se sve jedinice i štabovi. Ta obaveštajna delatnost bila je jedan od osnovnih načina prikupljanja podataka o neprijatelju. Tako reći, prvi podaci o neprijatelju prikupljeni su angažovanjem izviđačkih, odnosno osmatračkih organa, u vreme kada je za NOP odrede Jugoslavije bilo od prvenstvene važnosti da se ustanovi pravac kretanja i jačina neprijatelja. Ti podaci dobijani su, u prvom redu, preko organa izviđanja, odnosno osmatranja, pa su u vezi s tim i štabovi odreda preduzimali određene mere: ili su prihvatili borbu s neprijateljem, ili su se, pak, povlačili. Zbog svega toga skoro i da nema operativnog dokumenta u kome se nije nastojalo na izviđanju ili osmatranju, a rede — na prisluškivanju. U tome su nastojali svi štabovi od najniže jedinice do Vrhovnog štaba.

Međutim, ono što je karakteristično u NOR-u za izviđačku službu i službu osmatranja, jeste da se nije težilo uniformisanju u sistemu sprovođenja celokupne izviđačke delatnosti, jer su štabovi reša-

vali nastale probleme i pronalaženje najboljih rešenja, uglavnom, samoinicijativno, pa se zbog toga i nisu tražila neka zajednička rešenja za celokupno jugoslovensko područje. Otuda različiti i pristupi i različitosti u nazivima pojedinih izviđačkih, odnosno osmatračkih organa, što sve nije zadiralo u suštinu njihove organizacije i načina delovanja.

Tako su se, na primer, u narodnooslobodilačkom ratu iskristalisali i određeni nazivi za izviđačke organe, ne samo u izviđačkoj službi, već i u službi osmatranja kao vidu izviđanja neprijatelja s jednog mesta (obično nazivanog osmatračnica ili osmatračka tačka). Zbog toga se susrećemo s raznovrsnim pojmovima: izviđačke patrole, izvidnice, patrole-izvidnice, oficirske patrole, obične patrole, seljačke patrole, izvidnice za osmatranje, konjičke i motorizovane patrole, obaveštajne patrole, informativne patrole, obaveštajne petorke, objavnice, specijalne obaveštajne patrole, tajne patrole, intendantske patrole, daljne oficirske patrole, patrole za osmatranje, osmatračci, osmatračke desetine itd.

Ta raznolikost organa u izviđačkoj i osmatračkoj službi je same u nazivima, dok su suštinski zadaci manje-više, bez obzira kako su se ti organi zvali, bili skoro isti. Zbog toga se, prema zadacima koje su obavljali, svi ti organi mogu grupisati u dve grupe: *izviđačke patrole* i *osmatračke*.

Izviđačke patrole

Izviđačke patrole bile su osnovni organi izviđačke službe. Upućivale su se, po pravilu, u pravcu neprijatelja, pa makar to bilo i u sve strane, kako je to često naglašavano, da bi se prikupili podaci o pravcima njegovog kretanja, njegovoj jačini, rasporedu, po mogućnosti namerama, stepenu razvijenosti i lokaciji fortifikacijskih elemenata oko neprijateljevih uporišta, rasporedu njegovih vatrenih sredstava itd. Izviđačke patrole nazivale su se, najčešće, i izvidnicama. Zavisno od toga da li se na čelu patrole nalazio oficir ili ne, takva v patrola nazivala se oficirskom, odnosno običnom patrolom. Patrola u kojoj se nalazio obaveštajni oficir, odnosno informativni oficir, nazivana je obaveštajnom, odnosno informativnom patrolom, dok je izviđačka patrola sa specijalnim zadacima u odnosu na neprijatelja, nazivana specijalna obaveštajna patrola i, ona se, obično, ubacivala u dublju neprijateljevu pozadinu, što je bio zadatak i izviđačkih grupa.

Patrole koje su isturali seljaci u svojim selima, kao npr. u Sloveniji, nazivane su seoskim patrolama, dok su patrole koje su isturale zasade sa informativnim oficirima na čelu, nazivane obično tajnim patrolama.

Dubina izviđanja u NOR-u zavisila je prvenstveno od udaljenosti neprijatelja i stepena naseljenosti. Blisko izviđanje izvodilo se, obično, na udaljenju od sopstvenih jedinica prema neprijatelju na daljini jednodnevnog marša, odnosno 30 km, ali je to u praksi bilo, najčešće i do 5 km. Međutim, daljno izviđanje sprovodilo se na udaljenju preko 30 km, i zato su angažovane daljne izviđačke

patrole, odnosno daljne oficirske patrola (ako su bile predvođene od oficira).

Pri većim jedinicama (divizijama) na nekim područjima, (npr. Slavonija) stvarani su konjički eskadroni pri štabovima divizija. Oni su se upotrebljavali za blisko ili daljno izviđanje slanjem patrola na konjima, pa otuda i naziv „konjičke patrola” za razliku od motorizovanih patrola koje su se upućivale na motorizovanim sredstvima (motociklami, automobilima, kamionima).

Patrole su bile, obično, sastavljene od 3 do 5 boraca sa starišinom patrola, a nekad su bile i jačeg sastava kada su se upućivale na teritoriju gde je postojala pojačana opasnost od neprijatelja.

Zbog značaja službe izviđanja, osmatranja i prisluškivanja, Vrhovni štab je vrlo često inicirao izviđanje, a naročito za vreme većih neprijateljskih operacija. Ukazujući na značaj službe izviđanja, Vrhovni komandant je u svojoj odluci od 4. februara 1942. za formiranje Operativnog štaba NOP odreda Hercegovine, u vezi s tim, naglasio:

„Pri svim taktičkim radnjama, službi izviđanja i obezbeđenja mora se posvetiti velika pažnja. Zbog slabog vršenja tih službi više smo imali gubitaka nego u svim borbama (i u Srbiji i Crnoj Gori čitave čete su stradale zbog slabog izviđanja i obezbeđenja). Opasnost može doći sa svake strane, zato izviđanje na sve strane u daljini od 5 km.”⁴⁰⁷

Sledeći to i ranija slična naređenja Vrhovnog štaba, Glavnog štaba NOP i DO za Crnu Goru i Boku koji je u maju 1942. izdao već ranije pomenuti *Uput za organizaciju službe izviđanja, osmatranja i obezbeđenja* koji, po svome sadržaju, predstavlja verovatno najcelovitije uputstvo koje je napisano u NOR-u o toj problematiki.⁴⁰⁸

Osmatrači

. i

^

Osmatrači kao organi službe osmatranja i obaveštajne službe uopšte, određuju se i kao izviđačke patrola s prvim danima narodno-oslobodilačke borbe. Njih određuju čete, bataljoni, odredi, a zatim, posle formiranja krupnijih jedinica NOV i POJ, osmatrači se određuju i po naređenju viših štabova i komandi.

Osmatrači su se, obično, postavljali u blizini neprijateljevih garnizona (uporišta) ili saobraćajnih komunikacija i raskrsnica, kao i na dominantnim visovima i uzvišenjima oko borbenog rasporeda svoje jedinice. Na ravničastom terenu koristili su se visokim zgradama, crkvenim tornjevima, visokim drvećem i drugim objektima, da bi osmatrali neprijatelja, registrovali njegove pokrete i, pravovremeno, obaveštavali svoje jedinice o pokretu neprijatelja prema sopstvenom rasporedu. Za obaveštavanje i uzbunjivanje sopstvenih jedinica, osmatrači su se koristili sirenama, zvonima, i drugim sličnim sredstvima.

Pored pojedinačnih osmatrača na određenim mestima, u NOR-u je korišćen i sistem osmatračnica na kojima se nalazilo 2—3, a rede 3—5 osmatrača. Te osmatračnice imale su iste zadatke, i mogle su

biti privremenog ili stalnog karaktera. Naročito na oslobođenoj teritoriji u pravcu neprijateljevih uporišta, obrazovane su stalne osmatračnice da bi mogle na vreme upozoriti vojnoteritorijalne organe i operativne jedinice, kao i stanovništvo, o pojavi neprijatelja.

Takođe, snažnim razvojem artiljerijskih jedinica u jesen 1944. svaka baterija, štab divizion a i štab brigade uspostavljali su svoj sistem osmatranja preko za to postavljenih osmatračnica, neposredno s razvojem jedinica za borbu. Taj sistem osmatranja i izviđanja uopšte naročito se usavršava stvaranjem čvrstih frontova na jugoslovenskom ratištu u jesen 1944 (drvarski front, sremski front, drinski front, itd.).

U određenim momentima, kada je situacija to zahtevala zbog pojave jačih neprijateljevih snaga, upotrebljavane su za osmatranje čitave čete i bataljoni.⁴⁰⁹

Glavni štab NOV i PO Hrvatske odredio je svojim naređenjem od 28. oktobra 1943. o organizaciji izviđačke službe i službe osmatranja, kriterijume za izbor ljudstva za potrebe tih službi a naročito izviđačkih jedinica (desetina, vodova i četa), dok je u četama, bataljonima i štabovima brigada, divizija i korpusa predvideo da se odredi potreban broj stalnih osmatrača.

Tim naređenjem potpuno su jasno određeni zadaci i osmatrača i osmatračkih desetina. Sto se, pak, tiče osmatrača neba, treba imati u vidu da su mnogi štabovi i rukovodioci NOP-a stradali zbog neorganizovanja sistema osmatranja vazdušnog prostora.

U vezi s tim ne samo na području GŠ NOV i PO Hrvatske, već i na područjima drugih glavnih i ostalih štabova, osmatranju neba, posle prvih žrtava, posvećivana je daleko veća pažnja, nego što je to do tada, inače, bio slučaj.

Glavni štab NOV i PO Slovenije u svome uputstvu za izvršavanje aktuelnih operativno-taktičkih zadataka dostavljenom potčinjenim štabovima 28. avgusta 1943, ukazao je , pored ostalog, i na izbor mesta za osmatranje:

„Treba usavršiti našu službu osmatranja. Treba da naučimo kako se nalaze dominantni položaji, crkveni tornjevi, drveće itd., odakle će služba osmatranja preko pridodatog ljudstva za vezu javljati o svim zapažanjima u vezi sa kretanjem neprijatelja.“⁴¹⁰

Ali, bilo je i olakog shvatanja te službe. Tako je, na primer, u izveštaju Štaba 2. proleterske brigade od 20. juna 1942. Vrhovnom štabu NOP i DV Jugoslavije o borbama kod Dobrog Dola stajalo, pored ostalog, i ovo:

„Tako gotovo neopažen neprijatelj se našao našim drugovima za leđima ... jedan desetar koji nije poverovao izveštaju osmatrača i nije ga preneo nadležnom starešini... Naši drugovi iz zasede pokušali su da se izvuku, ali kako nisu poznavali teren, padali su neprijatelju u ruke ili da ne bi pali morali su se sunovratiti u provaliju, u stenje. Vodiči-meštani koji su se tu našli vodili su ih pravo neprijatelju u ruke. U toj borbi koje poginulih, koje zarobljenih i streljanih, III bataljon je izgubio 19 drugova, od kojih nekoliko članova Partije (jedan član Okružnog komiteta).“⁴¹¹

Drugi, pak slučaj, težak na svoj način, desio se početkom decembra 1943. u Glamoču. Tada je zbog situacije na tome odseku određen za osmatrača na Korični, kod Glamoča, pomoćnik komandanta mesta u Glamoču. To je bio član KPJ, stari partizan, seljak iz okoline Glamoča i vrlo raznovrstan na radu. On se nalazio na Korični sa telefonom i motociklom. Greškom je javio da dolaze tenkovi koji nisu postojali. Njegov izveštaj nije proveren, pa su tome poverovali i najodgovorniji drugovi u Glamoču, a među njima i sekretar OK KPJ. Došlo je do panike. U tom metežu zapaljeni su magacini s hranom, sav benzin, kao i avion i zgrada avio-baze. Na taj način pričinjena je ogromna šteta u vreme kada je svako zrno žita i svaka kap benzina bila nenadoknadiva.⁴¹²

Štab Mornarice NOVJ je, takođe, poklanjao stanovitu pažnju službi osmatranja, izdajući veći broj naređenja i direktiva za organizaciju osmatračkih stanica između ostrva. Pored sistema osmatranja organizovanog uspostavljanjem osmatračkih stanica (osmatračnica), uspostavljen je i sistem predstražarske izviđačke linije od naoružanih patrolnih brodova koji su imali zadatak da pravovremeno otkrivaju neprijateljeve borbene plovne objekte i o tome izveštavaju svoje pretpostavljene komande.⁴¹³

Što se, pak, tiče samih osmatračnica, pojedini štabovi predviđali su da njihova lokacija bude tako postavljena da ostane čak neprimećena i od mesnog stanovništva, dok su osmatrači morali biti snabdeveni suvom hranom za nekoliko dana, kako se ne bi odali ni svojim pokretima. Na glavnim osmatračnicama kod nekih dežurao je uvek po jedan član štaba.⁴¹⁴

Služba osmatranja imala je praktično dvostruki značaj u NOR-u. S jedne strane ona je trebalo da pruži pretpostavljenim štabovima podatke o neprijatelju, dok je pak, sa druge strane sistem osmatranja bio ukllopljen u opšti sistem obezbeđenja ne samo operativnih jedinica, već i slobodne teritorije.

Izviđačke grupe

Izviđačke grupe kao organi službe izviđanja zvanično se pojavljuju početkom 1943, mada su akcije za duboko izviđanje u pozadini neprijatelja i zarobljavanja njegovih vojnika vršene i u ranijem periodu. Osnovni zadatak tih izviđačkih organa bio je hvatanje „živih jezika“, odnosno zarobljavanje neprijateljevih vojnika u njegovoj pozadini i prebacivanje na slobodnu teritoriju radi dobijanja potrebnih podataka o neprijatelju.⁴¹⁵

Izviđačke grupe u svome sastavu obično su imale 3—5 odvažnih i smelih boraca, dobro naoružanih i fizički pripremljenih i, po mogućnosti snabdevenih i radio-stanicama.

Grupe su ubacivane u duboku pozadinu, često preobučene u neprijateljevu uniformu, što su činili i drugi izviđački i obaveštajni organi uopšte. Na taj način lakše se prolazilo preko neoslobođene teritorije. U sastav izviđačkih grupa uključivani su i borci (starešine[^]) koji su znali nemački jezik.

Grupe su obično postavljale zasjede na mestima gde prolaze pojedini neprijateljevi vojnici ili manje grupice, a rede su se upuštali u krupnije akcije.

Hvatanjem „živih jezika“ dolazilo se do veoma značajnih podataka. Zarobljeni neprijateljevi vojnici uvek su bili značajan izvor obaveštajnih podataka u svakoj situaciji.

Bilo je, na primer, situacija kao, na primer, u 5. udarnoj diviziji, da se u decembru 1943. uopšte nije znala namera neprijatelja i karakter njegove ofanzive. Naime, tada je okupator uz saradnju kvislinga i domaćih izdajnika organizovao čitav niz operacija velikih razmera na širokom području u zemlji da bi se glavnina NOV i POJ rastrojila. Te operacije poznate su kao zimske operacije 1943/1944, pa se u takvoj situaciji našla i divizija u istočnoj Bosni.⁴¹⁶ U vezi s tim u naređenju Štaba 5. divizije od 13. decembra 1943, pored ostalog naređeno je i ovo:

„Pošto je neprijateljska ofanziva u toku, a situacija i karakter ove ofanzive nisu nam poznati, najbolje i skoro jedini način jeste zarobljavanje Nemaca, od kojih bi ispitivanjem mogli dobiti pobliže podatke.“⁴¹⁷

U sličnoj situaciji nalazila se i 24. udarna divizija za vreme jablaničko-topličke operacije, odnosno operacije „Trumpf“ „Adut“, kako su je šifrovano nazivale nemačke komande u Srbiji. I taj štab zahtevao je da se zarobi neprijateljev vojnik kako bi se saznale neprijateljeve namere.⁴¹⁸

U jedinicama 25. udarne divizije dočekan je skoro kraj rata a da izviđačke grupe nisu našle svoje pravo mesto. Tako, na primer, u izveštaju pomoćnika političkog komesara 25. divizije od 12. aprila 1945. Centralnom komitetu KPJ, sem ostalog, piše i ovo:

„Obaveštajna služba još se nije razvila i ne dolazi do nekog vidnog izražaja. Prije nešto više od mjesec dana desilo se to da su jednu izviđačku desetinu I bataljona 19. brigade zarobili četnici na Majevici iako su bili dobro naoružani. Toj službi ni Partija ni štabovi nijesu poklanjali potrebnu pažnju. Zadnjih dana vršena su izvjesna reorgandzovanja i počele su izviđačke grupe zalaziti u neprijateljsku pozadinu, hvatati i dovoditi neprijateljske vojnike — četnike.

OZN-a je još najviše pokazala mada u nekim bataljonima još hramlje.“⁴¹⁹

Ali, bez obzira na sve to, izviđačke grupe su dale i pozitivne rezultate kada je njihova upotreba dobro planirana i izvedena.⁴²⁰

Oficiri-izviđači

Oficir izviđač je formacijski uveden u jesen 1944. u artiljerijskim jedinicama (samostalnim divizionima i brigadama). Njegov zadatak bio je organizacija celokupne izviđačke službe i službe osmatranja u svojoj matičnoj jedinici.

Sa opremljenošću artiljerijskih jedinica savremenim artiljerijskim naoružanjem i motorizacijom, i formiranjem upravnih (komandnih) vodova u čijem su sastavu pored telefonskih, bila i izviđačka

odeljenja — izviđački aparat jedne brigade imao je praktički na raspolaganju čitavu četu izviđača.

Od ovog ljudstva, prema potrebi formirane su potrebne izvidnice, da bi svojim radom pospešile dejstvo artiljerije. Glavni organizatori izviđanja u baterijama bili su komandiri baterija sa svojim komandirima upravnih vodova, dok su oficiri izviđači vršili organizaciju izviđačke službe u brigadama (u samostalnim divizionima) u celini. Oni su nižim jedinicama dodeljivali rejone izviđanja i zone osmatranja, vodeći računa da se ove zadnje ukrštaju i, na taj način, celokupan predteren bio je prekriven sistemom osmatranja, tako da izviđačima, odnosno osmatračima, nije mogla da promakne ni jedna sitnica na neprijateljevom prednjem kraju i bližoj osmatranoj dubini. Na taj način razvijena je vrlo dobra izviđačka služba, odnosno služba osmatranja, bez koje se nije ni mogla zamisliti pravilna upotreba artiljerije. U preoružanim divizijama se krajem 1944. već nalazilo oko 80 artiljerijskih oruđa, ne računajući protivavionsku artiljeriju.

Za izradu te izviđačke dokumentacije korišćen je veći broj crtača iz građanstva mobilisanih u jedinice NOV i POJ, kao i geometri. Mnoga radna dokumenta iz tog perioda bila su obrađena na visokom tehničkom nivou.

Uvođenjem izviđačkih odeljenja u artiljerijske jedinice, posebno na stvorenim frontovima, otpala je potreba kod najvećeg dela za raznim drugim organima koji su se do tada upotrebljavali u pomanjkanju instrumenata i kvalifikovanog ljudstva. Tako je pored već postojećih obaveštajnih oficira i oficira OZNE, stvorena još jedna kategorija oficira koji su radili na prikupljanju podataka o neprijatelju, tj. kategorija oficira izviđača.⁴²¹

Izviđačke jedinice kao organi obaveštajne službe u NOR-u

U početku narodnooslobodilačkog rata u partizanskim jedinicama nije bilo posebnih izviđačkih jedinica za izvršenje odgovarajućih zadataka, već su se za izviđačke patrole i osmatrače određivali borci iz pojedinih četa, odnosno iz one jedinice koja je dobila zadatak da vrši izviđanje u određenom pravcu ili na dobijenom odseku. Razvojem oružanih snaga NOP-a i njihovim stalnim jačanjem, menjale su se i odgovarajuće organizacione sheme.

Prve izviđačke jedinice u NOR-u formirane su u proleće 1942. na operativnom području Glavnog štaba NOP i DO za Crnu Goru i Boku, shodno već pomenutom njegovom „Uputu za organizaciju službe izviđanja, osmatranja i obezbeđenja“ od maja 1942. Međutim, taj proces formiranja izviđačkih jedinica prekinut je tada zbog pogoršanja situacije u Crnoj Gori i privremene oseke u ustanku.⁴²²

Posle formiranja novih brigada i divizija u jesen 1942, u jedinicama NOV i POJ, tačnije u bataljonima, formiraju se prve izviđačke desetine. Međutim, uvođenje izviđačkih jedinica u redove NOV i PO, na organizovaniji i sveobuhvatniji način, počinje tek u jesen 1943, kada Glavni štab NOV i PO Hrvatske, a zatim Glavni štab NOV i PO Slovenije izdaju određena i već pomenuta uputstva za organizaciju izviđačke službe i službe osmatranja.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je svojom naredbom od 28. oktobra 1943. predvideo da se u divizijama formiraju izviđačke čete, u brigadama vodovi, a u bataljonima izviđačke desetine sa sličnim rešenjem i u odredima, što je zavisilo, pre svega, od jačine pojedinih NOP odreda, pa su se tako u odredima jačine od dva i više bataljona formirali izviđački vodovi pri štabovima odreda, izviđačke desetine — u odredskim bataljonima.

U pogledu zadataka izviđačkih jedinica, tim naređenjem je predviđeno:

„Glavni cilj izviđačkih jedinica je izviđanje neprijatelja i zemljišta u duhu situacije i dobivenog zadatka. Oni borbu ne traže, već je redovno izbjegavaju, a kada su prinuđeni onda istu vode toliko, u koliko im je potrebno da se probiju i dođu do postavljenog cilja. Dakle, borba im je kao krajnje sredstvo, a ne kao cilj. Za njih je najvažnije da se tajno, iznenadno i neopaženo približe neprijatelju, da ga izvide i rezultate izviđanja dostave svojim pretpostavljenim.“⁴²³

Stab 2. udarnog korpusa NOVJ je, takođe, na svome operativnom području poklonio određenu pažnju razvoju izviđačkih jedinica, pa je, u vezi s tim, izdao 1. juna 1944. naređenje o njihovom formiranju pri štabovima bataljona, brigada i divizija. Naređenjem je predviđeno da se u bataljonima formiraju izviđačke desetine jačine 10 boraca, u brigadama vodovi jačine 22, a u divizijama čete jačine 45 izviđača, računajući u taj broj i starešine. Tom prilikom je Stab 2. udarnog korpusa obratio naročitu pažnju izboru kadra, pa je predvideo da se za izviđačke jedinice bira najbolje rukovodstvo, isprobani borci i bombaši, neustrašivi, nepokolebljivi, inteligentni, vestni i prisebni, zatim borci koji znaju da se orijentišu, dobro opažaju i procenjuju a da su mladi, energični i fizički zdravi. U vezi s tim postavljeni su im i osnovni zadaci: da prikupljaju podatke o neprijatelju dejstvujući kao celina ili po grupama, da vrše zarobljavanje i osmatranje, da se ne upuštaju u borbu, da se uključuju u telegrafsko-telefonske linije; da se zabacaju u neprijateljevu pozadinu, da prave zasede i prepade i, da po potrebi vrše nasilno izviđanje.⁴²⁴

Jedno slično naređenje izdao je i Stab 5. udarnog korpusa NOVJ 24. juna 1944. Tim naređenjem Stab Korpusa predvideo je da se izviđačke čete formiraju u dve varijante, i to punog sastava u brigadama čije je brojno stanje oko i preko 1.000 boraca, i nepotpunog sastava u brigadama s manjim brojnim stanjem. Četa punog sastava s rukovodiocima brojala je 46 boraca raspoređenih u 5 grupa sa 5 puškomitraljeza (jednim na grupu), 20 automata, 11 pušaka, 11 pištolja, 5 dvogleda, 1 busolom, 3 karte i 43 bombe. Zадaci četa bili su slični već ranije pomenutim, pa je, prema tome, izviđanje ostalo kao osnovni zadatak, dok su čete mogle, u povoljnim uslovima, da vrše prepade na neprijateljeve štabove i da vrše druge akcije diverzantskog karaktera. Osnovni zadatak četama Stab 5. korpusa formulisao je ovako:

„Činjenica da organi ob. službe u uslovima neprijateljskih ofanziva i brzih pokreta, kao i pri pokretima naših jedinica, nisu u stanju da na do sada uobičajeni način dovoljno brzo pribave informativne podatke o nepri-

jatelju u zonama taktičkih operacija, nameće nam potrebu formiranja specijalnih izviđačkih dijelova kao organa štabova i njihove ob. službe.

Ove izviđačke čete i njihovi dijelovi imaju za zadatak da u zoni taktičkih operacija za potrebe štabova, a pod rukovodstvom šefa izviđačke službe, prikupe *najbržim putem* tačne podatke o svim neprijateljevim jedinicama na sektoru brigade, odnosno divizije, uključujući: vrijeme, mjesto, jačinu, formaciju, pravac pokreta, namjere itd.

Ove podatke izviđačke čete i dijelovi prikupljaju izviđanjem ispred i pozadi neprijateljskih linija, zarobljavanjem osamljenih neprijateljskih vojnika i manjih patrola i brzim saslušavanjem, pronalaženjem ličnih i službenih dokumenata na mjestu bojišta ili prolaska neprijatelja, saslušavanjem civila iz blizine neprijateljskih položaja ili pokreta, a koje će podatke hitno slati štabu i višim ob. organima."⁴²⁵

Vrlo značajnu izviđačku aktivnost izvodile su jedinice Glavnog štaba NOV i PO Makedonije na njegovom operativnom području, naročito u drugoj polovini 1944. kada je došlo do stvaranja većeg broja brigada i prvih makedonskih divizija i korpusa.

Povlačenje Grupe armija „E“, jedne vrlo krupne nemačke grupacije od oko 350.000 vojnika iz Grčke i Albanije, preko Makedonije, Kosova i Metohije, jugozapadne Srbije i Crne Gore prema Drini, tražilo je i nova rešenja na makedonskom operativnom području u vezi sa direktivama vrhovnog komandanta NOV i POJ, maršala Tita, za sprečavanje nesmetanog povlačenja pomenute nemačke grupacije.

U vezi s tim Glavni štab NOV i PO Makedonije izdaje i naredenje 27. septembra 1944. u kojem je, pored ostalog, rečeno:

„U štabu divizije i štabovima brigada odredite po jedno lice koje će organizovati obaveštajnu službu. U brigadama organizujte od najboljih boraca izviđačke vodove, a pri štabu divizije izviđačku četu pod rukovodstvom oba organa.

Zadaci izviđačkih vodova jesu da ličnim osmatranjem neprijateljskih pozicija i kretanjem, pruže komandi podatke za preduzimanje svojih operacija.

Oni u tom cilju postavljaju zasede, hvataju neprijateljske straže i druge vojnike da bi od njih dobili podatke o neprijatelju.

Izviđačka četa divizije ima istu ulogu, samo se šalje tamo gde je težište divizijskih operacija. Izviđačke jedinice samo izuzetno se upotrebljavaju u frontalnim borbama."⁴²⁶

Slično naredenje uputio je i Glavni štab NOV i PO Srbije, s tom razlikom što je naredio da se pri štabovima brigada i divizija formiraju specijalna izviđačka odeljenja sa zadatkom da vrše „duboko izviđanje neprijateljske pozadine i prikupljanje podataka o neprijatelju, njegovoj jačini, rasporedu i namerama".⁴²⁷

Nešto kasnije, u jesen 1944, u jedinicama Glavnog štaba NOV i PO Srbije formirane su izviđačke čete pri štabovima divizija, vodovi pri brigadama, a izviđačke desetine pri bataljonima, dok neke jedinice imaju i čete, nazivaju ih *obaveštajnim četama*, kao na primer u 4. proleterskoj (crnogorskoj) brigadi 2. proleterske divizije.⁴⁷⁸

Sve pomenute izviđačke jedinice izvršavale su vrlo odgovorne i teške zadatke, ali se iz brojnih dokumenata vidi da njihovo formiranje nije teklo lako. To je bio, na primer, slučaj i u 12. diviziji 6. udarnog korpusa NOVJ, kod koje je proces formiranja izviđačkih jedinica tekao čak i u januaru 1945, i pored toga što je to jedna od prvoformiranih divizija NOV i POJ.⁴²⁹

Primer delatnosti Izviđačke čete 5. udarne divizije zaslužuje da se posebno obradi. Naime, za vreme borbi na Sremskom frontu, jedinice 1. proleterskog korpusa NOVJ i 68. streljačkog korpusa Crvene armije postigle su u decembarskoj ofanzivi 1944. značajne rezultate probijajući i ovlađujući sa dva vrlo branjena neprijateljeva odbrambena položaja, dok su pred trećim, koji su nemačke komande šifrovano nazivale *Zelenom linijom*, bile zaustavljene.

Pošto se još uvek, iako je ofanziva bila u toku, nije raspolagalo dovoljnim podacima o neprijatelju, po odluci Štaba 5. udarne divizije njena Izviđačka četa ubačena je u neprijateljevu pozadinu 10. decembra 1944. Ona je tada, računajući i komandu čete, imala 39 boraca. U stvari, četa je posle odlaska na zadatak ostala odsečena i, pri pokušaju da se probije kroz neprijateljeve linije, u tome nije uspela, iako je to pokušavala nekoliko puta. Četa je potom uspostavila vezu sa simpatizerima NOP-a iz sela Sremske Laze, koji su ih po cenu života, skrivali na salašima, odnosno lazičkim stanovima. Pošto su nemačke komande saznale o kretanju te čete, preduzele su pretresanje terena. U jednoj takvoj akciji otkrili su u stogu slame 7 izviđača od kojih su 4 streljali, 2 su izgorela u slami a jedan je uspeo da pobjegne ubivši, pri tome, dva nemačka vojnika, dok je jednog oficira ranio. Četa je uspela da se probije kroz neprijateljeve linije tek 22. januara 1945, odnosno posle 44 dana bavljenja u neprijateljevoj pozadini. Ona je došla i do izvesnih dokumenata na kojima su bili detaljno ucrtani položaji 1. armije NOVJ, ali se, tom prilikom, od 39 boraca čete vratilo samo 20.⁴³⁰

Izviđačke jedinice imale su veoma važnu ulogu u prikupljanju podataka o neprijatelju, a prvenstveno o njegovoj jačini, rasporedu i pokretima, što je bilo vrlo značajno za dejstva NOP odreda, odnosno kasnije jedinica NOV i POJ i Jugoslovenske armije. Sastavljene od najboljih boraca i starešina, te jedinice, često zabacivane u pozadinu neprijatelja, presvučene u neprijateljeve uniforme, unosile su nemir u njegove redove i prikupljale značajne podatke. Ni jedne operacije nije bilo a da se nisu postavljali izviđački zadaci određenim izviđačkim organima. Njihova upotreba dolazila je naročito do izražaja kada je okupator, zajedno s kvislinzima, preduzimao krupna operativna i strategijska dejstva radi uništenja jedinica NOV i POJ. Tada su izviđačke jedinice i organi bili najsigurniji izvori obaveštajnih podataka i time, najčešće sprečavali iznenađenja, mada je i njih bilo u toku NOR-a.

IX. IZVORI OBAVEŠTAJNIH PODATAKA U OSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE 1941—1945.

Pod izvorima obaveštajnih podataka podrazumeva se sve ono što neposredno daje podatke o neprijatelju, tj. o njegovim oružanim snagama, politici, ekonomskom potencijalu, stanovništvu, i o svim drugim elementima, na osnovu kojih se mogu stvoriti odgovarajući realni zaključci ili pretpostavke o njegovom stanju, mogućnostima i namerama. Prema tome i u oslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije važno je to isto pravilo u odnosu na okupatore i njihove pomagače.

Vojno-političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta od prvih dana oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije koristilo se svim raspoloživim izvorima da bi se prikupili podaci kako o neprijatelju spolja, tako i o neprijatelju u sopstvenim redovima. Bilo je potpuno jasno da se bez odgovarajućih obaveštajnih podataka na čisto obaveštajnom i bezbednosnom planu, revolucija ne bi mogla izvesti uspešno do kraja. Zbog specifičnih uslova i okolnosti pod kojima se vodio bespoštedni oslobodilački rat svih jugoslovenskih naroda u srcu porobljene Evrope, i sami izvori obaveštajnih podataka bili su mnogobrojni.

Međutim, i pored velikog izvora obaveštajnih podataka, ipak se oni mogu grupisati u nekoliko osnovnih grupa. Svaka je karakteristična po svojim osnovnim nosiocima, i načinu na koji su služile kao obaveštajno-bezbednosni izvori. Tako su u izvore obaveštajnih podataka kojima se koristila obaveštajna služba NOV i POJ, odnosno rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta na svim nivoima, spadali narod (stanovništvo) s njegovim organima narodne vlasti, partijske i skojevske organizacije, obaveštajna mreža poverenika i saradnika u sopstvenim redovima i u redovima neprijatelja, izviđanje, osmatranje i prisluškivanje, ubačeni pripadnici NOP-a u neprijateljeve redove, zarobljenici i prebeglice, zapaljena neprijateljeva dokumenta, internirci, iseljenici, saveznici, štampa i drugi neprijateljev propagandni i subverzivni materijal.

Potpuno je prirodno da intenzitet korišćenja pojedinih obaveštajnih izvora nije bio u svim etapama razvoja narodnooslobodilačkog rata i revolucije isti, već je, naprotiv, korišćenje svih pomenutih izvora u kvalitativnom i kvantitativnom pogledu raslo sa razvojem narodnooslobodilačke borbe.

1. NAROD (STANOVNIŠTVO) I ORGANI NARODNE VLASTI KAO IZVORI OBAVESTAJNIH PODATAKA U NOR-u

Komunistička partija Jugoslavije i vojno-političko rukovodstvo NOP-a od prvog dana ustanka uporno su vodili borbu za organizaciju i vođenje opštenarodnog rata, okupljanjem i angažovanjem širokih narodnih masa, odnosno svih slojeva stanovništva na celom području Jugoslavije oko široke platforme narodnooslobodilačkog pokreta, u kojoj je bilo mesta za svakog čoveka koji voli slobodu i koji iskreno želi promenu društvenih odnosno bez obzira na nacionalnu, političku i versku pripadnost. To je omogućilo uspešan završetak oslobodilačke borbe i borbe za promenu društvenih odnosa na socijalističkim osnovama.

Početkom oružane borbe i stvaranjem obaveštajne službe u oružanim snagama NOO-a, osnovna orijentacija u prikupljanju obaveštajnih podataka, pored ostalog, upućena je na široke narodne mase i njihovu vlast koja se stvarala u procesu oslobodilačkog rata i revolucije.

U obaveštajnu delatnost bile su uključene hiljade odraslih ljudi, omladinaca, pa, čak, i pionira. Obaveštajna služba bila je ne samo revolucionarno sredstvo u rukama naoružanog naroda za oružanu borbu protiv okupatora i njegovih pomagača, već i za odbranu revolucionarnih tekovina. Zbog toga je ona imala dubok opštedruštveni karakter, o čemu govori veliki broj dokumenata. Tako se, na primer, u Rezoluciji pokrajinskog savetovanja PKJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak iz avgusta 1941, pored ostalog, kaže:

„Toj revoluciji nužno mora prethoditi rad na političkom i organizacionom ujedinjenju naroda kao akcije oružanih gerilskih odreda koje jačaju organizaciono i političko jedinstvo naroda, a slabe kako snage fašističkih okupatora, taiko i snage njegovih agenata. Oko čitavog ovog rada treba okupiti i mobilisati sve iskrene patriote, koristeći pri tom najraznovrsnije oblike rada, od oružanih sudara pa do organizovanja obavještajne i kontra obavještajne službe.“⁴³¹

U Uputstvu Štaba Sarajevske oblasti od 4. septembra 1941. za mobilizaciju ljudstva i organizaciju rada u jedinicama i na terenu, kaže se i ovo:

„Da bi se znalo pravilno stanje kod neprijatelja, potrebno je izvršiti i organizovati službu obavještenja. Za službu obavještenja uzeti sposobne partizane i partizanke, a koristiti sve stanovništvo, muslimansko i srpsko, nama naklonjeno.“⁴³²

U pismu Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju od 9. decembra 1941. Okružnom komitetu KPJ za Požarevački okrug, između ostalog, piše:

„Zbog većih snaga neprijatelja, koje se nalaze na vašoj teritoriji, zbog izdaje Dražinih [četnika] i zbog zime, koja bi mogla da ometa kretanje i dejstva odreda, povećajte budnost do maksimuma, stvorite čvrste punktove, na

Koje možete da se oslanjate i u najtežim momentima... Vaša čvrsta povezanost s narodom biće vam najbolja zaštita od neprijatelja, a najjača pomoć u borbi protiv okupatora i njegovih slugu."⁴³³

O iskustvima iz partizanskih akcija u Sremu u januaru 1942. zapisano je ovo:

„Neophodno je organizovati sigurnu obaveštajnu službu. Obaveštajna služba neprijatelja ne sme biti bolja nego naša. Mi imamo sve uslove za dobru obaveštajnu službu — simpatije i aktivnu pomoć naroda su na našoj strani. To treba pravilno iskoristiti."⁴³⁴

Član politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije, Edvard Kardelj, u izveštaju od 17. maja 1942. namenjenom Izvršnom komitetu Komunističke internacionale (Kominterni), pored ostalog, zapisao je i ovo:

„Partizani u Sloveniji vode teške borbe protiv okupatora. S pojačavanjem akcija priliv u partizane postaje sve masovniji. Akcije Narodne zaštite: noćne patrole, kuriri, pripremanje transporta za partizane (hrana, oprema), obaveštajna služba, likvidacija denuncijanata, izdajnika i petokolonaša, aktivno učešće u borbi zajedno s partizanima."⁴³⁵

U izveštaju Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 25. maja 1942. Vrhovnom štabu NOP i DV Jugoslavije o vojno-političkoj situaciji u Hrvatskoj, kaže se i ovo:

„Priliv u partizane je vrlo veliki, a simpatije su naroda potpuno na našoj strani. U tim su krajevima po selima (naročito primorskim) formirani NOO, koji dobro deluju, hrane partizane, prate kretanje talijanskih trupa i žandarmerije [...] Mržnja je prema okupatoru u tim krajevima golema, a ustaše tu nikad nisu imali oslonca. I stara se granica Jugoslavije i Italije sve više briše i ona danas za naše partizanske odrede više ne postoji."⁴³⁶

U izveštaju Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak od 1. juna 1942. Vrhovnom štabu NOP i DV Jugoslavije, pored ostalog, stoji:

„Meštani i seljaci govore da će Talijani krenuti iz Foče sa oko 500 četnika da prime vlast od Talijana u Cajniču, a Talijani će produžiti nekim drugim pravcem."⁴³⁷

U Uputstvu vrhovnog komandanta NOP i DVJ, Josipa Broza Tita, od 1. juna 1942. komandantu Drinskog NOP i DO o daljim zadacima odreda, kaže se i ovo:

„Obaveštajnu službu treba razviti do krajnjih granica i onemogućiti istu neprijatelju nemilosrdnim uništavanjem svih njegovih špijuna."⁴³⁸

Štab 1. šumadijskog NOP odreda dostavio je 14. januara 1943. izveštaj Glavnog štaba NOV i PO Srbije, u kojem je bilo napisano i ovo:

„Politička i nacionalna svest naroda na terenu ovog Odreda je na zavidnoj visini [...] Obaveštajnu službu uglavnom vrši partijska organizacija a i sam štab i četna rukovodstva preko poverljivih seljaka."⁴³⁹

U izveštaju Sreskog komiteta KPJ za Zemun od 26. aprila 1943. Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju o akcijama mesnih desetina na terenu zemunskog sreza, pored ostalog, piše:

„Držanje širokih slojeva naroda u dodiru s neprijateljem je sve bolje. Od preko 25 mladića iz Karlovčića, Simanovaca i Mihaljevaca koji su odvedeni u decembru, nijedan na zemunskoj policiji nije govorio, mada su ih sve pretukli. ... Seljaci iz Simanovaca prilikom dolaska Nemaca u selo odbijali su da ista govore pred mitraljezom.“⁴⁴⁰

Delegat Štaba 5. operativne zone u svome izveštaju od 14. novembra 1943. o stanju u Skopsko-kumanovskom NOP odred, kaže sledeće:

„Obaveštajna služba za sada je organizovana preko poverljivih seljaka i ide od sela do sela.“⁴⁴¹

Iz ovih primera za određeni vremenski period i iz raznih krajeva Jugoslavije, uočljivo je s kolikim su se poverenjem i sigurnošću odnosila vojno-politička i partijska rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta prema obaveštajno-bezbednosnim podacima dobijenim od naroda i angažovanjem naroda u pribavljanju tih podataka. Posebno treba istaći da su rukovodstva prilazila s naročitom pažnjom pojedincima za koje se pretpostavljalo da su sumnjivi i da sarađuju s okupatorom. Ona su u takvim slučajevima izričito zahtevala da se preterano ne sumnjiče ljudi i da od „čovjeka koji je bio pasivan, ali ne još neprijatelj može napraviti neprijatelja“.^{4,12}

Vrlo važan je bio i stav rukovodstva NOP-a, štabova i komandi i ostalih institucija da se lako ne može okvalifikovati stanovništvo neke regije da je neprijateljski raspoloženo prema NOP-u, ako se ne ispituju uzroci i povodi za takve ocene. Sto se, pak, tiče kvaliteta obaveštajnih podataka dobijenih od stanovništva, može se, ipak, reći da je ono što se od naroda tražilo, u potpunosti zadovoljavalo.

2. PARTIJSKE I SKOJEVSKE ORGANIZACIJE KAO IZVORI OBAVEŠTAJNIH I BEZBEDNOSNIH PODATAKA U NOR-u

Ako se za narod može sa sigurnošću tvrditi da je bio najmasovniji izvor obaveštajnih i bezbednosnih podataka u NOR-u, onda se sa još većom sigurnošću može kazati da su Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) i Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) sa svojim strukturama od osnovnih organizacija (ćelija, aktiva) do najviših foruma — pokrajinskih i centralnih komiteta, bili najpouzdaniji i najorganizovaniji izvori obaveštajnih podataka. Prirodno je da se ni KPJ, ni SKOJ nisu isključivo bavili obaveštajnom delatnošću, ali je ta aktivnost bila stalno prisutna za sve vreme NOR-a. Staviše u pojedinim širim područjima, u kriznim situacijama i za vreme privremenih oseka u narodnooslobodilačkoj borbi kao, na primer, u Srbiji, Crnoj Gori ili Makedoniji, Partija je bila praktički, jedini nosilac i organizator celokupne obaveštajne aktivnosti.

Izuzimajući te krizne situacije i oseke, gledano u celini, KPJ i SKOJ, a pod njihovim rukovodstvom i druge masovne društveno-političke organizacije, kao organizacije omladine i žena, za sve vreme rata nalazili su se u žiži obaveštajne aktivnosti.

Komunistička partija Jugoslavije bila je ona motorna snaga koja je pokretala sve akcije i, svojim prisustvom, održavala neprekidnu aktivnost u svim područjima narodnooslobodilačke borbe, pa time i na obaveštajno-bezbednosnom planu. Zbog toga nije ni malo slučajno da je šef policije bezbednosti i službe bezbednosti Glavne uprave bezbednosti Trećeg Rajha izdao 22. oktobra 1941. poverljivu instrukciju za borbu protiv Komunističke partije Jugoslavije.

U pomenutoj instrukciji, pored ostalog, kaže se:

„Iz događaja u poslednjim mesecima može se videti da ustanički pokreti nisu dela grupa koje nepovezano operišu i pojedinih lica, već da gerilskim borbama, sabotažnim i terorističkim delima rukovodi KPJ, koja ih je organizovala.

Cilj stremjenja je boljševizacija Balkana, da bi se na taj način vezale nemačke snage, a rasteretio SSSR. Sem toga treba da se Nemačkoj onemogući privredna eksploatacija teritorija koje je ona okupirala.”

U daljem tekstu instrukcije naloženo je da se na teritoriji Jugoslavije „suzbijanje bandi na ustaničkoj teritoriji vrši u saradnji sa oružanom silom (Vermahtom) i policijom poretka”, a da „Suzbijanje ilegalnog komunističkog pokreta spada isključivo u nadležnost policije bezbednosti uz eventualnu saradnju sa policijom dotičnog kraja”, s tim što je „Delatnost policije bezbednosti usmerena na totalno uništenje komunizma i osiguranje svih onih objekata koji su od značaja za nemačku ratnu privredu.”

Da bi te svoje planove realizovali, instrukcija je detaljno dala organizacijsku shemu KPJ i SKOJ-a, uz napomenu da „SKOJ-u treba obratiti naročitu pažnju pošto baš iz njegovih redova dolaze aktivisti koji su mahom studenti i koji zauzimaju vodeće položaje u ilegalnoj KPJ kao i u bandama.”

Instrukcija je dalje predvidela da se hapšenjem i rasturanjima funkcionera, upotrebom poverenika i istragom „treba rasvetliti organizacionu strukturu, partijski sastav, personalni sastav pokrajinskih, okružnih i mesnih komiteta, kao i veze koje postoje između ilegalnog rukovodstva KPJ i bandi.”

Radi toga uputstvom je predviđeno da se preko obaveštajne službe stvori obaveštajna mreža u redovima KPJ i SKOJ-a, i to, prvenstveno, ubacivanjem poverenika u redove KPJ i SKOJ-a zavrbovanih posle hapšenja i njihovog pristanka na saradnju. Predviđeno je, takođe, da se sastave spiskovi komunista i da se izvrši hapšenje svih onih bez obzira „da li se oni sada bave ilegalnim radom ili ne.” Instrukcijom je, takođe, naloženo da se izvrši hapšenje svih onih lica „na koja se sumnja da pripadaju komunističkom pokretu ili da su potpomagali njegova stremljenje.”⁴⁴³

Nemački okupator preduzimaio je dakle, na svome području veoma rigorozne policijske i druge obaveštajno-bezbednosne mere, kao što su to činili i ostali okupatori i njihove sluge. I pored svih

obaveštajno-bezbednosnih mera, KP Jugoslavije je upravo zbog takve neprijateljske delatnosti imala teške gubitke zbog provala izdajnika, špijuna i subverzivnih elemenata. Neki neprijateljevi agenti, zavrbovani u zatvoru, ostali su dugo neotkriveni. Takav slučaj je bio i sa Andrijom Hebrangom, jednim od sekretara CK KPH i članom CK KPJ. Za vreme njegovog boravka u ustaškom zatvoru, pošto nije mogao odoleti torturama, pristao je na saradnju sa Ustaškom nadzornom službom i pri tome je naneo velike štete NOP-u.⁴⁴⁴ Takvi slučajevi nisu mogli sprečiti KPJ da uspešno privede narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju svom pobedonosnom završetku.⁴⁴⁴

U prvim danima ustanka delatnosti Partije i SKOJ-a usmerene su na bezbednost partizanskih odreda i partijskih i skojevskih organizacija na neoslobodenoj teritoriji u borbi protiv pete kolone i subverzivnih elemenata uopšte, ali se ne zanemaruje i prikupljanje podataka o neprijatelju. Manje-više sva vojna rukovodstva u sprovođenju mera na organizaciji obaveštajne delatnosti, po pravilu, uvek su tražila od nižih instanci da se u organizaciji obaveštajne aktivnosti obavezno oslone na partijska rukovodstva.

Na područjima gde je preovladavala vlast okupatora, partijske organizacije bile su osnovni nosilac obaveštajne delatnosti. Tako, na primer, u izveštaju Okružnog komiteta KPJ za Požarevac od 26. januara 1942. Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju se, sem ostalog, kaže:

„Pored sprovođenja svih direktiva, koje smo dobili u vezi sa zadacima naše Partije i za očuvanje odreda, postavili smo još tri zadatka koji će nam dosta pomoći. Da hi donekle omeli neprijateljsku koncentraciju postavili smo 1 već sprovodimo stvaranje borbenih desetina po selima koje će moći izvršavati akcije noću. To su legalni ljudi koji hoće da idu u ovakve akcije i koji neće još za stalno u odred[...] Drugo smo postavili još čvršću obaveštajnu službu za odred, da bi uvek na vreme bio obavešten o kretanju neprijateljskih snaga. Treći zadatak je nemilosrdno uništavati one koji služe neprijatelju.“⁴⁴⁵

Okružni komitet je, u stvari, preuzeo na sebe obaveštajnu delatnost i zadatak da o neprijatelju izveštava odred.

Takvi slučajevi na operativnom području Glavnog štaba NOP odreda Srbije bili su po pravilu, praksa, jer su partijske veze tokom 1942. i 1943. bile u svakom slučaju najčvršće i najrazgranatije. Tako, na primer, u pismu PK KPJ za Srbiju od 21. oktobra 1942. OK KPJ za Valjevo, pored ostalog, piše i ovo:

„Neprijatelju je jasno da su naše partijske organizacije motor koji pokreće otpor i borbu našeg naroda protiv okupatora i izdajnika ...

Potrebno je da stvorite obaveštajni aparat u redovima samog neprijatelja na najkonspirativniji način, o čemu bi znao i vodio računa samo jedan član rukovodstva.“^m

Na taj način postavljeni su zadaci ne samo na čisto obaveštajnom planu, tj. u ofanzivnom smislu, već i na planu samozaštite sopstvenih redova od prodora neprijatelja.

Na Kosovu i Metohiji, kao i u Makedoniji i u Crnoj Gori, partijske organizacije su, takođe, nosioci obaveštajne delatnosti. Tako se, na primer, u zaključcima sa proširenog sastanka Oblasnog komitea KPJ za Kosovo i Metohiju, održanom u selu Vrelu decembra 1942, pored ostalog, kaže:

„Pojačati konspiraciju da ne bi neprijatelj uspeo da ubaci u naše redove agente, jer bi to bio zločin prema Partiji i narodu.

Radi što uspešnije borbe protiv svih neprijatelja pojačati revolucionarnu budnost. Revolucionarna budnost je moćno oružje revolucionarne Partije u borbi protiv svih razornih i tuđih elemenata koji bi pokušali da razbiju jedinstvo Partije i narodnooslobodilačke borbe. ...

Voditi borbu protiv okupatora nemoguće je ako ne znamo njegove snage, namere, kretanje, itd. Zato je neminovna organizacija obaveštajne službe koja će znati sve u detaljima, tako da će se moći neprijatelju zadavati udarci, sa što manje žrtava, na najosetljivijim mestima, unoseći pri tome pomutnju i demoralizaciju u njegove redove.“⁴⁴⁷

Centralni komitet KP Slovenije u pismu od 20. novembra 1942. Pokrajinskom komitetu KPS za Primorsku postavio je zadatak da odmah organizuje obaveštajnu službu radi obezbeđenja kontrole nad svim neprijateljima narodnooslobodilačkog pokreta slovenačkog naroda (italijanskog okupatora, bele garde, mihailovičevaca, Gestapoa i dr.), političke kontrole nad vrhovima raznih političkih organizacija i prikupljanje podataka od važnosti za Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede i političku akciju.

Centralni komitet KP Slovenije ukazao je da celokupna organizacija obaveštajne službe mora biti sastavljena od članova Partije; da se obaveštajni podaci dostavljaju preko PK za Primorsku CK KP Slovenije; da se organizuje obaveštajni centar od dva do tri poverljiva člana Partije koji bi imali zadatak da prikupljaju i kontrolišu obaveštajne podatke i da uspostave kartoteku svih ljudi koji su povezani s neprijateljem; da pokrajinski obaveštajni centar odredi svoje predstavnike pri svim okružnim i rejonskim komitetima koji će dostavljati obaveštajne podatke obaveštajnom centru PK KPS za Primorsku, s tim da se ti predstavnici u prikupljanju obaveštajnih podataka oslanjaju na organizacije Osvobodilne fronte, Narodne zaštite, omladinske organizacije, društva, sindikata, itd.

„Ne treba posebno naglašavati, da je takva OS nužno potrebna Partiji, koja hoće svakodnevno imati uvid u komplicirane događaje sadašnjeg časa. Posebnu pažnju, pak, treba posvetiti organizaciji vojnoobaveštajne službe, koja pak treba da bude naslonjena na partizanske štabove,“ rečeno je u pismu.

U vezi s tim naloženo je da se odmah pristupi organizaciji obaveštajne službe u selima i u gradovima preko za to određenih članova Partije koji imaju smisla za organizaciju obaveštajne aktivnosti i kojima partijski sekretari treba da pruže svu pomoć.⁴⁴⁸

Okružni komitet KPJ za istočni Srem takođe je u jesen 1943. preduzeo energične mere da se preko sreskih komiteta organizuje obaveštajna služba u istočnom Sremu i da partijske organizacije uz-

mu tu službu u svoje ruke zbog svih do tada uočenih slabosti i neorganizovanosti.⁴⁴⁹

Slične mere preduzimao je i Okružni komitet KPJ za centralnu Bosnu, koji u svom izveštaju od 26. avgusta 1943. Oblasnom komitetu za Bosansku krajinu, pored ostalog, kaže:

„Sto se tiče obavještajne službe ona na terenu od strane naše organizacije nije još solidno organizovana. Ovo je zbog toga što su naša uporišta još uvijek mlada i neiskusna, ali ćemo nastojati da se taj nedostatak što prije otkloni jer smo svijesni značaja ob. službe. Podaci o neprijatelju iz gradova dobijaju se redovno, a sada čim uspostavimo vezu sa organizacijama i ovo će se pitanje precizirati i riješiti bolje. Dostavljamo vam podatke o jačini neprijateljskih garnizona u centralnoj Bosni.“⁴⁵⁰

Centralni komitet KP Jugoslavije je, takođe, stalno bio u žiži obaveštajne delatnosti i njegova je praksa bila da svojim direktivnim pismima i uputstvima daje punu podršku merama Vrhovnog štaba NOV i POJ u organizaciji obaveštajne delatnosti. Centralni komitet KPJ odigrao je veoma značajnu ulogu u mobilizaciji celokupnog partijskog članstva oko sprovođenja odluka najvišeg vojnog rukovodstva u zemlji. Tako je na primer Centralni komitet KPJ u svojoj instrukciji, dostavljenoj CK KP Slovenije uz Uput za obaveštajnu službu Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 27. novembra 1942, pored ostalog, nalažio i ovo:

„Koliko je važno imati dobro organizovanu obaveštajnu službu u vojnim jedinicama i preko njih u pozadini, toliko je isto važno da se ovim pitanjem pozabave i naše partijske organizacije.“⁴⁵¹

Centralni komitet KPJ redovno je kontrolisao izvršenje postavljenih zadataka po poslatim instrukcijama, pa je pravovremeno intervenisao ako je uočio određene propuste i slabosti u organizaciji obaveštajne službe kod partijsko-političkih organa, ističući da „stvar, međutim, nije u nazivu već u suštini da se ova služba dobro organizuje i izgradi“.

Centralni komitet KP Jugoslavije posebno je isticao da „obaveštajna služba nije nikakav sektor političkog rada, već posebna vojna obaveštajna organizacija pri štabovima i mrežom poverenika, koja se u svome radu oslanja na članove KPJ i partijske organizacije, a naročito one iz neoslobođenog dela naše zemlje“, kao i da „četne ćelije kao osnovne organizacije koje rade u masama ne mogu rukovoditi obaveštajnom službom, kako zbog konspiracije, tako i zbog toga što ne možemo čitavu partijsku organizaciju pretvoriti u obaveštajnu organizaciju.“⁴⁵²

Pošto je uočio te greške u radu partijskih organizacija, Centralni komitet KPJ je 10. novembra 1943. uputio instrukciju svim partijskim rukovodstvima i organizacijama NOV i POJ, skrećući pažnju da u svojim izveštajima izostavljaju podatke o radu obaveštajne službe i terenski rad „jer su to problemi s kojima se bavi aparat koji je za to određen“.⁴⁵³

Angažovanje omladinskih organizacija preko SKOJ-a i njihovih omladinskih struktura, kao i organizacija žena — Antifašističkog fronta žena (AFŽ) takođe je bilo prisutno u opštoj organizaciji obaveštajne delatnosti.

Prisustvujući Prvoj zemaljskoj konferenciji Antifašističkog fronta žena u Bosanskom Petrovcu, vrhovni komandant Josip Broz Tito obratio se 6. decembra 1942. Konferenciji, pored ostalog, i sledećim rečima:

U teškoj borbi kakvu još imamo da vodimo, razumije se, Antifašistički front žena ima pred sobom velike i teške zadatke [...] Vi žene treba ne samo da se brinete o svojim zadacima prema fronti, nego i u pozadini, da budnim okom pratite da se ne ugnjijezi neprijatelj, koji je ugrožen zajedničkim interesima svih slobodoljubivih snaga Jugoslavije."⁴⁵⁴

Ne mali broj izveštaja govori o obaveštajnim podacima koje su pribavile žene. Čak je u mnogim uputstvima sugerisano da se u obaveštajnu mrežu uključi što više žena zbog njihove probojnosti i komunikativnosti. Na taj način i Antifašistički front žena, a zatim i Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije (USAOK) dali su svoj veliki doprinos u prikupljanju obaveštajnih podataka.

U svakom slučaju se kao zaključak nameće da su sve partijske i skojevske strukture na svim nivoima, od osnovnih organizacija (ćelija) i aktiva do najviših partijskih, odnosno skojevskih rukovodstava (pokrajinskih i centralnih komiteta), dale veliki doprinos u razvoju obaveštajne službe u redovima NOP-a. Partija je jedan čitav period bila nosilac te aktivnosti a ne samo organizator, ali je, takođe, znala i vreme i trenutak kada je pojedine obaveštajne funkcije trebalo preneti i na druge organe.

Obaveštajni podaci koje su prikupljale partijske i skojevske organizacije često su dobijani u samim neprijateljevim vrhunskim centrima. Partiji odani ljudi, bilo da su ostali, bilo da su naknadno ubačeni u redove neprijatelja, a na prvom mestu u kvislinške i kontrarevolucionarne snage, izlažući svakodnevno svoje živote opasnosti koje su ih vrebale, nalazili su se do poslednjeg momenta na mestima odakle su mogli slati svoje obaveštajne izveštaje.

3. OBAVEŠTAJNE MREŽE U NOR-u KAO IZVORI OBAVEŠTAJNIH PODATAKA

Najpotpunije, najmnogobrojnije i najtačnije podatke o neprijatelju za vreme narodnooslobodilačke borbe pružale su obaveštajne mreže, obrazovane od organizacija i rukovodstava KPJ i SKOJ-a, ili, pak, od štabova, komandi, ustanova i jedinica NOV i POJ.

Obaveštajne mreže ne samo da su bile osnovni organizacioni oblik obaveštajne delatnosti, već su po podacima koje su pružale, bile i jedan od osnovnih izvora obaveštavanja o snagama okupatora, kvislinga i svih kontrarevolucionarnih snaga uopšte za vreme narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije naroda Jugoslavije.

je. Dobro organizovane obaveštajne mreže pružale su ne samo podatke o neprijatelju spolja, već su bile i sigurna brana od prodora neprijateljevih agenata i drugih subverzivnih elemenata i u same redove narodnooslobodilačkog pokreta.

Pored partijskih obaveštajnih mreža i sistema obaveštavanje uopšte, nastalih još u periodu vrlo oštre i ilegalne i revolucionarne borbe u predratnom periodu, početkom narodnooslobodilačkog rata formiraju se i prve vojne obaveštajne mreže. Budući da je Partija u prvim danima ustanka bila glavni organizator i nosilac obaveštajne delatnosti, jačanjem i razvojem oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta vojne obaveštajne mreže postaju sve značajniji činilac obaveštajne aktivnosti i osnovni izvor u prikupljanju podataka o neprijatelju.

Prema tome, vremenom su se formirale tri vrste obaveštajnih mreža: *partijske, operative (mobilne i teritorijalne)*, ili kako su nazivane i *stalne obaveštajne mreže*. Glavni organizatori partijskih mreža bila su, pre svega, partijska rukovodstva, odnosno komiteti na svim nivoima preko partijskih i skojevskih sekretara. Na nekim područjima su za organizaciju obaveštajne delatnosti bila određivana i posebna lica u partijskom rukovodstvu odgovorna za obaveštajnu delatnost.

Operativne jedinice (odredi, samostalni bataljoni, brigade, divizije, a kasnije korpusi i armije) bile su na svom operativnom području glavni organizatori obaveštajne delatnosti, a time i stvaranja odgovarajućih obaveštajnih mreža, koje su često nazivane i mobilnim obaveštajnim mrežama. Prema svojoj nameni operative (mobilne) mreže mogle su biti vojnoobaveštajne (informativne) i političke obaveštajne (kontraobaveštajne) mreže. (vid. prilog br. 4).

4. TERITORIJALNE OBAVEŠTAJNE MREŽE KAO IZVORI OBAVEŠTAJNIH PODATAKA

Teritorijalne obaveštajne mreže stvaraju vojnoteritorijalni organi na oslobođenoj teritoriji, i one predstavljaju jedan od glavnih oslonaca u prikupljanju obaveštajnih podataka na koje se oslanjaju operative jedinice.

Prema svojoj nameni, teritorijalne obaveštajne mreže su vojnoobaveštajnog (informativnog) ili političko-obaveštajnog tipa, zavisno od toga da li su stvorene za prikupljanje podataka o neprijatelju spolja, ili na oslobođenoj teritoriji. Međutim, njihovi zadaci su se, najčešće, isprepletali, ali je ipak, glavni zadatak bio zavisn od namene mreže. Imale su karakter stalnosti i zato su ih nazivali i „imobilnim“, nepokretnim, stalnim terenskim, odnosno teritorijalnim mrežama.

U stvaranju tih mreža treba, takođe, imati u vidu da se status slobodne teritorije često menjao. Neprijatelj je tokom celog narodnooslobodilačkog rata pokušavao svim silama da uspostavi vlast na celokupnom jugoslovenskom tlu, odnosno da što više suzi ili potpuno ukine slobodnu teritoriju. Zbog toga su često koristeći se nadmoć-

nim snagama, okupator i njegovi pomagači pretvarali slobodnu teritoriju primenom sile u okupirano područje, dok je, pak, na drugoj strani, dejstvima jedinica NOV i POJ stvarana nova slobodna teritorija i, po pravilu, uvek teritorijalno veća. U toj promeni, obaveštajni organi vodili su računa da stvorene obaveštajne mreže bilo kojeg tipa ostanu na teritoriji duboko zakonspirisane i da prikupljaju podatke o neprijatelju preko razvijenih mreža poverenika, saradnika i njihovih pomagača, koji svi skupa čine osnovu teritorijalnih obaveštajnih mreža.

Donošenjem Uputa za obaveštajnu službu Vrhovnog štaba od 27. novembra 1942, skelet teritorijalnih obaveštajnih mreža, pored poverenika po selima i opštinama, čine rejonski, pomoćni, mešoviti i glavni obaveštajni centri. Ta celokupna organizacija sastavljena od poverenika, saradnika i njihovih pomagača, obaveštajnih organa i centara, činila je jedinstvenu masovnu i snažnu organizaciju opštedruštvenog karaktera. Na nju su se oslanjale operativne jedinice i štabovi u svojim dejstvima.⁴³⁵ Tako se, na primer, u teritorijalnoj obaveštajnoj mreži, na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske krajem 1943, nalazilo oko 300 obaveštajnih organa ; preko 2000 poverenika, ne računajući veliki broj pomagača i drugih simpatizera koji su radili na prikupljanju obaveštajnih podataka.⁴⁵⁶

Bezbednosno obaveštajna služba *Varnosno-obveščevalna služba* — VOS u Sloveniji, po svom karakteru nosila je pečat partijske obaveštajne službe, ali po načinu organizacije imala je teritorijalni značaj. U svakom slučaju VOS je bio specifična bezbednosno-obaveštajna organizacija koja je svojom mrežom poverenika i saradnika pokrivala celokupno operativno područje Slovenije, i predstavljala najorganizovaniju bezbednosno-obaveštajnu organizaciju te vrste ne samo u okupiranoj Jugoslaviji, nego i u Evropi.

Komunistička partija Slovenije je već krajem aprila ili početkom maja 1941. započela strpljiv rad na pridobijanju rukovodećih kadrova Političkog odeljenja bivše ljubljanske policije, u čemu je i uspela. Ona je pridobila članove toga odeljenja za saradnju sa Partijom i Osvobodilnom frontom, odnosno kasnije VOS-om, i njihov je zadatak bio da prate rad nemačke i italijanske obaveštajne službe.

KP Slovenije je uspela da među policijskim stražarima u leto 1941. organizuje matični odbor OF, kojemu je od 280 stražara u Ljubljani, pristupilo oko 180. Partija je uspela da do stvaranja VOS-a pridobije skoro celokupan policijski aparat i oformi čvrstu organizaciju OF. To je bio prvi period u radu na prodiranju u neprijateljeve redove i pridobijanje saradnika za rad na obaveštajnoj delatnosti.

Obaveštajne mreže bilo kojeg tipa i namene bile su najznačajniji izvor obaveštajnih podataka kako o spoljnom tako i o unutrašnjem neprijatelju. One su odigrale veoma značajnu ulogu u oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda i predstavljale su okosnicu obaveštajne delatnosti narodnooslobodilačkog pokreta.

5. UBAČENI (OSTAVLJENI) PRIPADNICI NOP-a U NEPRIJATELJEVIM REDOVIMA

Za sve neprijateljeve organe koji su na ma koji način pokušavali da izvrše prodor u redove narodnooslobodilačkog pokreta, a posebno u redove jedinica, štabova, komandi i ustanova NOV i POJ, ili su to uspjeli da učine, uobičajeno je bilo da se takva lica nazivaju agentima, a najčešće — špijunima. To je bio i pogrdan izraz za sve izdajnike koji su se stavili u službu okupatora. Pored toga oni su nazivani i petom kolonom. Međutim, ta reč za pripadnike NOP-a koji su ubacivani u redove neprijatelja ili su tamo ostali po zadacima Partije, upotrebljavana je vrlo retko, jednostavno zbog toga što se pod rečju „špijun“, na prvom mestu podrazumevao neprijatelj. Tako se u terminologiji u NOR-u za pripadnike NOP-a najčešće upotrebljavala reč „ubačen“ ili jednostavno „obaveštajac“.

Međutim, ubačeni pripadnici NOP-a u redove neprijatelja predstavljali su najsigurnije izvore obaveštajnih podataka, pošto su oni, po pravilu, bili na najosetljivijim mestima u neprijateljevim jedinicama, štabovima, komandama i ustanovama. Dokumenti o njima vrlo malo govore, što je i razumljivo, jer su takve osobe bile obično na vezi preko partijskih rukovodilaca ili najodgovornijih obaveštajnih organa. Njihova imena bila su strogo konspirativna, te su zbog toga i podaci o njihovom radu oskudni. Ipak, iz velikog broja dokumenata pojedinih štabova NOV i POJ vidi se da je neprekidno prisutna težnja da se u redove neprijatelja ubacuju najodaniji pripadnici NOP-a, koji svojim ponašanjem nisu izazivali nikakvu sumnju kod neprijatelja. Treba, takođe, istaći da postoji bitna razlika između ubačenih pripadnika NOP-a i saradnika u redovima neprijatelja. Ubačeni pripadnici NOP-a bili su pouzdani i odani ljudi narodnooslobodilačkom pokretu od prvih dana ustanka i, najčešće, regrutovani su iz partijskih redova ili od simpatizera. Drugi su, pak, pridobijani za saradnju preko određenih obaveštajnih kanala a već su se nalazili na određenim čvornim mestima u redovima neprijatelja koja su bila interesantna i privlačna za obaveštajne organe NOP-a. Ali, u svakom slučaju ni jednima ni drugima nije bilo lako u neprijateljevom osinjaku. U njihovom radu nije bilo, praktički, nikakvih razlika. Bez obzira na te terminološke razlike, saradnici su, takođe, imali status pripadnika NOP- i gubili su svoje živote izvršavajući, takođe, požrtvovano svoje obaveze prema NOP-u.

Jedan od najpoznatijih pripadnika NOP-a ostavljenih u redovima policijskog aparata bio je Janko Janković, član KPJ i za vreme okupacije šef kartoteke u kvislinškoj Nedićevskoj policiji. Dao je veliki broj podataka o namerama neprijatelja, držanju zatvorenih pripadnika NOP-a i drugim namerama kvislinškog policijskog i okupatorovog aparata, a takođe uništavao je i kartone ilegalnih radnika. Otkriven je u oktobru 1943. i streljan na Banjici 27. aprila 1944. O njegovoj rodoljubivoj i spornoj delatnosti saznalo se u javnosti tek mnogo godina posle rata.⁴⁵⁷

Miloš Popović Đurin, rodom iz Banje Luke, student Više pedagoške škole u Beogradu, ubačen je po direktivi Pokrajinskog ko-

miteta KPJ za Srbiju (bio je na vezi pri OK KPJ za šabački okrug), u četnički štab Dragoslava Račića gde je radio sve dok ga nisu otkrili. Uspeo je u poslednjem času da pobegne iz Srbije u istočnu Bosnu, gde je postao komandant Udarnog bataljona Ozrenskog NOP odreda. Poginuo je kod Kušlata 24. maja 1943. Kompozitor je poznate partizanske pesme „Konjuh planinom“. Za vreme svog boravka u Račićevom štabu, dao je i dragocene podatke o držanju i saradnji četnika s okupatorom u Zapadnoj Srbiji.⁴⁵⁸

Slovak Pavle Denak, rođen 1908. u Staroj Pazovi, član KPJ od 1928, po nalogu Jovana Veselinova i Aćima Grulovića ubačen je početkom 1942. u domobranske redove u Petrovaradinu gde je organizovao obaveštajni punkt KPJ i vojni komitet.⁴⁵⁹

Slično je bilo i u drugim krajevima zemlje. Tako, na primer, u pismu OK KPJ za Cetinje od 14. maja 1942. upućenom članovima Partije u vezi s ilegalnim radom na okupiranoj teritoriji nastoji se da se među četnike i krilaše ubacuju simpatizeri i ljudi odani narodnooslobodilačkoj borbi, a „gde ima uslova“ i po nekog člana KPJ”.⁴⁶⁰

Vrhovni štab u svome pismu upućenom 28. maja 1942. Štabu Kragujevačkog bataljona u vezi sa situacijom oko Foče posle treće neprijateljske ofanzive, sem ostalog, piše:

„Uz pomoć Krcuna [Slobodan Penezić Krcun — prim, a.] organizujte obaveštajnu službu na toj prostoriji. Gurnite nekog seljaka ili seljanku — najbolje muslimana — u Foču... Neprijatelj upotrebljava sva dozvoljena i nedozvoljena sredstva, dok mi uvek nekako u rukavicama prilazimo stvarima koje mogu biti za nas od ogromne važnosti.“⁴⁶¹

U velikom broju uspešnih primera treba pomenuti obaveštajku VOS-a Mariju Malahovsku Vane, daktilografinju, koja je 1941. postala lična sekretarica Leona Rupnika, generala Jugoslovenske vojske, kvislinga i predsednika Pokrajinske uprave Ljubljanske provincije. Sve do 30. januara 1945. slala je šifrovane podatke organima NOP-a Slovenije, kada je otkrivena. Posle strahovitih mučenja ubijena je 3/4. maja 1945. u tamnici policijske kasarne u Ljubljani.⁴⁶²

Edvard Kardelj, član Politbiroa CK KPJ i član Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije u svome pismu u avgustu 1942. upućenom Ivi Loli Ribaru o stanju u Sloveniji i ubacivanju simpatizera NOP-a u četničke redove, sem ostalog, kaže:

„Naša VOS je napravila pretrese u njihovim stamparijama[...] Ugurali smo im naše agente u sve njihove organizacije, pa čak i u najveću blizinu njihovog rukovodstva. Ima izgleda da ćemo prodreti u samo njihovo rukovodstvo. No i ti tipovi su praktično raspeli svoju mrežu obaveštajaca i uspeli ugurati svog čoveka u našu obaveštajnu službu. Uspeli su čak i imena da nanjuše, tako da sam baš u pravo vreme otišao iz Ljubljane... Spremaju ubistva naših ljudi.“⁴⁶³

U izveštaju Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu od 3. decembra 1942. Centralnom komitetu KP Jugoslavije o stanju partijskih i skojevskih organizacija i razlozima nastale krize ustanka u Hercegovini, pored ostalog, kaže se i ovo:

„Jedan drug, član naše Partije, iz dobronamjernosti, misleći da će na taj način više moći koristiti Partiji, otišao je za obavješajca tajne italijanske službe OVR-a. To je čovek koji je do kraja odan Partiji i ima uslova da odgovori tom zadatku. On se preko stolačke partijske organizacije već povezao s nama i u tom smislu zatražio direktive. Budući da mi o tome nismo imali nikakvoga izveštaja i smatramo da je taj posao odvojen od Partije, tražimo od vas direktivu šta da radimo sa tim drugom. Mi ćemo druga i dalje držati na vezi. Napominjemo, da bi drug mogao dobiti od Italijana razne podatke koji bi mogli biti dragoceni izvor našoj obaveštajnoj službi, a koji ne bi bili lokalnog karaktera.“⁴⁶⁴

Obaveštajni centar 19. divizije 8. korpusa NOVJ uspeo je ubaciti svoga čoveka u štabu Momčila Đujića, komandanta četničke Dinarske oblasti, odakle su dobijani najpoverljiviji podaci o namerama četnika, kao i o odluci da se u partizanske redove ubacuju poverljivi četnički obaveštajci. Glavni obaveštajni centar za Dalmaciju je, takođe, imao ubačenog obaveštajca u četničku komandu za Šibenik.

Obaveštajni oficir Primorske operativne grupe u svome izveštaju od 8. marta 1944. Štabu 2. udarnog korpusa NOVJ o nemačkim utvrđenjima u Boki Kotorskoj, sem ostalog, napisao je i ovo:

„Isto onako kako je njemački okupator postavio stanice za prisluškivanje protiv podmornica u Boki, tako sam ja ubacio, virtuožno, ljude oko njemačkih štabova, koji prisluškuju kao bajagi nevješti, namjere njihovih vojnih istupanja na ovom terenu. Ja već imam ljude u utrobi neprijatelja, a i sam se trudim da se što više približim ljudima koji bi mogli direktno otkriti brižljivo čuvane tajne. Ja sam već angažovao ljude za koje Njemci stoprocentno računaju kao na svoje ljude. Koliko će ovi ljudi umjeti da odigraju svoju, ne tako prostu ulogu, to ćemo vidjeti. Njihovi prvi pokušaji su sjajni, tako da ja na svom terenu na kome se bavim već 10 dana znam potpunu snagu vojske i jačinu mašinskih pokretnih i nepokretnih ratnih oruđa, koja izgledaju ovako.“⁴⁶⁵

Ubačeni obaveštajci u redove neprijatelja u Zagrebu dostavili su podatke Vrhovnom štabu NOV i POJ o pravcima povlačenja Grupe armija „E“ od Skoplja prema Sarajevu, a koji su bili izvanredno tačni.⁴⁶⁶

Ubacivanje pripadnika NOP-a u redove neprijatelja dalo je, dakle, po pravilu izuzetno dobre rezultate, jer su obaveštajni podaci dobijeni na samom izvoru. Međutim, ubacivanje je bilo uvek skopčano s velikim rizikom. Ubačena lica uvek su se nalazila u izuzetno teškoj životnoj opasnosti, pa su se zbog toga za ubacivanje birali i posebno hrabri i inteligentni ljudi koji su mogli tom zadatku da odgovore.⁴⁶⁷ Postojala je i opasnost da otkrivanjem ubačenog obaveštajca od neprijatelja on pristane na obaveštajnu saradnju pod pritiskom, i tako je agent-dvojnici mogao uvek da nanese veliku štetu strani za koju je počeo prvobitno da se bavi obaveštajnom delatnošću. Takvi slučajevi u redovima NOP-a bili su retki, ali su ipak, ostali zabeleženi.

6. ZAROBLJENICI I PREBEGLICE KAO IZVORI OBAVEŠTAJNIH PODATAKA

Zarobljenici i prebeglice (dezenteri) oduvek su predstavljali veoma bogat izvor obaveštajnih podataka o neprijatelju. Potpuno je prirodno da jedne podatke mogu dati oficiri, a druge podoficiri ili vojnici. Međutim, i tu su postojale razlike i određene nijanse. Zarobljeni kuriri, ordonansi, podoficiri i vojnici iz štabova, a posebno daktilografi, i njima slični, mogli su dati daleko dragocenije podatke od oficira, izuzimajući one koji su se nalazili na visokim štapskim i komandnim položajima. To isto važi i za zarobljene vojnike koji su radili u centru veze gde je vrlo velika frekvencija slanja i primanja raznih kratkih naređenja i drugih dokumenata, a koja su uvek mogla da imaju prvorazrednu važnost. Zbog toga se zarobljenici smatraju jednim od najdragocenijih izvora podataka o neprijatelju.

Potrebno je, takođe, imati u vidu da zarobljenici nisu uvek spremni da govore sve što znaju. To zavisi, pre svega, od njihove klasne svesti i patriotizma, kao i od toga da li su zarobljeni u situaciji kada njihove armije nižu pobeđe, ili se, pak, nalaze pred rastrojstvom, itd. Pored toga neprijatelj se služi i drugim metodama u svome nastojanju da se „zarobe” ljudi koji će vrlo umešno dezinformisati protivničku stranu.

Sasvim drugi slučaj bio je u NOR-u s prebeglicama iz redova neprijatelja. Oni su uvek, po pravilu, bili spremniji da pruže i daju više obaveštajnih podataka nego što su to činili zarobljenici.

Međutim, i tu je trebalo biti obazriv, pošto je neprijatelj koristio „prebeglice” da bi kroz njih, na najlakši način, ubacivao svoje agente u redove NOV i POJ. Ali, bez obzira na sve te okolnosti, treba istaći da je najviše vojno-političko rukovodstvo NOP-a od prvih dana ustanka, pa tokom celog rata, neprekidno ukazivalo na dva činioca: na pravilan odnos prema ratnim zarobljenicima u duhu postojećih međunarodnih propisa i, drugo, na značaj zarobljenika kao važnih izvora obaveštajnih podataka.⁴⁶⁸ Potčinjeni štabovi, komande, ustanove i jedinice nastojale su svim silama da se u tome obezbede svim direktivama pretpostavljenih štabova i komandi. Tako je, na primer, Glavni štab NOP odreda Slovenije odredio među prvim već u julu 1941. odnos prema zarobljenicima, naredivši, pored ostalog, ovo:

„Partizan mora dostojno postupati sa zarobljenim neprijateljem i uveriti ga u pravednost partizanske borbe”⁴⁶⁹

Stab Sarajevske oblasti u svome naređenju od 4. septembra 1941. u pogledu organizacije obaveštajne službe, naredio je:

„Za obaveštenja o stanju kod neprijatelja mogu dobro da posluže i ratni zarobljenici (za ratne zarobljenike odrediti mesta, gde će da se dovedu, a nevoditi ih na naše zborna mesta, našim prolazima i tako se neprijatelju otkrivati). Sa zarobljenicima odmah po svršenoj akciji svršiti stvar. Zadržati one, koji su krivi, a ostale pustiti prethodno održavši im govor o ciljevima naše borbe.”⁴⁷⁰

Pored već pomenutog naređenja Vrhovnog štaba o postupku sa zarobljenicima, Vrhovni štab NOV i POJ je 25. decembra 1942. izdao kraće uputstvo o saslušanju ratnih zarobljenika. Tom prilikom je naređeno da se ispitivanje zarobljenika vrši podrobno u štabovima brigada, odnosno divizija i korpusa, i da se svi podaci dostavljaju Vrhovnom štabu. Naređeno je, takode, da se odvojeno vrši ispitivanje oficira i podoficira od zarobljenih vojnika, te da se prilikom saslušavanja zarobljenika dođe do podataka o rasporedu, jačini, sastavu, naoružanju, nazivu, nacionalnom i socijalnom sastavu, starešinama i borbama koje je vodila jedinica iz koje je zarobljenik. Trebalo je nastojati da se pri saslušanju dobiju podaci o moralnom stanju neprijatelja o odnosu starešina i vojnika, redu, disciplini i materijalnom stanju odeće, obuće i ishrane, kao i stanju u narodu na neoslobođenoj teritoriji i njihovom odnosu prema okupatoru i kvislinzima.⁴⁷¹

Glavni štab i PO Hrvatske je zbog izvesnih lutanja u jedinicama u pogledu odnosa prema zarobljenicima i prebeglicama i pri saslušanju, propisao 15. juna 1943. *Uputstvo za postuvak sa zarobljenicima i prebeglicama*. U njemu je predviđeno da saslušanje zarobljenika i prebeglih neprijateljevih oficira vrše informativni oficiri one jedinice koja je izvršila zarobljavanje, odnosno kojoj su se dotični predali. Predviđeno je, takode, odvajanje boračkog od starešinskog sastava da starešine ne bi ispoljile uticaj na vojnike kako u pogledu njihovog držanja pri ispitivanju, tako i pri eventualnoj organizaciji begstva. Preporučeno je da se saslušanje zarobljenika vrši odmah dok su još „u izvjesnom strahu“.

Glavni štab Hrvatske posebno je upozorio na klasifikaciju zarobljenika, tj. da se zlikovci i fašisti odvoje od ostalih pošto oni moraju biti posebno „ispitani radi suđenja“.

U slučaju zarobljavanja veće grupe vojnika ili čitavih jedinica, predviđeno je da se vrši odvajanje vojnika od starešinskog sastava, i da se podele prema specijalnostima i rodovskoj pripadnosti (obični borci, tenkisti, artiljerci, mitraljesci, starešine itd.).

Posle izdvajanja krivaca — Uputstvo predviđa da među zarobljenicima treba agitovati da pristupe Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije. Ako to odbiju, onda ih podeliti po nacionalnostima, a nacionalnosti po profesijama i tek tada pristupiti ispitivanju i saslušanju najotresitijih zarobljenika po posebnom upitniku koji je sadržao niz pitanja zanimljivih za obaveštajnu službu NOP-a.

Posle završene istrage i saslušanja zarobljenih i prebeglih neprijateljevih pripadnika, predviđen je poseban postupak za određene kategorije. Tako je naloženo:

— da se svi oni koji su izrazili želju da stupe u redove NOV i POJ ne presvlače, već da se sa spiskovima upućuju štabovima korpusa ili zona jer postoji mogućnost da se među njima nalaze ubačeni špijuni. Oni su se pratili sve dok kroz borbu ne dokažu svoju odanost NOP-u;

— da se svi vojnici koji nemaju krivice, a ne žele ostati u jedinicama NOV i POJ, presvuku i otpuste svojim kućama, odnosno vrate u jedinice kako bi se „u neprijateljskim redovima proširila kolebljivost i da bi se i u buduće bez otpora predavali“;

— da se zarobljenici zadržavaju samo u povoljnim ekonomskim prilikama;

— da se starešine, specijalisti i svi oni koji su potrebni neprijateljevoj vojsci, zadrže i upute u štabove korpusa, odnosno zona;

— da se svi krvnici: ustaše, četnici, fašisti i ostali, upućuju sa spiskovima komandama područja na suđenje, i

— da komande područja, posle obrazovanja suda, izriču presude, vodeći računa o konkretnoj političkoj situaciji.

Ovim uputstvom Glavni štab NOV i PO Hrvatske je regulisao ne samo duboko human odnos prema zarobljenim neprijateljevim vojnicima, već i ukazao na značaj zarobljenika kao važnih izvora obaveštajnih podataka.⁴⁷²

Slično uputstvo je Vrhovni štab NOV i POJ (Obaveštajni odsek) 13. septembra 1943. uputio Štabu 2. bosanskog korpusa*, u kome je pored ukazivanja na značaj obaveštajne službe i metode rada, predočio Štabu 2. korpusa na podatke koje mogu pružiti zarobljenici i prebeglice. U uputstvu je pored ostalog, rečeno i ovo:

„Važna obaveštenja možemo dobiti preko zarobljenih neprijateljskih vojnika i prebjega. Svi zarobljeni neprijateljski vojnici, podoficiri i oficiri kao i prebjezi moraju se zapisnički saslušati po obrascu pitanja u prilogu A/.

Objasniti drugovima vojnim i političkim rukovodiocima kao i borbama, da nastoje u borbama i akcijama zarobiti barem jednog neprijateljskog vojnika, jer se na taj način mogu dobiti često vrlo dragoceni podaci.“⁴⁷³

Što se, pak, tiče prebeglih neprijateljevih vojnika postupak je bio isti, s tim što su se oni po pravilu, uključivali u jedinice NOV i POJ. Međutim, praksa je pokazala da je jedan deo njih, a posebno iz redova kvislinških jedinica, slat sa špijunskim i drugim subverzivnim namerama. Oni su često bili glavni organizatori dezerterstva iz jedinica NOV i POJ. Zato je, na primer, Glavni štab NOV i PO Hrvatske u svom Uputstvu za postupak sa bivšim četnicima i domobranima prebeglim u redove NOV i POJ, od 19. marta 1943, naložio da „oči obavještajnih povjerenika moraju stalno počivati na ovim ljudima“, odnosno sve dotle dok svoju odanost ne dokažu kroz borbu i drugim postupcima.⁴⁷⁴

U radu sa zarobljenicima iskravale su i druge teškoće, a posebno oko saslušavanja zarobljenih vojnika i prebeglica strane nacionalnosti. Jedinice NOV i POJ nisu dobrim delom u svome sastavu imale lica koja su znale *strane* jezike, pa je tako bilo i u Štabu 3. ličke (proleterske) brigade koja u julu 1944. nije bila sposobna da sasluša zarobljenog nemačkog vojnika, već je bila primorana da ga upućuje u Štab 6. proleterske (ličke) divizije radi saslušanja. Pošto takvi slučajevi nisu bili usamljeni, nametala se potreba da su štabovi na određenim nivoima morali imati u svom sastavu lica sa znanjem stranih jezika, jer se bez njih nisu mogli koristiti ni zaplenjena dokumenta, koja su, takođe, bila veoma važan izvor obaveštajnih podataka.⁴⁷⁵

* Tako se u početku zvao 5. udarni korpus NOVJ.

Posebno zanimljiv problem u NOR-u je hvatanje tzv. živog jezika, odnosno organizovano zarobljavanje neprijateljevog vojnika, o čemu je Vrhovni štab već upozoravao potčinjene jedinice. U uslovima partizanskog ratovanja to i nije bio neki veći problem. Postavljanjem zaseda i izvođenjem sličnih akcija, jedinice NOV i POJ su uspevale da izvrše hvatanje „živih jezika“. Međutim, uspostavljanjem čvrstih frontova u drugoj polovini 1944. pa do kraja rata, problem hvatanja „živog jezika“ bio je veoma otežan. Takav slučaj bio je i na Sremskom frontu pred decembarsku ofanzivu 1. proleterskog korpusa NOVJ i 68. streljačkog korpusa Crvene armije.

Štabovi 1. proleterskog i 68. streljačkog korpusa nisu imali tačne podatke o jačini neprijateljevih snaga na Sremskom frontu. Nemačka korpusna grupa „Kibler“, pod komandom general-lajtnanta Jozefa Kiblera (Josef Kübler), jačine oko dve divizije, bila je utvrđena na tzv. *Crvenoj liniji*. Na toj liniji nalazilo se pet nemačkih borbenih grupa s jakom korpusnom rezervom. Ti položaji oslanjali su se na drugu liniju odbrane tzv. *Nibelunške položaje* — Mohovo — Šid — Morović.⁴⁷⁶ Zbog toga je Štab 1. proleterskog korpusa preduzeo mere da se zarobe nemački vojnici koji bi mogli pružiti detaljnije podatke o snagama i rasporedu nemačkih jedinica na pomenutim odbrambenim linijama.

Jedinice 6. proleterske, 11. i 21. udarne divizije preduzele su 23. novembra 1944. iznenadne napade duž celog fronta radi hvatanja „živog jezika“.

Međutim, svi ti napori bili su bezuspešni. Druga lička brigada pokušala je da preko Dunava zabaci u pozadinu jedno izviđačko odeljenje radi hvatanja „živog jezika“, ali se ono nije vratilo.⁴⁷⁷

U izveštaju Štabu 11. udarne divizije od 25. novembra 1944. Štabu 1. proleterskog korpusa pisalo je i ovo:

„Tačne podatke o neprijateljskim snagama, broju neprijateljskih jedinica, nismo mogli ustanoviti, jer nam nije uspjelo zarobiti neprijateljskog vojnika.

Naša obaveštajna služba, kao i štabovi brigada shvatili su ozbiljno potrebu zarobljavanja jednog neprijateljskog vojnika, tako da su dve prošle noći pokušani prodori ispred obe brigade koje se nalaze na položajima sa po četiri grupe, ali do sada još nije uspjelo zarobiti koga neprijateljskog vojnika, a noću između 23. i 24. o. mj. smo imali 25 izbačenih iz stroja, od toga izgubili su po jednu nogu oko 13 ljudi, a 5 nam je umrlo. U tim borbama imao je i neprijatelj gubitaka. Dostavljamo Vam i „Soldbuche“ ubijenih neprijateljskih vojnika. Među njima je i jedan četnik, koji nije imao uza se nikakav pismeni dokument.

Naša ob. služba i štabovi brigada i dalje pokušavaju da izvrše postavljeni zadatak.“⁴⁷⁸

Međutim ni tada, ni kasnije jedinice 11. udarne divizije nisu uspele da uhvate „živi jezik“ i pored postavljanja zaseda i ubacivanja udarnih grupa od najhrabrijih boraca.⁴⁷⁹

Slično su prošle i druge jedinice. Kada je 1. proleterska divizija krajem novembra pristigla na front iz Beograda, gde se na-

lazila na odmoru, popuni, sređivanju i preoružavanju, ni ona nije imala uspeha u takvoj akciji.⁴⁸⁰ Razlog tome neuspehu trebalo je tražiti, pre svega, u veoma branjenom neprijateljevom prednjem kraju. Neprekidna linija rovova od Dunava do Save s gustim minskim poljima u pretpolju i bodljikavom žicom, kao i vanredno organizovanim vatrenim sistemom, nije dozvoljavala da se izvrši ma kakvo približavanje ili upad u neprijateljev raspored. A kada se u tome i uspelo u žestokim okršajima, nalaženi su samo poginuli nemački vojnici s ličnim dokumentima koji su, potom, poslužili za utvrđivanje neprijateljevih snaga ispred fronta 1. proleterskog i 68. streljačkog korpusa.

Zaplenjeni dokumenti, ipak, nisu pružili pravu sliku o neprijatelju, jer ni same vojničke knjižice nisu bile u potpunosti ažurne, pa su više štetile nego bile od koristi.

Jedinice 1. proleterskog i 68. streljačkog korpusa prešle su 3. decembra 1944. u ofanzivu radi proboja neprijateljeve odbrambene *Crvene linije* i narednih položaja, a da podaci o neprijatelju nisu bili tačni. Tako je, na primer, u zapovesti Štaba 1. proleterskog korpusa od 1. decembra 1944. potčinjenim štabovima za proboj neprijateljeve odbrane u odnosu na neprijatelja, pisalo, pored ostalog i ovo:

„Na sektoru između Save i Dunava, ispred nas, nalazi se glavnina njemačke 264 divizije, djelovi 118 divizije, za koju imamo podatke da se izvlače prema Vinkovcima i Osijeku, dva puka domobrana i dva bataljona ustaša.”

Upravo takva procena neprijatelja koja nije bila tačna, uticala je na donošenje odluke da se posle proboja fronta izvrši spajanje 1. proleterskog i 6. udarnog korpusa NOVJ, i izvrši prodiranje prema Zagrebu. To je u zapovesti bilo ovako formulisano.

„Naš korpus pojačan sa XI divizijom dobio je zadatak da probije i uništi neprijateljsku odbranu u Sremu i izbije na liniju: Samac—Vinkovci—Osijek, spoji se sa jedinicama VI korpusa i produži dalje prodiranje prema Zagrebu.”⁴⁸¹

Naravno da se s tim moglo računati u slučaju da su podaci o neprijatelju bili tačni. Međutim, korpusna grupa „Kibler” za koju štabovi NOVJ i Crvene armije nisu znali ni da postoji, bila je isuviše jaka da bi se mogao izvršiti nesmetan prodor prema Zagrebu, a, pored toga, njene snage bile su rasporedne po dubini oslanjajući se na tri odbrambena položaja nazvana od nemačkih komandi: *Crvenom*, *Nibelunškom* i *Zelenom linijom*,⁴⁸² Borbe su zbog toga bile veoma teške i trajale su skoro, sa manjim prekidima, sve do kraja meseca, dok su Vinkovci, Vukovar i Osijek ostali i dalje u nemačkim rukama, daleko iza poslednje nemačke odbrambene linije, tj. *Zelene linije* ispred koje su zadržane jugoslovenske i sovjetske jedinice.

U svakom slučaju greška je bila u tome što se za hvatanje „živog jezika” išlo frontalno i preko minskih polja, gde su se i trpeli najveći gubici i borci su bili, uglavnom, bez noge, umesto da se išlo na ubacivanje jačih izviđačkih grupa kroz Bosutske šume, u pozadinu neprijatelja.

Zarobljavanje neprijateljevih vojnika i, uopšte, zarobljenici i prebeglice su i dalje ostali kao veoma važan izvor obaveštajnih podataka. Štabovi i jedinice NOVJ poklanjale su zato tome izuzetnu pažnju.

7. ZAPLENJENA NEPRIJATELJEVA DOKUMENTA I DRUGI MATERIJAL KAO IZVOR OBAVEŠTAJNIH PODATAKA

Zaplenjivanje neprijateljevih dokumenata (službenih i ličnih) predstavljalo je oduvek veoma značajan izvor obaveštajnih podataka, jer ona daju originalne i autentične podatke o neprijatelju, pod uslovom da ih neprijatelj nije poturio kao falsifikate i mere dezinformacija. Počev od vojnih knjižica prikupljenih od poginulih ili zarobljenih vojnika, pa preko raznih naredenja, izveštaja, depeša, skica, karata, brojnih stanja, spiskova i drugih akata, umešnim klasificiranjem i proučavanjem mogli su se prikupiti veoma važni obaveštajni podaci o aktivnostima i namerama neprijatelja. Zbog toga je u jedinicama NOV i POJ za vreme NOR-a pitanju zaplenjenih dokumenata uvek poklanjana posebna pažnja.

Do neprijateljevih dokumenata u NOR-u dolazilo se uglavnom na dva načina, i to zaplenjivanjem u borbi, ili, pak, preko obaveštajne mreže. I u jednom i u drugom slučaju tako pribavljena dokumenta pružala su podatke o namerama neprijatelja, njegovim brojnim stanjima, borbenom moralu, taktici u borbi protiv partizana, obaveštajnoj službi i metodama obaveštajne borbe, saradnji četnika i okupatora, okupatorovim zločinima, fortifikacijskom uređenju pojedinih uporišta, itd.

Vrhovni štab je upozoravao na značaj zaplenjenih neprijateljevih dokumenata, ali je potpunije upustvo u tome smislu izdao oktobra 1942. Motiv za izdavanje toga uputstva pod nazivom „*O važnosti uzapćivanja neprijateljskih dokumenata*” jeste, pre svega, mišljenje Vrhovnog štaba „da u našim jedinicama ne postoji dovoljno razumevanja važnosti uzapćenih neprijateljskih dokumenata”. U vezi s tim Vrhovni štab je naložio da „U dokumenta koja nas interesuju spadaju sva akta, pisma, spiskovi, okružnice, proglasi i naredbe, leci, plakati, brošure, novine, knjige, časopisi i ostali propagandni materijal, fotografije pojedinaca, grupa i objekata”.

Posebno je ukazano da se spreči razbacivanje, gaženje i uništavanje raznih dokumenata pri ulasku u razna nadleštva prilikom zauzimanja, odnosno oslobodenja pojedinih mesta. Zbog toga je „Uputstvom” predviđena obaveza za sve komande da pri ulasku u pojedina mesta odrede pojedina lica čiji je zadatak bio da obidu pojedina nadleštva i spreče razvlačenje i uništenje važnih dokumenata, pri čemu je skrenuta pažnja posebno na operacijska dokumenta u vezi s neprijateljevim akcijama i drugim borbenim delatnostima koje su u toku.

„Pronalaženje, uzapćivanje i dostavljanje Vrh.[ovnom] štabu uzapćenih neprijateljskih dokumenata, jeste dužnost i obaveza. Neizvršavanje ove obaveze potpada pod najstrožiju kaznu” — rečeno je na kraju Uputstva.⁴⁸³

Jedan od veoma važnih dokumenata bilo je i *uputstvo* koje je izdalo Povereništvo za Srbiju za *priključenje podataka o fašističkom teroru* 23. novembra 1942. U njemu se, sem ostalog, kaže:

„U vezi sa notom sovjetske vlade od 10-og ovog meseca o odgovornosti hitlerovskih zavojevača i njihovih pomagača za izvršene zločine u porobljenim zemljama, potrebno je hitno prikupiti-pristupiti prikupljanju tačnih podataka o njihovim zvestvima u našem kraju. Pristupite prikupljanju (tačnih podataka) svih tih podataka, kao i dokumenata, slika ubijenih itd. koji će moći da utvrde i dokumentuju pred sovjetskom i svetskom javnošću sve zločine koji su vršeni i koji se još vrše od strane okupatora i njihovih pomagača i slugu. Neophodno je potrebno da se sovjetska i čitava svetska javnost najdetaljnije upoznaju sa svima užasima koje su okupator i njegove sluge počinili u našoj zemlji.

Treba imati na umu da je taj materijal optužni materijal protiv okupatora i njegovih slugu od ogromne političke važnosti i sa njime smo obavezni upoznati što pre celu svetsku javnost, kao i naše narodne mase.

Ne dopustite da se u tom materijalu promakne ma kakva netačnost.“⁴⁸⁴

Ovaj raspis je, u stvari, usledio na zahtev Privremenog upravnog odseka pri Vrhovnom štabu NOV i DVJ od 20. oktobra 1942.⁴⁸³ Kasnije je sličnu instrukciju, odnosno naređenje uputio i Odsek za vojne vlasti Vrhovnog štaba potčinjenim štabovima i komandama o prikupljanju fotografija ustaških, okupatorskih i četničkih zverstava, kao i za prikupljanje dokumenata iz neprijateljevih tajnih arhiva. Tom prilikom je ponovo naređeno da se spreči svako uništavanje i razbacivanje zaplenjene arhive i, posebno, skrenuta je pažnja da „naročito treba obratiti pažnju na redarstvene, oružničke i ustaške arhive“ pošto „i najmanja oružnička postaja ima dragocenih dokumenata“ s obzirom na to da su žandarmerijske stanice (oružničke postaje) pravile popise ubijenih i poklanih žrtava.⁴⁸⁶

Dokumenta, znači, nisu imala samo operativni značaj, već su bila i od ogromne političke važnosti za raskrinkavanje kvislinških zločina i zločina okupatora pred svetskim javnim mnijenjem, u borbi za priznanje narodnooslobodilačkog pokreta i oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske je, na primer, iz zaplenjene neprijateljeve arhive došao analizom da podataka da neprijatelj ima „dosta dobar uvid, kako što se tiče naše vojske, tako i što se tiče naše pozadine“. Iz toga je izveo zaključak da neprijatelj do toga dolazi iz pet izvora:

- iz arhive i raznih spisa jedinica, štabova komandi i ustanova koja nepažnjom padaju neprijatelju u ruke;
- od špijuna u redovima NOP-a;
- od svojih uhoda koje neprijatelj šalje na oslobođenu teritoriju;
- od zarobljenika koje jedinice NOV i POJ izvesno vreme zadržavaju na oslobođenoj teritoriji, pa ih potom puštaju, i
- od partizana i civila koji pružaju informacije neprijatelju bilo kao dezerteri, ili kao zarobljenici.

Zbog toga je Glavni štab NOV i PO Hrvatske upozorio potčinjene na čuvanje spisa i, pri tome, naveo kao primer da su u zaplenjenom obaveštajnom biltenu našli citirane „naše spise i naša naređenja”. Na tome planu preduzimanja bezbednosnih mera i upoznavanja s nemačkim namerama do kojih se došlo zaplenom dokumenata, bilteni Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske imali su veoma značajnu ulogu, jer su u njima iznošeni svi oni podaci do kojih se došlo kroz zaplenjena dokumenta, a mogli su da budu, na taj način, izloženi i nižim štabovima.⁴⁸⁷

Vrhovni štab je pored pomenutog uputstva izdao još jedan uput 13. septembra 1943. u kome je ponovo podvučena važnost zaplene neprijateljevih dokumenata kao izvanrednih izvora obaveštajnih podataka. U tome uputu je, sem ostalog, ponovo naglašena potreba za dostavljanjem „dokumenata koja govore o saradnji četnika sa okupatorima”. Taj je uput upravo izašao u vreme kada je u Vrhovni štab NOV i POJ i službeno došla saveznička vojna misija na čelu s brigadirom Ficrojem Maklejšnom i dok su saveznici još uvek održavali prisne odnose s kraljevskom vladom u izbeglištvu i četnicima Draže Mihailovića u zemlji, kao tzv. Jugoslovenskom vojskom u otadžbini.⁴⁸⁸

Vrhovnom vojno-političkom rukovodstvu NOP-a bili su potrebni i dokumenti o saradnji četnika sa okupatorima i njihovim pomagačima, iako je ta saradnja bila očita, jer su zapadni saveznici gledali još uvek drugim očima na NOP.

Kada je uspostavljena OZNA, njeni organi posvećivali su, takođe, veliku pažnju zaplenjenim neprijateljevim dokumentima. Iako su zadaci OZNE bili prvenstveno usmereni na sprovođenje političke obaveštajne i kontraobaveštajne službe, oni nisu prestajali da se bave ni čisto obaveštajnom delatnošću. Tako su preko svojih obaveštajaca u Zagrebu došli do veoma poverljivih izveštaja o planu odbrane Zagreba koji su 5. aprila 1945. dostavili Generalštabu Jugoslovenske armije. Taj dokument, doduše, nije imao nekog posebnog značaja u borbama za oslobođenje glavnog grada Hrvatske 8. maja 1945, ali je, po svome sadržaju, veoma značajan jer je bio jedan od velikog broja dokaza prodornosti obaveštajnih organa u redove neprijatelja, i njihovim mogućnostima da dosegnu najčuvanija i najpoverljivija dokumenta.

Pored toga što se do dokumenata dolazilo zaplenjivanjem arhiva, ili preko obaveštajaca, je, takođe, da se do njih dolazilo i preko uhvaćenih golubova-pismonoša. Golubija pošta bila je naročito razvijena u neprijatelja i služila mu je ne samo za brzo prenošenje određenih važnih dokumenata, već i za prenošenje obaveštajnih podataka od ubačenih špijuna u redove NOP-a do njihovih centrala.^{43,}

Zaplenjena neprijateljeva dokumenta bila su veoma važan izvor obaveštajnih podataka i, uz dobru analizu i procenu, moglo se doći do veoma važnih podataka o neprijatelju: o njegovom brojnom stanju, namerama, numeracijama jedinica, rasporedu, naoružanju, stanju, itd.

8. KURIRI KAO IZVORI OBAVEŠTAJNIH PODATAKA

Za sve vreme narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije jugoslovenskih naroda, kuriri su bili jedan od osnovnih činilaca za održavanje veza na svim nivoima, a za dugi period NOR-a, jedino i najpouzdanije sredstvo veze. Kuriri su imali veliki radijus kretanja. Prenosili su poštu iz jednog kraja zemlje u drugi, a naročito pri održavanju veza Vrhovnog štaba s glavnim štabovima i drugim potčinjenim jedinicama, komandama i ustanovama, i obrnuto. Zbog takvih zadataka kuriri su se morali kretati peške, na konju, biciklom, železnicom i drugim sredstvima i preko neoslobođene teritorije (što je bilo najčešće). Oni su svojim zapažanjima i u direktnim susretima često dolazili do dragocenih izvora obaveštajnih podataka. U dokumentima jedinica NOV i POJ mogle su se sresti formulacije „po pričanju kurira“, „kurir je video“, itd., ali je daleko veći broj ostao neregistrovan o svemu onome što su kuriri iznosili posle stizanja na svoja odredišta. Zbog toga nije ni malo slučajno da se u velikom broju dokumenata ukazivalo na potrebu izbora kvalitetnih kurira, što je ukazivalo na značaj kurirske službe i kurira uopšte. Šta više, neke komande su zbog mogućnosti kretanja kurira i po neoslobođenoj teritoriji, angažovale ih za direktno prikupljanje obaveštajnih podataka. Tako je, na primer, u izveštaju Svetozara Vukmanovića Tempa, komandant Glavnog štaba NOP i DO Bosne i Hercegovine, upućenog 31. marta 1942. Vrhovnom štabu NOP i DV Jugoslavije, pored ostalog, pisalo:

„U Sarajevo sam poslao kurira da ispita situaciju koja tamo vlada, jer ovde ništa ne znamo, osim iz onoga pisma koje je došlo vama.“⁴⁹⁰

Zbog svega toga mesto kurira u celokupnom sistemu obaveštajne delatnosti zauzimalo je određeno mesto kao jedno od važnih izvora obaveštajnih podataka ne samo o neprijatelju, nego i o sredini kroz koju se kurir najčešće kretao.

9. VOJNOTERITORIJALNI ORGANI KAO IZVORI OBAVEŠTAJNIH PODATAKA

Vojnoteritorijalni organi u pozadini, odnosno vojne vlasti predstavljali su osnovni činilac bezbednosti na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Sa svojim institucijama: komandama mesta, vojnim područjima i korpusnim vojnim oblastima, vojne vlasti organizovale su obaveštajno-bezbednosnu aktivnost, kontrolu teritorije, kontrolu kretanja lica (vojnih i civilnih), vodile borbu protiv pete kolone, špijuna i drugih subverzivnih elemenata, rukovodili partizanskim stražama i pružali pomoć drugim organima društvene samozaštite, kao i vršili druge poslove koji su proisticali iz odgovarajućih naređenja i uputstava o radu i delatnosti vojnoteritorijalnih organa.

Vojnoteritorijalni organi bili su glavni organizatori teritorijalne obaveštajne službe i mreže, o čemu je bilo već reči, a njihovi izvršni organi — razne teritorijalne jedinice bili su jedni od izvora

obaveštajnih podataka, posebno za kontraobaveštajnu delatnost. Neki organi imali su i direktne zadatke da organizuju obaveštajnu službu na svome području, kao što je slučaj sa partizanskim stražama ili narodnom zaštitom u Sloveniji. Tako su se obaveštajnom delatnošću, pored narodne zaštite i partizanskih odreda, bavile i seoske straže, opštinska milicija, teritorijalni vodovi, čete i bataljoni, pomoćna narodna vojska, pomoćne desetine i čete, rezervni bataljoni, borbene grupe, omladinske desetine, trojke i petorke za kontrolu teritorije, leteće grupe, seoske čete, terenske čete, posadne čete i poterne jedinice (vodovi, čete i bataljoni), kao i specijalni organi i jedinice za borbu protiv pete kolone, kao što su bili odeljenja narodne zaštite u Sremu, udarni bataljoni u Bosni i Hercegovini, protivčetničke jedinice u Slavoniji i jedinice za borbu protiv pete kolone (PPK) u Crnoj Gori i Hrvatskoj.

Svi ti organi i jedinice na određeni način služili su kao izvori obaveštajnih podataka, oslanjajući se u svojoj obaveštajno-bezbednosnoj aktivnosti, pre svega, na narod, na operativnim područjima na kojima su dejstvovali. Oni su kasnije, bili osnova za stvaranje jedinica narodne odbrane, odnosno Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ-a) formiranog 15. avgusta 1944.⁴⁹¹

Partizanske straže zaslužuju posebnu pažnju da se obrade kao izvori obaveštajnih podataka, bez obzira što su to bili prvenstveno operativni organi komandi mesta i komandi vojnih područja, njihov osnovni zadatak bio je da se staraju o bezbednosti teritorije.

Boravak Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije u Foči od 25. januara do 10. maja 1942. smatra se kao jedan od najpovoljnijih perioda ne samo Vrhovnog štaba, već i Centralnog komiteta KPJ. Tada su donete mnoge važne direktive, naređenja, i propisi. Među značajnija dokumenta spadaju: „*Zadaci i ustrojstvo narodnih oslobodilačkih odbora*” i „*Objašnjenja i uputstva za rad narodnooslobodilačkih odbora u oslobođenim krajevima*”, poznatija pod imenom — „*Foćanski propisi*”, U njima je pisalo:

„2. N[arodno] Oslobodilački O[dbori] imaju mnogostruke i raznovrsne dužnosti. On vrše sve funkcije vlasti osim onih koje pripadaju vojnim vlastima[.]”

4. Kao organe reda i bezbednosti, umesto ranije policije i žandarmerije NOO organizuju seoske i gradske narodne straže, koje su potčinjene narodnooslobodilačkim odborima, a po potrebi u izuzetnim slučajevima mogu biti upotrebljene i od vojnih vlasti.

Borba protiv špijuna, izdajica, plaćenika i agenata neprijatelja, protiv sabotera i panikera pripada u prvom redu vojnim vlastima uz saradnju NOO. Krivce po ovim djelima sude vojni sudovi. Obaveštajna služba takođe spada u nadležnost vojnih vlasti.

N[arodno] oslobodilački o[dbori] vode borbu protiv krađe, pljačke, razbojništva i nerada. Oni rješavaju sve sporove između pojedinih građana.”⁴⁹²

U drugoj polovini marta 1942, Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije izdao je *Uputstvo o ustroju i dužnostima partizanskih straža* kao organa komandi mesta i štabova u kome je, sem ostalog, stajalo i ovo:

„3. — Reguliše i kontroliše cio vojni i .privatni saobraćaj preko svoje teritorije. Sva lica bez propisnih isprava, kao i sumnjiva lica, bila ona vojna ili privatna, sprovodi svojoj komandi mjesta.

4. — Izdaje stanovništvu svog rejona objave za kretanje. Bez ovih objava ne može dozvoliti kretanje pojedinaca ne samo van rejona dotične straže, nego ni na samom rejonu.

5. — Kontroliše rad seoskih straža.

[. • •]

7. — Organizuje obavještajnu službu i službu veze i transporta preko svoje teritorije.

[. . .]

9. — Straža ima naziv po mjestu gdje se nalazi. Na pr. Partizanska straža Šćepan Polje.“⁴⁹³

Glavni štab Slovenačkih partizanskih odreda doneo je 23. aprila 1942. naredbu o tumačenju Pravilnika narodne zaštite od 24. januara 1942. U toj naredbi je, pored ostalog, stajalo i ovo:

„Cl. 1. Svrha organizovanja Narodne zaštite jeste da se u tom obliku izvrši svenarodna mobilizacija svih snaga koje su na koji bilo način sposobne naneti vojničke udarce okupatorskoj vojnoj sili i njegovom aparatu vlasti u našoj zemlji (. . .)

Cl. 8. Zadaci pomoćnih jedinica Narodne zaštite su raznovrsni, i dobar komandant će moći, shodno tome, mobilisati i poslednjeg nenaoružanog borca. Neki od tih zadataka bi bili (...)

c) Organizacija obaveštajne službe: izrada spiskova neprijateljskih agenata po našim selima i varošima, nadziranje tih elemenata, organizacija brže pošte o kretanju neprijatelja, skupljanje opštih podataka o snazi i kretanju neprijatelja, likvidacija neprijateljskih agenata i uopšte izdajnika, potpuno čišćenje naših varoši i sela od belogardističkih i petokolonaških elemenata.“⁴⁹⁴

Vrhovni štab je neprekidno usavršavao sistem i funkcionisanje vojnih vlasti i u pozadini, pa je u septembru 1942. na Mliništimu, gde je u to vreme boravio, izdao još jedan značajan dokument — *Naredbu o organizovanju pozadinskih vojnih vlasti* u kojoj su sumirana sva dotadašnja iskustva. U naredbi su regulisane dužnosti i obaveze komandi područja i komandi mesta kao i njihovih organa — partizanskih straža. Tim uputstvom su, pored ostalih zadataka u kontroli kretanja i bezbednosti svoga područja, partizanske straže ponovo dobile zadatak da organizuju obaveštajnu službu na svojoj teritoriji. Time je (još jednom potvrđena važna funkcija tih naoružanih organa vojnih vlasti u pozadini i na području obaveštajno-bezbednosne delatnosti).⁴⁹⁵

Inače, partizanske straže imale su u svom sastavu 30—40 naoružanih boraca. To su bili, uglavnom, ljudi odani NOP-u i to omladinci mlađi od 17 godina i ljudi stariji od 45 godina, kao i svi oni koji nisu bili sposobni za operativne jedinice bilo iz kojih razloga (bolesni, ranjavani, teži invalidi, itd.). Obično je svaka komanda mesta imala, po pravilu, najmanje ijednu partizansku stražu, ali je bilo područja (kao u Slavoniji), gde su komande mesta imale i do šest

partizanskih straža pod svojom komandom. Partizanske straže imale su veoma značajnu ulogu u bezbednosti teritorije i one su, kao što je već napomenuto, bile njen osnovni činilac.

10. INTERNIRCI (LOGORAŠI). IZBEGLICE I RATNI ZAROBLJENICI JUGOSLOVENSKE VOJSKE I A D IZVORI OBAVEŠTAJNIH PODATAKA

U toku narodnooslobodilačkog rata veliki broj pripadnika NOP-a bio je interniran u logore okupatora i kvislinga širom zemlje, ali i van njenih granica. U svim tim logorima su uslovi za život bili veoma teški. Stotine hiljada zatočenika umoreno je na najstrašniji način. Samo u logoru Jasenovac ceni se da je izgubilo život oko 800.000 ljudi. Oko 80.000 ljudi prošlo je kroz logor na Banjici, u Beogradu, pored desetina hiljada Jugoslovena koji su u najvećem broju stradali uglavnom u nacističkim logorima Mathauzenu, Dachau, Osvjencimu, u Norveškoj i u drugim zemljama. Malo ih je preživelo, ali i u tim nemogućim uslovima za življenje ljudi su tražili puteve za saradnju i organizovanje. Za obaveštajnu delatnost sačuvano je malo dokumenata, ali i ono što se pronašlo, služilo je kao izvor obaveštajnih podataka. Međutim, daleko je bilo više ličnih kontakata preko poverenika i saradnika NOP-a s internircima (logorašima) a naročito na području Slovenije, gde je VOS imao dosta uspeha u tome. U tim kontaktima obaveštajna služba NOP-a mogla je saznati mnoštvo korisnih podataka o držanjima pojedinaca. Neprijatelj se naročito služio već odavno oprobanim merama u vrbovanju svojih špijuna i agenata — da merama torture, učena i drugih sredstava, primora internirane pripadnike NOP-a da rade za njegovu obaveštajnu službu a potom da ih na razne načine ponovo ubacuju u redove NOP-a.

Među malobrojnim dokumentima o obaveštajnoj delatnosti u tim uslovima izdvajaju se dva, i to izveštaj omladinaca pripadnika NOP-a iz logora br. 83 u Rijeci koji su uspeli da dostave preko Sreskog komiteta KP za Sušak Obaveštajnom centru za Hrvatsko primorje i pismo partijskog rukovodstva. U svome pismu od 26. juna 1943. tri internirana omladinca iz pomenutog logora, dostavili su niz zanimljivih podataka o životu u logoru, odnosima logorskih vlasti, saradnji četnika i Italijana namerama okupatora s komunistima, i formiranjem četničkog suda za izvršenje smrtnih kazni po kratkom postupku nad svim pripadnicima NOP-a „za sva antidinastička djela". Pismo se završava rečima: „Živeli partizani! Živela komunistička partija!"⁴⁹⁶

U pismu partijskog rukovodstva od 4 člana iz logora u Staroj Gradiški vrlo su dokumentovano izneti podaci o strahovitim uslovima u tom ustaškom koncentracionom logoru o broju logoraša hrvatske, srpske i jevrejske nacionalnosti, denuncijantima, imenima lica iz logorske uprave, organizaciji logorske službe, stanju logoraša, umiranjima zatvorenika u logorima pod uslovima potpunog gladovanja, od kojih su neki umrli za osam, neki za 10 — 15, neki za mesec dana, dok je logoraš Marko Vučić umro tek nakon 61 dana gladovanja u samici. Govori se i o streljanju logoraša pri pokušaju bekstva iz

logora zbog nemogućih tortura, o konfidentima, itd., te podaci, najverovatnije, o zavrbovanim lograšima koji su zamenom ubacivani u redove NOP-a.⁴⁹⁷

Na taj način veze s internircima pružale su veoma veliki broj obaveštajnih podataka, naročito važnih u političkom i u bezbednosnom pogledu.

Veze sa zarobljenicima Jugoslovenske vojske teže su ostvarivane sa zemljom, zbog toga što se najveći broj njih nalazio u nemačkim zarobljeničkim logorima (oblazima i stalazima), dok se manji broj nalazio u fašističkim logorima u Italiji. Uspostavljanjem veza sa zapadnim saveznicima na nivou vojnih misija u drugoj polovini 1943, povećala se i mogućnost obaveštajne delatnosti među bivšim zarobljenicima koje su preuzele savezničke komande u Italiji i obrađivali za njih i odgovarajuće logore.

Predstavnici vojnih misija NOV i POJ u Italiji, došli su do mnoštva podataka o držanjima pojedinaca, četničkom rovanjenju, mahinacijama jugoslovenske vlade i održavanja veza između saveznika i četnika, itd. Svi ti podaci su, pre svega, imali sa obaveštajne tačke gledišta više politički karakter, nego operativni.⁴⁹⁸

Kao izvor obaveštajnih podataka služile su i brojne izbeglice za sve vreme rata. Okupator i njegovi pomagači su u NOR-u raznim represalijama, paljenjem kuća i uništavanjem dobara, a pre svega masovnim ubijanjem nedužnog stanovništva bez obzira na uzrast, često primoravali desetine hiljada ljudi da se nađu u zbegovima u pokušaju da se domognu slobodne teritorije, odakle su se ponovo vraćali na svoja zgarista. Mnogi od njih davali su podatke o svojim zapažanjima. Zato se u dokumentima češće sreću obaveštajni podaci u kojima se kaže: „prema podacima od izbeglica“, a zatim se daju dobijene informacije. Međutim, taj izvor nije bio uvek siguran, jer narod preplašen i proganjan i izuzetno psihološki, fizički i moralno opterećen, nije mogao u svakoj situaciji da hladnokrvno i trezveno razmatra situaciju oko sebe u borbi za svoj goli život, a pre svega svojih najbližih — dece i nejakih. Zato su se ti podaci, najčešće, uzimali uz odgovarajuće ograde. .

11. RADIO I ŠTAMPA KAO IZVORI OBAVEŠTAJNIH PODATAKA

Radio-vesti, bilo savezničke ili neprijateljske u narodnooslobodilačkom ratu bile su jedan od veoma značajnih obaveštajnih izvora za saznavanje i praćenje razvoja svetskih događaja i napora saveznika u antifašističkoj koaliciji u borbi protiv sila Trojnog pakta. Slušanjem radio-vesti, pratio se razvoj svetske situacije uopšte, a preko neprijateljevih radio-stanica saznavale su se i mnoge mere koje je okupator preduzimao u okupiranim delovima Jugoslavije.

Mnoga dokumenta u NOR-u, u svojim uvodnim delovima, zasnila su se na obaveštenjima dobijenim preko radija. Naročito u prvo vreme ustanka jugoslovenskih naroda partizanske radio-stanice i druga sredstva informisanja u svojim apelima, proglasima, saopštenjima i drugim aktima kojima je trebalo podizati borbeni moral

naroda i razvijati im veru u konačnu pobjedu nad okupatorima i njegovim pomagačima, bili su podaci koji su se zasnivali na vestima dobijenim slušanjem raznih radio-izveštaja.⁴⁹⁹

Osnivanjem radio-stanice „Slobodna Jugoslavija” 11. novembra 1941. u SSSR-u, učinjen je krupan korak u informisanju najvećeg vojno-političkog rukovodstva NOP-a u vreme kada CK KPJ, odnosno generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito, nisu imali nikakvih direktnih veza sa Izvršnim komitetom Kominterne, odnosno vladom SSSR-a. Doduše, postojala je ilegalna radio-stanica CK KPJ u Zagrebu, ali je održavanje veza s njom bilo teško i sporo, zbog udaljenosti Vrhovnog štaba i CK KPJ, pa su tako razmene informacija sa Izvršnim komitetom Kominterne kasnile, zbog čega je dolazilo i do povremenih nesporazuma. Tek kada je februara 1942. uspostavljena direktna veza između CK KPJ i Izvršnog komiteta Kominterne, informisanje Vrhovnog štaba i CK KPJ postalo je potpunije.⁵⁰⁰

Vojno-političko rukovodstvo ne samo da je slušalo Radio-Moskvu, Radio-London i druge savezničke radio-stanice, već je sa istom pažnjom slušalo i analiziralo radio-vesti Trećeg Rajha i kvislinga. Preko njih je saznavalo razvoj situacije i mere okupatora u zemlji i, u vezi s tim, i zauzimani su odgovarajući stavovi u borbi protiv neprijateljeve propagande koja se služila svim sredstvima.

Pored toga okupator je na lukav i perfidan način pokušao 1941, da stvaranjem lažne partizanske radio-stanice — „Radio-stanica Narodnooslobodilačkih i partizanskih odreda Jugoslavije” — stvori pometnju među stanovništvom privrženom NOP-u i u samim redovima NOP odreda.⁵⁰¹

Glavni ured Gestapoa imao je već razrađene principe u borbi za suzbijanje komunizma. Oni su se zasnivali, između ostalog, i na kamufliranoj propagandi čiji je cilj bio da postiže i neposredne političke dezinformacije.

U vezi s tim Gestapo je u dogovoru sa Specijalnom policijom kvislinške vlade Milana Nedića u Beogradu razradio plan o stvaranju lažne partizanske radio-stanice pod pomenutim imenom. Početkom oktobra 1941. saglasnost za to dali su najviši nemački vojno-upravni rukovodioci u okupiranoj Srbiji, tako da je lažna radio-stanica počela sa emisijama krajem oktobra 1941. Ona je emitovala izveštaje o stvarnim borbama partizana na osnovu policijskih izveštaja sa terena, s povremenim navođenjem i stvaranih uspeha. Preko nje su upućivani pozivi „odsečenim grupama”, odavano priznanje „palim drugovima” kako bi se u slušalaca stvorio utisak neveštog komandovanja, slabog naoružanja i brojnih gubitaka. U emisijama je posebno mesto zauzimao odnos naroda prema partizanima. Okupator je vrlo dobro znao da se NOP oslanja, pre svega, na narod i zbog toga je i na taj način pokušao da odvoji narodne mase od NOP-a. Iznošenjem vešto izmišljenih laži da narod nedovoljno pruža pomoć u hrani i drugim materijalnim sredstvima, da lekari sede kod kuća, a partizani „umiru sa ucrljanim ranama” itd. — računali su da će se demoralisati partizanski odredi, naročito u toku prve neprijateljske ofanzive, i izazvati gnev protiv naroda, i obrnuto.

Da bi se stvorio stvarni utisak o postojanju takve radio-stanice, inscenirani su lažni napadi na nju. Tako su se, na primer, odjednom U toku emisije čuli pucnji pomešani sa galamom spikera, i emisija je naglo prekinuta, da bi se nakon dan-dva ponovo javila ta radio-stanica

Međutim, te mahinacije okupatora i njegovih pomagača nisu dugo trajale. Brižljivom analizom tih radio-vesti došlo se do izvora podataka, pa je Vrhovni štab 20. novembra 1941. izdao zvanično saopštenje o postojanju lažne partizanske radio-stanice i upozorio slušaoce da ne nasedaju lažima. Zatim je i u listu „Borba“ (br. 17) od 22. novembra 1941. objavljeno saopštenje u kojem je, pored ostalog, stajalo:

„Na talasnoj dužini oko 25,50 metara daje svaki dan emisiju stanica koja sebe naziva „Radio-stanicom Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije“. U stvari, pomenuta stanica je delo provokatora u službi fašističkih okupatora, koji -pokušavaju gnusnim, nespretno zakamufliranim lažima, klevetama i provokacijama da pokolebaju poverenje srpskog naroda u partizanski pokret. Činjenica da je okupator morao da pribegne čak i provokacijama tako jeftine vrste, samo je dokaz njegove slabosti. A srpski narod, koji svojim očima vidi kakvi su partizani i kako oni postupaju, takvim provokacijama neće nasesti. Podvlačimo da je jedina prava partizanska stanica ona koja daje emisije svaki dan u 21 čas na talasnoj dužini 40,7 metara.“

Okupator je početkom decembra obustavio rad te lažne partizanske radio-stanice.

Drugi važan činilac u prikupljanju obaveštajnih podataka o neprijateljevoj propagandi, bila je i štampa, kao i sve druge slične publikacije. Poznato je da je štampa vrlo dobar izvor obaveštajnih podataka ako se brižljivo analiziraju njeni sadržaji. Praćenjem neprijateljeve štampe, a naročito kvislinške, vojno-političko rukovodstvo informisano je o mnogim stvarima kojim se, potom, koristilo u političkoj kampanji protiv svih neprijatelja NOP-a.

Glavni, odnosno Vrhovni štab NOPO Jugoslavije naročito se koristio kvislinškom štampom u prvim danima ustanka za raskrinkavanje svih domaćih izdajnika, a posebno u vezi sa raznim lažima koje su iznošene o NOP-u.

Tako je, na primer, u prvom broju Biltena Glavnog štaba NOPO Jugoslavije od 10. avgusta 1941. Glavni štab doneo ovo saopštenje o provokacijama kvislinga:

„U poslednje vreme fašistički okupatori i njihove sluge objavljuju u „Novom vremenu“ i „Obnovi“ kako u nekim mestima Srbije tobože preobučeni partizani u žandarmstva i vojnička odela pljačkaju i terorizuju seljake. U vezi s tim izjavljujemo: nemački fašistički banditi zajedno sa ljotičevcima i komesarima Aćimovićem i kompanijom nastoje podlim klevetama da pred narodom kompromituju partizane. Pošto smo uvereni da su ovi notorni zločinci sposobni za svaki zločin i podlost, to nije isključeno da oni sa svoje strane organizuju takve pljačkaške bande, koje napadaju seljake u ime komunista-partizana. Upozoravamo mesne štabove i komandire pariz. odreda da budno pripaze na takve provokacije. Ovakve uhvaćene provokatorske bandite treba n- licu mesta streljati i njihova imena objaviti.“⁵⁰²

Preko štampe kvislinga doznalo se i za apel raznih „uglednih“ ljudi, koji je objavljen 13. avgusta 1941. u „Novom vremenu“, s pozivom da srpski narod obustavi borbu i podršku partizanima. U vezi s tim Glavni štab NOPOJ je, takođe, u prvom broju Biltena objavio saopštenje u kojem je, pored ostalog, rekao:

„Srpski narod voli i ponosi se herojskim partizanima, koji se tako požrtvovano bore protiv okupatorskih zlikovaca i pljačkaša naših naroda. Nisu to male grupice komunista, ikako to hoće da prikažu izdajice našeg naroda, kao što su ljotićeveci, aćimovoi i ostala banda. Ne, to više nisu grupice; to su već bataljoni herojskih narodnih boraca po čitavoj Jugoslaviji.“⁵⁰³

Međutim, pored tih i sličnih podataka, preko štampe svih boja mogli su se saznati i podaci o novoformiranim kvislinškim jedinicama, gubicima, rasporedu, dejstvima i drugim elementima važnim za obaveštajnu delatnost. Zbog toga je Vrhovni štab upozoravao na značaj prikupljanja neprijateljevih dokumenata, kao i štampe, o čemu je već bilo reči u prethodnim poglavljima. Zbog toga radio, štampa i drugi slični izvori informacija ostaju kao važan činilac obaveštajne aktivnosti uopšte, a to su i bili i u NOR-u.

X. PRIKUPLJANJE, SREĐIVANJE I ISKORISCAVANJE OBAVEŠTAJNIH PODATAKA O NEPRIJATELJU

Od prvih dana narodnooslobodilačke borbe jedan od glavnih zadataka partizanskih štabova i komandi bio je prikupljanje podataka o neprijatelju. Od tada pa do kraja rata nema gotovo ni jednog operativnog dokumenta (izveštaja, zapovesti ili naređenja) u kojem se, na određen način, nisu pružale informacije o prikupljenim podacima o neprijatelju — okupatorima i njegovim pomagačima. Međutim, zapaža se da su ti prvi izveštaji po svome sadržaju bili skromni a da su, što se narodnooslobodilačka borba više širila, podaci o neprijatelju bili sve potpuniji i obuhvatniji, tako da se već krajem 1942. može reći da štabovi i komande NOP i DV Jugoslavije, odnosno NOV i PO Jugoslavije raspolažu sa mnogim podacima o neprijatelju širom zemlje. To je, pre svega, bio rezultat ne samo brojnosti obaveštajnih izvora kojima su se koristili obaveštajni organi NOP-a, već, pre svega, i iskustvo u radu jedne vrlo solidno postavljene obaveštajne organizacije koja se oslanjala na narodne mase i brojne partijske i druge društveno-političke organizacije, kao i organizovanjem odgovarajućih obaveštajnih organa, koji su kroz novostvorene obaveštajne mreže uspeali da izvrše duboke prodore u redove neprijatelja.

Cilj svih tih obaveštajnih akcija nije bio samo da se zaštite narodnooslobodilački partizanski odredi i, kasnije, krupne oružane snage NOP-a (brigade, divizije, korpusi i armije), već da se dobiju potrebni obaveštajni podaci i stvore povoljni uslovi za ofanzivna dejstva NOV i POJ, tamo gde je neprijatelj to najmanje očekivao.

Nijedna ofanzivna akcija jedinica NOV i POJ nije izvedena pri napadu na neoslobođenu teritoriju ili na neko uporište, a da prethodno nije imala na raspolaganju odgovarajuće podatke o neprijatelju. Sasvim je drugi problem bio koliko su ti obaveštajni podaci tačni, i koliko su procene obaveštajnih podataka o neprijatelju od štabova i komandi bile realne. U dokumentima se vrlo retko nailazi na samokritički osvrt štabova na preduzete mere, već se u njima, po pravilu, sva krivica za neuspeh svaljuje skoro uvek na obaveštajnu službu, o kojoj je neprijatelj, ipak, imao drugačije mišljenje.⁵⁰⁴

U celokupnoj obaveštajnoj aktivnosti bilo je skoro uvek ^{na J} značajnije da se na vreme otkriju neprijateljeve namere, kao i jačina njegovih snaga koje je nameravao da angažuje u operacijama. To pravovremeno saznavanje neprijateljevih namera bilo je od odlučujućeg značaja za sve dalje akcije štabova i jedinica NOV i POJ.

U julskom opštenarodnom ustanku crnogorskog naroda, koji predstavlja jednu od najslavnijih stranica u njegovoj istoriji, nisu dovoljno procenjene snage neprijatelja, pa kada je italijanski okupator uspeo krajem jula i u avgustu 1941. da preuzme inicijativu, došlo je do prvih iskušenja crnogorskih partizanskih jedinica i do prvih osipanja.

Pa i kasnije, prilikom napada na Pljevlja Crnogorskog odreda za operacije u Sandžaku, i pored herojske borbe Crnogoraca, zbog slabe procene borbenog morala neprijatelja nije se postigao odlučujući uspeh.⁵⁰⁵

Nemački okupator je, takođe, zbog slabih obaveštajnih podataka uspeo da izvrši dubok prodor prema Užicu 1941, kada je Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije s vrhovnim komandantom Josipom Brozom Titom na čelu uspeo u poslednjem trenutku da se izvuče iz Uzica prema Sandžaku.

To se dešavalo u periodu kada su se sticala prva iskustva u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika pa su se mogli dešavati i takvi propusti.

U nemačkoj ofanzivi na istočnu Bosnu početkom 1942, poznatijoj pod imenom druga neprijateljeva ofanziva, Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije dobio je više obaveštajnih podataka koji su ukazivali na namere nemačkog okupatora da sprovede zamašnu operaciju protiv NOP i DV Jugoslavije. Međutim, veći broj tih izveštaja bio je kontradiktoran, tako da Vrhovni štab nije bio u mogućnosti da prozre neprijateljeve namere, tako reći, do poslednjeg časa.

Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ pre početka ofanzive nalazili su se u selu Gajevu. Tu je doneta odluka da se formira Organizacioni sekretarijat CK KPJ za neoslobođene krajeve sa Edvardom Kardeljom i Ivom Lolom Ribarom na čelu. U prvoj polovini januara 1942. oni su upućeni preko Sarajeva za Zagreb. Pošto je odlazak za Zagreb bio skopčan s određenim teškoćama,* Ivo Lola Ribar i Edvard Kardelj iskoristili su svoj boravak u Sarajevu da obaveštaju Vrhovni štab i CK KPJ o namerama neprijatelja. Tako je Ribar već 7. januara 1942. poslao izveštaj Vrhovnom štabu da u gradu kruže glasovi o dolasku nemačkih jedinica. Sutradan je i Stab Romanijskog NOP odreda izvestio Glavni štab NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu o dolasku nemačkih vojnika u Višegrad.

Tri dana kasnije, 10. januara 1942. u Stab Romanijskog NOP odreda stigle su vesti o prikupljanju nemačkih jedinica u Palama¹ skija u Sarajevu, ali je Stab Romanijskog NOP odreda to smatrao provokacijama i alarmantnim vestima.

Ivo Lolo Ribar je u međuvremenu stigao u Zagreb odakle je 12. januara uputio pismo CK KPJ u kojem je rekao da se „mnogo govori o ponovnoj ofanzivi na Olovo“ i da jedan inženjerski domobranski puk podiže pontonski most preko reke Drine kod Koviljače, ali je to Lolino pismo stiglo sa zakašnjenjem.⁵⁰⁶

Edvard Kardelj je iz Sarajeva uputio dva pisma, 13. i 15. januara 1942. U prvom pismu upućenom Aleksandru Rankoviću, organizacionom sekretaru CK KPJ i članu Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije, Kardelj je, sem, ostalog, rekao:

„c) Nemci stvarno dolaze, ali jako mali broj za sada; d) o ofanzivi se naširoko priča, tako naširoko, da sam počeo da sumnjam da će biti tako obimna; e) kupe skije, saonice, konie itd. — Obavesti Tita.“⁵⁰⁷

U drugom pismu upućenom istog dana lično Titu, Kardelj dostavlja opširne podatke o neprijateljevim pripremama i pravcima napada i, tom prilikom, pored ostalog je napisao:

„Na kraju još nešto o vama, tj. o Tebi i drugovima oko Tebe. Držim da će ta ofanziva biti ozbiljna stvar [...] Bojim se zato da ćete se naći u vrlo teškom položaju u onim uskim pojasima. Poduzmite mere pravovremeno! Možda bi bolje bilo da se još u pravo vreme prebacite s one strane višegradske pruge[...] Nemoj, Tito, da potceniš te stvari. Još jedanput Te molim da paziš na sebe i da dobro promisliš šta bi bilo najbolje. Drži oko sebe i neke bosanske vodiče koji će vam biti pri ruci u slučaju težih udaraca. Molim Te da ne shvatiš ove moje napomene kao paniku.“⁵⁰⁸

Međutim, to pismo upućeno je već kada je ofanziva počela, a Vrhovni štab već preduzeo odgovarajuće mere upućivanjem potrebnih naređenja potčinjenim NOP odredima.

Pri tome treba istaći da je obaveštajna služba podbacila, da su veze bile slabe i da uopšte nije registrovano prikupljanje jakih neprijateljevih snaga u rejonu Tuzle i Zvornika, što bi, umnogome, olakšalo rad Vrhovnom štabu u proceni situacije, a pogotovo i zbog toga što su u to vreme četnici i okupator sklopili sporazum o nenapadanju, tako da su glavni teret borbe sa vrlo jakim neprijateljevim snagama prihvatili brojno slabiji partizanski odredi. Zbog toga što nije imao iscrpne podatke, Vrhovni štab poučen iskustvom iz Srbije, naredio je potčinjenim odredima i 1. proleterskoj brigadi da se izvlače ispod frontalnih udara nadmoćnijih neprijateljevih snaga, i da neprijatelja napadaju u bokove i u pozadinu.⁵⁰⁹

Štaviše, u pogledu procene neprijateljeve ofanzive, na osnovu jednog Kardeljevog izveštaja, Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije je i 28. januara 1942. smatrao, po neproverenim podacima, da ta ofanziva ima za cilj da se nemačke jedinice neuznemiravano prebace prema „Ruskom, ili novom Turskom frontu“, a što, u stvari, nije bilo tačno, jer je cilj ofanzive bio da se unište partizanske snage u istočnoj Bosni.⁵¹⁰

Što se, pak, tiče prikupljanja obaveštajnih podataka o daljim neprijateljevim namerama, tj. u tzv. trećoj neprijateljevoj ofanzivi, podaci su se vrlo brzo slivali u Vrhovni štab i Glavni štab NOP i DO Bosne i Hercegovine.⁵¹¹

Prvi podaci dobijeni su još 17. marta kada je Ivo Lolo Ribar iz Zagreba obavestio Tita da se sprema ofanziva za čitavu Bosnu, i da je Pavelić mobilisao znatne snage.⁵¹² Kao što je poznato, odluku za tu nemačku operaciju doneli su okupatori na sastanku početkom marta 1942, uz učešće znatnih nemačkih, italijanskih i ustaško-domobranskih snaga.

Takođe, i obaveštajni punkt iz Sarajeva izvestio je Vrhovni štab i CK KPJ 1. aprila 1942. o neprijateljevim pripremama Za novu

ofanzivu polovinom aprila. Tada su dostavljeni podaci o upućivanju 2500 ustaša u pravcu Jahorine, dok su se pokreti nemačkih jedinica očekivali od Višegrada.⁵¹³

O tim namerama neprijatelja izvestio je Glavni štab NOP odreda za Sandžak 7. aprila 1942. i Vrhovni štab.⁵¹⁴

Operativni štab od 16. aprila 1942. naveo je pismo jednog domobranskog oficira upućeno Štabu Mokranjskog bataljona, u kojem je pisalo:

„Druže, bio sam u pondjeljak. Zašto nisi došao? Nijemci su sproveli telefon do Ljubogošte. Do 20. IV biće akcija. Jedni kreću od Drine, drugi od Save, svega četiri divizije. Zivjeo SSSR.”

U istom izveštaju Operativni štab je izvestio Vrhovni štab i o sličnim podacima koje je dobio iz Sarajeva i, na kraju, zaključio je: „Sve ove činjenice navode nas da pretpostavimo da se zbilja sprema veća ofanziva na ovaj oslobođeni teritorij.”⁵¹⁵

U vezi sa svim tim i drugim izveštajima, Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije uputio je 18. aprila 1942. Operativnom štabu NOP i DO za istočnu Bosnu *Uputstvo o načinu vođenja borbe u slučaju novih neprijateljskih ofanziva*, u kojem je, pored ostalog, naglasio da „Treba razviti dobru izviđačku i obavještajnu službu” i da „Uvijek treba doći do saznanja kuda nastupaju glavne neprijateljske snage pa se redovno uklanjati ispred njih”.⁵¹⁶

Bihaćka operacija bila je primer dobro prikupljenih obavještajnih podataka. Zahvaljujući obavještajnoj mreži u Bihaću, dobijem su vrlo precizni podaci o neprijatelju, koji je to mesto pretvorio u uporište. Podaci upotpunjeni i avio-izviđanjem pružili su vanredne podatke, tako da je ta operacija završila u vrlo kratkom vremenu i uspešno. Bihać je oslobođen 4. novembra 1942. i u njemu će se, nešto kasnije održati istorijsko Prvo zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije.⁵¹⁷

Takođe, Vrhovni štab raspolagao je vrlo dobrim obavještajnim podacima za tzv. četvrtu neprijateljevu ofanzivu, poznatu još kao operacija „Vajs” („Weiss”), ili bitka na Neretvi. Vrhovni komandant naslućivao je mogućnost jedne takve obimne operacije, pa je još 22. novembra 1942. uputio Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske direktivu za odbranu slobodne teritorije, dok su niži štabovi već raspolagali priličnim obavještajnim podacima o namerama neprijatelja.⁵¹⁸

Međutim, Glavni štab NOV i PO Hrvatske pored toga u svome izveštaju od 4. januara 1943. Vrhovnom štabu NOV i POJ, dostavio je sasvim kontradiktorne podatke, koji su, u izvesnom smislu, stvarali nedoumicu u Vrhovnom štabu. Tako se u tome izveštaju, sem ostalog, kaže:

„Koncentracija većih neprijateljskih snaga u cilju prodiranja na oslobođenu teritoriju nije uočena [...]

U najnovije vrijeme zapažene su koncentracije neprijateljskih snaga duž pruge Sisak — Dubica. Po dosadašnjem broju koncentrisanih daje se zaključiti da su to defanzivne mjere za odbranu pruge Zagreb — Beograd.”⁵¹⁹

Kao što se vidi obaveštajna procena Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske je u potpunosti bila pogrešna, i to u vreme kada su postojale vanredno dobre saradničke mreže na operativnom području pomenutog glavnog štaba. On je tek na dan početka neprijateljeve ofanzive, tj. 20. januara 1943, obavestio Štab 2. operativne zone da je: „Danas 20. I 1943. otpočeo neprijatelj od Karlovca, u jačini od 20.000 bandita, sa ofanzivom na naš oslobođen teritorij“, i da se od tih podataka došlo, pored ostalog, uhvaćenom zapovešću komandanta 1. ustaško-domobranskog sektora.⁵²⁰

Iako je u proleće 1943. stvorena velika slobodna teritorija, nemačke komande bile su ubeđene da je Operativna grupa divizija pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ bila razbijena u dolini Neretve, pa su zbog toga, rukovodeći se takvom procenom, planirali jednu novu operaciju pod šifrom „Švarc“ („Schwarz“) da bi razoružali četnike Draže Mihailovića na prostoru istočne Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore, smatrajući da je još uvek moguće iskrcavanje anglo-američkih trupa na Balkan. Međutim, nemačke komande su se prevarile u vezi s procenom o uništenju „Titovih snaga“ u bici na Neretvi, pa je taj plan izmenjen i operacija „Švarc“ je preduzeta radi uništenja glavnih snaga NOVJ, vojnog i partijskog rukovodstva s Titom na čelu.

Nemačke i italijanske komande su tu ofanzivu pripremile u najvećoj tajnosti, i 15. maja 1943. otpočeli dejstva sa široke kružne osnove. Vrhovni štab je bio u potpunosti iznenađen i nije raspola-gao podacima ni¹ o merama neprijatelja. Zbog toga se bitka na Sutjesci, odnosno peta neprijateljeva ofanziva, odvijala pod vrlo nepovoljnim uslovima za Operativnu grupu divizija NOVJ, i ona je, po onome što su pružili borci u borbi za ranjenike, protiv više nego sedmostruko jačeg neprijatelja, predstavljala najsjajniju epopeju narodnooslobodilačkog rata u kojem je masovni heroizam za sve vreme borbi bio svakodnevna pojava.⁵²¹

Iako je Operativna grupa divizija NOVJ u tim borbama izgubila oko 7500 boraca, prodorom iz obruča i probijanjem u istočnu Bosnu, stvorena je nova slobodna teritorija u vreme kada su u fašističkoj Italiji nastupila previranja i kada se nazirao kraj Musolinijevom fašističkom režimu o čemu je obaveštajna služba NOP-a bila prilično informisana.

Štab 6. ličke divizije 3. septembra 1943. izdao je direktivu potčinjenim jedinicama za dejstva na komunikaciji Bihać—Lapac—Mazin i Gospić—Gračac, predviđajući, na osnovu dobijenih obaveštajnih podataka, da je namera prikupljanja nemačkih jedinica da preko Like izbiju na Jadran. Taj zaključak Štaba 6. divizije bio je tačan, pošto su nemačke komande predviđajući brzu kapitulaciju fašističke Italije, razradile plan „Akse“ („Ashse“ — „Ocovina“) za brzu okupaciju jadranskog priobalnog pojasa i razoružanje italijanskih divizija.⁵²²

Glavni štab NOV i PO Slovenije u svojoj naredbi od 23. septembra 1943. štabovima divizija i odreda potpuno je pogrešno procenio namere nemačkog okupatora, zaključujući da: „Čitava delat-

nost nemačke komande poslednjih dana jasno ukazuje na slabost nemačke vojske.. Zbog toga su svi ti prodori izrazito defanzivnog karaktera.⁵²³

Međutim, samo dan kasnije, nemačke jedinice preduzele su velike ofanzivne akcije na jednom delu zapadne Slovenije, gde je nemački 2. SS tenkovski korpus „Hauzer“ preduzeo ofanzivne akcije iz Trsta, Postojne i Idrije prema Vipavskoj dolini.⁵²⁴

Pošto u prethodnim ofanzivnim operacijama okupatori nisu uspeali da razbiju glavne snage Vrhovnog štaba u već pomenutim ofanzivama, kao i u drugim područjima širom zemlje, nemačka Komanda Jugoistoka, u dogovoru s potčinjenim komandama, planirala je jednu seriju počesni operacija na većem području Jugoslavije, koje su u jugoslovenskoj historiografiji poznate pod imenom zimske operacije 1943/1944. ili šesta neprijateljeva ofanziva.⁵²⁵

Obaveštajna služba je pravovremeno otkrila te neprijateljeve namere, pa je Vrhovni štab raspolagao s obiljem obaveštajnih informacija koje su stizale sa svih strana. Istina, nisu se znale sve pojedinosti, ali su namere neprijatelja pravovremeno otkrivane, tako da je Vrhovni štab NOV i POJ preko Telegrafске agencije Jugoslavije (Tanjuga) emitovao svoj ratni izveštaj od 22. novembra 1943, u kojem je, sem ostalog, stajalo i ovo:

„Ovaj put namjera neprijatelja je da počne sa velikom ofanzivom na više mjesta u isto vrijeme.“⁵²⁶

Zbog toga su svi štabovi preduzeli odgovarajuće mere za zaštitu slobodne teritorije da bi spremni 'prihvatili borbe s neprijateljem.“⁵²⁷

Međutim, i pored toga što su brojni podaci pristizali u štabove i slivali se u Vrhovni štab, ipak kada je neprijatelj preduzeo jednovremeno ili s kraćim razmacima operacije na području Bosne i Hercegovine; delu Hrvatske, Crne Gore i Sandžaka, bilo je situacija u kojima jedinice NOV i POJ nisu raspolagale ni sa osnovnim podacima o neprijatelju. Tako, na primer, u izveštaju Štaba 1. proleterske divizije od 20. decembra 1943. o borbama na prostoru Livno—Duvno—Šujica, pored ostalog, piše:

„Situacija kod neprijatelja nije bila poznata ni u pogledu brojčanih snaga, sastava i sredstava, ni u pogledu njegovog rasporeda; u prvo vreme nije se čak znalo ni kojim pravcem je neprijatelj prodro u Livno.“⁵²⁸

Očito da je ovde podbacila obaveštajna služba,⁵²⁸ a pre svega izviđačka služba i služba osmatranja.

Nemačke komande su, po pravilu, redovno za sprovođenje izvesnih glavnih zadataka usputno preduzimale izvesne operacije manjeg obima da bi, na taj način, zavarale protivnika. Te je bilo i u slučaju sprovođenja plana „Margareta“ radi okupacije Mađarske krajem marta 1944. Tako su u vezi s tim izvršili prikupljanje svojih jedinica u Češkoj, Austriji i u Sremu (u Jugoslaviji), odakle su izvršile upad u Mađarsku 19. marta 1944. Plan prikupljanja znatnih nemačkih jedinica na prostoru Srema i dela istočne Slavonije, nemačke komande šifrovano su nazvale operacija „Kane“ (*Cannae*). To pri-

kupijanje uočili su štabovi i jedinice u Sremu i Slavoniji pravovremeno, tako da je Glavni štab NOV i PO Vojvodine na primer već 7. februara 1944. izdao zapovest za preduzimanje mera obezbeđenja u slučaju neprijateljeve ofanzive.⁵²⁹

Nemačke jedinice su izvele planirane akcije, ali je glavni cilj bio da se u određeno vreme uđe s jugoslovenske teritorije u Mađarsku zbog nestabilne situacije i previranja u toj zemlji, što štabovi u Sremu i Slavoniji nisu mogli da ustanove, već su smatrali da se prikupljanje tako velikih snaga vrši, u prvom redu, zbog njihovog prisustva na tome području i gušenju NOP-a.

O pokretima nemačkih trupa za Mađarsku, Štab 12. divizije 19. marta 1944. izvestio je Štab 6. udarnog korpusa NOVJ, ali sam Štab nije znao kome je taj transport pripadao, dok je Štab 28. divizije u svojoj zapovesti od 19. marta 1944. izvestio svoje potčinjene jedino o pokretima velikih neprijateljevih formacija koje „raznim motornim prevoznim sredstvima kreću od Daruvara pravcem Đulavec—Pčelić—Virovitica, te za Mađarsku.”⁵³⁰

Međutim, pored tačnog, bilo je i pogrešnog obaveštavanja o neprijatelju, što je izazivalo nepotrebne marševe, preduzimanje raznih drugih mera i naprezanja, ili su, pak, pojedini manji delovi bili izlagani neprijateljevim prepadima i drugim sličnim akcijama.

U pogledu prikupljanja obaveštajnih podataka zaslužuju posebnu pažnju obaveštajne delatnosti u operacijama na Sremskom frontu, u severoistočnoj Bosni, u borbama na rekama Dravi, Dunavu i u Slavoniji, kao i neke obaveštajne delatnosti poslednjih dana rata.

Posle uspostavljanja Sremskog fronta u trećoj dekadi oktobra 1942, jedinice NOV i POJ koje su se tamo borile srele su se prvi put s frontalnim načinom ratovanja, što je bilo veliko iskušenje ne samo za borce, već, na prvom mestu, za rukovodioce. Sremski front, između Dunava i Save, bio je izvanredno utvrđeno područje, koje su nemačke komande često nazivale „Sremskom utvrđenom zonom”. Nemačke jedinice su uspele da, od kraja septembra do decembra 1944. izgrade sedam uzastopnih odbrambenih položaja na dubini od oko 100 km.

Borbe u Sremu, posle oslobođenja Beograda 20. oktobra 1944. su se, u stvari, vodile za jako utvrđeno i branjeno područje koje su nemačke komande imale zadatak da po svaku cenu brane, jer se upornom odbranom na tome području obezbeđivalo izvlačenje znatnih snaga Grupe armija „E” iz Grčke kroz istočne krajeve Jugoslavije, tj. preko Makedonije, Kosova i Metohije, Sandžaka i Crne Gore.

Glavni štab NOV i PO Vojvodine, dok je boravio u Sremu do 18. oktobra 1944, imao je na raspolaganju dobre obaveštajne podatke. Međutim, kad je prešao u oslobođeni deo Vojvodine, prvo u Vršac, a potom u Sombor, pa u Novi Sad, do razmene obaveštajnih podataka između tog štaba s jedne strane, i štabova 1. proletarskog i 12. korpusa NOVJ s druge strane, nije došlo, bez obzira što se posle oslobođenja Beograda povukao u Srem veliki broj nemačkih jedinica s kvislinzima — ukupno oko 40 000 vojnika. Zbog toga su dejstva pomenutih korpusa bila skopčana s velikim gubicima u napadi-

ma na neprijateljeva utvrđena uporišta i položaje. Tako u izveštaju Štaba 5. krajiške (kozaračke) brigade upućenom 1. novembra 1944. Štabu 11. udarne divizije o borbama za oslobođenje Sremske Mitrovice, piše i ovo:

„Razlog za neuspjeh u ovoj akciji bio je, što nismo imali tačna obavještenja o rasporedu neprijatelja, tj. o sistemu neprijateljske odbrane grada, tako da su nam tri bataljona naišla na neprijateljska] utvrđenja koja nisu predviđena dobivenim podacima.“⁵³⁷

Na osnovu prikupljenih podataka na Sremskom frontu, Štab 1. proleterskog korpusa NOVJ u svojoj zapovesti od 1. decembra 1944. za decembarsku ofanzivu jedinica NOVJ i 68. streljačkog korpusa Crvene armije, izneo je ove podatke o neprijatelju:

„Na sektoru između Save i Dunava, ispred nas, nalazi se glavnina 264. njemačke divizije, djelovi 118. divizije, za koju imamo podatke da se izvlači prema Vinkovcima i Osijeku, dva puka domobrana i dva bataljona ustaša.“⁵³²

Ti podaci bili su samo delimično tačni. Zbog toga nije bilo ni malo slučajno da je 1. proleterski korpus dobio zadatak „da probije i uništi neprijateljsku odbranu u Sremu i izbije na liniju: Šamac—Vinkovci—Osijek, spoji se sa jedinicama VI korpusa i produži i dalje prodiranje prema Zagrebu“. To je bio krupan zadatak za 1. proleterski korpus, iako je u toj ofanzivi uspeo da probije dva neprijateljeva odbrambena položaja i uklini se u treći i, zadnji, u sremskoj utvrđenoj zoni.

Slične pogrešne obaveštajne procene donete su od Štaba 1. proleterskog korpusa NOVJ i prilikom napada na neprijateljeva uporišta u selima Otoku i Privlači, u trećoj dekadi decembra 1944. Tada je zadatak 1. proleterskog korpusa bio da, posle ovlađivanja pomenutim uporištima, izbije na komunikaciju Vinkovci—Slavonski Brod, obuhvati Vinkovce s južne i jugozapadne strane „i time omogućiti bugarskim jedinicama proboj neprijateljskih odbrambenih linija u cilju zauzimanja Vinkovaca“.

Štab 1. proleterskog korpusa cenio je da se u rejonu Otoka nalazi oko 2000 neprijateljevih vojnika, većinom ustaša, dok za Privlaku nije imao tačnih podataka, ali je cenio da ni tu garnizon nije jači od onog u Otoku. Međutim, neprijatelj je na tom odseku imao tri ojačane pukovske grupe s delovima nemačke 11. vazduhoplovne poljske, 264. pešadijske i 7. SS brdske divizije „Princ Eugen“, ne računajući ustaše i domobrane, dok se od nemačke 118. lovačke divizije, kako je cenio Štab Korpusa, nije praktički nalazila ni jedna jedinica, pošto se divizija već skoro cela izvukla prema Mađarskoj, a na njeno mesto je došla nemačka 117. lovačka divizija. Zbog toga su jedinice 1. proleterskog korpusa, kojima je i neprijatelj za njihovu hrabrost odao priznanje, pretrpele teške gubitke.

Kao primer nepotpunih obaveštajnih podataka i time slabe obaveštajne procene neprijateljevih snaga, može se uzeti i nemačka protivofanziva na Sremskom frontu 17. januara 1945, poznata pod imenom „Wintergeviter“ („Wintergewitter“ — „Zimska oluja“). Pre ne-

go što su nemačke jedinice prešle u protivofanzivu u kojoj su nanеле vrlo teške gubitke ljudstvu i kadrovima 1. armije JA, na frontu je bila zabeležena od izviđačkih organa 1. korpusa vrlo živa neprijateljeva izviđačka delatnost, ali joj se nije poklonila dovoljna pažnja. Slična aktivnost zabeležena je i u pokretu krupnih nemačkih jedinica iz severoistočne Bosne preko Save u pravcu Srema. Međutim, nije nigde pouzdano utvrđeno da je došlo do razmene prikupljenih obaveštajnih podataka. Da je do toga došlo, sigurno je da ni vrhovni komandant NOV i POJ maršal Tito ne bi obilazio Sremski front 16. januara 1945, jer se u to vreme u Štabu 1. armije cenilo da neprijatelj nema nikakvih ofanzivnih namera u vreme kada je u Sremu bio dubok sneg i jak mraz.

Slična iznenađenja doživela je i Južna operativna grupa divizija u vreme kada su se njene jedinice, sredinom decembra 1944, prebacivale iz zapadne Srbije u istočnu Bosnu. Tako je, na primer, u operacijskom dnevniku Štaba 23. srpske brigade za 20. decembar bilo zabeleženo i ovo:

„Nismo imali nikakve podatke na kojima se položajima nalazi neprijatelj, te smo krenuli prema Janji, na putu za Zvornik, da bi ispitali položaj Obrijež i Kuhotine i zauzeli preko Čengića položaj Donja Trnava i da uhvatimo vezu sa 20. brigadom. Tačno u 15,30 časova krenuli smo i stigli na 2 km ispred Obriježa, K 126 i 155, tada smo videli na njoj dosta vojnika, ali nismo znali koji su te smo mislili da je to 20. brigada. Uputili smo patrolu da ispita ko je na toj koti. Kad je patrola stigla i prišla na nekoliko metara i pitala ko je to, oni su odgovorili: partizani, otvorili vatru i ranili dva druga te smo videli da je to neprijatelj. O neprijatelju smo malo znali i verovali smo da se nalazi na drumu prema Zvorniku.”

U stvari, 23. srpska brigada upala je u marševski poredak 7. SS divizije „Princ Eugen” na njenom maršu od Zvornika prema Bijeljini, hitajući u pomoć opkoljenim delovima nemačke 11. vazduhoplovne divizije. Zbog nedovoljne razmene podataka sa susednima, 23. brigada se našla u teškoj i kritičnoj situaciji, a ubrzo i 20. srpska brigada. Razvile su se teške i neravnopravne borbe, pa je Štab 45. srpske NOU divizije, u čijem su se sastavu nalazile te brigade, doneo odluku da se obe brigade, uz zaštitu 6. proleTERSke (istočnobosanske) NOU brigade, prebace s leve obale Drine ponovo na desnu. Gubici su bili veoma visoki. U 23. brigadi, na primer, izginuo je skoro celokupan komandni kadar. Ukupno su poginula 73 borca i starešine, 191 je ranjen, a 293 su nestala. Teški gubici bili su i u 6. i u 20. brigadi. To je bila cena slabih obaveštajnih podataka i procena.⁵³³

Zbog nepotpunih obaveštajnih podataka 17. i 28. divizija imale su visoke gubitke krajem januara 1945. kada su, po naređenju vrhovnog komandanta maršala Tita napadale Bijeljину da bi olakšale položaj 1. armije na Sremskom frontu. Zbog toga što nisu znali brojno stanje neprijatelja u Bijeljini i sistem fortifikacije tog veoma branjenog neprijateljevog uporišta od kojeg je zavisila i stabilnost nemačkog fronta u Sremu, obe divizije su u borbama za Bijeljину i Brčko u drugoj polovini januara 1945. imale: 660 poginulih,

1.706 ranjenih i 259 nestalih boraca. Samo prilikom prvog napada na Bijeljino, 27. januara 1945, u jedinicama 17. divizije bilo je 112 poginulih, 247 ranjenih i 15 nestalih, dok je u 28. diviziji bilo 77 poginulih i 266 ranjenih. Zbog visokih gubitaka na tome delu fronta 3. februara, po naređenju vrhovnog komandanta, obustavljeni su svi dalji napadi.⁵³⁴

Na frontu 2. armije bilo je i drugih slabosti u sprovođenju obaveštajne i izviđačke delatnosti. Čak se može reći da je ta služba bila slabo organizovana u njenim jedinicama, naročito u pogledu prikupljanja podataka o nemačkim jedinicama. Prikupljeni podaci o ustaško-domobranskim i četničkim jedinicama bili su uglavnom, dobri i vrlo detaljni, dok za nemačke jedinice štabovi nisu mogli da ustanove numeracije čak i po skoro mesec dana (slučaj sa 104. lovačkom divizijom). Čak i onda kada su zarobljeni neki vojnici iz sastava 724. i 734. puka nemačke 104. lovačke divizije, Štab 14. korpusa NOVJ, čije su jedinice dejstvovala na pravcu Gračanica—Doboj, nije mogao da utvrdi kojoj su jedinici pripadali ti pukovi, tako da Štab 2. armije nije mogao pružiti odgovarajuće podatke koje je od njega tražio Vrhovni štab o nemačkoj 104. lovačkoj diviziji.

Tako se ta divizija nazivala kao nemačka 120. divizija, a kada je njen ojačani puk upućen iz Bijeljine radi deblokiranja opkoljene nemačke 22. pešadijske divizije severno od Zvornika, u Štabu 2. armije smatralo se da se radi o SS jedinici. Sličnih lutanja bilo je i u pogledu nemačke 181. pešadijske divizije, kao i u pogledu brojnog stanja nemačke 22. pešadijske divizije koje se, u jednom momentu procenjivalo na oko 4.000 vojnika, što nije bilo tačno.

Potrebno je, takođe, istaći da se izviđanju i obaveštajnoj službi morala pokloniti i posebna pažnja i u situacijama kada se neprijatelj nalazio pred uništenjem, ili se povlačio pred udarom jačih protivničkih snaga, jer su i onda bila moguća iznenađenja (slučaj s jedinicama 1. armije u njihovom nezadrživom gonjenju nemačkih snaga posle proboja Sremskog fronta). Tako se desilo da su jedinice 1. i 3. armije u pokretu naišle na vrlo organizovan neprijatelj ev otpor na reci Ilovi, a da za raspored i namere neprijatelja dovoljno nisu znale, iako je prethodno 1. proleTERSka divizija doživela teške gubitke u borbama za Pleternicu.⁵³⁵

Zbog nedovoljnog poznavanja situacije i neprijateljevih snaga, naročito je stradala 42. divizija 28. aprila prilikom neprijateljevog protivnapada. Divizija je tada pretrpela ozbiljne gubitke: 284 poginula, 877 ranjenih i 384 nestala. Tako visoki gubici bili su re'ultat iznenađenja koje je neprijatelj postigao na delu fronta 16. makedonske brigade koja je, tom prilikom, razbijena i zbog čega je povučena u pozadinu radi reorganizacije, sređivanja i popune u selo Brekinsku.⁵³⁶

Bitka za batinski mostobran u kojem su učestvovala sovjetska 57. armija i 51. udarna divizija 12. korpusa NOVJ, spada u red najkrvavijih bitaka koje su se vodile na jugoslovenskom ratištu. I u toj bici procene neprijateljevih snaga bile su pogrešne. Cenilo se da desnu obalu Dunava drže 2—3 puka, dok se na dovođenje jakih snaga neprijatelja iz dubine nije ni računalo. Za tri nedelje, koliko su

trajale borbe za batinski mostobran, počev s prvim sovjetskim izviđačkim delovima koji su forsirali Dunav 6/7. novembra pa do decembra 1944, nemačke komande su na batinskom mostobranu imale 4 kompletne divizije i više od dvadesetak drugih jedinica četnog, bataljonskog i pukovskog sastava koje su dovedene sa Sremskog fronta iz sastava Korpusne grupe „Kibler“. Zbog toga su i obostrani gubici bili veoma visoki. Tako je 51. udarna divizija imala 1.258 boraca i starešina izbačenih iz stroja, od čega je 271 poginulo, 850 ranjeno i 207 nestalo, dok je, na primer, nemačka divizija „Brandenburg“ na kraju borbi brojala oko 130 boraca. Nemačka 31. SS divizija „Lombardija“ u potpunosti se raspala i prepolovila, pa je po kazni upućena pešice na operativno područje Slovenije, radi popune i sređivanja, dok su dve druge nemačke pešadijske divizije (71. i 44), dovedene za vreme borbi za batinski mostobran iz severne Italije i dela Slovenije, pretrpele vrlo ozbiljne gubitke.⁵³⁷

Iznoseći ove primere, pored mnogo drugih pozitivnih, potrebno je izvući odgovarajuće pouke. Štabovi i jedinice su se sa svoje strane učinili sve što su mogli da bi podaci o neprijatelju bili što potpuniji. Ali, izneti propusti u ono vreme bili su van njihove moći. To su bile objektivne pojave koje se nisu mogle, i pored svih napora, izbeći. Vođenje frontalnih borbi i držanje čvrstih frontova u drugom svetskom ratu nije bila jednostavna stvar. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, odnosno Jugoslovenska armija, časno je izvršila svoje zadatke na svome delu fronta, koji je povezivao sovjetski front sa, preko Jadrana, savezničkim frontom u Italiji. Jugoslovenski front, koji su nemačke komande, inače, nazivale i jugoistočnim, bio je deo opšteg strategijskog savezničkog fronta oko nacističke Nemačke, koja se u to vreme nalazila pred skorim uništenjem. Razloge za te prolazne nesporednosti treba, pre svega, tražiti u nedovoljnom iskustvu boračkog i starešinskog sastava u vođenju frontalnih borbi, velikim gubicima u obaveštajnim kadrovima, slaboj organizaciji obaveštajne službe, nepotpunoj koordinaciji između sedla, i pretpostavljenih i potčinjenih u razmeni obaveštajnih podataka, itd.

Greška je takođe bila i u tome što su se s povlačenjem jedinica, komandi i štabova sa neke teritorije, povlačili s njima i njihovi obaveštajni organi koji su sve obaveštajne mreže držali u svojim rukama. Zbog toga su se ti veoma važni izvori, i ne samo izvori, već i organi, kidali, što je imalo za posledicu kvalitativno i kvantitativno smanjenje obaveštajnih podataka. Mada su postojala naređenja da se prilikom smene jedinica predaju odgovarajuće mreže i informacije, to se u praksi obavljalo isuviše brzo i nepotpuno.

Međutim, i pored svih slabosti, obaveštajna služba u oružanim snagama NOP-a raspolagala je velikim brojem podataka tako da se relativno brzo ušlo u suštinu i bit okupacionog aparata, strukture operativnih jedinica i komandi, i, kao najvažnije, u metode i načine obaveštajne delatnosti neprijateljevih i kvislinških obaveštajnih službi. To je bilo moguće postići ne samo ogromnim požrtvovanjem obaveštajnih organa i štabova u organizaciji svih vidova obaveštajne aktivnosti, već i zbog toga što je obaveštajna delatnost

NOP-a vremenom postala toliko razgranata i masovna, prihvaćena od naroda koji je smatrao svojom patriotskom obavezom da sarađuje sa obaveštajnim organima u prikupljanju podataka o neprijatelju kako onim van redova NOP-a, tako i u njegovim redovima. Partijske i skojevske organizacije bile su najsigurniji i najčvršći oslonac svih obaveštajnih organa u razvijanju obaveštajnih aktivnosti.

$i > t$ •
: 1 ' ,

XI. SISTEM IZVEŠTAVANJA I PRENOŠENJA OBAVEŠTAJNIH INFORMACIJA, ŠKOLOVANJE KADROVA I OCENE O OBAVEŠTAJNOJ SLUŽBI NARODNOOSLOBODILACKOG POKRETA

U narodnooslobodilačkom ratu pred obaveštajne organe postavljen je poseban zadatak o podnošenju obaveštajnih izveštaja, njihovoj sadržini, verodostojnosti i pravovremenom i brzom dostavljanju na iskorišćavanje odnosnim štabovima, komandama, ustanovama i jedinicama, kao i u školovanju obaveštajnih kadrova. U vezi s tim donešene su i odgovarajuće ocene o stanju obaveštajne službe da bi se u kritičkim osvrtima, koji su u tome pravcu preovladavali, obaveštajna služba podigla na viši nivo.

1. SISTEM IZVEŠTAVANJA I PRENOŠENJA OBAVEŠTAJNIH INFORMACIJA

Osnovni način informisanja pretpostavljenih štabova i komandi o neprijatelju bili su izveštaji koje su obaveštajni organi dostavljali u određenim rokovima. Prvi izveštaji po svojoj sadržini bili su veoma šturi, ali, razvojem obaveštajne službe, obaveštajni izveštaji postajali su sve konkretniji, sveobuhvatniji i pružali su toliko obilje podataka da su štabovi, komande, jedinice i ustanove mogle na osnovu njih preduzimati i odgovarajuće mere bilo operativne, ili kontraobaveštajne prirode.

Zbog važnosti obaveštajnih podataka, obaveštajnim organima je upućivan veći broj instrukcija i direktiva o sadržini izveštaja i načinu njihovog dostavljanja.

Vrhovni štab NOP i DV Jugoslavije u svome Uputstvu za organizaciju obaveštajne službe od 6. maja 1942. u pogledu izveštavanja naložio je da: „Svi podaci i izveštaji moraju biti tačni i dobro provereni. Zato uz izveštaje treba uvek naglašavati u kolikoj se meri može računati na tačnost podataka. Izveštaji se moraju obavezno dostavljati, a važniji i hitniji izveštaji najbržim prevoznim sredstvima”.⁵³⁸

U Uputu za obaveštajnu službu od 27. novembra 1942. vrhovni komandant NOV i POJ je u tački 7. posebno obradio pitanje dostavljanja izveštaja na jedan vrlo opširan način (vid prilog br. 4).

Nešto kasnije, 25. decembra 1942, Vrhovni štab je naredio da se od 1. januara 1943. u samostalnim odredima, brigadama, divizijama, korpusima, zonama i glavnim štabovima, pored operativnog,

vodi obavezno i obaveštajni delovodni protokol, s tim da su dokumenti obaveštajne prirode morali nositi ispred delovodnih podataka i oznaku „OB”.⁵³⁹

U vezi s tim direktivama, potčinjeni štabovi razrađivali su u svojim uputstvima o obaveštajnoj službi, takođe, sistem i način izveštavanja, kao i pisanja izveštaja, tako da se vremenom iskristalisalo dostavljanje dnevnih, nedeljnih i mesečnih izveštaja, a po potrebi, i vanrednih.

Međutim, izveštaji nisu bili jedina sredstva informisanja o neprijatelju, već su oni, kao osnovni obaveštajni dokumenti, poslužili da se na osnovu njih razvije razgranat sistem informisanja kroz sva dokumenta operativne i partijsko-političke prirode, kao i kroz izdavanje posebnih obaveštajnih biltena koji su postali praksa skoro na celokupnom jugoslovenskom području. Među prvima obaveštajne biltene počeo je da izdaje Glavni štab NOV i PO Hrvatske, a zatim je taj oblik informisanja prihvaćen, manje-više, i od drugih štabova i komandi.⁵⁴⁰

Prenošenje obaveštajnih izveštaja, kao i svih pismenih dokumenata, vršilo se uglavnom kuririma, mada su za njihovo prenošenje korišćena i druga sredstva a u kasnijem periodu, avijacija, dresirani psi ili radio-saobraćaj.

Kuriri su bili za sve vreme rata najsigurnije sredstvo za prenošenje obaveštajnih izveštaja i, zbog toga, za kurire se birali najpoverljiviji ljudi. To su bili, po pravilu, mlađi ljudi, pretežno omladinci, hrabri, poverljivi, snalažljivi i duboko odani narodnooslobodilačkoj borbi, ali su za kurire birani i drugi, bez obzira na godine starosti i pol.⁵⁴¹

Kuriri su se pri štabovima nalazili u okviru kurirskih desetina, ili kako su ih ponegde nazivali, ordonanske desetine. Ali, ipak, za prenošenje najvažnijih direktiva i drugih akata upotrebljavani su najbolji među najboljima.

Kuriri su često prelazili velika udaljenja, tako reći, bez odmora, noseći poštu od jednog do drugog štaba i u tome su razvijali u pravom smislu i takmičenje. Tako, na primer, delegat Vrhovnog štaba NOP i DV Jugoslavije Moša Pijade u svome izveštaju generalnom sekretaru KPJ Josipu Brozu Titu o uslovima za prijem pomoći od SSSR-a bacanjem iz aviona, pored ostalog, kaže:

„Dragi Tito, kuriri koje smo ti bili poslali 25. II tukli su moj r _kord jer su bili natrag u Žabljaku peti dan u 4 sata popodne! Pošli su iz Foče ujutru a stigli na Žabljak sutradan u 4 po podne sve smejući se od radosti što su to napravili. Pohvalili smo ih javno. Stigli su samo dva sata iza kurira koji su odavde bili pošli dva dana pre njih.”⁵⁴²

Ako se baci letimičan pogled na kartu toga terena, onda se stvarno može videti koliko je bilo požrtvovanja i oduševljenja da se savladaju sve vrleti, kanjoni i prevoji da bi se stiglo od Foče do Žabljaka u tako rekordnom vremenu. Kuriri su taj put, tako reći, pretrčali bez odmora.

Prva kurirska patrola koju je Glavni štab NOP odreda Slovenije uputio 8. juna 1942. iz Tisoveca, stigla je u Vrhovni štab, koji se tada nalazio u Solakovoj Kuli, kod Prozora 10. jula 1942. Ta patrola tada je ostala u Vrhovnom štabu 24 dana i, potom, sa Slovenačkom četom, formiranom 1941. u Srbiji, vratila se u Sloveniju. Odlazak tih kurira u Vrhovni štab izvestila je partizanska stanica „Slobodna Jugoslavija“ u svojoj redovnoj radio-emisiji od 11. jula 1942. Toj kurirskoj patroli bilo je potrebno praktički samo 14 dana da pređe put od jednog do drugog štaba, jer je bila zadržana od Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske 14 dana. O tome je Edvard Kardelj u svome pismu iz avgusta 1942. obavestio Ivu Lolu Ribara.⁵⁴³

Kuriri nisu samo služili za prenošenje izveštaja i drugih dokumenata. Oni su smatrani čak i obaveštajnim organima, jer su se u svojim pokretima, posebno preko neoslobođene teritorije, nalazili u raznim situacijama pa su u svojim zapažanjima davali dragocene podatke.

Međutim, svuda nije išlo lako sa probijanjem kurira, pa su se vojne patrola i kuriri morali zbog situacije na terenu zamenjivati civilima, ili se, pak, probijati u neprijateljeve garnizone preobučeni u nemčke, domobranske ili druge uniforme.

Na većim udaljenjima i radi bržeg prenošenja i prikupljanja pošte formirane su relejne stanice, koje su negde nazivali kurirskim punktovima, a negde kurirskim karaulama. Te stanice služile su i kao obaveštajni punktovi, pa je njima pridavana velika pažnja, kako po mestu, tako i po izboru ljudstva. Na nekim područjima bilo je organizovano čak i 25 relejnih stanica, dok je Mornarica NOVJ uspostavila redovne kurirske pruge i relejne stanice za održavanje veza između kopna i otoka, i između otoka. Neke njihove relejne stanice služile su i za prihvatanje i prebacivanje zbegova, kao što je bio slučaj sa relejnom stanicom na o. Zirju.⁵⁴⁴

Javke su, takođe, služile za prenos obaveštajnih i drugih izveštaja i akata i koristile su se sve vreme narodnooslobodilačkog rata. To su bili, obično, vrlo poverljivi članovi KPJ preko kojih su uspostavljene, partijske i druge veze, vršeno slanje i dostavljanje izveštaja, upućivanja u partizane i dr. Veza se uspostavljala preko odgovarajuće lozinke (*javke*). Kao primer navodimo jednu *javku* Okružnog komiteta KP Hrvatske za Karlovac: „Jesu li gotove sandale za Milovana?“ — bilo je pitanje upućenog druga na *javku*, dok je tačan odgovor na to pitanje *javka* trebala da kaže: „Nisu sandale, ali jesu čizme.“ Na taj način bila je uspostavljena veza.

Javke su, pored toga, služile i za uspostavljanje veza i sa saradnicima u neprijateljevim garnizonima koji su radili za obaveštajnu službu NOP-a.⁵⁴⁵

Psi za vezu korišćeni su u jedinicama 5. korpusa NOVJ za prenošenje pošte na daljini od 5 km, koju su razdaljinu po teškom terenu prelazili i za 30 minuta. Stab 10. divizije imao je više pasa na dresuri, dok je Stab Srednjobosanske divizije (kasnije preimenovanu u 53. udarnu) imao na dresuri 3 vučjaka i 7 ovčara.⁵⁴⁶

2. ŠKOLOVANJE OBAVEŠTAJNIH KADROVA U NOR-u

Pitanju školovanja i izbora kadrova poklanjala se izuzetna pažnja u toku narodnooslobodilačkog rata. Već prvi kursevi osnivani su početkom 1942. u okviru opštevojnog školovanja starešinskog kadra pri jedinicama (brigadama), a nešto kasnije se počelo i sa obrazovanjem čisto obaveštajnih kurseva na kojima su se obučavali i pripremali za svoje dužnosti obaveštajni organi, bilo već određeni ili, pak, oni koji su trebalo i da se bave tim poslovima.

Međutim, sticanjem prvih iskustava i formiranjem oficirskih (vojnih) škola pri pojedinim glavnim štabovima, obuka obaveštajnih kadrova kroz odgovarajuće kurseve postala je stručnija i sveobuhvatnija. Tako su, vremenom, formirani niži i viši obaveštajni kursevi na kojima su se školovali obaveštajni oficiri za odgovorne rukovodeće dužnosti. Ti kursevi trajali su obično od 1 do 2 nedelje, ili najviše mesec dana, i na njima su detaljno proučavani osnovni aspekti organizacije obaveštajne službe NOP-a, i organizacija i metodi neprijateljeve obaveštajne i kontraobaveštajne službe.

Partizanska oficirska škola Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske osnovana je 20. februara 1942. U njoj je kao jedan od predmeta bila i obaveštajna služba. Tako je ta škola već u avgustu 1942. na osnovu stečenih iskustava izdala već pomenuti Uput o zadacima obaveštajne i informativne službe koji je u priličnoj meri bio koristan za obaveštajne organe i kao priručnik u njihovom radu. Taj uput nije sadržao samo konkretne zadatke u datoj situaciji, već je i proširivao vidike obaveštajnih organa uopšte, dajući im i kraći istorijski presek te delatnosti uopšte.⁵⁴⁷

Prvi kursevi, kao što je rečeno, obrazovani su u okviru opštevojnog školovanja komandnog kadra NOP odreda Jugoslavije, a formiranjem prvih divizija i korpusa, došlo je do organizovanijeg i stručnijeg školovanja obaveštajnih kadrova pri tim štabovima, a kasnije i pri armijama.

Iz izveštaja Glavnog obaveštajnog centra Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 11. juna 1943. Centralnom komitetu KP Hrvatske vidi se da je kurs trajao pet dana i da je na njemu obrađeno 8 tema: Zadatak i uloga obaveštajne službe u narodnooslobodilačkoj borbi; Organizacija i organizacioni principi obaveštajne službe; Rad i zadaci poverenika; Istorijski prikaz rada, razvoja i taktike protivničkih organizacija; Uloge i sistemi rada Gestapoa, Ovre i Intelidžens servisa u našoj zemlji; Rad petokolonaša, špekulacija i sabotaža; Vršenje istrage i Vojnoinformativna služba kao specijalna grana obaveštajne službe. Na kursu je bilo prisutno 11 lica, od kojih i jedna drugarica. Cilj kursa bio je da osposobi obaveštajne kadrove za rad u Rejonskim obaveštajnim centrima, dok je jedan slušalac bio predviđen, kao najbolji u grupi, za rad u Pomoćnom obaveštajnom centru za Liku.⁵⁴⁸

Glavni obaveštajni centar 2. bosanskog udarnog korpusa razradio je 23. septembra 1943. vrlo ambiciozan projekat nastavnog plana kursa za obaveštajne oficire — članove obaveštajnih centara da bi se obaveštajni organi osposobili za obavljanje svoje službe i stekli osnovna zaokružena znanja iz obaveštajne delatnosti uopšte.

Prema tom projektu obaveštajni centri delili su se prema ulozi — na direktivne i radne, prema sektoru rada na mobilne, terenske i odredske i, prema mestu lokacije — na bataljonske, odredske, brigadne, divizijske, korpusne, područne, rejonske i pomoćne. Planom su predviđene teme po zadacima sekcije za obaveštavanje i sekcije za kontrašpijunažu, o organizaciji obaveštajnih mreža, o izboru obaveštajnih kadrova, saradnji sa društveno-političkim organizacijama, o obaveštajnim izvorima, neprijateljevoj propagandi, konspiraciji i obaveštajnoj administraciji i izveštajima.⁵⁴⁹

Pri štabu 2. udarnog korpusa NOVJ u martu 1944. za niži obaveštajni kurs bilo je predviđeno 45 slušalaca. Uslovi su bili: da su stari i isprobani borci, da su potpuno odani narodnooslobodilačkoj borbi, da su inteligentni i potpuno pismeni, i da, osim toga, moraju biti potpuno fizički zdravi i izdržljivi. Naređenjem je predviđeno da 50% kursista mogu biti i žene-borci. Na kursu su bila predviđena samo tri predmeta: istorija, administracija i organizacija obaveštajne službe, što je trebalo da se obradi za 10 dana.⁵⁵⁰

3. SOPSTVENE OCENE O OBAVEŠTAJNOJ SLUŽBI NOP-a

U oceni stanja, rada i rezultata koje je postigla obaveštajna služba narodnooslobodilačkog pokreta skoro svi štabovi, na svim nivoima, bili su veoma kritični. Ako bi se sve te ocene uzele kao tačne bez obzira na sve uočene slabosti, uzevši u celini ta služba bi bila veoma slaba. Međutim, to nije bilo tačno, jer ju je i neprijatelj bolje cenio nego što su to činili štabovi i komande NOV i POJ.

Istina je da je bilo i podbačaja u radu obaveštajnih organa, o čemu je bilo dosta reči, ali i dosta uspeha, o kojima se manje znalo i pisalo. Obaveštajna služba pružila je mnoštvo izvanrednih podataka a naročito o službi bezbednosti i zaštiti sopstvenih redova i tekovina revolucije, u odnosu na sve pokušaje neprijatelja da izvrši prodor u centre NOP-a i da sve njegove strukture iznutra potkopa, što bi bilo pogibeljno za narodnooslobodilački pokret uopšte.

Takve ocene nastajale su, najverovatnije, zbog toga što su štabovi smatrali da uvek za svaku akciju moraju imati apsolutno tačne podatke. To je, međutim, praktički neostvarljivo. Obaveštajne službe velikih zaraćenih sila u drugom svetskom ratu imale su, takođe propusta, pa su mnoge jedinice pretrpele teške poraze. Zbog toga bi nerealno ocenjivanje rada bilo koje obaveštajne službe više štetilo, nego što bi se od takvih ocena imalo koristiti. To, u svakom slučaju, ne znači da ne treba analizirati svaku akciju i sa obaveštajnih aspekata, u tome smislu dati i odgovarajuće ocene. Ali, to isto tako znači da treba i objektivno ceniti stvari, tj. proceniti šta je sve obaveštajna služba mogla dati u odgovarajućem momentu u odnosu na kadrove, organizaciju, aktivnost neprijatelja, odnos stanovništva, mogućnost brzog komuniciranja, promene stavova i odluka, brzinu pokreta, itd.

U opštoj oceni rada obaveštajne službe u NOR-u treba imati u vidu da se preko noći nisu mogli stvoriti takvi kadrovi i takva organizacija, koja bi bila u stanju da pronikne u sve obaveštajne niti,

^u. udovima velikog brojnog stanja neprijatelja u zemlji i opšte političke situacije, uz postojanje jakih kvislinških i kontrarevolucionarnih snaga i izdajničkog rada i uticaja skoro svih bivših građanskih partija na narodne mase širom zemlje.

Narodnooslobodilačka borba bila je višestruko složena i teška a vojno-političko rukovodstvo NOP-a znalački je vodilo tu borbu od početka do kraja. Sigurno da ju je uspešno vodilo i zbog toga što su mu obaveštajni organi, u svim strukturama NOP-a, pružali one informacije, koje su bile potrebne da bi u datoj situaciji donelo pravilne odluke.

Tako, na primer, u vezi sa stanjem obaveštajne službe nailazimo i na ovakve ocene:

— politički komesar Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske u svom pismu od 2. januara 1942. Centralnom komitetu KP Hrvatske piše da je „Organizacija obaveštajne i informativne službe još vrlo traljava”.⁵⁵¹

— u izveštaju Glavnog štaba NOP i DO za Crnu Goru i Boku od 30. maja 1942. Vrhovnom štabu NOP i DV Jugoslavije, stoji i ovo:

„Naša obavještajna služba još uvijek stoji vrlo slabo, skoro nikako. Preduzete su mjere, u duhu vaših direktiva, da se ona popravi, kao i da se organizuje. Tu će nam najviše doprinijeti naše partizanske grupe koje se nalaze u neprijateljskoj pozadini.”⁵⁵²

U pismu zamenika političkog komesara 5. proleterske (crnogorske) brigade od 8. jula 1942. bataljonskim biroima, kaže se u vezi s obaveštajnom službom, sem ostalog, i ovo:

„Naša obavještajna služba je nikakva bila i još ostala i pored toga što znamo da je obav. služba naše oči i uši.”⁵⁵³

Sličnog je mišljenja bio i Operativni štab NOP i DV za Bosansku krajinu u vezi sa stanjem obaveštajne službe za koju je rekao da ona „vrlo slabo deluje” kao i Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu u svome izveštaju od 31. decembra 1942. Centralnom komitetu KP Jugoslavije.⁵⁵⁴

U izveštaju Operativnog štaba za Istru od 10. januara 1943. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, piše da „Obaveštajna služba nije uopće organizirana u jedinicama”.⁵⁵⁵

U izveštaju političkog komesara 1. korpusa od 17. maja 1943. političkom komesaru Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske se veli:

„Naša obaveštajna služba još uvijek je samo na stepenu preslušavanja uhapšenika i zarobljenika i od tog stepena nije dalje koraknula.”⁵⁵⁶

U izveštaju Političkog odeljenja 2. brigade 6. ličke divizije od 21. maja 1943. o stanju u brigadi se kaže:

„Obaveštajna služba: Na ovom sektoru nema nikakvih promjena na bolje. Stanje je loše i ne zadovoljava. Uglavnom mi se ne koristimo sa obavještaj-

nom službom. I mislim, naročito za vojnu obavještajnu službu, da bi neophodno bilo potrebno organizovati kakve kurseve. Inače ovakav rad nije od koristi.

I bez obavještajne službe vidi se da hrvatska sela oko Gospića trpe uticaj HSS-a."

Međutim, u izveštaju te brigade ne uzimaju se u obzir i druge slabosti 6. ličke divizije, baš to vreme kada je vršena opsada Gospića i o čemu je već bilo reči. Naime, obavještajni organi su bili onemogućeni da ispravno rade, jer su štabovi dozvoljavali stanovništvu iz okolnih sela da odlazi u opkoljeni Gospić, a zabranjivali su izlazak stanovništva iz grada, što je omogućilo neprijatelju da sazna namere jedinica 6. ličke divizije i da se u pogodnom momentu oslobodi blokade.⁵⁵⁷

U izveštaju Štaba NOP odreda „Damjan Gruev" od 24. avgusta 1943. Štabu operativne zone kaže se da je „Obaveštajna služba slabo organizovana, ali smo, ipak, pronašli za nju po nekog čoveka, pa smo dobili obaveštenja: za Strugu i okolinu nosi se 600 hlebova za 24 časa — to mi je rekao pekar."⁵⁵⁸

U 1. i 2. vojvođanskoj brigadi do formiranja 16. udarne divizije obaveštajna služba nije ni postojala.⁵⁵⁹

U instrukciji Štaba 13. udarne divizije od 26. novembra 1943. potčinjenim jedinicama kaže se da „Informativna i obaveštajna služba uopće nije funkcionisala. U koliko je nje uopće i bilo, onda se ona obično bazirala na informacijama civila koji su dolazili od neprijatelja i koje su bile netočne".⁵⁶⁰

Slična situacija je u Zagorskom NOP odredu, koji se žali Štabu 2. operativne zone NOV i PO Hrvatske da su: „naša informativna služba, kao i obavještajna, nikakove. Tako da mi uopće nemamo nikakvih podataka o kretanju neprijatelja". Takva je situacija i u hercegovačkim jedinicama.⁵⁶¹

U direktivi Štaba 9. udarnog korpusa NOVJ od 18. marta 1944. potčinjenim jedinicama, sem ostalog, kaže se da „Obaveštajna služba ne funkcioniše u dovoljnoj meri te XXXI divizija nije imala pojma kako izgleda Godovič", odnosno uporište koje je napadala ta divizija 18. marta 1944. u 6 časova ujutru.⁵⁶²

Takvih i sličnih ocena može se naći manje-više u velikog dela štabova do kraja rata, a iz samo delimično iznetih podataka vidi se, pre svega, i to da ni sami štabovi nisu učinili mnogo da se situacija popravi, već su se samo zadržavali na konstatacijama o slabostima.

Štab 5. udarnog korpusa NOVJ vrlo je dobro uočio tu grešku štabova, pa je u svojim primedbama od 2. septembra 1944. potčinjenim jedinicama, rekao i ovo:

„Podbacivanje obavještajne službe uzimati kao razlog neuspjeha poslije akcija, a donositi odluke i procijeniti situaciju na bazi nepoznavanja stanja u garnizonu i najbližim uporištima, što se na primjer jasno vidi iz zapovijesti Štaba X divizije za napad na Fojnicu, apsolutno je nepravilno, jer je Štab morao pribaviti više podataka da bi se osigurala pravilnost odluke."⁵⁶³

4. NEPRIJATELJEVE OCENE O OBAVEŠTAJNOJ SLUŽBI NOP-a

Nemačke komande su, uglavnom, davale pozitivne ocene o obaveštajnoj službi narodnooslobodilačkog pokreta. Tako je, na primer, nemačka Viša komanda 65 u svome obaveštenju u vezi sa operacijom na planini Ozrenu u drugoj neprijateljevoj ofanzivi od 10. februara 1942, pored ostalog, kazala i ovo:

„Čak i napad izvršen *jakim, nemačkim snagama* koji se u odnosu na angažovanje snaga jedva isplati, pošto protivnik, kojem, pri njegovoj dobro izvežbanoj obaveštajnoj službi, koncentracija snaga ne ostaje sakrivena, izbegava da ozbiljno ukrsti oružje s nadmoćnim nemačkim trupama.“⁵⁶⁴

U izveštaju italijanskog 11. armijskog korpusa iz oktobra 1942. kaže se ovo:

„Obaveštajna služba kod partizana

A. — Premisa

Politički fanatizam, priroda i sam mentalitet slovenačkog naroda sklon intrigama, zaverama i spletkama čine da obaveštajna služba kod ustanika, koja je neposredan plod uslova sredine, dobija prvostepenu ulogu.

Lukavstvo, dvoličnjaštvo, prepredenost u najrazličitijim oblicima, iskorišćuju se u obaveštajnoj službi radi dobijanja vesti o neprijatelju, dok nepoverljivost, politička mržnja, solidarnost, saglasnost stanovništva predstavljaju odbrambene elemente za osujećivanje naše analogne akcije prema njima.

Ona se vrši u primitivnoj formi, oskudnim sredstvima i korišćenjem mesnih elemenata koji pripadaju svim društvenim slojevima. Zar s kojim obaveštajci vrše svoj rad i gusta mreža iskorišćenih lica čine da ova služba daje općenito odlične rezultate.

B. — Organizacija službe

a) *Raspodela zadataka*

Područje delovanja obaveštajaca Osvobodilne fronte veoma je prostrano. Obuhvata dve velike grane: civilnu i vojnu...

C. — Rezultati

1. — U odnosu na nas, općenito su dobri ...

Međutim, tačne su i blagovremene one vesti koje se odnose na pokrete **ma**lih jedinica sa ograničenim akcionim radiusom.

Sve u svemu, služba funkcioniše jako dobro ...

U odnosu na unutrašnje neprijatelje odlični su ...

Ukratko:

cj — Obaveštajna služba neprijatelja, pomognuta naročito povoljnim uslovima sredine, kontroliše svu vojnu i civilnu delatnost u zemlji, pružajući ustanicima mogućnost da deluje blagovremeno i celishodno, naročito u pogledu na akciono područje pojedinih garnizona."

To je bila ocena za Bezbednosno-obaveštajnu službu u Sloveniji (VOS).⁵⁶⁵

U izveštaju Štaba nemačke 717. pešadijske divizije od 3. februara 1943. komandantu oružanih snaga u Hrvatskoj, kaže se:

„Zaplenjeni dokumenti potvrđuju dobar rad neprijateljske obaveštajne službe. Snage i pravci (rejon) nastupanja nemačkih jedinica tačno indentifikovani, zbog čega je verovatno došlo do jakih neprijateljskih koncentracijskih pokreta na odseku 737. grenadirskog puka.“

To je bila ocena nemačkog štaba čije su jedinice učestvovalе u tzv. četvrtoj neprijateljevoj ofanzivi (operacija „Vajs“), u kojoj su okupatori preduzeli sve mere da se sačuva tajnost njihovih operacija i planova, za čije su otkrivanje nemačke komande predviđale samo smrtnu kaznu.⁵⁶⁶

U izveštaju Zapovjedništva ustaško-domobranskog Slavanskog zdruga (brigade) od 17. marta 1943. se, sem ostalog, veli:

„U napadima, pobunjenika dijelovi su vješto vođeni, a tome je jedan od uzroka vrlo dobro razvijena dojavna služba, koja ih izvještava skoro o svima potrebnim pojedinostima o našim postrojbama.“⁵⁶⁷

U zabeleškama guvernera Crne Gore o načinu vođenja rata i taktici protiv jedinica NOVJ iz prve polovine 1943, pored ostalog se kaže:

„Pored izviđačke službe, koju sprovode sve njihove jedinice, obaveštajni centri i bataljoni imaju veoma dobru obaveštajnu službu. Glavni organi ove službe su partizanski simpatizeri koji žive u našoj pozadini, kao i izvesna naša nebudnost koja im dozvoljava da blagovremeno budu obavješteni o svemu što ih interesuje.“⁵⁶⁸

U bojnoj relaciji domobranske 7. pješadijske pukovnije od 4. aprila 1943. se u vezi sa iskustvima kaže:

„Pored iskustva naznačenih u relaciji za mjesec veljaču, uočena su i ova iskustva — odmetnici imaju jako razvijenu dojavnu službu i upotrebljavaju naše znakove za održavanje veze sa zrakoplovima, te se je desio slučaj da su prilikom napadaja na Konjic upotrebili njemačke znakove za obilježavanje trupa na zemlji tako da su naši zrakoplovi bacali streljivo i hranu baš u odmetničke ruke.“⁵⁶⁹

Zapovedništvo 1. pješačke ustaško-domobranske divizije u svo-
me izveštaju od 4. juna 1943. navodi i ovo:

„Gotovo u svim poduhvatima došlo se je do zaključka da su partizani imali uvijek više uspjeha od naših postrojbi blagodareći dobro razvijenoj izvještajnoj službi koja je rasprostranjena gotovo kroz čitavo Kalničko Gorje i Bilo-Goru gdje imadu mnogo sebi naslonjenog pučanstva.“⁵⁷⁰

Nacistička Uprava za inostranstvo /Abver, — glavna vojno-obaveštajna institucija Trećeg Rajha/ u jednoj već pomenutoj svojoj strogo poverljivoj analizi o dejstvu neprijateljevih obaveštajnih službi na Jugoistoku od 2. decembra 1943, za obaveštajnu službu NOP-a kaže i ovo:

„Dva velika ustanička pokreta, Draže Mihailovića i Tita. ujedno su nosioci srpske obaveštajne službe, koja vlastitim kuririma uvek ponovo pokušava da uspostavi veze sa susednim neutralnim zemljama. Ostvarivanje tih veza je protivniku uspelo delimično i u saradnji sa obaveštajnim službama ostalih savezničkih država, koje su još ranijih godina stvorile punktove na ovom području ...

Titov pokret, koji je bez sumnje jači, ima mogućnost da osmatranjem svih saobraćajnica otkrije svaki pokret trupa i da o tome u svakom trenutku i blagovremeno obavesti neprijatelja.“⁵⁷¹

I, na kraju, još jedna ocena nemačkih komandi, ovoga puta od generala pešadije Hansa Gustava Felbera, vojnoupravnog komandanta Srbije, koji je u svojim zaključcima „stečenim u borbi sa crvenom divizijskom grupom 'Morača' od 30. maja 1944," izneo ove podatke o Grupi udarnih divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ (2. proleterskoj i 5. udarnoj diviziji):

„*Neprijatelj* se bori fanatično. On je dobro naoružan i sa teškim naoružanjem [. . .] Veličina puta pređenog na maršu i u noći je odlična. Svoje uspehe traži iznenadnom pojavom na boku i u pozadini, prepadima i noćnim napadima. Nije uvek lako da se pravovremeno primeti pokret njegovih glavnih snaga, pošto maskiranjem ili, napadom sa delimičnim snagama u drugom pravcu, ume veoma dobro da obmane. Dobro poznaje teren, kreće se ne putem, već brdskim stazama (putevima na visovima) uz vodstvo onih koji znaju put. Njegova obaveštajna služba je dobra.“⁵⁷²

Ovih nekoliko ocena koje je dao neprijatelj i na najvišim nivoima u nacističkoj vojnoj hijerarhiji, kao i ustaško-domobranske i italijanske komande, nedvosmisleno ukazuje da su okupator i njegovi pomagači veoma cenili obaveštajnu službu narodnooslobodilačkog pokreta i, kao što se vidi, mnoge svoje neuspehe pravdali baš upravo njenim postojanjem.

-nf

XII. ODNOS OBAVEŠTAJNE SLUŽBE NARODNOOSLOBODILACKOG POKRETA PREMA SAVEZNICIMA I NJIHOVIM OBAVESTAJNIM ORGANIMA

Između dva svetska rata Balkan je bio poprište borbi obaveštajnih službi država čiji su se interesi ukrštali na tom području, a posebno u Jugoslaviji, zbog njenog geo-političkog i strategijskog položaja.

Glavne obaveštajne službe država čiji su se interesi sukobljavali na jugoslovenskom području, bile su obaveštajne službe nacističke Nemačke i Britanska obaveštajna služba (Intelidžens servis).

Posle kapitulacije Kraljevine Jugoslavije u kratkotrajnom aprilskom ratu obaveštajne službe nacističke Nemačke i njenih saveznika bile su legalizovane, dok su veze Intelidžens servisa bile u znatnoj meri narušene raspadom i komadanjem Kraljevine.

Međutim, jačanjem četnika Draže Mihailovića i spuštanjem većeg broja savezničkih, a pre svega britanskih vojnih misija u četničke štabove, Intelidžens servis postepeno je počeo da uspostavlja svoje narušene obaveštajne mreže, a naročito u delu Slovenije prema Istri i Koruškoj, kao i Štajerskoj, pa i u Hrvatskoj s težištem na Dalmaciji.

Zapadni saveznici su se dugo nosili mišlju o otvaranju drugog fronta na Balkanu, pri čemu je jugoslovensko područje bilo uvek u prvom planu, a pre svega oblast Istre i Dalmacija. Zbog toga je Intelidžens servis bio posebno zainteresovan za Jugoslaviju. Zapadni saveznici su se za duži period distancirali od narodnooslobodilačkog pokreta i priznavali četnike Draže Mihailovića kao jedine legalne oružane formacije kraljevske vlade u izbeglištu tzv. Jugoslovensku vojsku u otadžbini. U tom smislu je i Draža Mihailović zauzimao i odgovarajuće položaje u izbegličkim vladama u svojstvu načelnika Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u otadžbini i ministra vojnog.

Zapadni saveznici, odnosno njihovi službeni krugovi, nisu krali ni jednog trenutka da im je više stalo do četnika, nego do NOP-a, jer su za jedan duži period bili ubeđeni da će se i posle rata u Jugoslaviji zadržati ustavna monarhija na čelu s kraljem Petrom II Karađorđevićem. Pa, čak i onda, kada je britanska vlada bila suočena sa realnom situacijom i odnosom snaga u zemlji u korist NOP-a, i kada se i javno distancirala od četnika, kao saradnika okupatora, povlačenjem britanskih vojnih misija početkom januara 1944, a koje su se u četničkim štabovima nalazile još od 1941, reakcionarni krugovi na zapadu nisu gubili nadu o povratku kralja Petra II u zemlju.

Vojno-političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u tom smislu nije gajilo nikakve iluzije. Bilo je svesno da se samo privlačenjem širokih narodnih masa i njihovim okupljanjem oko platforme NOP-a, kao i oružanom borbom protiv okupatora i svih kvislinških i kontrarevolucionarnih snaga, može izvojevati pobjeda protiv okupatora i njegovih pomagača, i stvoriti jedno bolje i pravednije društvo na socijalističkim osnovama. Zbog objektivne situacije i stava zapadnih saveznika, vojno-političko rukovodstvo bilo je veoma oprezno prema britanskim obavještajnim organima, koji u početku narodnooslobodilačke borbe nisu bili uopšte naklonjeni NOP-u, mada se takav stav, u izvesnom smislu, zadržao i kasnije.

U direktivnom pismu generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito je 8. aprila 1942. upoznao Centralni komitet KP Hrvatske s unutrašnjom i spoljnom situacijom, izdajom četnika i aktivnostima izbegličke kraljevske vlade u raspirivanju bratoubilačke borbe, kao i o potrebi budnosti prema britanskim vojnim misijama koje su došle u Jugoslaviju, među kojima se jedna nalazila pri Vrhovnom štabu NOP i DV Jugoslavije. Tito je CK KPH postavio ove zadatke:

„U vezi sa svim tim, vi u Hrvatskoj morate biti vrlo oprezni. Ako se pojave takve misije, pazite da vam ne napakoste. Na neki način gledajte da ih izolirate od masa i da ih držite pod strogom kontrolom. Svaka takva misija ima sa sobom radio-stanicu; one neprekidno stoje [u vezi] sa svojom glavnom organizacijom Intelidžens servisom. Ove engleske misije u Hrvatskoj verovatno će se povezati sa HSS-ovcima i SDS-ovcima i jugoslovenskim nacionalistima, pomoću kojih će nastojati da razbiju našu narodnooslobodilačku borbu i naš uticaj.“⁵⁷³

Ta zapažanja generalnog sekretara KPJ u to vreme bila su tačna i ona su se naročito potvrdila tokom 1943. Tada je, na primer, prema izveštaju Rejonskog obavještajnog centra za južni deo Hrvatskog primorja od 7. jula 1943, samo na tome području za Intelidžens servis radilo oko 120 saradnika, većinom pripadnika HSS-a. Među njima je jedan od stranačkih sekretara HSS-a imao sam na vezi 16 saradnika, a kao agent Intelidžens servisa on je tu funkciju obavljao još u Beogradu, pre aprilskog rata, kao sekretar Mačekovog ličnog kabineta.⁵⁷⁴

Vrhovni komandant je 9. oktobra 1943. uputio direktivno pismo Svetozaru Vukmanoviću Tempu, delegatu u Makedoniji, u kojem je ukazao na budnost u vezi sa radom Britanske vojne misije. U njoj se pored ostalog kaže:

„I mi imamo engleske misije u našim štabovima. Kod našeg Vrhovnog štaba nalazi se engleski general (Ficrij Maklejn) sa čitavim štabom engleskih oficira, ali mi nikako ne dopuštamo da se oni mješaju u bilo kakve naše stvari unutrašnje, pa i vojne stvari, već se samo nalaze kod nas u svojstvu oficira za vezu, za primanje naših narudžbi materijala i koordinaciju operacija sa saveznicima. Razumije se da se oni s tom ulogom ne mogu pomiriti. Oni imaju raznih drugih zadataka koje nam nisu saopštili, ali koje mi znamo i zato smo na oprezu.“⁵⁷⁵

Slična upozorenja slao je i Edvard Kardelj drugovima Francu Leskošku Luki i Borisu Kidriču juna 1943. u kojima se skreće pažnja na obaveštajnu delatnost i način kontaktiranja savezničkih oficira za vezu.⁵⁷⁶

U vezi s tim Centralni komitet KP Slovenije uputio je direktivu 7. jula 1943. Pokrajinskom komitetu KP Slovenije za Gorenjsku, u kojoj je upozorio KP na budnost prema engleskim misijama „naročito kada se ima na umu činjenica da Engleska još nije zvanično priznala našu vojsku”.⁵⁷⁷

Kada je po odluci zapadnih saveznika 17. septembra 1943. upućena zvanična Anglo-američka vojna misija u Vrhovni štab NOV i POJ na čelu s brigadirom Ficrojom Maklejom, Vrhovni štab je i dalje upozoravao na budnost. To je bilo potrebno jer još uvek vlade Velike Britanije i SAD nisu zvanično priznale odluke AVNOJ-a, pa time ni njegov izvršni organ — Nacionalni komitet narodnog oslobođenja Jugoslavije obrazovan na Drugom zasedanju AVNOJ-a 29./30. novembra 1943.

Uspostavljanjem zvanične Anglo-američke vojne misije, i pripadnici Intelidžens servisa i američki obaveštajni organi provokativno su istupali. Ne tražeći zvanična odobrenja, oni su pokušavali sa iskrcavanjima na području koje su držale jedinice NOV i POJ. Tako se, na primer, 7. novembra 1943. iz Termolija iskrcala u Mali Lošinj grupa od 30 engleskih i američkih oficira i podoficira, navodno, da prikupljaju ratne zarobljenike koji su pobjegli iz logora posle kapitulacije fašističkih italijanskih oružanih snaga. Među njima su bila indentifikovana dvojica pripadnika Intelidžens servisa sa kodiranom oznakom „M 19”. Grupi nije oduzeta radio-stanica, tako da su sa svojom pretpostavljenom komandom uhvatili vezu, ali je cela grupa bila privremeno zadržana.

Nemačka vojnoobaveštajna služba (Abver) napisala je analizu neprijateljevih obaveštajnih službi na Jugoistoku sa stanjem na dan 1. novembra 1943. U njoj je iznela podatke o dejstvima sovjetske, britanske, američke, pa čak i poljske obaveštajne službe čiji se obaveštajni punkt, do kapitulacije Italije, nalazio u Crikvenici na čelu s groficom Potocki. Nemačka radio-prislušna služba utvrdila je da se broj radio-odašiljača od 27 u avgustu, povećao do novembra na 60 aparata. Prema istim podacima broj engleskih radio-stanica u pogonu na jugoslovenskom području iznosio je 160 i da je „Likvidacija tih odašiljača teško ostvariv zadatak, jer protivniku idu na ruku nepristupačna brda”.

Zbog toga je nemačka obaveštajna služba obratila posebnu pažnju Dalmaciji, budući da je i za taj prostor Intelidžens servis bio posebno zainteresovan. Zbog toga su istakli da su „Naročito opasna engleska oficirska predstavništva i od njih formirana obaveštajna uporišta na dalmatinskoj obali i na dalmatinskom otočju”, i da „Svaki oficir dobija već u Kairu specijalni zadatak” da najčešće dejstvuju obaveštajno i da vrše sabotaže.⁵⁷⁸

Posebno treba istaći da su članovi misija koji su se nalazili pri glavnim štabovima NOV i POJ pokušavali, vrlo često i drsko, da uspostave kontakte s neprijateljima NOP-a. Tako, na primer, u izvešta-

Ju Pokrajinskog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju od 12. januara 1944. Svetozaru Vukmanoviću Tempu, delegatu Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ, sem ostalog, stoji i ovo:

„Aktivnost Bali Kombetara je velika i uspješna, a naročito zbog toga što su većina na vlasti i oslanjaju se na okupatora, a sarađuju uveliko sa engleskim oficirima koji odlaze kod svih istaknutih reakcionara.

Njihova misija je otvoreno neprijateljska narodnooslobodilačkoj borbi i kao takvi predstavljaju veliku opasnost. Tako smo dovedeni u nedoumicu šta da radimo, jer su 'Saveznici'. Baš danas smo s njima došli u sukob i otvoreno im rekli čemu služi njihov rad. Ali to je sve ništa."⁵⁷⁹

Slično su kasnije radili i na području Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, gde su otvoreno stupali u kontakte sa četničkim nastrojenim elementima, negodovali protiv NOP-a, brojali prisutne na raznim mitinzima i upoređivali prisutnost s brojnim stanjem mesta, želeći time da omalovaže privrženost naroda NOP-u, otezali sa evakuacijom ranjenika koji su prevoženi iz Mandelosa čak na aerodrom u Morović, gde avioni nisu došli tako da je pri vraćanju teških ranjenika na trag u Mandelos umrlo nekoliko, pošto nisu mogli da izdrže napore pri transportu itd.

Te iste članove misije naročito je interesovala Bačka, kao i celokupna struktura i organizacija narodne vlasti u Vojvodini. Nastojali su, po svaku cenu, da povećaju broj članova misije i dodele instruktore vojvodanskim jedinicama. Pored toga priređivali su čajanke i na njima okupljali reakcionarne elemente. Na ulicama su, pak, susretali građane i vršili neke vrste anketa, itd.⁵⁸⁰

Kasnije su, na primer, i na području Glavnog štaba NOV i PO Makedonije početkom 1945. stupili u kontakte sa otvorenim neprijateljima NOP-a, ratnim zarobljenicima i rasturali letke.

Prirodno je bilo da su obaveštajna služba, a od 13. maja 1944. i OZN-a, morale imati u vidu takvu obaveštajnu delatnost savezničkih vojnih misija.

Međutim, i pored svih tih i drugih ekscesa, a naročito pri kraju rata, kada su se pogoršali odnosi sa zapadnim saveznicima zbog Trsta, Istre, Slovenačkog i Hrvatskog primorja, maršal Tito je stalno podvlačio dve stvari: budnost i korektan odnos prema saveznicima, ali i zauzimanje energičnih stavova prema članovima vojnih misija koji nisu poštovali propise, koji se nisu odnosili samo na njih, već i na sve pripadnike NOV i POJ.

Potrebno je, takođe, istaći da je i pored takvih istupa u njihovoj obaveštajnoj delatnosti, rad vojnih misija bio daleko plodonosniji u svemu onome što su saveznici pružili kao pomoć NOV i POJ i što je učvršćivalo prijateljske odnose između nove Jugoslavije i saveznika uopšte.

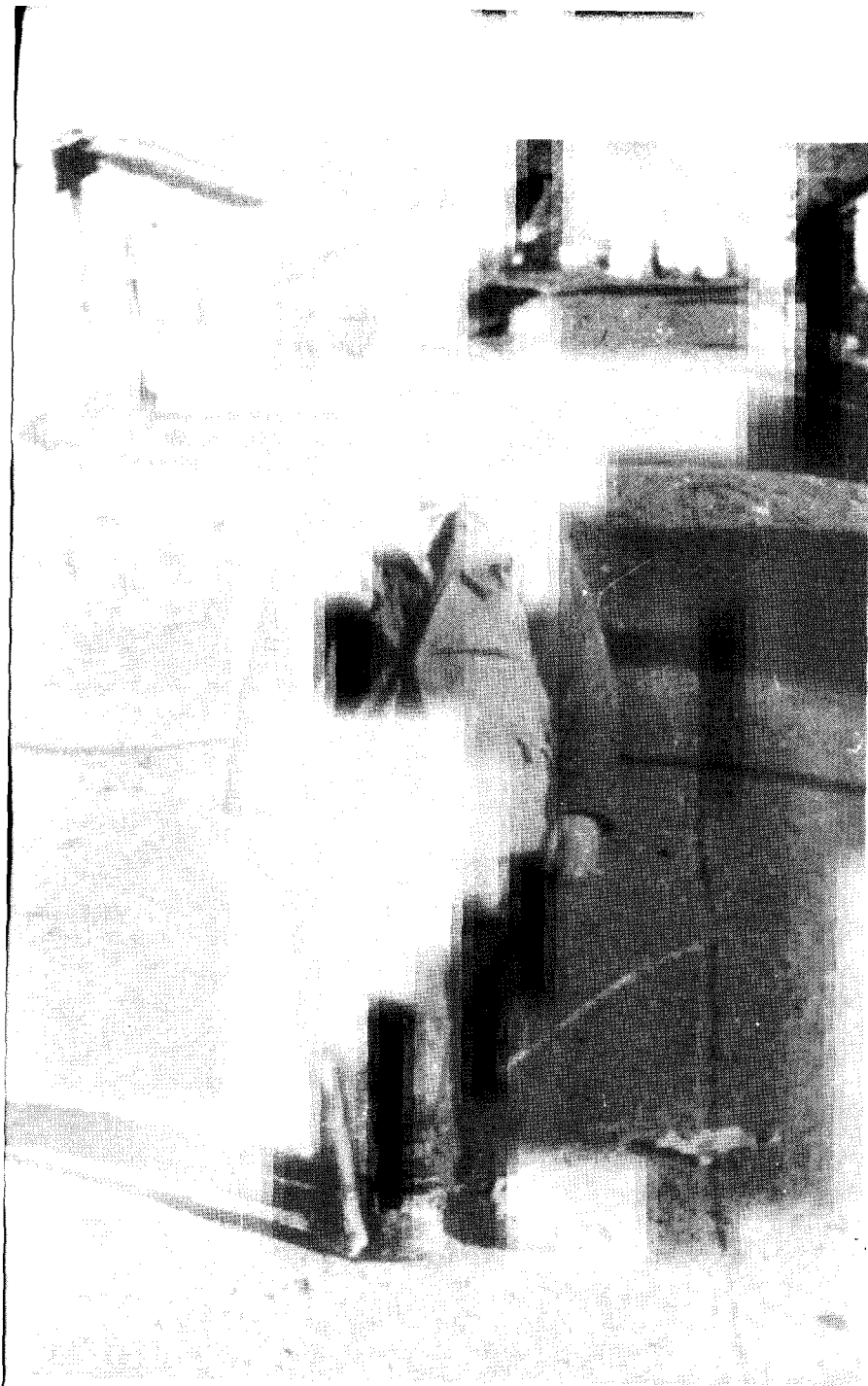
Prema tome celokupna obaveštajna aktivnost NOP-a prema saveznicima i njihovim organima u zemlji imala je, pre svega, zaštitni karakter i prikupljanje onih obaveštenja koja su trebalo da posluže jedino stvaranju boljih međusobnih odnosa i njihovog većeg razumevanja za borbu jugoslovenskih naroda u okviru NOP-a sa KPJ i njenim generalnim sekretarom Josipom Brozom Titom na čelu.

JOVAN MARINKOVIC, OBAVEŠ-
TAJNI OFICIR 6. UDARNOG
KORPUSA NOVJ; POGINUO JE
27. OKTOBRA 1944; PROGLASEN
JE ZA NARODNOG HEROJA 14.
DECEMBRA 1949.

FRANC GRAJZNER ALBIN, KO-
MANDANT BATALJONA VOS-a;
POGINUO JE 1. APRILA 1944;
PROGLASEN JE ZA NARODNOG
HEROJA 20. DECEMBRA 1951.

AN OD NAJMLADIH BORACA I KURIRA VALJEVSKOG NOP ODREDA MILOMIR
RADOJEVIĆ (OKTOBAR 1941)

Ministarstvo unutrašnjih poslova
Sofija, 13. maja 1944.

Broj 9.

Organizacioni
zbornik

Sofija
13. maj 1944.

Organizacioni zbornik
Ministarstva unutrašnjih poslova

U sadašnje vreme političke obaveštajne službe na teritoriji koje su okupirali Nijemci i njihovi agenti, kao i borba protiv krijumčarenja, terorizma i drugih antinacionalnih elemenata u Narodno-oslobodilačkoj borbi stavlja se na organizaciju.

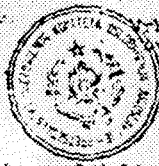
U tu svrhu:

1. Sva aktivnost u borbi s jednostranom agenturom, agenturama protivnika i antinacionalnih elemenata u NOP treba koncentrisati u Odjeljenje za zaštitu naroda i njihovim odsjecima kako u centru, tako i po mjestima, izdvajajući te funkcije od vojno-operativne obavještajne službe.

2. Uzimajući u obzir da je u današnje vrijeme sva oslobođena teritorija ratni logor i da NOP treba, prije svega, zaštititi od prodiranja neprijateljske agenture u njene redove, - Odjeljenje zaštite naroda treba biti organizirano po vojničkom principu i biti Poverljivištvo za narodnu odbranu NOP, odnosno pri Vrhovnom komandantu i njegovom štabu, na teritoriji Glavnih štabova /štabova frontova, armija/ i na teritorijama korpusnih oflanti.

Ove strukture čini - za vrijeme rata - efikasniji sv sistem borbe sa borbu protiv elemenata koji su neprijateljski raspoloženi prema NOP i - istovremeno - daje mogućnost da se, s prelaskom na mirnodopske uslove, lako stvori aparat državne bezbjednosti, time što bi se od vojske odvojili Prvi i Drugi otačaci OZND.

Borba fašizma - sluhovi naroda i

Vrhovni komandant NOP i PVO
Vojarsnik
Narodna odbrana
Borba fašizma

Prilog:

1. Šema strukture Odjeljenja zaštite naroda,
2. Uputstva o formaciji vojnih jedinica
Korpusa narodne odbrane,
3. Uputstva o organizaciji radio-veza OZND.

Naredba druga Titš o formiranju OZND od 13. maja 1944.

POTPUKOVNIK LJUBO VUCKO-
VIC, KOMANDANT 2. PROLE-
TERSKJE DIVIZIJE, OSMATRA
NEPRIJATELJEVE POLOŽAJE
NA RCI IBRU POČETKOM AV-
GUSTA 1944.

IZVIĐAČI 3. ARMIJE NOVJ NA VIROVITIČKOM MOSTOBRANU POČETKOM 1945.

NACIJSKI ARMIJE
ODLUKOVANJE JUGOSLAVIJE
POSREDOVANJE SARADNJE OBRANE

VRHOVNI KOMANDANT NOV I POJ
POVRATNIK ZA NARODNU OBRANU
NARODNA JUGOSLAVIJE
Br. 59-2/1

U vezi naredbe i uputstva o organizaciji Narodne Obrane postavlja se štab
Korpusa Narodne Obrane Jugoslavije u sledećem sastavu:

1. Komandant: JOVO VUKOTIĆ, General-major, dosadašnji načelnik štaba III. Korpusa.
2. Politički komesar: VLADIM JAJIĆ, dosadašnji komesar VI. Korpusa.
3. Zam. komandanta: NIKOLA LJUBIČIĆ, potporučnik, sada na raspologu Gl. štaba Srbije.
4. Načelnik štaba: DR. LADISLAV BERLASSKY, potporučnik, dosadašnji prvi pomoć. načel. O. št. Slovenije.
5. Prvi pomoć. načel.: STAVANER SOKOLJEVIĆ, major, sada na raspologu Gl. štaba Makedonije.
6. Obav. oficir: DRAGU BOŠIĆ, potporučnik, dosadašnji načelnik štaba X. Divizije.
7. Načel. Poroč. Odel.: JASO UŠEKOVIĆ, dosadašnji komesar Primorke Grupe.
8. Načelnik Intendant.: ZIVOMIR MIHILJEVIĆ, kapetan, dosadašnji član Ekonom. Odeljenja V. k. -a.
9. Referent saniteta: DR. VOJA RUKAVIČIĆ, potporučnik, dosadašnji referent saniteta I. Korpusa.

Korpus Narodne Obrane imaće u svom sastavu još i Odeljenje službe vane, sifon-
tako odeljenje i Odeljenje za nastavu.
Ova naredba stupa odmah na snagu, a nadležnim Odeljenja zaštite naroda Poverli-
stva za Narodnu Odbranu ERDŽ stavlja se u dužnost da izvrši formiranje štaba Korpusa.

Sast. Poveljom - sloboda naroda!

VRHOVNI KOMANDANT NOV I POJ
POVRATNIK ZA NARODNU OBRANU
NARODNA JUGOSLAVIJE

20. VIII. 1944.

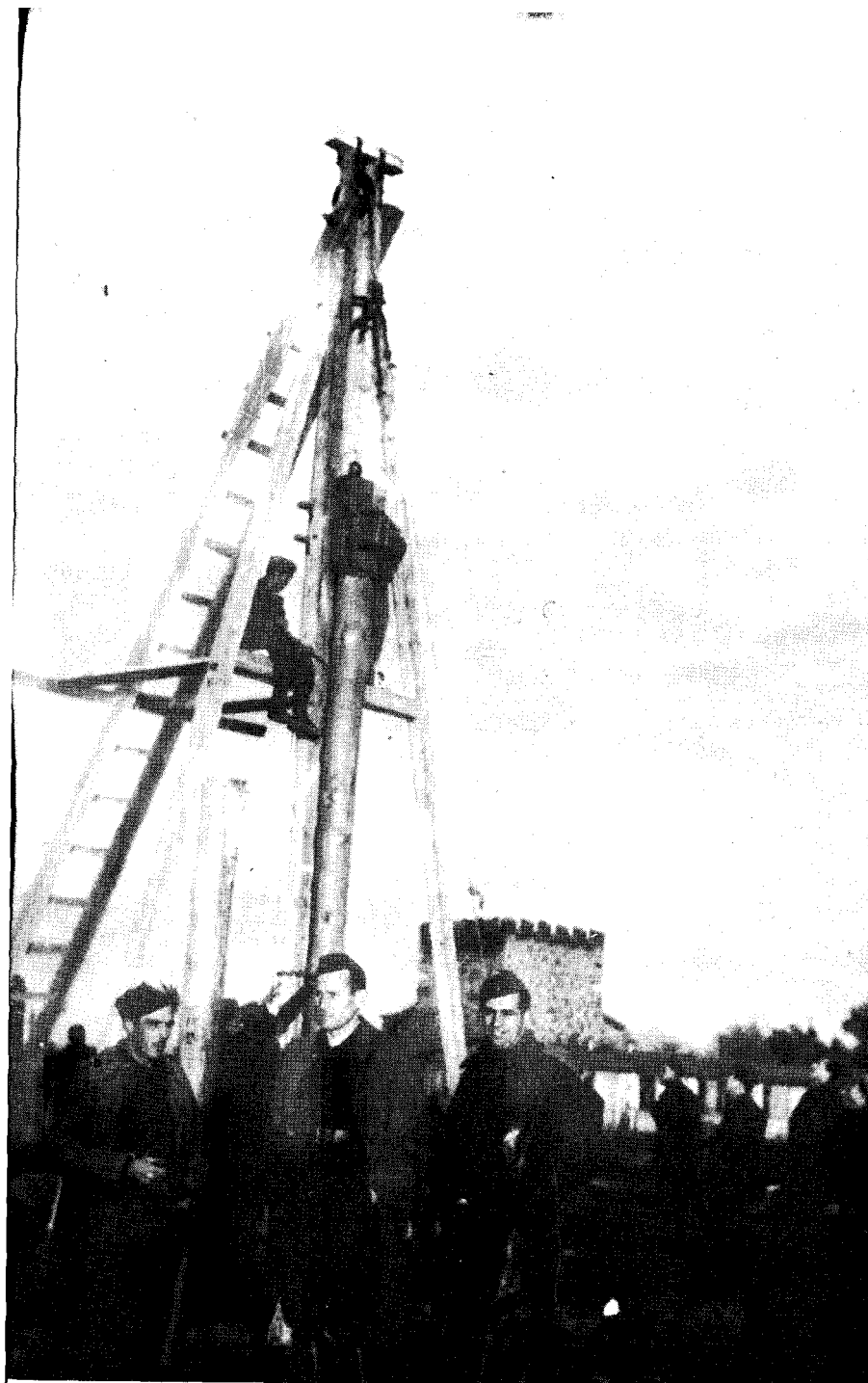
[illegible]

OSMATRACNICA ŠTABA 1. PROLETERSKE DIVIZIJE NA SREMSKOM FRONTU (ST.FVA
NADESNO): POTPUKOVNIK VLADO SCEKIC, POLITIČKI KOMESAR 1. PROLETERSKE
UDARNE DIVIZIJE NOVJ. GENERAL-MAJOR VASO JOVANOVIĆ, KOMANDANT 1. PRO-
LETERSKE UDARNE DIVIZIJE NOVJ. I MAJOR LJUBIVOJE PAJOVIĆ, KOMANDANT AR-
TILJERIJE 1. PROLETERSKE UDARNE DIVIZIJE NOVJ

KOMANDA" " •> PTIOLFTERSKF UDAPNF DIVVT.TF. wñ".I T-TTKOVTTTK- STJFnOJE URO-
SEVIC OSMATRA NEPRIJATELJEV POLOŽAJ (SREM, JANUAR 1945)

OSMATRACNICU SE MOGU KORISTITI RAZNI OBJEKTI, ALI NE I TAKVI NA KOJIMA BI OSMATRAČI MOGLI BITI SIGURNA META NEPRIJATELJU

Zbog velikog ugleda koji je postigla nova Jugoslavija tokom rata, a naročito proširenjem odnosa sa saveznicima posle razmene vojnih misija i za vreme pregovora sa njima oko formiranja jedinstvene vlade i priznanja nove Jugoslavije, kao i zbog toga što su postojali vrlo jaki reakcionarni krugovi na Zapadu koji su se protivili normalizaciji odnosa i priznanju odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a, ukazala se potreba za organizacijom obaveštajne službe i u inostranstvu, radi uspešnijeg pariranja otvorenim neprijateljima NOP-a. Te zadatke u odnosu na inostranstvo, Odeljenje zaštite naroda Povereništva za narodnu odbranu NKOJ-a u svome Uputstvu za rad organa OZN-e od 18. maja 1944. formulisalo je ovako:

„Sve većim razvitkom međunarodnih veza narodnooslobodilačkog pokreta javlja se nužnost i mogućnost organizacije političke obaveštajne službe u inostranstvu. Pored mnogobrojnih prijatelja, uglednih političkih ličnosti i javnih radnika koje ima naš pokret u licu istinskih demokrata i demokratske savezničke javnosti, isto tako u inostranstvu imamo otvorenih i prikrivenih naših neprijatelja u licu jugoslovenske izbegličke vlade, njenih agenata i međunarodne reakcije, ikoji raznim metodama otvoreno ili prikriveno vode borbu protiv nas, sabotiraju pomoć demokratskih elemenata našoj borbi, šire laži, nastoje da diskredituju naš pokret i unesu zabunu i nepoverenje svetske demokratske javnosti. S druge strane, okupirana teritorija naše zemlje predstavlja momentalno vojnički i politički centar, uporište i polaznu tačku neprijatelja za borbu protiv nas, kako na vojničkom tako i na političkom polju. Zbog svega toga *nameće se* potreba organizacije planske i sistematske obaveštajne službe na Okupiranoj teritoriji i u inostranstvu.”

Te postavke bile su temelji na osnovu kojih je OZN-a organizovala delatnost u interesu borbe jugoslovenskih naroda za svoju slobodu, nezavisnost i demokratsku, federativnu i zbratimljenu državnu zajednicu lišenu eksploatacije, nacionalnog ugnjetavanja i političkog bespravlja.⁵⁸¹

ZAKLJUČAK

Obaveštajna služba u oslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji jugoslovenskih naroda temeljila je svoje početno iskustvo i organizaciju na iskustvima dve decenije neprekidne ilegalne borbe Komunističke partije Jugoslavije u borbi protiv klasnog neprijatelja. U toj borbi jedan od činilaca njenog samoodržavanja i jačanja njenih redova, bila je i obaveštajna služba koju je Partija organizovala da bi saznala nameru klasnog neprijatelja i očuvala svoje redove koji su bili neprekidno pod udarom policijsko-obaveštajnog aparata u Kraljevini Jugoslaviji.

Zbog toga su baš, u početku ustanka naroda Jugoslavije, upravo partijski kadrovi u redovima NOP odreda Jugoslavije bili glavni organizatori obaveštajne službe s osloncem na partijske organizacije na neoslobođenoj teritoriji, kao i Saveza komunističke omladine Jugoslavije.

Savetovanje u Stolicama održano 26. septembra 1941. označilo je prelomni korak u razvoju obaveštajne aktivnosti u redovima NOP odreda Jugoslavije. Uvođenjem posebnih organa zaduženih za organizaciju obaveštajne delatnosti, učinjen je krupan i kvalitetan korak napred u borbi protiv neprijatelja. Time je i u svim daljim merama obaveštajna služba NOP-a bila revolucionarno sredstvo u rukama Partije u borbi za izvojevanje, proširenje i očuvanje tekovina NOB-a svih jugoslovenskih naroda.

U daljem razvoju i jačanju NOP-a razvijeni su i novi oblici i metodi obaveštajne delatnosti. Za očuvanje sopstvenih redova od prodora neprijatelja (špijuna, denuncijanata, provokatora i svih drugih petokolonaških elemenata), stvorena je i razvijena politička obaveštajna, odnosno kontraobaveštajna služba, čiji su se prvi oblici začeli još u avgustu 1941. u VOS-u Osvobodilne fronte slovenačkog naroda.

Donošenjem Uputa za obaveštajnu službu 27. novembra 1942. od vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, učinjen je novi kvalitativan skok u stvaranju i jačanju jedinstvene obaveštajne organizacije na celokupnom jugoslovenskom operativnom području, kako na oslobođenoj, tako i na neoslobođenoj teritoriji, kao i u jedinicama NOV i POJ.

Zbog specifičnih uslova nastalih u vezi s razvitkom međunarodnih veza NOP-a kao i opterećenosti vojne obaveštajne službe, koja je, pored vojnoobaveštajne delatnosti vršila i zadatke političke obaveštajne i kontraobaveštajne službe, javila se potreba za stvaranje jedinstvene „moćne organizacije, koja bi upravljala političkom obaveštajnom službom u inostranstvu i na okupiranoj teritoriji i kontraoba-

veštajnom službom u NOVJ i na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji". Ta organizacija stvorena je odlukom vrhovnog komandanta maršala Tita od 13. maja 1944. pod nazivom Odeljenja zaštite naroda (OZN), čije su prve organizacije stvorene nešto ranije, ali u okviru jedinstvene obaveštajne organizacije NOP-a.

Međutim, iako je OZN-a odvojena od vojnoobaveštajne službe sa svim onim prerogativima koje je do tada vršila politička obaveštajna, odnosno kontraobaveštajna služba, i dalje je „jedinstvenom strukturom i centralizovanim rukovodstvom omogućeno obezbeđenje jedinstvene i tvrde političke linije u obaveštajnoj i kontraobaveštajnoj službi" koja „daje Vrhovnom komandantu i rukovodstvu NOP-a moćno oružje za nanošenje jednovremenih udaraca po fašističkim i drugim neprijateljskim elementima po čitavoj zemlji".

Obaveštajna služba sa svojim proverenim kadrovima i osloncem na široke narodne mase, političke i oslobodilačke organizacije, a pre svega na organizacije KP i SKOJ-a, dala je u NOR-u izvanredne rezultate i pored slabosti koje su se ispoljavale za sve vreme trajanja rata. Za takvu uspešnu delatnost odavao joj je priznanje i okupator.

Na kraju, obaveštajna služba NOP-a prošla je surovu školu oslobodilačkog rata i revolucije i u njoj je položila ispit zrelosti, čije je ogromno iskustvo poslužilo u posleratnom razvoju zemlje, pa su se njeni organi mogli uhvatiti u koštac s neprijateljima svih vrsta. Zbog toga te revolucionarne tradicije obaveštajne službe NOP-a nepresušno su vrelo na kojem treba da se vaspitavaju današnje i buduće generacije koje rade u obaveštajnoj i bezbednosnoj aktivnosti u očuvanju socijalističkog samoupravnog društva od svih neprijateljevih narsrtaja na sigurnost i bezbednost zemlje na putu njenog socijalističkog razvoja.

**UPUTSTVO KOMANDANATA GLAVNOG ŠTABA
NARODNOOSLOBODILACKIH PARTIZANSKIH ODREDA
JUGOSLAVIJE O ZADACIMA NARODNOOSLOBODILACKIH
PARTIZANSKIH ODREDA OD 10. AVGUSTA 1941. GODINE¹**

**I. ZADATAK NARODNOOSLOBODILACKIH PARTIZANSKIH
ODREDA**

1. Narodnooslobodilački partizanski odredi u svim oblastima Jugoslavije — Srbija, Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Vojvodina, Sandžak i Dalmacija — imaju glavni svoj cilj: oslobođenje naroda Jugoslavije od okupatora i borba protiv domaćih okupatorskih agenata, koji pomažu ugnjetavanje i terorisanje naših naroda.

2. Najveći neprijatelj slobode i nezavisnosti naših naroda jeste njemački fašizam, pa onda svi njegovi fašistički trabanti koji haraće po našoj zemlji. Prema tome, sveta je dužnost svakog rodoljuba da se bori nemilosrdno do potpunog uništenja te fašističke bande.

3. Partizanski odredi zovu se narodnooslobodilački i zbog toga što to nisu borbene formacije bilo koje političke partije ili grupe — u konkretnom slučaju ni Komunističke partije, bez obzira na to što se komunisti bore u prvim redovima, već su to borbeni odredi naroda Jugoslavije u kojima treba da se bore svi rodoljubi sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko uvjerenje.

4. U toj opštoj borbi protiv neprijatelja naših naroda partizanski odredi imaju mnogobrojne zadatke. Oni moraju rušiti sve objekte koji služe fašističkim osvajačima: željeznice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružja; oni moraju svim silama onemogućiti okupatore da oduzimaju seljacima žito, stoku i ostale namirnice; rekvirirano žito, stoku i druge namirnice treba silom oduzeti okupatorima i razdijeliti narodu, a potrebnu količinu zadržati za ishranu poreskih i drugih dažbina, jer u današnjem momentu sve to služi samo okupatorima za vođenje osvajačkih ratova i dalje ugnjetavanje naših naroda.

5. Partizanski odredi moraju s oružjem u ruci braniti naselja, gradove i sela od fašističkih zuluma, oni moraju štititi imovinu naroda od okupatorske pljačke.

i Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik), tom II, knj. 1 (Bilten Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1941 — 1945), Bilten broj 1 od 10. avgusta 1941, str. 11.

Partizanski odredi moraju na svakom koraku uništavati fašističke odrede, naročito oficire i gestapovce,² crne košulje itd. Isto tako treba nemilosrdno uništiti njihove domaće agente, razne narodne izdajnike i provokatore, koji u masama predaju u ruke fašističkih krvnika najbolje sinove naroda i koji služe kao vjerni psi okupatorima i terorišu naš narod.

7. Partizanski odredi moraju neumorno razvijati otpor naroda dižući narodne ustanke i stavljati se na čelo tih ustanika kao borbeno jezgro. Dosadašnje iskustvo partizanske borbe pokazalo je da se zanemarivalo pitanje opšteg narodnog ustanka. Zato je potrebno hitno likvidirati taj nedostatak, jer u protivnom mogu biti partizani izolovani od masa koje su spremne da se bore za svoju pravednu stvar.

8. Politička linija partizanskih odreda mora biti — Narodno-oslobodilački antifašistički front svih naroda Jugoslavije, bez razlike na politička i vjerska ubjeđenja.

9. Pri stvaranju partizanskih odreda ne smije se biti tjesno-grud, već treba dati mogućnost široke inicijative za stvaranje partizanskih odreda. Već stvoreni partizanski odredi treba odmah da se povežu s mjesnim i okružnim štabovima i stave pod njihovo rukovodstvo.

10. Štabovi i komesari³ moraju budno paziti da neprijatelj ne ubaci u partizanske odrede svoje provokatore i špijune. Ako se takvi pojave, treba ih odmah strijeljati i njihova imena objaviti.

11. Štabovi i komandiri partizanskih odreda moraju strogo paziti na disciplinu u odredima. Svaki čin pljačke, izdaje ili grube povrede discipline treba strogo kažnjavati.

12. Štabovi moraju voditi brigu o ishrani boraca, o naoružanju i drugom. Ishranu treba organizovati zajedno s komitetom Narodnooslobodilačkog fronta, koji treba da prikupljaju Fond narodnog oslobođenja. U slučaju da negdje takvih komiteta još nemaj treba dobrovoljnim pristankom seljaka i građana osigurati ishranu ili plaćati namirnice u gotovu.

13. Svi partizanski odredi sa svojim štabovima, iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Dalmacije, Makedonije i Sandžaka, spadaju pod vrhovno rukovodstvo Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije.

Radi koordinacije borbe i uspješnog vođenja operacija, štabovi moraju biti međusobno dobro *povezani*.

14. Štabovi i komandiri moraju se pobrinuti za potreban sanitetski materijal i osoblje radi ranjenih i bolesnih.

² Misli se na pripadnike nemačke Tajne državne policije (Gestapo).

³ Iz sadržine tog uputstva vidi se da je poenta na bezbednosnim zadacima NOP odreda Jugoslavije i da su nosioci i organizatori te delatnosti štabovi i politički komesari.

15. Sa stvaranjem širih ustanaka narodnih masa stvoriće se i potrebne komande. Zato je potrebno da se štabovi i komandiri partizanskih odreda pobrinu za provjerene i dobre komandire i komesare, koji treba da stanu na čelo tih pobunjenih masa.

16. U slučaju povoljnih strategijskih i drugih okolnosti pri izvođenju krupnih operacija stvoriće se, prema potrebi, iz više partizanskih odreda krupne vojne jedinice.

Za glavni štab
narod [no]oslob[oodilačkih]
partizfanskih] odreda
T.G.⁴

• a :

⁴ To su inicijali s kojima se potpisivao komandant GŠ NOP odreda Jugoslavije, Josip Broz Tito.

BK. 2

UPUT ZA ORGANIZACIJU POLITIČKE OBAVEŠTAJNE SLUŽBE GLAVNOG ŠTABA NOP ODREDA HRVATSKE OD 25. DECEMBRA 1941. GODINE¹

GLAVNI ŠTAB
NARODNOOSLOBODILACKIH
PARTIZANSKIH ODREDA
HRVATSKE
26/41

25. XII 1941. god.

UPUT ZA ORGANIZACIJU POLITIČKE OBAVEŠTAJNE SLUŽBE

Neprijatelj nije uspio da oružanom intervencijom slomi naše oružane snage, a nije mu to uspjelo ni političkim manevrima ni različitim lažnim obećanjima. Što se jače širi narodnooslobodilački pokret, to se jače zaoštrava borba kako vojna tako i politička. Kad protivnik nije uspio da nas slomi divljačkim paljenjem sela i ubijanjem djece i žena, kad nije uspio da slomi strahovitim terorom pozadinu koju on kontrolira, pokušavaju sada fašistički okupatori i njihovi domaći plaćenici da nas unište novim metodama. Oni organizuju atentate na istaknute borce nacionalno-oslobodilačkog pokreta i pokušavaju da u naše redove ubace svoje agente, koji bi svojim razornim djelovanjem oslabili borbenu i moralnu snagu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. O radu takvih agenata imamo cijeli niz dokaza. U Lici izdajnički plaćenički elementi ubili su političkog komesara Ličke grupe partizanskih odreda druga Marka Oreškovića Krntiju. Slični elementi namjeravali su da izruče ustašama jednog partizana za koga je bila raspisana nagrada od 100.000 kuna. Osim takvih otvorenih napada, služe se fašistički agenti i drugim metodama u namjeri da razbiju čvrstinu naših odreda i njihovu čvrstu povezanost sa civilnim stanovništvom. Tako su sazivali skupštine na kojima su tražili obustavu borbe preko zime, a naročito borbu protiv Talijana. Tražili su da „narod“ sam bira vojne rukovodioce. Pokušavaju ubaciti nacionalnu mržnju između partizana Srba i Hrvata. Na mjestima gdje se je uspješno uspostavljala veza sa hrvatskim i muslimanskim selima, pokušavali su na razne načine ponovo raspaliti nacionalnu i vjersku mržnju među civilnim stanovništvom. Bilo je pokušaja, a nema sumnje da će ih biti još i više da protivnik namjerno ubacuje desničarske i ultra-lijeve političke parole, u namjeri da oslabi jedinstveni narodnooslobodilački front.

¹ Original (pisan na mašini, latinicom) . U Arhivu Vojnoistorijskog instituta (dalje: AVII), reg. br. 2—7, k. 101. Objavljen je u *Zborniku*, tom V, knj. 2, kao dok. br. 94.

Protivnik pokušava da snagu naših odreda slabi širenjem raznih poroka, kao pljačke, pijančenja i kartanja.

Sve su to metode kojima se protivnik služi već danas, a kojima će se služiti sve više, čim naš pokret i naša snaga budu jači. Kad ne može da nas slomi izvana, pokušava da nas razbije iznutra.

Da bismo taj rad uspješno spriječili i u zametku onemogućili podlu rabotu fašističkih plaćenika, moraju komesari, komandanti i partizani da razviju veliku političku delatnost i budnost. Ali to neće biti dovoljno. Za taj rad treba organizirati posebnu službu, u kojoj će se drugovi za to određeni posvetiti isključivo pronalaženju i ras-krinkavanju petokolonskih i tuđinskih agenata u našim redovima. Taj zadatak treba da vrši **POLITIČKA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA**.

Organizacija političke obaveštajne službe:

U svakom bataljonu i višim štabovima treba postaviti političkog obaveštajnog oficira, koji će obuhvatiti u svoj djelokrug sve vojne jedinice i sve civilno stanovništvo svoga područja, dok se ne organizuje civilna obaveštajna služba, koja će kasnije preuzeti civilnu službu.

Rad političkih obaveštajnih oficira mora u svakom pogledu biti u skladu sa narodnooslobodilačkim karakterom naše borbe. Za taj rad se moraju određivati dobri, poverljivi i iskusni drugovi, koji moraju posjedovati dovoljno političko znanje i iskustvo za povereni im rad.

Za svoj rad u četama, odjeljenjima, vodovima, selima i mjestima imati će obaveštajni oficiri svoje povjerenike.

Povjerenici mogu biti raznovrsni, već prema zadaćama koje treba da vrše i prema njihovim kvalitetima. Mogu to biti drugovi potpuno upućeni u posao koji stalno vrše, mogu biti uzimani samo za pojedine zadatke, mogu biti iskorištavani kao povjerenici a da sami ne znaju kakvu ulogu vrše, a konačno, može se za tu svrhu na zgodan način iskoristiti samog poverenika, obećavajući mu razne usluge. Rad obaveštajnog oficira ovisit će mnogo o tome kakve će si ljude izabrati za povjerenike. Rad povjerenika je tajan, za njih se ne zna. Oni taj rad obavljaju uz druge dužnosti, tako da su što manje primetljivi. Povjerenik radi tako da posmatra ili slijedi protivnika izvan ili da se uvlači među protivničke agente. Samo za takav rad treba oprezno odabrati najspretnije drugove. Obaveštajni oficir mora biti dobro upoznat sa svim što se u njegovom području događa. Za svoj rad odgovara svom komandantu i komesaru, a održava stalne veze sa političkim obaveštajnim oficirom više komande, koji mu daje uputstva za rad.

Sav rad u obaveštajnoj službi odvija se sistematski, temeljito i bez žurbe. Nije najvažnije uvatiti sitne protivničke agente ili izvršitelje, nego prave kolovođe i organizatore. Ako se naiđe na rad protivnika, ne treba odmah intervenisati, jer ni, otkriveni protivnički agent nije više tako opasan, i već prema potrebi odredit ćemo momenat njegovog hapšenja. Takve agente treba vješto pratiti i hvatati njihove veze i organizaciju. Hapšenju pristupiti onda kad je stvar sazrela ili kad iziskuju same prilike.

Kad se radi o ličnostima koje su poznate široj javnosti, bilo među partizanima bilo među stanovništvom, treba poduzeti široko raskrinkavanje rada takvih ljudi. Treba im skinuti podlu masku s lica. Da li će se to vršiti prije ili poslije hapšenja, to ovisi o konkretnoj situaciji. Osude, presude i kazne u takvim slučajevima javno objavljivati uz političko razjašnjenje.

Politički obavještajni oficir polaže računa o svom radu svom pretpostavljenom komandantu i komesaru, kojima podnosi svoje izveštaje, upoznava ih sa tokom ispitivanja i prima od njih potrebna uputstva. U slučajevima veće, a naročito političke važnosti, treba odmah obavjestiti više komande, koje će u konkretnom slučaju odlučiti da li je potrebna i njihova intervencija.

Obavještajni oficir više komande sazivat će povremeno podređene obavještajne oficire, dajući im konkretne upute za način rada, crpući iskustva iz rada na različitim područjima.

Svake sedmice i mjeseca sastavlja obavještajni oficir izvještaj višoj komandi i podnosi ga svom komandantu na potpis. Više komande izdaju povremeno nižim jedinicama biltene, u kojima ih upoznaju sa radom protivničkih agenata i načinom rada protiv njih.

Suđenjem nad krivcima vrši sud, koji se sastoji od komandanta, komesara, sudskog oficira i obavještajnog oficira.

Organizaciji političke obavještajne službe treba pristupiti čim prije i posvetiti joj naročitu pažnju, jer aktivnost protivnika postaje sve veća.

Izveštaji moraju biti tačni i iscrpni!

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Politički komesar,

M.P.

Komandant,

*Vlado' Katić*²

*Ivo yadić*³

² To je pseudonim za Vladimira Bakarića.
Tako se konspirativno zvao Ivan Rukavina.

**UPUTSTVO II ODSEKA VRHOVNOG STABA
NARODNOOSLOBODILAČKE PARTIZANSKE I DOBROVOLJAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE OD 6. MAJA 1942. O ORGANIZACIJI
OBAVEŠTAJNE SLUŽBE U REDOVIMA NOP I DVJ I
PRIKUPLJANJE PODATAKA O NEPRIJATELJU¹**

**VRHOVNI ŠTAB
NARODNO OSLOBODILAČKE PARTIZANSKE
I DOBROVOLJAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE
OTSJEK II**

**OPERATIVNOM ŠTABU IV ZONE NO PARTIZANSKIH ODREDA
DALMACIJE**

U našim usmenim i pismenim direktivama stalno je naglašavana potreba i značaj uspostavljanja obavještajne službe u partizanskim i dobrovoljačkim jedinicama, kao i u pozadini gdje se nalaze i operišu oružane snage. Međutim, vojni i politički rukovodioci nisu posvetili dovoljno pažnje ovome pitanju, a partijske organizacije, manje više, zapostavile su ovaj važan sektor borbe u borbi protiv neprijatelja. U tom pravcu učinjeni su veliki propusti, koji su nam se i ranije a naročito u posljednje vrijeme, svetili. Sa proširenjem naših borbenih snaga, stvaranjem dobrovoljačkih četa, bataljona i odreda, pitanje obavještajne službe postalo je još aktuelnije i zahtijevalo je što hitnije i što pravilnije rešenje. Nebudnost odgovornih vojnih i političkih radnika dovodi do nemilih i štetnih događaja, ne samo u mnogim dobrovoljačkim jedinicama nego i u partizanskim redovima. U naše redove često su se mogli uvući nepoželjni pa čak i neprijateljski elementi, koji su vješto iznutra razbijali naše boračke jedinice, potkopavali i autoritet našeg komandnog kadra i razbijali političko jedinstvo i jedinstvo komande. IV bataljon² primjer je krajnje nebudnosti i nepravilnog i nedovoljnog rada odgovornih drugova. Gubljenje kontrole nad ljudima i njihovim postupcima dovelo je do nesnosnih odnosa između komande bataljona i jednog dijela zaista tuđih i neprijateljskih tipova, kojima su se nesvjesno priključili

¹ Original (pisan na mašini, latinicom) u AVII reg. br. 39—1, k. 5, objavljen je i u *Zborniku*, rtom III, knj. 3, kao dok. br. 63.

Uputstvo je dostavljeno Centralnom komitetu KP Hrvatske (vid. Arhiv CK SK Hrvatske, Fond CK KPH, reg. br. 577/1942), Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, Operativnom štabu 4. zone NOP odreda Dalmacije (taj dokument objavljujemo), Operativnom štabu NOP i DV za Bosansku krajinu (taj štab je primio Uputstvo 28. avgusta 1942 — vid. AVII, k. br. 5, reg. br. 39-1/1) i svim proleterskim brigadama.

² Odnosi se na 4. bataljon (kraljevački) 1. proleterske brigade.

i neki nesvjesni borci. Najgore je to što su ovi tipovi u harangiranju protiv odgovornih drugova, postavljanjem za borce najosetljivijih pitanja uspjeli da za momenat obmanu i dobre poštene i odane borce. Ali, može se slobodno reći, to nije bio njihov uspjeh, nego neuspjeh naših drugova da svojim radom i nepravilnim odnosom prema ljudima, otkriju i razobličie neprijatelja, ukazujući borcima na njihovu razbijačku i štetnu rabotu, u našoj, inače zdravoj sredini. Eto čime se objašnjava da su samo 8 tipova jedne čete četvrtog bataljona, uspjeli kroz čitava tri mjeseca neopaženo trošiti 300.000 dinara pokradenih Vrhovnom štabu, i, to je najžalosnije, ovi i ovakvi ljudi, uspjeli su da se uguraju u partiju, kako bi svoju prljavštinu što bolje zamaskirali. Koristeći se raspoloživim novcem i poneseni željom da ga prikriju oni su vršili dezorganizaciju i unosili zabunu u redove boraca i sve to pod lozinkom: nepravilno radi ovaj ili onaj politički rukovodilac.

Moglo bi se navesti masu primjera koji dokazuju nebudnost naših drugova i svu štetnost nepostojanja obaveštajne službe. Na takve primjere može se naići u dobrovoljačkim jedinicama, gdje se iza leđa naših drugova koji se tamo nalaze na vojnom i političkom radu kuju planovi protiv partizana, nagovara ljudstvo na napuštanje položaja, na otkazivanje poslušnosti vojnih komandi i prilaženja na strani neprijatelja, okupatora i njihovih slugu.

Briga o ljudima treba da bude jedan od glavnih zadataka. Moglo bi se mnogi «priječiti da ne pođu stramputicom, ako im samo na vrijeme ukažemo na pravi put. Ljude treba uzeti onakve kakvi su i proučavati njihove mane i razne sklonosti, jednom riječi znati u prste njihovu prošlost. Tek na osnovu toga može se pravilno raditi na njihovom prevaspitavanju i postići dobre rezultate.

Druga najvažnija strana ovog pitanja jeste nepostojanje nikakve obavještajne i izviđačke službe o neprijateljskim snagama, pravcu njihovog kretanja i rasporedu položaja. Mnogi naši napadi na neprijatelja kretali su ili su dali slabije rezultate samo zato što se, usled nepoznavanja neprijateljskog terena nije mogla očekivati tajnost naših trupa. Mnogo puta propuštena je prilika za napad na neprijatelja samo usled nemanja nikakvih ili usled dobijanja lažnih podataka o snagama neprijatelja i njegovog rasporeda. Nije rijedak slučaj da pojedinci pa i štabovi u cjelini podnose ne tačne izvještaje o neprijatelju. Na osnovu takvih izvještaja nikada se ne mogu donijeti pravilni zaključci o vojnoj situaciji i izdati po tome naredbe.

Podvlačeći iskustvo iz dosadašnjeg rada na ovom sektoru hitno preduzeti mjere za otklanjanje svih nedostataka. Stoga je nužno učiniti sledeće:

1. U štabovima proleterskih brigada partizanskih i dobrovoljačkih odreda treba odrediti najpouzdanijeg druga, obavezno člana KP, kao odgovornog za organizaciju i funkcionisanje obaveštajne službe, u njegovim jedinicama i na terenu njegovog odreda. Ovaj drug podnosi izvještaj o svome radu samo štabu brigade odnosno glavnim štabovima i odredima i direktno, preko naročito pouzdanih kurira Vrhovnom štabu — II odsjek.

2. Drugovi odgovorni za obavještajnu službu u glavnim štabovima i štabovima brigade i odreda mogu odrediti, naslanjajući se

na pomoć patrijskih organizacija svoje obavještajce u svim nižim vojnim jedinicama i na terenu na kome odred dejstvuje (u sporazumu sa partijskom organizacijom na terenu).

3. Čitava linija obaveštajne službe mora biti skoro zakonspirisana. Čak i pojedini obaveštajci ne smiju znati jedan za drugoga, zapravo stvar treba postaviti tako da jedni druge kontrolišu, kako bi se na taj način provjeravala tačnost izvještaja.

4. U interesu prikupljanja za nas dragocenijih podataka, mogu se upotrijebiti najrazličitija sredstva, pa i davanje novčanih nagrada gdje se za to ukaže potreba.

U pogledu zadatka obavještajaca važno je obratiti pažnju na sledeće:

a) U vojnim jedinicama obavještajci moraju biti najbudniji i stalno imati u vidu kretanje svakog sumnjivog i neprovjerenog pojedinca. Oni treba da kontrolišu veze i odnose pojedinaca sa narodom na terenu na kome se jedinica nalazi, sa građanstvom u gradovima itd., a isto tako tim putem treba kontrolisati samo građanstvo njegov stav, kretanje, odnos prema nama ili prema neprijatelju itd.

b) Brižljivo prikupljati podatke o neprijateljskim snagama, njihovom rasporedu i namjerama kao i pravcima kretanja, utvrđenjima, oružju, moralu kod neprijateljskih trupa, mogućnostima ishrane itd. Treba razvijati sistem slanja obavještajaca presvučenih u građansko, i seljačko odijelo ili mještana angažovanih za tu službu u neprijateljsku pozadinu, gradove i okolinu neprijateljskih jedinica.

v) Brižljivo prikupljati sve podatke o neprijateljima narodne borbe na terenu odreda o tome gdje se nalaze, šta rade itd.

Skreće se pažnja svim drugovima da su ovi zadaci od prvorazredne i najhitnije važnosti da njihovom sprovođenju treba pristupiti odmah. Svi podaci i izvještaji moraju biti tačni i dobro provjereni, zato uz izvještaje treba uvijek naglašavati u kolikoj se mjeri može računati na tačnost podataka. Izvještaji se moraju obavezno dostavljati, a važniji i hitniji izvještaji najbržim prevoznim sredstvom.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

6—V—1942 g.

VRHOVNI STAB
II ODSJEKA
M.P. Marko [Aleksandar Ranković]

UPUT VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ OD 27. NOVEMBRA 1942. ZA ORGANIZACIJU OBAVEŠTAJNE SLUŽBE¹

UPUT ZA OBAVEŠTAJNU SLUŽBU

U našem oslobodilačkom ratu jedan od bitnih uslova uspeha je poznavanje stanja kod neprijatelja i njegovih namera uopšte, s jedne strane, a s druge strane ne dopustiti neprijatelju da sazna naše stanje i naše namere. To je zadatak naše obaveštajne službe. Obaveštajna služba predstavlja najmoćnije oružje komandovanja.

U ovom cilju ima se organizovati obaveštajna služba, kako na oslobođenoj, tako i na neoslobođenoj teritoriji, kao i u mobilnim, operativnim jedinicama naše vojske.

Organizacija obaveštajne službe ima biti izvedena po sledećem:

1) Na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Skelet obaveštajne službe predstavlja planski postavljena obaveštajna mreža. Skelet obaveštajne mreže čine glavni ob. centri, pomoćni obaveštajni centri, centri rejona, ob. organi, ob. poverenici po opštinama i selima. To je ustvari teritorijalna obaveštajna mreža, čiji centri imaju karakter stalnosti — nepokretnosti.

Glavni ob. centri neposredno su potčinjeni i odgovorni za svoj rad Obaveštajnom otketu Vrhovnog štaba, koji upravlja i rukovodi celokupnom ob. službom.

U glavnom ob. centru stiču se i prikupljaju, sređuju i proveravaju, proučavaju i pripremaju za iskorišćavanje svi izveštaji primljeni od pomoćnih ob. centara i ob. organa uopšte. Na osnovu tih svih podataka šef centra sastavlja jedan skupan izveštaj za celokupno svoje ob. područje i dostavlja ga u predviđenom roku Ob. otketu Vrhovnog štaba.

Pomoćni ob. centri postupaju na sličan način, a tako isto postupaju i centri rejona, odnosno poverenici opštine i sela.

U svakom ob. centru postoji šef centra sa nekoliko saradnika — ob. organa. Broj ob. organa pri pojedinim centrima ne može se precizirati, to zavisi od veličine i obimnosti, vrste i težine zadataka dotičnog centra, kao i od uslova pod kojim radi i dejstvuje na dobijenom području. Glavno je imati onoliki broj saradnika sa kojima se mogu u duhu dobijenih direktiva blagovremeno izvršavati svi postavljene zadaci i obezbediti neprekidno funkcionisanje odnosnog ob. centra. Sve to zavisi od vladajućih prilika i okolnosti na dotičnom ob. području.

¹ Zbornik, tom II, knj. 6, dok. br. 185. Objavljuje se original dokumenta koji se nalazi u Arhivu CK ZSK u Ljubljani, pod. br. 5014, dok je u AVII original u k. 5, reg. br. 7—2.

Na oslobođenoj teritoriji obrazovati pri komandama područja i komandama mesta obaveštajne centre za pripadajuću im teritorijalnu nadležnost. Obaveštajni centri komandi područja neposredno su potčinjeni i odgovorni za svoj rad glavnom obaveštajnom centru, dok su ob. centri komande mesta neposredno potčinjeni i odgovorni za rad ob. centrima pretpostavljenih komandi područja.

Opštinski i seoski poverenici odgovorni su za svoj rad ob. centrima pretpostavljenih komandi mesta.

Ako to nalažu vojno-političke prilike i ostale vladajuće okolnosti, mogu, u izvesnim slučajevima, komande područja poslužiti kao pomoćni ob. centri na izvesnom delu oslobođene teritorije, a ob. centri kod izvesnih komandi mesta takođe mogu biti ob. centri regiona. U tom smislu ostavlja se puna sloboda organizacije rada nadležnim glavnim obaveštajnim centrima.

Glavni i pomoćni ob. centri, kao i ob. centri komandi područja imaju u svome sastavu dve sekcije i to: sekciju za obaveštavanje i sekciju za kontrašpijunažu. Svaka sekcija mora imati svoga rukovodioca, koji su u dotičnom centru najbliži pomoćnici i saradnici šefa centra. Zadaci ovih sekcija biće izloženi u daljem izlaganju.

2) Obaveštajna služba u mobilnim i operativnim jedinicama. U ovim jedinicama organizacija ob. službe ima se sprovesti po sledećem:

Pri štabovima korpusa, divizija, brigada, bataljona i diviziona imaju se organizovati ob. centri, koji će u svojim jedinicama odmah uspostaviti ob. mrežu i u toku operacija i pokreta uopšte rukovoditi i upravljati ob. službom. Po četama i baterijama odrediti poverenike, koji su za svoj rad odgovorni bataljonskim ob. centrima, odnosno ob. centrima dotičnog diviziona.

Korpusni ob. centri, kao i divizijski ob. centri onih divizija koje su neposredno pod komandom Vrhovnog štaba, potčinjeni su i odgovorni za svoj rad Obaveštajnom odelu Vrhovnog štaba.

Obaveštajna služba mobilnih jedinica prethodi operacijama i pokretima svoje jedinice. Njen je zadatak da blagovremeno pribavi i pripremi za iskorišćenje sve potrebne podatke o neprijatelju u cilju da svome štabu omogućiti donošenje realnih odluka i celishodno komandovanje. Njena delatnost naročito se ima ispoljiti uoči priprema kao i u fazi samih priprema predviđenih operacija dotičnih jedinica.

Ako je obaveštajna služba mobilnih jedinica temeljno organizovana i ako se njeni rukovodioci i organi vešto i brzo snalaze u svakoj situaciji, onda se ne može nikada desiti da dotična jedinica bude iznenađena od strane neprijatelja.

Obaveštajna mreža mobilnih operativnih jedinica ima karakter mobilnosti, pokretnosti, i u svom radu prvenstveno se oslanja na teritorijalnu obaveštajnu službu, ako je ova organizovana i uspostavljena na pravcu operacija dotične jedinice.

Korpusni, divizijski i brigadni ob. centri imaju u svom sastavu dve sekcije i to: sekciju za obaveštavanje i sekciju za kontrašpijunažu. Kao što je i napred istaknuto, ove sekcije trebaju imati svoje rukovodioce, kao najbliže saradnike šefa dotičnog ob. centra.

3) Zadaci obaveštajne službe.

a) Sekcija za obaveštavanje. — Zadatak je ove sekcije da prikuplja podatke o sledećem:

— Podatke o neprijatelju — operativne podatke: organizacija i formacija neprijateljske vojske, raspored, jačina i sastav, naoružanje i oprema, položaj i njihova utvrđenja, način obezbeđenja varoši, sela i komunikacija uopšte, neprijateljske namere; pokret i saobraćaj neprijatelja na pojedinim komunikacijama.

Moralno stanje neprijatelja, kod starešina i kod vojnika; red i disciplina u neprijateljskoj vojsci; odnosi starešina i vojnika.

Borbena vrednost i sposobnost neprijateljskih trupa, kvalitet starešina i vojnika, ratno iskustvo neprijateljskih jedinica, njihov nacionalni i socijalni sastav.

Materijalno stanje: naoružanje, municija i ostala borbena sredstva; stanje odeće i obuće; stanje ishrane i način snabdevanja; zdravstveno stanje neprijatelja.

Sta se govori o ratu u neprijateljskoj vojsci, šta misle i govore o ovome starešine, a šta vojnici. Odnosi neprijatelja prema nama i našoj borbi uopšte; šta govore o našoj vojsci, njihovo gledište o nama.

Na neoslobodenoj teritoriji — odnos neprijatelja prema mesnom stanovništvu, organizacija vlasti, kakvu podršku i oslonac nalazi neprijatelj u mesnom stanovništvu, teror, rekvizicije itd. Sve ovo izneti posebno za okupatora, a odvojeno i posebno za četnike i ustaše.

Podatke o stanju u narodnim masama. Moralno-političko stanje stanovništva; šta misli o ratu, ko će pobediti, ... da li ima poverenja u našu vojsku i da li je sigurno u našu pobedu; i istrajnost i nada za bolju budućnost.

Materijalno stanje, ishrana, smeštaj, imovno stanje uopšte; da li vlada glad u narodu, i kako savlađuje sve teškoće i od koga traži podršku i pomoć.

Na neoslobodenoj teritoriji odnosi stanovništva sa okupatorom kao i sa četnicima i ustašama; kako je organizovana vlast od strane neprijatelja; ko su glavni neprijateljski pomagači i organizatori protivnarodne borbe, kako narod gleda na njih i da li ih pomaže; ko je u javnoj a ko u tajnoj službi neprijatelja; gledišta masa o okupatoru, četnicima i ustašama; najefikasnije mere za suzbijanje i paraliziranje četničkog i ustaškog uticaja na odnosnom delu neoslobodene teritorije.

b) Sekcija za kontrašpijunažu. Zadatak ove sekcije je da vodi odbranu od neprijateljske špijunaže. Ovaj zadatak sastoji se u sledećem:

Suzbijanje lažnih i tendencioznih vesti o snazi i moći fašističke vojske, četnika i ustaša, predočavajući narodu pravu istinu, tj. da su fašizam i njegove sluge četnici i ustaše na izdisaju. Tom prilikom izneti i gotove činjenice, rezultate dosadašnjih borbi naših saveznika i naše vojske protivu talijansko-nemačke koalicije i domaćih izroda, četnika i ustaša.

Na očiglednim primerima pretstaviti našu vojsku kao pravu izrazito oslobodilačku narodnu vojsku.

Vaspitno delovati na mase da se stanje o našoj vojsci i njenim operacijama ne iznosi na javnosti, da ne bi neprijateljski agenti na osnovu tih nenamerno iznetih podataka mogli prozreti naše dalje namere. Samo zvanične radio-vesti i ostali vojni izveštaji, koji se u ovome smislu naročito izdaju, mogu se objaviti i saopštiti dotičnom stanovništvu.

Da pronalazi i otkriva neprijateljske obaveštajne centre, agente i špijune, da otkriva njihov sistem rada i da, zatim, pripremi i izvede pariranje i likvidaciju neprijateljskih obaveštajnih organa. U pogodnim prilikama, zadatak je rukovodilaca ove sekcije da po mogućstvu ubace u neprijateljsku obaveštajnu mrežu svoje sigurne i odane ljude, u cilju poznavanja stanja kod neprijatelja i organizuje njegove ob. službe. Takode, ovi ob. organi, kojima uspe da se uvuku u neprijateljsku ob. mrežu, pored iznetog imaju zadatak da daju izmišljene i suprotne podatke neprijateljskim ob. organima o stanju naše vojske, o njenim operacijama, kako bi neprijateljsko komandovanje naveli na pogrešne zaključke uopšte i na taj način prinudili ga na nerealne i pogrešne odluke.

Podela zadataka ob. organima vrši se uvek posebno i odvojeno, tako da pri tome nije prisutan niko osim onaj na koga se odnosi dotični zadatak.

U teritorijalnoj obaveštanoj mreži ob. organi pojedinih centara i poverenici (rejona) načelno ne bi trebali da znaju jedan za drugog da vrše obaveštajnu službu. Ovaj princip treba sprovesti i u obaveštajnoj mreži mobilnih jedinica.

Pošto prime i prouče dobijene zadatke, ob. organi odlaze na teren i pristupaju odmah njihovom izvršenju u predviđenom roku.

Ob. organi, odnosno poverenici biraju najpogodniji način za izvršenje dobijenih zadataka. U tom pogledu oni imaju punu inicijativu. Oni moraju uložiti na tom poslu sve znanje, veštinu, umešnost i energiju. U svom radu ob. organi treba da se upravljaju po sledećem:

- da ostanu nevidljivi i nezapaženi, tj. njihovo je pravilo — videti i čuti, ne biti viđen niti primećen;

- oni se ne smeju osetiti u sredini u kojoj rade ni po čemu da vrše obaveštajnu službu; zato svoju osnovnu dužnost — obaveštajnu službu trebaju uvek maskirati nekom drugom vrstom posla na dotičnoj prostoriji;

- mogu se prerađivati — oblačiti u razna odela u cilju uspešnog izvršenja postavljenog zadatka;

- njihovo naoružanje ima da bude pištolj sa potrebnim brojem bombi;

- ako je predviđena šifra za brzo izveštavanje ili neki ugovoreni znaci, onda ih treba blagovremeno snabdeti i objasniti način održavanja veze sa istima.

5) Osobine i izbor obaveštajnih organa i poverenika. Za ob. organe i ostale saradnike u obaveštajnoj službi treba uzimati ona lica koja imaju smisla, volje i sposobnosti za ovu vrstu službe. Ob. organi treba da budu ljudi jače inteligencije, vešti, hladni i prisebni..., ljudi koji imaju jako razvijen osećaj brze orijentacije, brzog

uočavanja, ocene i saznanja svih okolnih pojava. Oni moraju biti hrabri i neustrašivi, uverenja i ubednja da za njih nema prepreka koju oni ne bi mogli savladati.

Za ob. organe i njihove poverenike treba prvenstveno uzimati pouzdane i sigurne partizane koji su pogodni za ovu službu. U teritorijalnoj ob. službi za ob. organe treba uzimati prvenstveno omladince i omladinke koji su odani i privrženi našoj borbi, a imaju volje i sposobnosti za uspešno obavljanje svih ovih zadataka. Takođe za ob. službu koristiti iz odnosnih mesta sva ona lica koja iz patriotizma i odanosti našoj borbi sama izraze želju da se prihvate ovog posla.

U izvesnim slučajevima, a prema vladajućim prilikama, mogu se za ob. organe uzeti i ona lica koja hoće da rade za izvesnu materijalnu nagradu, odnosno materijalnu pomoć. Ovakve ob. organe, koji su manje sigurni i pouzdani, treba budno kontrolisati i dodeljivati im samo strogo određene konkretne zadatke.

6) Saradnja i sadejstvo ob. organa. Saradnja i sadejstvo svih ob. organa neophodno je potrebna i neminovna je u svakoj situaciji. Ovu saradnju treba predvideti pri dodeljivanju zadataka pojedinim ob. organima. Ova saradnja mora se naročito ispoljiti između ob. organa teritorijalne ob. službe i ob. organa mobilnih jedinica. Ob. organi mobilnih jedinica dužni su da blagovremeno stupe u dodir sa ob. organima teritorijalne ob. službe i da od istih dobiju potrebne podatke o neprijatelju i vojno-političkoj situaciji na dotičnom operativnom području. Ob. organi teritorijalne službe dužni su da pruže sve potrebne podatke i obaveštenja ob. organima mobilnih jedinica, u cilju uspešnog izvođenja predviđenih operacija.

Ukoliko teritorijalna ob. mreža nije uspostavljena na izvesnom pravcu operacija, onda ob. organi mobilnih jedinica imaju sami, prema vladajućim prilikama i okolnostima, izvršiti postavljene zadatke i doći do potrebnih podataka o neprijatelju i da na vreme upoznaju vojno-političko stanje uopšte.

7) Pomoć partijskih organizacija. Partijske organizacije, kako mesne, tako one u mobilnim jedinicama, dužne su da ukažu svu potrebnu pomoć i podršku u organizovanju i razvijanju obaveštajne službe svima odnosnim rukovodiocima kojima su povereni zadaci ove vrste.

8) Dostavljanje izveštaja.

a) Šta treba izveštaj da sadrži: Obaveštajni izveštaj treba načelno da sadrži sledeće:

— podatke o neprijatelju: jačina, sastav, raspored, naoružanje, pokreti, namere, podatke o neprijateljskoj špijunaži — agentima i špijunima; način borbe i suzbijanje neprijateljske ob. službe, šta je preduzeto i šta je potrebno još preduzeti;

— podatke o . . . , odnos prema nama i našoj borbi, ko pomaže našu vojsku; ko su naši neprijatelji javni i tajni; na neoslobođenoj teritoriji: sastav i držanje prema okupatoru, četnicima i ustašama, uslovi za razvoj i širenje našeg ustanka, šta bi trebalo preduzeti za pariranje četničkog i ustaškog uticaja.

Opšti zaključci. Koji podaci zahtevaju brzo iskorišćavanje, odnosno koji su već dati na iskorišćavanje i upotrebu i kojim jedinicama ili komandama, kome je još poslat ovakav izveštaj i šta je preduzeto od strane ob. organa kao i od ostalih susednih jedinica ili komandi da se stanje popravi. Svoja gledišta i sugestije na razvoj i usavršavanje ob. službe na dotičnom prostoru, odnosno teritoriji.

Prema vrsti i prirodi dodeljenih zadataka zavisiće i sadržina izveštaja ob. organa svojim centrima. Ustvari dostavljao se ono što je po datom zadatku postignuto i što je od interesa za naše opšte vojno-političke potrebe.

b) Kakav treba da bude izveštaj. Da bi izveštaji bili od koristi treba da odgovore sledećim uslovima: Da su istiniti, da su razumljivi i čitko napisani, da se iz istih vidi stepen pouzdanosti njihove sadržine i da blagovremeno stignu onome kome su upućeni.

Izveštaj je potpun i precizan kada sadrži sve podatke o snazi, zemljištu, vremenu i radnjama uopšte kod okupatora i njegovih slugu četnika i ustaša, kao i podatke vojno-političke prirode i stanje kod narodnih masa uopšte. Ako je potrebno da se izveštaj pošalje što pre, makar i nepotpun, onda obrazložiti zašto se izveštaj šalje nepotpun.

Izveštaji su korisni ako su tačni, istiniti i ako predstavljaju stvarno stanje o kome se izveštava. Treba razlikovati važno od sporednog, korisno od nekorisnog i podnosilac izveštaja, bolje orijentisan o situaciji na svome području, treba da šalje samo korisne izveštaje.

Neistiniti izveštaji predstavljaju nečasne postupke i podležu najstrožijoj odgovornosti.

Izveštaj je razumljiv ako je njegova sadržina jasno i koncizno izneta bez ikakvih dvosmislenosti.

Iz izveštaja treba jasno da se vidi iz koga su i koliko sigurnog izvora podaci. Treba jasno odvojiti ono što je podnosilac izveštaja lično video, osmotrio i utvrdio od onoga što je dobio ili prikupio od drugih lica. Svaki izveštaj, ma kako on bio potpun, veran i razumljiv, imaće tek onda koristi, za onoga kome se šalje, ako je blagovremeno stigao. Radi toga, podnosilac izveštaja mora nastojati da izveštaj pošalje što pre sigurnim sredstvom koje mu stoji na raspoloženju. Izveštaj treba slati redovno prvom pretpostavljenom ob. centru, odnosno ob. organu. Jedino u hitnim slučajevima, kad izveštaj treba brzo iskoristiti, može se običi pretpostavljeni organ, ali o tome mora isti biti najhitnije obavešten.

9) Prenosjenje izveštaja. Pri prenosu — dostavljanju izveštaja treba uzeti najsigurnije i najpouzdanije kurire, ljude vešte i okretne, koji se znaju snaći u svakoj situaciji. Kuririma tačno označiti postupak u slučaju nailaska neprijatelja ili ako budu napadnuti, kako izveštaj da unište ako budu bili prinuđeni da padnu u ruke, odnosno da polože svoj život za izvršenje zadatka. Pri ovome treba uzeti kao pravilo da kurir može pasti u ruke neprijatelju ili poginuti, ali ob. izveštaj mora biti uništen i ne sme doći do ruku neprijatelja.

Prenošenje izveštaja na neoslobođenoj teritoriji pretstavlja osobite teškoće. Zato treba predvideti sve mere bezbednosti i sigurnosti dostavljanja izveštaja. Svi su izveštaji strogo poverljive prirode i uvek ih dostavljati u zatvorenoj koverti (ako su pismeni).

Ovaj uput je strogo poverljive prirode i dokumenat tajne vrednosti i ne sme pasti u ruke neprijatelju.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

KOMANDANT
Tito

(M.P.)

**NAREĐENJE VRHOVNOG KOMANDANTA NOV I PO
JUGOSLAVIJE OD 2. DECEMBRA 1942. GLAVNOM ŠTABU
NOV I PO HRVATSKE ZA ORGANIZACIJU OBAVEŠTAJNE
SLUŽBE¹**

VRHOVNI ŠTAB
Narodno-oslobodilačke vojske
i partizanskih odreda Jugoslavije

dana 2. XII 1942 god.
časova

11. XII. 1942.

GLAVNOM ŠTABU NOV I PO HRVATSKE

Za organizaciju obaveštajne službe, u duhu priloženog uputa za OB. službu², vi ćete postupiti po sledećem:

1) Pri vašem štabu obrazovaćete glavni obaveštajni centar za Hrvatsku. Šef ovog obaveštajnog centra, koga vi odredite biće istovremeno član toga štaba.

Zadatak je glavnog obaveštajnog centra da organizuje, upravlja i rukovodi celokupnom obaveštajnom službom na području Hrvatske.

Pošto će za Dalmaciju i Hercegovinu biti obrazovan pri Štabu IV Operativne Zone glavni obaveštajni centar za označene pokrajine, to teritorija Dalmacije u obaveštajnom pogledu ne spada pod vašu nadležnost, već neposredno pod ovim Štabom.

Za organizaciju OB. službe i razvoj OB. mreže, glavni OB. centar vašeg štaba podeliće svoju teritoriju na pet sektora i to: sektor za Gorski Kotar i Istru, sektor za Liku, sektor za Baniju i Kordun, sektor za Zagreb i Zagorje i sektor za Slavoniju. Za svaki od pomenutih sektora obrazovati pomoćne obaveštajne centre, koji su neposredno potčinjeni i odgovorni za svoj rad Glavnom obaveštajnom centru.

2) Pomoćni obaveštajni centar, organizuje, razvija i upravlja celokupnom OB. službom na svom sektoru. Svoj sektor deli na više rejona, određujući na svaki rejon šefa sa potrebnim brojem saradnika. Šefovi rejona biće neposredno potčinjeni i odgovorni šefu pretpostavljenog pomoćnog OB. centra.

¹ Original (pisan na mašini, latinicom) u AVII, reg. br. 24-7, k. 103-A. Naređenje je primljeno 11. decembra 1942.

Naređenje upućeno Glavnom štabu NOV i PO Slovenije, upućeno 27. novembra 1942. i objavljeno u *Zborniku*, tom. II, knj. 6, kao dok. br. 186, dok se naređenje upućeno 1. proleterskoj diviziji nalazi u k. 5, reg. br. 18-7/1.

² Vid. prilog br. 4.

Šef rejona dijeli svoj rejon na opštinske odnosno seoske povjerenike, označavajući im njihove dužnosti i granice njihovog rada na dobivenom području odnosno u određenom mjestu.

3) Na prednji način vi ćete organizovati stalnu teritorijalnu obavještajnu službu sa razvijenom OB. mrežom a u duhu priloženog uputa. U OB. mreži organizovanoj na izloženi način svi obavještajni centri imaju karakter stalnosti — imobilnosti.

4) Na oslobođenoj teritoriji, OB. službu organizovati po sledećem:

a) Pri svakoj Komandi Područja, organizovati OB. centar Komande Područja, čija se nadležnost prostire na celokupno dotično područje. OB. centri Komande Područja biće neposredno potčinjeni glavnom OB. centru toga Štaba.

b) Pri svakoj Komandi mjesta obrazovati OB. centar Komande Mjesta, čiji će šef razviti i razgranati OB. mrežu na teritoriji pripadajućih opštinskih i seoskih narodno-oslobodilačkih odbora, određujući povjerenike po opštinama odnosno po selima.

5) Za organizaciju obavještajne službe u vašim mobilnim — operativnim jedinicama, vi ćete postupiti po sledećem:

a) Pri štabu Korpusa, kao i pri štabovima Divizija, obrazovati korpusne, odnosno divizijske OB. centre, čiji šefovi treba da budu istovremeno članovi Štaba dotičnog Korpusa odnosno Divizije. Korpusni OB. centri biće neposredno potčinjeni i odgovorni za svoj rad glavnom OB. centru toga Štaba, a divizijski OB. centar, ukoliko su Divizije u sastavu Korpusa, potčinjeni su i odgovorni korpusnom OB. centru.

b) Pri štabovima Brigada takođe obrazovati brigadne obavještajne centre, čiji je šef bio jedan od članova dotičnog Štaba ili lice koje se za to naročito odredi.

Takođe, pri bataljonskim štabovima treba obrazovati bataljonske OB. centre, a po četama i bataljonima odredit ćete četne odnosno bataljonske povjerenike, koji će biti odgovorni za svoj rad prvom pretpostavljenom OB. centru.

Napominjemo, da se za šefove OB. centra pri Štabovima Korpusa, Divizija, Brigada mogu uzeti zamenici komandanata dotičnih jedinica, a ako ovih nema onda za ovu službu odrediti naročito pogodna lica — odgovorne drugove.

6) Pri organizaciji teritorijane OB. službe na oslobođenoj teritoriji, pod izvesnim uslovima, OB. centri kod nekih komandi područja mogu se uzeti za pomoćne OB. centre napred označenih sektora vašeg OB. područja, što zavisi od vladajućih prilika i okolnosti uopšte.

7) Glavni obavještajni centar, pomoćni OB. centri i OB. centri komandi područja, moraju imati u svome sastavu dvije sekcije i to: sekciju za obavještavanje i sekciju za kontra-špijunažu. Zadaci pomenutih sekcija vide se iz priloženog uputa.

8) Prema prednjem, vaš je zadatak da na označenoj teritoriji organizujete kako teritorijalnu OB. službu i uspostave OB. mrežu,

M.P. VRHOVNI KOMANDANT,
 Tito

**PISMO CENTRALNOG KOMITETA KP JUGOSLAVIJE OD (2.)
DECEMBRA 1942. CENTRALNOM KOMITEŢU KP HRVATSKE
ZA SPROVOĐENJE UPUTA ZA OBAVEŠTAJNU SLUŽBU
VRHOVNOG ŠTABA NOV I PO JUGOSLAVIJE¹**

CENTRALNI KOMITET
KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE

Br. sL 1942 §-

CKKP za Hrvatsku

Dragi drugovi,

U prilogu dostavljamo vam pismo II Vrhovnog štaba o značaju i potrebi obaveštajne službe². Koliko je važno imati dobro organizovanu obaveštajnu službu u vojnim jedinicama i preko njih u pozadini, toliko je isto važno da se ovim pitanjem pozabave i naše partijske organizacije. U ovom part. organizacije moraju ostvariti koordinaciju sa vojnom linijom i pružiti joj punu pomoć. Osim toga part. org. imaju se i posebno pozabaviti ovim pitanjem i svuda stvoriti mrežu ob. službe. Zadaci su isti oni koji su izloženi u navedenom pismu, ali metodi rada po ovoj liniji mogu biti drukčiji i raznovrsniji. I ako ova linija mora biti zakonspirisana ipak je treba postaviti što šire. Svaki partijac mora biti obaveštajac svoje organizacije, a da bi to postigao trebalo bi da bude povezan sa što širim krugom ljudi iz raznih društvenih slojeva. Nije redak slučaj da naše part. org. ne izvrše svoj zadatak samo iz neobaveštenosti i nedovoljnih podataka nužnih za pravilno izvođenje postavljenog zadatka. Nije redak slučaj da naši drugovi nastradaju prilikom izvođenja zadataka baš iz istih razloga.

Klasni neprijatelj ne miruje, on pušta svoje otrovne pipke svuda, pokušava da na sve moguće načine prodre u naše redove kako bi u danom momentu mogao naneti štete našoj stvari. U mnogim slučajevima neprijatelj je mogao biti sprečen u ostvarenju svojih planova samo da smo mi na vreme organizovali kontra-obaveštajnu službu. Mnoge naše organizacije i danas se nepravilno odnose prema ovome pitanju, zapostavljaju ga i potcenjuju. Našim akcijama možemo pogoditi neprijatelja u najosetljivije mesto ako prethodno

¹ Original (pisan na mašini, latinicom) u Arhivu Centralnog komiteta SK Jugoslavije, Fond CK KP, br. 1942/808.

Slično pismo upućeno je i Centralnom komitetu KP Slovenije (vid. *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 47).

² Opširnije o tome vid. prilog br. 5.

upoznamo njegovu snagu, nameru i moral kod onih na koje se on opire. To ne predstavlja nikakve poteškoće za nas, jer smo mi jedina partija povezana sa najširim narodnim masama i neizmerno voljena od tih masa. Nesumnjivo, najuspelije akcije izvele su one organizacije koje su svoj plan pravile na osnovu poznavanja najosnovnijih elemenata potrebnih za izvođenje akcije.

Stoga se pozivaju sve part. org. da priloženo pismo prouče i odmah postupe shodno izloženim direktivama. O svim prikupljenim važnijim podacima dužne su part. org. odmah izvestiti zainteresovane a isto tako redovno dostavljati nama izveštaje o radu po ovoj liniji.

S drugarski pozdravom

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Marko

**NAREDBA VRHOVNOG KOMANDANTA NOV I POJ I
POVERENIKA ZA NARODNU ODBRANU NACIONALNOG
KOMITETA OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE OD 13. MAJA
1944. O OSNIVANJU ODELJENJA ZAŠTITE NARODA (OZNE)»**

NACIONALNI KOMITET OSLOBOĐENJA
JUGOSLAVIJE
**Povjereništvo za narodnu
odbranu**

Službeno
13 maj, 1944

**ORGANIZACIONA STRUKTURA ODELJENJA ZAŠTITE
NARODA (OZNA)**

U sadašnje vreme političkom obaveštajnom službom na teritoriji koju su okupirali Nemci i njegovi agenti, kao i borbom protiv špijuna, diverzanata, terorista i drugih antinarodnih elemenata u Narodnooslobodilačkom pokretu, bavi se niz organizacija. Vojna obaveštajna služba vrši i političku obaveštajnu službu i kontraobaveštajnu službu. Pored nje, obaveštajnu službu i borbu sa neprijateljskim elementima vode: Otsjek za zaštitu naroda (Centralna Zapadna Bosna), posebni okružni obaveštajni centri u Hrvatskoj, VOS u Sloveniji i druge organizacije.

U vezi sa očiglednim razvitkom međunarodnih veza NOP, javlja se nužnost i mogućnost organizacije političke obaveštajne službe i u inostranstvu.

Zato je već sada nužno stvoriti jedinstvenu moćnu organizaciju, koja bi upravljala političkom obaveštajnom službom u inostranstvu i na okupiranoj teritoriji i kontraobaveštajnom službom u NOVJ i na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji.

Jedinstvena struktura i centralizovano rukovodstvo omogućuju obezbeđenje jedinstvene i tvrde političke linije u obaveštajnoj i kontraobaveštajnoj službi i daju Vrhovnom komandantu i rukovodstvu NOP moćno oružje za nanošenje jednovremenih udaraca po fašističkim i drugim neprijateljskim elementima po čitavoj zemlji.

U tu svrhu:

1. Svu aktivnost u borbi sa inostranom agenturom, agenturom protivnika i antinarodnih elemenata u NOP treba koncentrisati u odeljenjima za zaštitu naroda i njihovim otsecima kako u centru, ta-

¹Original (pisan na mašini, latinicom) u Centralnom arhivu KOS-a MNO, br. M-I-1, 1/1, str. 26—28.

ko i po mestima, izdvajajući te funkcije od vojno operativne obaveštajne službe.

2. Uzimajući u obzir da je u današnje vrijeme sva oslobođena teritorija ratni logor i da NOVJ treba, prije svega, zaštititi od prodiranja neprijateljske agenture u njene redove — odeljenja zaštite naroda treba formirati vojničkim principom: pri Povjereništvu za narodnu odbranu NKOJ, odnosno pri vrhovnom komandantu i njegovom štabu, na teritoriji glavnih štabova (štabova frontova, arm¹ja) i na teritorijama korpusnih oblasti.

3. Odeljenjima za zaštitu naroda treba staviti u dužnost:

- a) političku obaveštajnu službu i kontraobaveštajnu službu na okupiranoj teritoriji Jugoslavije i u inostranstvu;
- b) kontraobaveštajnu službu na oslobođenoj teritoriji i
- c) kontraobaveštajnu službu u vojsci.

A. ODELJENJE ZAŠTITE NARODA (OZNA)
POVJERENIŠTVA ZA NARODNU ODBRANU NKOJ

ima u svom sastavu četiri odseka.

Prvi odsek (obaveštajni) — organizuje svoje ilegalne centre u raznim državama i državnim ustanovama protivnika na okupiranoj teritoriji i rukovodi njenim radom, vrbuje i obučava povjerenike i organizuje njihovo prebacivanje preko granica oslobođene teritorije, rukovodi radom Prvih odsjeka Odeljenja zaštite naroda, kontroliše ih i instruiira.

Drugi odsjek (kontraobaveštajna služba na oslobođenoj teritoriji) stvara mrežu svojih povjerenika u raznim ustanovama i rukovodi njihovim radom, bdi nad aktivnošću raznih političkih grupa u NOP, pazi na aktivnost inostranih diplomatskih i vojnih misija, rukovodi radom drugih odsjeka Odeljenja zaštite naroda kontroliše ih i instruiira.

Treći odsjek (kontraobaveštajna služba u vojsci) stvara mrežu svojih povjerenika u raznim vojnim ustanovama i rukovodi radom Trećih odsjeka OZNE po pojedinim mjestima.

Četvrti odsjek (statističko-tehnički) vodi evidenciju lica, kojima se bave Prvi, drugi i Treći odsjek . . . (nečitko) specijalnom fotografijom, pitanjima šifre, tajnog pisma itd.

B. ODELJENJE ZAŠTITE NARODA (OZNA) NA
TERITORIJI GLAVNIH ŠTABOVA (FRONTOVA,
ARMIJA), ODNOSNO NA TERITORIJI POJEDINI
, ZEMALJA JUGOSLAVIJE.

imaju takode svoje odsjeke kao i odeljenja zaštite naroda, pri Povjereništvu za narodnu odbranu.

Prvi odsjek stvara svoje centre na okupiranoj teritoriji i rukovodi radom Odsjeka zaštite naroda Korpusnih oblasti. U pograničnim oblastima susednih država (Italija, Austrija, Mađarska, Rumunija, Bugarska, Grčka, Albanija) stvara centre u sporazumu i po uputstvima Prvog odsjeka Odeljenja zaštite naroda Povjereništva za narodnu odbranu. Kad je to moguće i ako dozvoli OZN-a Povjereništva za narodnu odbranu, ubacuje svoje poverenike u državne ustanove protivnika i susjednih zemalja, odabira i priprema poverenike za prebacivanje iza slobodne teritorije — po zadacima OZNE.

Drugi odsjek — funkcije odgovaraju funkcijama Drugog odsjeka OZNE — Povjereništva za narodnu odbranu, u granicama određene teritorije.

Treći odsjek — funkcije odgovaraju funkcijama Trećeg odsjeka OZNE — Povjereništvu za narodnu odbranu.

Četvrti odsjek — funkcije odgovaraju funkcijama Četvrtog odsjeka OZNE — Povjereništvu za narodnu odbranu.

C. ODSJECI ZAŠTITE NARODA KORPUSNE OBLASTI

imaju u svom sastavu tri sekcije:

Prva sekcija — vrbuje, priprema i šalje svoje poverenike na okupiranu teritoriju koja se graniči s dotičnim korpusom (korpusnom oblašću) radi prikupljanja podataka poglavito mesnog karaktera.

Druga sekcija — ima svoje opunomoćenike u rejonima (srezovima) koji ulaze u dotičnu korpusnu oblast i neposredno stvara i rukovodi mrežom poverenika u raznim ustanovama.

Opunomoćeni i u rejonima (srezovima) stvaraju i rukovode obaveštajnom službom svojih rejona.

Treća sekcija — rukovodi obaveštajnom mrežom u najbližoj okolini štaba korpusa i preko svojih opunomoćenika (oficira za kontra obaveštajnu službu) u divizijama i brigadama; ona organizuje obaveštajnu mrežu u četama i bataljonima.

4. Istragu nad uhapšenim narodnim neprijateljima, prebeglicama i sličnim vrši onaj odsek na osnovu čijeg materijala je izvršeno hapšenje. Prvi odsjek — to je pravilo — ne vrši hapšenje i ne bavi se istragom.

5. Rukovodstvo odeljenja zaštite naroda (OZNE)

Načelnik odeljenja zaštite naroda Povjereništva za narodnu odbranu je u svojoj operativnoj delatnosti potčinjen samom Vrhovnom komandantu i predsedniku Nacionalnog komiteta. Načelnik OZNE referiše o rezultatima rada OZNE Nacionalnom komitetu.

Načelnici OZNE na teritoriji glavnih štabova (štabova frontova i armija), odnosno na teritoriji pojedinih zemalja i oblasti Jugoslavije, potčinjeni su u svojoj operativnoj delatnosti odeljenju zaštite naroda Povjereništva za narodnu odbranu i upravljaju se u svom radu, kao i prema uputstvima OZNE Povjereništvu za narodnu odbranu.

Svaki odsek odeljenja zaštite naroda Povjereništva za narodnu odbranu svog šefa sa zamenikom i potrebnim brojem pomoćnika. To isto važi i za odseke. Odeljenje zaštite naroda na teritoriji glavnih štabova, odnosno na teritoriji pojedinih zemalja i oblasti Jugoslavije.

Na čelu odseka OZNE korpusnih oblasti stoji šef odseka sa svojim zamenikom i rukovodiocima Prve, Druge i Treće sekcije.

Ova struktura čini za vreme rata efikasnim sav sistem mera za borbu protiv elemenata koji su neprijateljski raspoloženi prema NOP-u i istovremeno daje mogućnost, da se, s prelaskom na mirnodopske uslove, lako stvori aparat državne bezbednosti time što bi se od vojske odvojili Prvi i Drugi odsjeci OZNE.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Vrhovni Komandant NOV i POJ
Poverenik za narodnu odbranu
Maršal Jugoslavije
J.B.Tito

- Prilog: 1. Šema strukture Odeljenja zaštite naroda;
2. Uputstvo o formaciji vojnih jedinica korpusa narodne odbrane i
3. Uputstvo o organizaciji radio-veze OZNE.

NAPOMENE

- ¹ *Peta zemaljska konferencija*, Beograd 1980, str. 41 i 42.
- ² *Isto*, str. 157 — 167.
- ³ Josip Broz Tito, *Četiri decenije na čelu Partije*, „Narodna armija”. Beograd 1977, str. 61.
- ⁴ *Isto*, str. 66.
- ⁵ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije 1941 — 1945 (ubuduće: Zbornik)*, tom II, knj. 2, str. 9, 19, 20 i 21.
- ⁶ Josip Broz Tito, *Četiri decenije na čelu Partije*, str. 67.
- ⁷ Grupa autora, *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 — 1945 (ubuduće: ORNJ)*, Beograd 1957, knj. 1 (drugo izdanje), str. 41 — 51; *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije (ubuduće: Hronologija)*, Beograd 1964, str. 53.
- ⁸ *Ilegalne akcije u gradovima*, Beograd 1963.
- ⁹ *Zbornik*, tom XIII, knj. 1, str. 108 — 112.
- ¹⁰ *Isto*, str. 233.
- ¹¹ *Organizacija obaveštajne službe i službe bezbednosti u NOR-u 1941. i 1942. godine*, Školski centar bezbednosti DSNO, Beograd 1961, str. 11.
- ¹² *Zbornik*, tom III, knj. 1, str. 24.
- ¹³ *ORNJ*, knj. 1 (drugo izdanje), str. 74 — 80; *Zbornik*, tom XIII, knj. 1, str. 157 — 160 i 190 — 192.
- ¹⁴ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, Beograd 1977, tom 7, str. 261 — 274.
- ¹⁵ Josip Broz Tito, *Četiri decenije na čelu Partije*, str. 71.
- ¹⁶ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 12.
- ¹⁷ *Isto*, tom VI, knj. 1, str. 45 — 46; *Zaštita slovenskega naroda, njegova narodnoosvobodilnega boja in revolucije*, Katalog razstave ob 35. obletnici ustanovitve Varnostnoobveščevalne službe Osvobodilne fronte in Narodne zaštite, Ljubljana, 1976; *Varnost*, Glasilo delavcev v organih za notranje zadeve SR Slovenije, 1976, br. 11 i 12 (posvećen 35. godišnjici osnivanja VOS-a); *Organizacija obaveštajne službe i službe bezbednosti u NOR-u 1941. i 1942. godine*, str. 19 i 20; *Oslobodilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija*, Beograd 1977, knj. 1, str. 306.
- ¹⁸ *Isto*.
- ¹⁹ *Dokumenti o Varnostnoobveščevalni službi OF, Narodni zaštititi in pravosodju 1941 — 1945*, Republiški sekretarijat za notranje zadeve SR Slovenije (dalje Dokumenti o VOS i NZ), Ljubljana 1976, dok. br. 2 i 4; *Zbornik*, tom VI knj. 1, str. 71 — 72 i 118 — 119.
- ²⁰ *Zbornik*, tom II, knj. 3, str. 275 i 276.
- ²¹ *Hronologija*, str. 95.
- ²² *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 55.
- ²³ *Isto*, tom VI, knj. 1, str. 99 — 100 *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 3.

²⁴ Isto, tom VI, knj. 1, 118 — 119; *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 4.

²⁵ *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 14.

²⁶ Isto, br. 20; *Zbornik*, tom VI, knj. 2, str. 137—142.

²⁷ *Zaštita slovenskega naroda, njegovega narodnoosvobodilnega boja in revolucije*, str. 7.

²⁸ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 87.

M Isto, tom I, knj. 1, str. 195.

³⁰ Isto, tom IV, knj. 2, str. 106.

³¹ Isto, tom III, knj. 1, str. 80. Sličnu direktivu uputio je PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak Okružnom komitetu KPJ za Podgoricu, gde je izričito stavljeno do znanja da se pri štabovima bataljona NOP odreda obavezno odrede obaveštajni oficiri. (Isto str. 117).

³² Isto.

³³ Isto, tom II, knj. 2, str. 74—77.

³⁴ Isto, str. 71 — 74.

³⁵ Isto, tom V, knj. 2, str. 264.

³⁶ AVII, 1708, reg. br. 7—2.

³⁷ *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 412; *ORNJ*, str. 182 i 183.

³⁸ Isto, tom III, knj. 3, str. 155 — 158; AVII, k. 5, reg. br. 39-1.

³⁹ Isto, tom III, knj. 3, str. 99.

•» *ORNJ*, knj. 1, str. 119 — 205.

⁴¹ *Zbornik*, tom II, knj. 4, str. 22.

⁴² Isto, tom VII, knj. 1, str. 89 — 92.

⁴³ Isto, tom IV, knj. 6, str. 55 — 58.

⁴⁴ Isto, tom VI, knj. 3, str. 301 — 304.

⁴⁵ Isto, tom. II, knj. 6, str. 84 — 88.

⁴⁶ Isto, tom II, knj. 6, str. 322 — 327 i 349 — 350.

⁴⁷ Josip Broz Tito, Iz govora maršala Tita 21. decembra 1976. prilikom njegovog proglašenja za prvog doktora vojnih nauka u Centru vojnih škola u Beogradu, Vojnoistorijski glasnik (ubuduće: VIG), br. 3/1976.

⁴⁸ Isto, tom II, knj. 1, str. 200.

⁴⁹ Isto, knj. 6, str. 460 — 470; *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 45 i 46.

⁵⁰ Glavni štab NOV i PO Hrvatske primio je naređenje sa Uputom za obaveštajnu službu 11. decembra 1942 (AVII, k. 103 A, reg. br. 24-7), dok je 6. istočnobosanska brigada, koja se nalazila neposredno pod komandom Vrhovnog štaba, primila Uput za obaveštajnu službu tek 7. februara 1943, tj. sa zakašnjenjem od dva meseca (AVII, k. 11, reg. br. 44-2).

⁵¹ Vlado Strugar, *Rat i revolucija naroda Jugoslavije*, Beograd 1962, str. 357 — 424.

⁵² Među brojnim znanim i neznanim obaveštajcima i obaveštajnim oficirima poginuli su u NOR-u narodni heroji: komandant bataljona VOS-a Grajzer Franca Albin, Grubor Petar, obaveštajni oficir GS NOV i PO Hrvatske, Marinković Jovan, obaveštajni oficir 6. korpusa NOVJ, i Ravbar Stefana Franc Vitez, član kolegijuma VOS-a. Među poginulima su se nalazili i Bauk Dušan, obaveštajni oficir 10. krajiške brigade, Bećiri Sejde Šefikija, Dasović Nikole Ivan, obaveštajac ROC-a za Otočac, Ejper Ernesta Ernest, član VOS-a Ljubljani, Gmajnički Josipa Slavko, šef ROC-a za Bjelovar, Ivanović Mrgud, obaveštajni oficir primorske operativne grupe 2. korpusa NOVJ, Kraljević Ante, šef Obaveštajnog centra 11. divizije, Majder Faniik Vladimir Kurt, šef Glavnog obaveštajnog centra za Hrvatsku, član KPJ od 1926. i španski borac, Muhin Jo-

zefa Dušan, rukovodilac VOS-a u Trstu i brojni drugi. *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 42, tom IV, knj. 1, str. 45 i knj. 9, str. 290, tom III, knj. 7, str. 242; *Pali nepobedjeni 1944 — 1964*, Beograd 1965.

⁵³ AVII, k. 103-A, reg. br. 2—7.

⁵⁴ *Isto*, k. 407-A, reg. br. 3—1; *Jefto Sašić, Obaveštajna služba i služba bezbednosti u narodnooslobodilačkom ratu*, „Narodna milicija” (časopis), br. 7—8, 1961.

⁵⁵ *Zbornik*, tom VIII, knj. 1, str. 14 i 15; tom II, knj. 7, str. 129 i 130.

⁵⁶ AVII, k. 103-A, reg. br. 24-7 (vid. prilog br. 5).

⁵⁷ *Zbornik*, tom II, knj. 7, str. 369.

⁵⁸ *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 54

³⁹ *Isto*, br. 55, *Zbornik*, tom VI, knj. 5, str. 144 — 149.

«i *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 56.

⁶¹ *Isto*, br. 66; *Zbornik*, tom VI, knj. 11, str. 182 — 184.

⁶² Ta celokupna reorganizacija izvršena je na osnovu specijalnog naređenja br. 3 nemačke Vrhovne komande Vermahta od 7. avgusta 1943. prema Hitlerovoj direktivi br. 48 od 26. jula iste godine. Komanda Jugoistoka se nazivala i po zvanju njenog komandanta — Komandant Jugoistoka istovremeno i Komanda Grupe armija „F” (Oberbefehlshaber Suedost/zugleich Oberkommandoheergruppe „F”). Vid. Friezt von Siegler, Die Hoeheren Dienststelle der Deutschen Wechrmacht 1933—1945, Instituts fuer Zeitgeschichte, München, 1953, str. 37 i 151; *Zbornik*, tom XII, knj. 3, str. 472 — 477, 484 — 485 i 487 — 489.

⁶³ Pavle Pekić, objavljeni intervju u *Borbi* od 12. maja 1954, Jefto Sašić, n. č.

⁶⁴ Prvi broj Informativnog biltena, kako ga je nazivao Glavni štab NOV i PO Hrvatske prema njegovoj odluci od 1. juna 1943, izdao je taj Štab 1. jula 1943 — (AVII, mikrofilm CKKP Hrvatske, r. 3, s. 265 — 273; AVII, k. 107, reg. br. 2—1/4.

⁶⁵ AVII, k. 420, reg. br. 17—12.

⁶⁶ Centralni arhiv KOS-a MNO, M-I-1/1, str. 1—4.

⁶⁷ *Zbornik*, tom XII, knj. 1, str. 355 — 356, 375 — 376, 381 — 382, 390 — 396, 400—404 i 413—414; ORNJ, knj. 1, str. 525—530.

⁶⁸ ORNJ, knj. 1, str. 530; Vlado Strugar, n.d., str. 391 — 424.

⁶⁹ Iz govora mašala Tita od 21. decembra 1976. prilikom njegovog proglašenja za prvog doktora vojnih nauka u Centru visokih vojnih škola u Beogradu (VIG, br. 3/1976).

⁷⁰ *Isto*.

⁷¹ Telegram generala Henri Mejtland Vilsona (Henry Maitland Wilson) o upućivanju brigadira Maklejna na položaj svih savezničkih misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ — AVII, k. 10, reg. br. 53-2; *Hronologija*, str. 469.

⁷² Josip Broz Tito, *O Partiji i ulozi komunista*, knj. četvrta, Beograd 1984; str. 214.

⁷³ AVII, k. 211, reg. br. 5—3.

⁷⁴ *Isto*, mikrofilm Vojvodina, r. 1, s. 69—74.

⁷⁵ Do formiranja Operativnog štaba NOV i PO za Vojvodinu odlukom Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu od maja 1943, i formiranja Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine odlukom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 2. jula iste godine (*Hronologija*, str. 484 i 405), područje Srema bilo je u nadležnosti 3. operativne zone Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, pa su sremske jedinice primile više naređenja i instrukcije od pomenute zone a ;među njima i direktni-

ve za organizaciju obaveštajne službe. Formiranjem Operativnog odnosno Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine ti su dokumenti preuzeti i GS NOV ih je koristio za izradu pomenufog uputstva od 28. avgusta 1943, što je istaknuto i u obaveštajnom izveštaju GS NOV i POV od 2. decembra iste godine.

⁷⁶ U listu „*Vjesnik*“ od 26. i 27. srpnja 1974. na str. 9 objavljen je intervju dr Vladimira Bakarića, člana Predsedništva SFRJ i SKJ u kome je sem ostalog rekao i ovo:

„U Hrvatskoj smo masovno počeli revoluciju sa Srbima. Doduše, počeli smo s Hrvatima, ali u relativno malim razmjerama. Prvi partizanski odredi bili su hrvatski. Ne samo seljački. Postojao je barem još jedan hrvatski partizanski odred prije masovnog ustanka Srba.

Sto se, međutim, pokazalo? Pokazalo se da smo Srbe morali pokrenuti, jer bi ih bili uništili. I zbog toga ih je bilo lakše masovno pokrenuti nego Hrvate. Hrvate smo u to vrijeme samo masovno pokrenuli u Primorju. Međutim primorje nema sela. To su gradići na moru. A slobodni teritorij je bila šuma, ne selo. Zbog toga njihove akcije nisu bile tako značajne.

u To je bio početak i to je stvorilo dojam da su Hrvati kasnili. Kasnije, kada smo razvili revoluciju — a razvili smo je u toku 1942. godine — mi smo u Hrvatskoj imali najžešći građanski rat. Osim dijela Crne Gore, nitko u Jugoslaviji nije imao tako žestok građanski rat što smo ga imali mi u Hrvatskoj.

Prema tome, nije točno da hrvatski narod nije bio uz nas. Ali nije točno ni to da je bilo gdje i bilo koji narod bio listom uz nas od samog početka. Svagdje se Partija izborila za većinu, i to ogromnu većinu. Negdje uz veće žrtve, negdje uz manje. To — razumije se — vrijedi i za Hrvatsku.”

⁷⁷ AVII, mikrofilm Vojvodina, r. 1, pr. br. 69—74. Vid. i prilog br. 4.

⁷⁸ *Isto*, k. 211, reg. br. 5—3.

⁷⁹ Centralni arhiv KOS-a MNO, M-I-1/1, str. 5—10.

⁸⁰ *Isto*, M-I-1/1, str. 26—28.

⁸¹ *Zbonik*, tom. VI, knj. 11, str. 191—192. *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 66.

⁸² AVII, mikrofilm Ljubljana, r. 29, s. 163—165.

⁸³ *Isto*, s. 159—161.

⁸⁴ *Isto*, s. 171.

⁸⁵ *Isto*, k. 114, reg. br. 22-1/4.

⁸⁶ *Drugi svetski rat*, Beograd 1976, str. 51—94.

⁸⁷ Konferencija u Teheranu održana je od 28. novembra do 1. decembra 1943. Na njoj su, pored pomenute odluke o ukazivanju pomoći NOVJ, donete i odluke o otvaranju drugog fronta u Normandiji (operacija *Overlord*) i iskrcavanju u južnoj Francuskoj — operacija *Dragun* — *Dragoon* (*Hronologija*, str. 594; Milovan Dželebdžić, *Pregled važnijih tajnih angloameričkih planova i savezničkih konferencija u drugom svetskom ratu*, Vojnoistorijski glasnik, br. 3, 1970).

⁸⁸ Centralni arhiv KOS-a MNO, M-I-1/1, str. 26—28 (vid. prilog br. 7).

⁸⁹ *Isto*, str. 29—30.

⁹⁰ AVII, k. 1292, reg. br. 14—3.

⁹¹ *Isto*, k. 114-A, reg. br. 14—6.

⁹² *Isto*, k. 458-A reg. br. 38—3.

⁹³ *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 76, 78, 79, 80, 81 i 82.

- ⁹⁴ Isto, k. 24, reg. br. 57—1.
- ⁹⁵ Isto, reg. br. 21—2.
- ⁹⁶ * Zbornik, tom II, knj. 15, str. 117—120.
- ⁹⁷ Isto, str. 121—130.
- ⁹⁸ AVII, k. 1701, reg. br. 4—4: naređenje Štaba Sarajevske oblasti od 4. septembra 1941. potčinjenim jedinicama za organizaciju službe obaveštenja (Zbornik, tom IV, knj. 1, str. 197).
- ⁹⁹ Isto, k. 1701, reg. br. 3—1: obaveštenje Glavnog štaba NOPO Bosne i Hercegovine od 19. oktobra 1941. za organizaciju obaveštajne službe. (Zbornik tom. IV, knj. 2, str. 106).
- ¹⁰⁰ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 7, str. 151: Uputstvo kako se osvaja i oslobađa naseljeno mjesto.
- ¹⁰¹ Zbornik, tom V, knj. 2, str. 263—265 (vid. prilog br. 2).
- ¹⁰² Izvori za istoriju SKJ (Dokumenti centralnih organa KPJ i Revolucija 1941 — 1945 (ubuduće: Izvori za istoriju SKJ), knj. 4, str. 371.
- ¹⁰³ Zbornik, tom III, taj. 3, str. 155 —158.
- ¹⁰⁴ AVII, k. 1705, reg. br. 27—4.
- ¹⁰⁵ Zbornik, tom VI, knj. 3, 301—304.
- ¹⁰⁶ AVII, k. 103-A, reg. br. 4—7.
- ¹⁰⁷ Isto, k. 1482, reg. br. 5—4.
- ¹⁰⁸ Isto, ik. 1490-A, reg. br. 21—4.
- ¹⁰⁹ Isto, ik. 123, reg. br. 20—1.
- ¹¹⁰ Isto, k. 103-A, reg. br. 2—7.
- ¹¹¹ Isto, k. 103-A, reg. br. 24—7 (vid. prilog br. 5).
- ¹¹² Isto, k. 420, reg. br. 22-1/10, k. 1484, reg. br. 2—5 i mikrofilm CK KP Hrvatske, r. 6, s. 139—141.
- ¹¹³ Isto, ik. 107, reg. br. 2—4 i k. 106-B, reg. br. 23-1/1.
- ¹¹⁴ Zbornik, tom IV, knj. 9, str. 225 i 226.
- ¹¹⁵ Isto, tom VI, knj. 5, str. 144—149 i knj. 11, str. 191—192.
- ¹¹⁶ AVII, k. 11, reg. br. 44—2.
- ¹¹⁷ Isto, k. 211, reg. br. 5-1/3.
- ¹¹⁸ Zbornik, tom I, taj. 20, str. 311—320 i tom IX, knj. 1, str. 158—161.
- ¹¹⁹ Isto, tom VII, knj. 1, str. 225. U vezi organizacije obaveštajne službe na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Makedonije treba istaći (a to isto važi i za Glavni štab NOV i PO Srbije) da tako reći nema većih dokumenata koji o tome nešto više govore. Međutim, vidljivo je da su obe komponente obaveštajne delatnosti: ofanzivna i defanzivna bile prisutne na makedonskom tlu i da su u celokupnoj obaveštajnoj delatnosti glavni nosioci bili partijski forumi i vojna rukovodstva putem stvorenih mreža, obaveštajnih punktova i ubačenih ljudi odanih NOP-u, u celokupan kvislinški i bugarski okupacioni aparat. (Bane Čadikovski, *Osvrt na stvaranje i razvoj službe bezbednosti u Makedoniji kao funkciji NOB-e*, časopis „13. maj“, br. 1/1975).
- ¹²⁰ Zbornik, tom II, knj. 10, str. 299—302.
- ¹²¹ AVII, k. 107, reg. br. 2-1/4.
- ¹²² Isto, k. 457-A, reg. br. 2-1 (Zbornik, tom IV, knj. 14, str. 19—21).
- ¹²³ Isto, ik. 457, reg. br. 13-1/12.
- ¹²⁴ * Isto, k. 457, reg. br. 39-1/11; Zbornik, tom. II, knj. 10, str. 293—296.
- ¹²⁵ AVII, k. 107, reg. br. 2-1/4.
- ¹²⁶ Centralni arhiv KOS-a MNO, M-I-1/1, str. 1—4.
- ¹²⁷ Hronologija, str. 542 i 594.
- ¹²⁸ AVII, k. 391-A, reg. br. 10-1/8.

¹²⁹ Isto, k. 185, reg. br. 22—3.

¹³⁰ Isto, mikrofilm CK KP Hrvatske, r. 3, s. 430—431.

¹³¹ Isto, k. 114, reg. tor. 22-1/4.

¹³² Isto, mikrofilm Ljubljana, r. 102, s. 175—187.

¹³³ Isto, mikrofilm Ljubljana, r. 13, s. 245—246.

IM *Zbornik*, tom VI, knj. 5, str. 144—149; AVII, mikrofilm Ljubljana, r. 29, s. 209—214.

¹³⁵ AVII, k. 1292, reg. br. 14—3.

¹³⁶ *ORNJ*, knj. 2 (drugo izdanje), str. 330—342; Petar Višnjić, *Operacija za oslobođenje Srbije 1944*, Beograd 1972, str. 7—36; Todor Radošević, *Ofanziva za oslobođenje Dalmacije*, Beograd 1965, str. 9—41.

¹³⁷ AVII, k. 114-A, reg. br. 14—6 i k. 407, reg. br. 3—1.

¹³⁸ AVII, k. 111, reg. br. 9—2.

¹³⁹ Aleksandar Bakić, *O radu obaveštajnog odeljenja 3. armije*, Vojno delo, Beograd 1954, br. 1, str. 67, AVII, k. 104-A, reg. br. 9—1, k. 715-A, reg. br. 2—3 i 4—3, mikrofilm Ljubljana, r. 74, s. 58 i CK KP Hrvatska, r. 5, s. 768. mo *Zbornik*, tom V, knj. 2, str. 263—265 (vid. prilog br. 2).

!« Isto, tom I, knj. 6, str. 135—139, tom III, knj. 1, str. 50—57, tom VI, knj. 2, 169—172 i AVII, k. 516-A, reg. br. 17—3; Centralni arhiv KOS-a MNO, br. M-I-1,1/1, str. 5—10.

¹⁴² Kapetan NOVJ Smajil Ibrahimbegović Smajo vršio je vrlo odgovorne funkcije, pa je bio i šef Pomoćnog obaveštajnog centra za Kozaru. Zavrbovan je od Gestapoa krajem 1941. i početkom 1942, kada je bio uhapšen s grupom naprednih omladinaca u Bosanskom Novom. Ubrzo je potom pušten i dobio je konspirativan špijunski naziv „Rudi”. Otkriven je sasvim slučajno na neuobičajan način: grupa dečaka početkom leta 1944. našla su oglodanu golubiju nožicu (verovatno je golub-pismoša kojim se služio Smajo u prenošenju izveštaja bio plen neke ptice-grabljivice) na kojoj se nalazila mala aluminijumska epruveta. Deca su epruvetu predala jednom oficiru Ozne koji je stalno boravio na tom terenu. Kada je epruveta otvorena, u njoj se nalazio kompletan špijunski izveštaj o rasporedu partizanskih snaga na relaciji Prijedor — Sanski Most i detaljan opis postavljenih mina na mostu u Sanskom Mostu. Posle dužih konsultacija s najvišim vojno-političkim rukovodstvom, došlo se do zaključka, da je taj špijun mogao biti samo Smajo. Uhapšen je u Sanici i sve je priznao. Pokušao je čak iz zatvora da pobjegne, ali je u tome osujećen. Streljan je kao izdajnik (iz pisma druga Uglješe Danilovića, tada načelnik Ozne za BiH, i Žurada Pavića Vase, oficira Ozne, učesnika u celoj akciji — pismo kod autora).

¹⁴³ AVII, k. 1131, reg. br. 23-1/9.

¹⁴⁴ Isto k. 1891-1, reg. br. 12-2/4. O tome vidi i VII, mikrofilm Ljubljana, r. 29, s. 195—198: informacija Glavnog štaba NOV i PO Slovenije o gubicima, tretmanu i podizanju autoriteta obaveštajnih kadrova.

¹⁴⁵ Isto, k. 715-A, reg. br. 4—3.

¹⁴⁶ Centralni arhiv KOS-a MNO, br. M-I-1, 1/1, str. 5[^]10. U ovom dokumentu je interesantno i to što se politička obaveštajna, odnosno kontraobaveštajna služba naziva vojnoobaveštajnom službom, pa prema tome je i rukovodeći organ po tome pitanju u GS- NOV i POH — Vojnoobaveštajna sekcija.

¹⁴⁷ *Zbornik*, tom V, knj. 2, str. 263—265; AVII, k. 457-A, reg. br. 2-4/1.

¹⁴⁸ Centralni arhiv KOS-a MNO, br. M-I-1, 1/1, str. 5—10; AVII, k. 1468, reg. br. 48-5 i k. 460-A, reg. br. 15-11.

¹⁴⁹ *Zbornik*, tom II, knj. 6, str. 460—467; AVII, k. 1468, reg. br. 48—5.

¹⁵⁰ AVII, k. 103-A, reg. br. 1—9, k. 107, reg. br. 9-1/2 i reg. br. 33-1/2, i k. 1468, reg. br. 48—5.

Ili u vezi s poverenicima potrebno je dati još jednu napomenu posvećenu poverenicima pomoćnih obaveštajnih centara za Hrvatsko primorje, Gorski Kotar i Istru, te Srednju Dalmaciju. Ti brojni poverenici pod pseudonimom: Mijat, Amzo, Josip, Pajo, Stevo, Bepo, Grga, Danko, Saša, itd. dostavili su čitav niz izveštaja u kojima je razotkrivena neprijateljska delatnost HSS-a, veze Intelidžens servisa, četnika sa okupatorom i svih vodećih protivnika NOP-a. Opširnije o tome vid. AVII, k. reg. br. 15—5, k. 107-A, reg. br. 9—2 i 31—3, k. 1491, reg. br. 22—5, mikrofilm CK KP Hrvatske, r. 9, s. 312, 452—455 i 665—670.

¹⁵² U izveštaju Štaba Požarevačkog NOP odreda „Veljko Dugošević” 11. februara 1943. Glavnom štabu NOV i PO Srbije pored ostalog piše:

„Naša obaveštajna služba je veoma slaba. Mi malte nemamo ni kakve veze sa vojnicima u neprijateljskim redovima. Nastojaćemo da tu slabost otklonimo” *Zbornik*, tom I, knj. 20, str. 316)

¹⁵³ Jedan od najpoznatijih saradnika i obaveštajaca NOP-a koji se prihvatio saradnje za VOS od prvih dana ustanka bio je dr Vladimir Kante, doktor pravnih nauka. Pre rata je bio šef političkog odeljenja ljubljanske policije, a 1941 — savetnik policijski pri Ljubljanskoj kvesturi. Dostavljao je obaveštajne izveštaje pod pseudonimom „Lia” i „Filister”. Posle kapitulacije Italije 8. septembra 1943. ostaje i dalje u policijskoj službi memačkog okupatora. Otkriven je januara 1945. od strane Gestapoa. U toku istrage držao se junački, nikoga nije odao. Viši vojni sud SS osudio ga je 24. marta 1945. na smrt i obesio u dvorištu ljubljanske policije u prisustvu višeg SS i komandanta policije SS grupen-firera (general-lajtnanta) Ervina Rezenera.

¹⁵⁴ *Zbornik*, tom V, knj. 1, str. 58—61 i 158—161 tom. I, knj. str. 92—100 i knj. 3, str. 36—38; AVII, k. 1999, reg. br. 9—1.

¹⁵⁵ Bane Čadikovski, n. č.

¹⁵⁶ AVII, k. 103-A, reg. br. 4—7.

¹⁵⁷ Isto, k. 107, reg. br. 9-1/2.

¹⁵⁸ *Zagreb 1944—1945*, Duško Doder, n. č.

¹⁵⁹ *Zbornik*, tom V, knj. 22, str. 487.

¹⁶⁰ AVII, k. 107-A, reg. br. 28—13.

¹⁶¹ Vladimir Nikšić, *Partizanski obaveštajci u neprijateljskoj vojsci*, „Narodna armija”, 3. septembar 1964, str. 10.

¹⁶² AVII, k. 107, reg. br. 2-1/4.

U organizaciji obaveštajne mreže u redovima neprijatelja potrebno je istaći da je to bilo uspešno sprovedeno ne samo na području Glavnog štaba NOV i PO Slovenije preko VOS-a, već su i obaveštajni organi na operativnom području Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske takođe imali dosta uspeha u vrbovanju saradnika u redovima domobranskih jedinica. Potrebno je istaći sledeće primere:

Vladimir Popović u svome izveštaju CK KPJ iz decembra 1944. napisao je pored ostalog, sledeće:

„Prije 5 dana je obješen Stjepan Neuberger, p. pukom. hrv. vojske, zbog veleizdaje. Mi smo sa njim održavali kontakt. Kroz sve vrijeme do stratišta držao se vrlo hrabro” (*Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 137).

U izveštaju Operativnog štaba Borbene grupe „Bader” o rezultatima operacije „Trio-Rogatica” (druga neprijateljska ofanziva) kaže se da su se „Cr-

nogorske komunističke brigade[...] povukle prema jugu, očigledno o predstojećim događajima obaveštene od hrvatskih oficira" (*Zbornik*, tom XII, knj. 2, str. 384).

Pukovnik JNA Ljudevit Gerl, kao domobranski oficir, dostavljao je do maja 1944. obaveštajne izveštaje iz najviših ustaško-domobranskih štabova iz Zagreba i Sarajeva. On je organizovao prebacivanje dr Ivana Ribara na slobodnu teritoriju, kao i kretanje Svetozara Vukmanovića Tempa i Ive Lole Ribara iz Zagreba u Zemun 1942. Izveštaje je dostavljao pod pseudonimom „Petrić”. Vezu s njim je uspostavio glavni organizator obaveštajne mreže na operativnom području Glavnog štaba Hrvatske Ivan Krajačić Stevo (Milorad Madić, *U uniformi neprijateljske vojske*. Narodna armija, 9. maj 1957, str. 6).

Pored brojnih drugih veza, Krajačić je uspostavio vezu i s jednim od vrhunskih nemačkih obaveštajaca inž. Hansom Otom (Hans Ott). O tome vid. Arhiv CK SKJ, fond CK KPJ, br. 1944/715; izveštaj Ivana Krajačića Steve od 25. decembra 1944. Centralnom komitetu KPJ o informacijama koje je dobio na sastancima sa inž. Otom).

¹⁶³ AVII, k. 1999, reg. br. 9—1.

im *Zbornik*, tom IV, knj. 3, str. 181—184, 192—194 i 209—211 i knj. 4, str. 212—214.

¹⁶⁵ AVII, mikrofilm CK KP Hrvatska, r. 6, s. 137—138.

¹⁶⁶ <> *Zbornik*, tom V, knj. 13, str. 257 i 258.

¹⁶⁷ Centralni arhiv KOS-a MNO, br. M-I-1/1, str. 1-4.

¹⁶⁸ AVII, mikrofilm Vojvodina, r. 1, s. 113—114 *Zbornik*, tom. I, knj. 20, str. 399—402).

¹⁶⁹ AVII, k. 457-A, reg. br. 35-1/2.

TM *Zbornik*, tom II, knj. 6, str. 460—467 (vid. prilog, br. 4).

¹⁷¹ AVII, k. 106-B, reg. br. 23-1/1, k. 107, reg. br. 2-1/4.

¹⁷² Isto, k. 1490-A, reg. br. 21-1/4.

¹⁷³ O obaveštajnim centrima vid. AVII, k. 107-B, reg. br. 3-1/2, k. 420, reg. br. 22—10 i k. 767-A, reg. br. 16—2.

¹⁷⁴ AVII, k. 1490-A, reg. br. 21-1/4.

¹⁷⁵ Isto, k. 114-A, reg. br. 14—6.

¹⁷⁶ *Zbornik*, tom. I, knj. 2, str. 57.

¹⁷⁷ *Isto*, str. 240.

¹⁷⁸ *Isto*, knj. 3, str. 192.

¹⁷⁹ *Isto*, knj. 2, str. 245—247 i knj. 3, str. 194—197.

¹⁸⁰ Isto, tom V, knj. 30, str. 259—263.

¹⁸¹ Arhiv CK SKJ, Fond KPJ, br. 1942/424.

¹⁸² *Zbornik*, tom II, knj. 9, str. 345—348.

¹⁸³ AVII, k. 457-A, reg. br. 35-1/2.

¹⁸⁴ Isto, mikrofilm Ljubljana, r. 29, s. 202-204.

¹⁸⁵ Isto, k. 1761, reg. br. 26—4: zapisnik sa konferencije okružnih opunomoćenika OZNE Vojne oblasti 5. korpusa održane od 22. do 24. marta 1944.

TM *Zbornik*, tom II, knj. I (Bilten), str. 11 i 12.

¹⁸⁷ Isto, tom III, taj. 1, str. 24.

¹⁸⁸ Isto, tom IV, knj. 1, str. 43.

¹⁸⁹ AVII, k. 1701, reg. br. 3—1 (*Zbornik*, tom IV, knj. 2, str. 106).

¹⁹⁰ *Zbornik*, tom V, knj. 2, str. 83.

¹⁹¹ UNS-a nije imala neke osobite tradicije, bez obzira što je poglavnik NDH Ante Pavelić još u predratnom periodu imao doušničku mrežu koja ga je obavještavala o događajima u zemlji, dok se on nalazio u inostranstvu. Ti prvi

ustaški obaveštajci bili su okupljeni oko raznih udruženja i kubova, kao što je bio i jedan klub po imenu „Odojak“, u Petrinjskoj ulici u Zagrebu. Međutim, kada je 10. aprila 1941. izvršeno proglašenje u Zagrebu kvislinške tvorevine Nezavisne Države Hrvatske, pristupilo se, uz pomoć već postojećeg žandarmarijskog i policijskog aparata, formiranju odgovarajuće policijske bezbednosne organizacije u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova. U resoru pomenutog ministarstva nalazilo se Državno tajništvo Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnosti. Ta institucija otpočinje da radi potpuno nezavisno i preko glavnog ravnateljstva povezana je neposredno sa ministrom unutrašnjih poslova. Prvi glavni ravnatelj je bio Eugen Kvaternik Dido, sin Pavelićevog zamenika maršala i ministra vojske Slavka Kvaternika. Kvaternik je rukovodio preko svojih poverenika, kao što su bili poznati zločinci Erih Lisak i Bošo Cerovski. Ovaj drugi je osnovao i prvo Ustaško redarstvo u Zagrebu. Odmah potom je osnovana i UNS-a. Nakon osnivanja UNS-e, Ustaško redarstvo i njegova povereništva su ukinuta, a sve prerogative je preuzela UNS-a, pod neposrednim Kvaternikovim rukovodstvom, koji je kasnije, krajem 1942, smenjen s tog položaja. Pre smenjivanja, Kvaternik (Dido) je 1942. osnovao tri zaštitna redarstva i to za šire područje župe Prigorje sa sedištem u Zagrebu, za šire područje žuke Banjaluka sa sedištem u Banjaluci i za šire područje Sarajeva, sa sedištem u Sarajevu. Zaštitna područja imala su političku vlast i zadatak organizacije obaveštajne i kontraobaveštajne službe. Zbog velikog terora nad stanovništvom, ustaška redarstva su formirana s redovnim redarstvima, a UNS-a, odnosno njena centrala spojila se sa Glavnim ravnateljstvom za javni red i sigurnost. Glavno ravnateljstvo je imalo više odjela od kojih je Odjel za javnu sigurnost sa svoja tri odseka: Otsjekom za političko redarstvo, Otsjekom za obaveštajnu službu i Otsjekom za proučavanje pripremnih mera, bio vodeća policijsko-obaveštajna institucija. Otsjek za obaveštajnu službu bio je najrazgranatiji u Ravnateljstvu. Za organizaciju obaveštajnih mreža u svakom gradu su postojala konspirativna obaveštajna povereništva sa po pet lica, a u većim gradovima i više, sa zadatkom organizacije obaveštajne delatnosti, u prvom redu protiv NOP-a. (Arhiv AVII, mikrofilm Udba Zagreb, r. 6, str. 719—722).

¹⁹² To je bio naziv za vojnoobaveštajnu službu Ministarstva oružanih snaga NDH.

i« *Zbornik*, tom. V, knj. 2, str. 157—166.

¹⁹⁴ *Isto*, str. 167.

¹⁹⁵ *Isto*, str. 263—265 (vid. prilog, br. 2).

¹⁹⁶ *Isto*, tom VI, knj. 1, str. 162—164; *Dokumenti o Varnostno-obvešćevalnoj službi i Narodnoj zaštiti*; br. 9.

¹⁹⁷ *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 14.

¹⁹⁸ *Isto*, br. 15 i 20; *Zbornik*, tom VI, knj. 2, str. 30—31 i 137—142.

¹⁹⁹ AVII, k. 1705, reg. br. 27-1/4.

²⁰⁰ *Isto*, k. 123, reg. br. 20—1.

²⁰¹ Iz govora maršala Tita 21. decembra 1976. prilikom proglašenja za prvog doktora vojnih nauka u Centru visokih vojnih škola u Beogradu (VIG, br. 3/1976).

²⁰² AVII, k. 103-A, reg. br. 2—17. AVII, mikrofilm CK KP Hrvatska, r. 24, s. 781—794 (izveštaj Odseka za zaštitu naroda Slovenije od 5. decembra 1944).

²⁰³ *Zbornik*, tom VI, knj. 5, str. 144—149; *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 55.

²⁰⁴ *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 54.

- ²⁰⁵ Isto, br. 56.
- ²⁰⁶ AVII, k. 11, reg. br. 44—22, k. 211, reg. br. 5—3, k. 391-A, reg. br. 10—8, k. 457-A, reg. br. 2—1.
- ²⁰⁷ Isto, k. 107, reg. br. 33—2, k. 185, reg. br. 22—3, k. 457-A, reg. br. 2—1, 6—12 i 10—12, k. 391-A, reg. br. 10—8, k. 1474, reg. br. 20—5, mikrofilm CK KP Hrvatske r. 8, s. 759—770 i r. 10, s. 32—37, mikrofilm Vojvodina, r. 1, s. 69—74.
- ²⁰⁸ Centralni arhiv KOS-a MNO, M-I-1, 1/1, str. 5—10.
- ²⁰⁹ i 2io jz govora maršala Tita 21. decembra 1976. prilikom njegovog proglašenja za prvog doktora vojnih nauka u Centru visokih vojnih škola u Beogradu (VIG, br. 3/1976).
- ²¹⁰ Zbornik, tom IX, knj. 1, str. 11.
- ²¹² Isto, tom VI, knj. 1, str. 71—72; *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 2.
- ²¹³ Zbornik, tom VI, knj. 1, str. 162—163; *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 9.
- ²¹⁴ Zbornik, tom I, -knj. 4, str. 42—46.
- ²¹⁵ Isto, tom V, knj. 2, str. 264.
- ²¹⁶ W Isto, tom III, knj. 3, str. 97—102.
- ²¹⁷ " Isto, tom II, knj. 4, str. 21—5.
- ²¹⁸ zw AVII, k. 5, reg. br. 39—1.
- ²¹⁹ Isto
- > ²²⁰ isto, k. 123, reg. br. 20—1.
- ²²¹ Zbornik, tom II, knj. 6, 23—27, 7, str. 46—7.
- ²²² Zbornik, tom I, knj. 2, str. 61—2.
- ²²³ Zbornik, torn VI, knj. 11, str. 191—2.
- ²²⁴ Isto, tom VI, knj. 5, str. 146—147; *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 55.
- ²²⁵ *Zaštita slovenskega naroda, njegovega narodnoosvobodilnega boja in revolucije*, str. 7.
- ²²⁶ AVII, k. 107-B, reg. br. 3—2.
- ²²⁷ Isto, k. 103-A, reg. br. 24—7 (vid. prilog br. 5).
- ²²⁸ *Zagreb 1941—1945*, Zagreb 1972, članak Duška Dodera „NOB u Zagrebu od kraja 1944. do oslobođenja“, str. 439—456.
- ²²⁹ AVII, k. 407-A, reg. br. 6—12, k. 457-A, reg. br. 2—1 i 35—2,
- ²³⁰ Isto, k. 457-A, reg. br. 2—1/1.
- ²³¹ Isto, k. 457-A, reg. br. 2—4/1 (Prilog uz osnovno Uputstvo o obaveštajnoj službi).
- ²³² Centralni arhiv KOS-a MNO, M-I-1, 1/1, str. 26—28.
- ²³³ Isto, str. 29—30.
- ²³⁴ AVII, k. 1891—1, reg. br. 12—2/4.
- ²³⁵ Isto, mikrofilm Ljubljana, r. 113, s. 372—3.
- ²³⁶ *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije* od 9. marta 1945.
- ²³⁷ Fabijan Trgo, *Oslobođenje Jugoslavije (1944—1945 godine)*, VIG br. 1 1975, str. 25—39.
- ²³⁸ Zbornik, tom XI, knj. 1, 2, 3. i 4, dok. br. 1.
- ²³⁹ Centralni arhiv KOS-a, M-I-1/1, str. 42—46.
- t- ²⁴⁰ Isto, M-I-1/1, str. 42—46.
- ²⁴¹ AVII, Fond T-77, r. 882, s. 5630649-50, T-311, r. 188, s. 1021—1155, T-314, r. 564, s. 318—327 i r. 663, s. 793—6 Karei Forte, n. č., *Varnost* (časopis), 1975, br. 11 i 12, *Nemačka obaveštajna služba*, knj. II, str. 127—153, 183—196, 268—284 i 365—384, knj. I, str. 189 i knj. IV, str. 858 Slavko Odić, *Dosije bez imena*, Naprijed, Zagreb 1961, str. 20—21 i *Neostvoreni planovi*, Naprijed, Zagreb 1961, str. 149—156 i 166—169.
- ²⁴² Petar Jovanović, n. č.

- ²⁴³ AVII, mikrofilm CK KPH, r. 24, s.781—794 i izveštaj II odseka (Pododsek za *ustaštvo*) OZNE Hrvatske od 7. aprila 1945.
- ²⁴⁴ *Zbornik*, tom II, knj. 1 (Bilten), str. 11—13.
- ²⁴⁵ *Isto*, str. 35.
- ²⁴⁶ *Isto*, str. 43.
- ²⁴⁷ AVII, k. 103-A, 1—9 i 22—1/8, k. 107, reg. br. 33—1/2 i 6—6, k. 114, reg. br. 3—5, 516-A, reg. br. 36—6, k. 767-A, reg. br. 3—1/2, k. 1131, reg. br. 23—1/9, k. 1474, reg. br. 55—4, k. 1484, reg. br. 47—2, k. 1611, reg. br. 25—17 i k. 1612, reg. br. 27—13; Centralni arhiv KOS-a MNO- br. M-I-1/1, str. 5—10; *Zbornik*, tom IV, knj. 1, str. 32.
- ²⁴⁸ Karei Forte, *Gestapo v boju protiv NOG*, Varnost (časopis), br. 11, 1976, str. 284.
- ²⁴⁹ *Zbornik*, tom V, knj. 1, str. 226 i knj. 2, str. 58.
- ²⁵⁰ *Isto*, knj. 4, str. 396.
- ²⁵¹ AVII, Fond četničkih dokumenata (dalje Fed), k. 210, reg. br. 15—2/1: izveštaj Steve Damjanovića od 12. jula 1942. ministru vojske, mornarice i vazduhoplovstva u otadžbini Draži Mihailoviću.
- ²⁵² Arhiv CK SKJ, Fond KPJ, br. 1942/275.
- ²⁵³ *Zbornik*, tom V, knj. 4, str. 228.
- ²⁵⁴ *Izvori za istoriju SKJ*, knj. 5, str. 192.
- ²⁵⁵ AVII, k. 103-A, reg.br. 1—1/9.
- ²⁵⁶ *Izvori za istoriju SKJ*, knj. 5, str. 403—405.
- ²⁵⁷ *Zbornik*, tom II, knj. 5, str. 120—121.
- ²⁵⁸ *Isto*, str. 260—262.
- ²⁵⁹ *Isto*, tom IV, knj. 7, str. 52—56.
- ²⁶⁰ *Isto*, tom I, knj. 2, str. 248—249.
- ²⁶¹ *Isto*, tom VII, knj. 1, str. 132—135.
- ²⁶² *Isto*, tom VI, knj. 5, str. 391—392; *Nemačka obaveštajna služba*, knj. III, dok. tor. 256—61.
- ²⁶³ *Zbornik*, tom XII, knj. 2, str. 228 i 229. O tome vidi i tom IV, knj. 11.
- ²⁶⁴ AVII, k. 1486, reg. br. 10—20.
- <> ²⁶⁵ *Zbornik*, tom I, knj. 5, str. 133.
- ²⁶⁶ *Isto*, tom IV, knj. 12, str. 234.
- ²⁶⁷ vid. nap. 142 u ovoj knjizi.
- ²⁶⁸ AVII, k. 107, reg. br. 37—5.
- ²⁶⁹ *Zbornik*, tom IX, knj. 3, str. 898—905. To se desilo iako su se u svakoj četi nalazila po dva poverenika zadužena za kontrašpijunažu (AVII, mikrofilm CK KP Hrvatske, br. 3, s. 275—280).
- rt!.' ²⁷⁰ AVII, k. 420, reg. br. 17—10.
- ²⁷¹ *Isto*, k. 107, reg. br. 13—5.
- i' ²⁷² *Isto*, k. 420, reg. br. 18—10.
- y>' ²⁷³ *isto*
- ²⁷⁴ *Isto*, k. 107-A, reg. br. 18—7. U to vreme je na području Štaba 5. udarne divizije 1. bosanskog korpusa NOVJ uhvaćeno sedam špijuna, od kojih su tri bile žene (*Zbornik*, tom IV, knj. 16, str. 204—205).
- ²⁷⁵ AVII, k. 107-A, reg. br. 18—7.
- «: ²⁷⁶ AVII, mikrofilm Udba Zagreb, r. 6, sn. br. 709—714.
- ²⁷⁷ *Zbornik*, tom I, knj. 5, str. 415—416.
- ²⁷⁸ AVII, k. 114-C, reg. br. 14—1.
- ²⁷⁹ *Zbornik*, tom IV, knj. 22, str. 230—236.
- ²⁸⁰ Arhiv Socijalističke revolucije Vojvodine, br. 512/1944.

²⁸¹ *Zbornik*, tom III, knj. 7, str. 177—178.

²⁸² AVII, Fčd, rk. 19, dok. br. 28—4; Izveštaj obaveštajnog oficira četničke Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u otadžbini od 2. septembra 1944.

²⁸³ *Zbornik*, tom IX, knj. 7, str. 128—136.

²⁸⁴ AVII, mikrofilm Udba Zagreb, r. 6, sn. br. 715—718.

²⁸⁵ *Isto*

²⁸⁶ Jedan veoma značajan uspeh, postigla je neprijateljska obaveštajna služba ubistvom Ive Lole Ribara, sekretara SKOJ-a, člana CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ. On je trebalo da poleti sa aerodroma Suhopolje, kod Glamoča, za Italiju u svojstvu šefa vojne misije NOV i POJ kod saveznika. Međutim neposredno pred uzletanje 27. novembra 1943, avion je napadnut od jednog nemačkog izviđačkog aviona i tom prilikom je poginuo od bačene avionske bombe Ivo Lolo Ribar sa još dva engleska oficira i desetarom aerodromske desetine. To je bilo delo neprijateljskih agenata (špijuna) koji su radili za Gestapo (*Zbornik*, tom X, knj. 1, str. 32—34; „Ivo Lola Ribar *ponos pokoljenjima*“, Beograd 1978).

²⁸⁷ *Zbornik*, tom III, knj. 1, str. 40.

²⁸⁸ *Isto*, str. 62.

²⁸⁹ *Isto*, tom I, knj. 2, str. 226—229.

²⁹⁰ *Isto*, tom III, knj. 1, str. 188—190.

²⁹¹ *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 7.

²⁹² *Isto*, dok. br. 9; *Zbornik*, tom VI, knj. 1, str. 162—163.

²⁹³ *Zbornik*, tom V, knj. 2, str. 263—265 (vid. prilog br. 2).

²⁹⁴ *Isto*, tom III, knj. 2, str. 24.

²⁹⁵ *Isto*, tom II, knj. 2, str. 106—105, knj. 3, str. 225—233 i 353—357, knj. 4, str. 143 i 337—339; tom III, knj. 2, str. 209—212, knj. 3, str. 7—8 i 34—36, knj. 9, str. 144—148; tom IV, knj. 3, str. 132—136 i 154—155, knj. 4, str. 140—143, knj. 5, str. 26—31, 73—75, 190—191 i 356—357; tom IX, knj. 1, str. 315—318; ORNJ, knj. 1, str. 145, 146, 179, 201 i 239; *Hronologija*, str. 194, 247, 248, 262 i 263; Branko Latas/Milovan Dželebdžić, *Četnički pokret Draže Mihailovića*, Beograd 1979, str. 137—146.

²⁹⁶ Formirani su 1. 2. i 3. istočnobosanski udarni bataljon, 1. hercegovački udarni bataljon, 1. 2. 3. i 4. udarni bataljon Durmitorskog NOP odreda, 1. slovenački proleterski udarni bataljon „Tone Tomšić“ i drugi (*Hronologija*, str. 195, 228, 229, 248, 249, 250 i 293).

²⁹⁷ *Zbornik*, tom I, knj. 19, str. 32—34. , , «

²⁹⁸ AVII, k. 5, reg. br. 39—1/1.

²⁹⁹ *Zbornik*, tom IV, knj. 5, str. 50. - >

³⁰⁰ AVII, k. 103-A, reg. br. 1—9, mikrofilm CK KPH. r. 1, s. 617—620 i r. 9, s. 106—107.

³⁰¹ *Zbornik*, tom II, knj. 3, str. 345—246 i knj. 4, str. 26—28; tom III, knj. 3, str. 370—371 i tom IV, knj. 4, str. 257—259; Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/999.

³⁰² *Isto*, tom IV, knj. 7, str. 8—11.

³⁰³ *Isto*, tom V, knj. 8, str. 8.

³⁰⁴ *Isto*, knj. 30, str. 461.

³⁰⁵ *Isto*, tom VII, knj. 1, str. 138. O tim kontračetama i specijalnom odred u izveštaju skopskog oblasnog policijskog načelnika od 23. jula 1943. direktoru bugarske policije piše i ovo:

„U poslednje vreme formirao sam specijalni odred sastavljen od uniformirane policije, civilne policije i kontračetnika, u koji su izabrani najbolji

ljudi. Zadatak ovog odreda je da partizanski djeluju radi uništavanja onih koji ugrožavaju bezbednost u ovoj Oblasti." (*Zbornik*, tom VII, knj. 4, str. 348.

³⁰⁶ *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 18.

³⁰⁷ *Isto*, br. 21; *Zbornik*, tom VI, knj. 2, str. 173—189.

³⁰⁸ *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 23 i 34.

³⁰⁹ *Isto*, br. 40.

³¹⁰ AVII, k. 420, reg. br. 13—1/10 i 14—1/10.

³¹¹ *Zbornik*, tom I, knj. 19, str. 296—300.

³¹² *Isto*, tom XII, knj. 4, str. 217—222.

³¹³ *Isto*, tom V, knj. 23, str. 85.

³¹⁴ A-JRPJ, reg. br. 1/276—279.

³¹⁵ *Zbornik*, tom IX, knj. 8, str. 533—538.

³¹⁶ *Isto*, tom III, knj. 9, str. 204.

³¹⁷ AVII, k. 470, reg. br. 29—2/3. O tome vidi i *Zbornik* tom V, knj. 15, str. 247 i AVII, k. 1121, reg. br. 19—3'. obaveštenje Štaba 2. hrvatskog korpusa od 21. jula 1943. o formiranju Protivčetničkog bataljona jačine 100 bacača s 10 pušikomitraljeza i 2 minobacača.

³¹⁸ AVII, k. 1470, reg. br. 29—1/3.

³¹⁹ *Isto*, k. 107, reg. br. 23—5.

³²⁰ *zbornik*, tom VI, knj. 7, str. 185; *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 61.

³²¹ Vlado Strugar, *n. đ.*, str. 391—405.

³²² Centralni arhiv KOS-a MNO, M-I-1, 1/1, str. 29—30.

³²³ *Zbornik*, tom IV, knj. 1, str. 328.

³²⁴ *Isto*, tom IX knj. 1, str. 54.

³²⁵ *Izvori za istoriju SKJ*, knj. 4, str. 46.

³²⁶ *Zbornik*, tom II, knj. 3, str. 323—326.

³²⁷ *Isto*, knj. 4, str. 172 i 173.

³²⁸ *Isto*, tom III, knj. 3, str. 352 i 353.

³²⁹ *Isto*, tom IX, knj. 1, str. 379.

.... ³³⁰ *Isto*, tom IV, knj. 5, str. 255—256.

³³¹ *Isto*, tom II, knj. 5, str. 222—224.

³³² AVII, k. 5, reg. br. 10—1.

= ³³³ *Isto*, k. 213, reg. br. 12—3.

M ³³⁴ *Zbornik*, tom IX, knj. 2, str. 170—177.

JI ³³⁵ *Isto*, knj. 3, str. 107—117.

³³⁶ *Isto*, tom IV, knj. 10, str. 295—298 i 300—301.

³³⁷ *Isto*, tom IX, knj. 3, str. 378—383.

öd ³³⁸ AVII, k. 1626, reg. br. 1—30.

,7 ³³⁹ Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1943/153 i 169.

³⁴⁰ *Zbornik*, tom IX, knj. 3, str. 608.

>t ³⁴¹ « Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1943/588.

³⁴² *Zbornik*, tom IV, knj. 15, str. 224—228 i knj. 16, str. 199—206.

³⁴³ *Isto*, tom IX, knj. 4, str. 459—472. Zbog sličnih pojava u jedinicama GS NOV i PO Makedonije naređen je pojačan politički rad ali i „uz vršenje nekoliko smrtnih kazni" (*Zbornik*, tom VII, knj. 1, str.)

yt ³⁴⁴ *Isto*, tom V, knj. 22, str. 164.

³⁴⁵ *Isto*, tom IV, knj. 21, str. 72.

³⁴⁶ *Politika*, 15. maj, 1947.

³⁴⁷ *Izvori za istoriju SKJ*, knj. 17, str. 292.

³⁴⁸ *Isto*, str. 396—413.

³⁴⁹ Centralni komitet KPJ, uočavajući te pojave, u svojoj direktivi od 8.

februara 1944. Oblasnom komitetu KP Hrvatske za Dalmaciju naložio je da se do „maksimuma razvije budnost i bezbednost jedinica“ i da „osipanje brigada i pojave dezerterstva treba energično zaustaviti u prvom redu pojačanim vaspitnim radom, onda vojnim, disciplinskim i drugim merama“ (*Izvori za istoriju SKJ*, knj. 15, str. 436—441).

³⁵⁰ *Izvori za istoriju SKJ*, str. 301—305.

³⁵¹ *Zbornik*, tom IX, knj. 7, str. 336—349. O tome vid. i str. 137—148 i 493—500.

³⁵² *Isto*, tom IV, knj. 31, str. 744—746; AVII. k. 982, reg. br. 34—4 i k. 273, reg. br. 10—1.

³⁵³ *Zbornik*, tom IX, knj. 8, str. 22—25.

³⁵⁴ *Isto*, str. 86.

³⁵⁵ *Isto*, knj. 9, str. 244—250.

³⁵⁶ AVII, k. 25-A, reg. br. 11—9.

³⁵⁷ Iz izveštaja političkog komesara 40. udarne divizije od 2. marta 1945. vidi se da je dezertiralo oko 150 boraca od kojih je deo prebegao neprijatelju, dok su kod dela boraca pronađene propusnice neprijatelja za prebegavanje. U ovoj diviziji je zaključeno da se „uz pomoć aktivnog političkog rada na objašnjavanju skore propasti fašizma i uz pomoć OZN-e“ onemoguće ovi „neprijateljski pokušaji da iznutra slabe čvrstinu naše vojske.“ (*Zbornik*, tom IX, knj. 9, str. 54—61). Slične pojave dezertiranja bile su i u 12. udarnoj diviziji, gde je februara 1945. dezertiralo oko 400 boraca od kojih je deo takođe prebegao neprijatelju (*Zbornik*, knj. 9, str. 107—111). Međutim, i te su se pojave dešavale kada su nemačke komande uz brojčanu nadmoćnost preduzele mere početkom februara 1945. da likvidiraju veliku oslobođenu teritoriju koju su držale jedinice 3. armije, tj. 6, 10. i 12. korpus NOVJ.

³⁵⁸ Mihailo Stanišić, *Propagandni rat protiv narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije*, „Narodna armija“ od 20. oktobra 1955, str. 6 i *Neprijateljski propagandni odredi*, „Narodna armija“ od 27. oktobra 1961, str. 6 i 7.

³⁵⁹ *Izvori za istoriju SKJ*, knj. 17, str. 115.

³⁶⁰ AVII, k. 107, reg. br. 10—3, 8—5 i 15—5, k. 457-A, reg. br. 2—4/1 i 44—5, k. 571, reg. br. 22—2: Informacija Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 2. marta 1944. o zaplenjenim podacima o neprijateljskoj propagandi, AVII, k. 767-A, reg. br. 4—1/2 i 16—2 i k. 1611, reg. br. 2—17 i 25—17.

³⁶¹ *Zbornik*, tom II, knj. 1 (Bilten), str. 168.

³⁶² AVII, Fnd, T-311, r. 189, s. 1156—59, r. 194, s. 457—9; T-313, r. 196, s. 7456952—6 i T-501, r. 266, s. 571—9; *Nemačka obaveštajna služba*, knj. IV, str. 197—211, Slavko Odić, *Neostvareni planovi*, str. 159—163; Milovan Dželebdžić, *Dejstva na komunikacije u Jugoslaviji od 1. do 7. septembra 1944. godine* (*Operacija „Ratweek“*), VIG br. 3/1970.

Prema izveštaju Grupe Ic/AO Komande Jugoistoka od 14. oktobra 1944. do aprila iste godine radio-izviđanjem je hvatano i dekriptovano oko 91% svih depeša NOV i POJ, dok je taj broj kasnije opao zbog novog ključa, tako da su se dobri rezultati dobijali samo s područja Slovenije i Makedonije (AVII, Fond, T-311, r. 194, s. 457—9).

³⁶³ *Zbornik*, tom I, knj. 5, str. 465—468; AVII, Fond T-315, r. 2112, s. 33—7; *Nemačka obaveštajna služba*, knj. VI, str. 176; Slavko Odić, *Dosije bez imena*, str. 22.

³⁶⁴ *Nemačka obaveštajna služba*, knj. III, str. 262—4 i 270—95; Karei Forte, n. č., Varnost br. 12, 1976.

U prvoj grupi za borbu protiv partizana, prema jednom nemačkom izveštaju od 18. avgusta 1942, nalazila se četa iz Policije bezbednosti. 28 domaćih slovenačkih izdajnika i 40 žandarmerijskih službenika (*Zbornik*, tom XII, knj. 2, str. 635).

³⁶⁵ AVII, k. 7-A, reg. br. 2—1 i 50—1/1, k. 457-A, reg. br. 43—2, Fnd, T-315, r. 2155, s. 69—70; Slavko Odić *Neostvoreni planovi*, str. 175—179.

³⁶⁶ AVII, k. 457-A, reg. br. 43—2/2 i k. 7-A, reg. br. 50—1: Uputstvo za trupove od 18. septembra 1943.

³⁶⁷ *Isto*, k. 706, reg. br. 12—1/6 (*Zbornik*, tom IV, knj. 20, str. 84—87).

³⁶⁸ *Zbornik*, tom IV, knj. 18, str. 110—111. O tome vidi i str. 348—352 u 17. knjizi istog toma.

³⁶⁹ Centralni arhiv KOS-a MNO, M-I-1, 1/1, str. 11—13; *Zbornik*, tom V, knj. 24, str. 39—40.

³⁷⁰ *Zbornik*, tom V, knj. 6, str. 55—58.

³⁷¹ AVII, k. 521, reg. br. 27—5. Taj trup je pripadao poznatoj subverzivnoj jedinici „Konrad” nemačkog 215. brdskog armijskog korpusa.

³⁷² *Nemačka obaveštajna služba*, knj. IV, str. 587—606; Branislav Božović, *Srpski Gestapo*, 13. maj (časopis), br. 4, 1964, str. 38—52.

³⁷³ AVII, mikrofilm Ljubljana, r. 8, s. 718—721; *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 14, 24, 34 i 40.

³⁷⁴ AVII, k. 481, reg. br. 6—1/8.

³⁷⁵ AVII, mikrofilm Udba Zagreb, r. 6, sn. br. 709—714; Izveštaj Opućnomoćeništva Odsjeka za zaštitu naroda za okrug Slavonski Brod od 6. januara 1945.

³⁷⁶ AVII, mikrofilm Udba Zagreb, r. 6, sn. br. 715—719: Izveštaj II odsaka (Pododsek za ustaštvo) OZNE Hrvatske od 7. aprila 1945.

³⁷⁷ AVII, mikrofilm CK KPH, r. 8, s. 683—7.

³⁷⁸ *Isto*, k. 1761, reg. br. 26—4.

³⁷⁹ *Isto*, k. 107, reg. br. 6—5.

³⁸⁰ *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 68—76.

³⁸¹ *Isto*, tom VI, knj. 1, str. 54—55.

³⁸² AVII, k. 2-B, reg. br. 2—3.

³⁸³ *Zbornik*, tom III, knj. 3, str. 297—304.

³⁸⁴ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 13, str. 31.

³⁸⁵ *Zbornik*, tom II, knj. 7, str. 33—39.

³⁸⁶ Opširnije o tome vidi *Zbornik*, tom II, knj. 4, str. 9—10, 60—63 i 200—201, knj. 5, str. 260—162, knj. 6, str. 78; tom IV, knj. 3, str. 175—176, knj. 9, str. 7—13 i 135—140; AVII, k. 1708, reg. br. 57—3.

³⁸⁷ AVII, k. 425-1, reg. br. 23—15.

³⁸⁸ *Isto*, k. 1292, reg. br. 14—3.

³⁸⁹ *Zbornik*, tom II, knj. 15, str. 117—130.

³⁹⁰ *Isto*, tom IV, knj. 4, str. 150—152, knj. 16, str. 283—289; tom V, knj. 14, str. 7—9, knj. 23, str. 65—6; AVII, k. 776-A, reg. br. 4—1.

³⁹¹ *Isto*, tom II, knj. 6, str. 325—329, knj. 8, str. 315—317, knj. 10, str. 104—105; tom IV, knj. 23, str. 538—539; AVII, k. 802, reg. br. 8—4.

³⁹² *Isto*, tom XI, knj. 2, str. 260—263; tom I, knj. 18, str. 300; tom II, knj. 9, str. 22—24 i tom IV, knj. 12, str. 121—124.

³⁹³ AVII, k. 21, reg. br. 28—1 i k. 25-A, reg. br. 25—2/1.

³⁹⁴ Štabovi su naročito ukazivali na izbor sigurnih i poverljivih ljudi, na izbor putovođa (vodiča), kako se ne bi zbog neprijateljski nastrojenih lica određenih za tu dužnost došlo u tešku situaciju. Tako je u borbama kod Knina jula 1942. zbog nesigurnih putovođa i same akcije odabiranja ljudstva za vodiče, 2. brigada 6. ličke divizije „Nikola Tesla” imala 35 poginulih i 110 ranjenih boraca. Slično su prošle i jedinice 32. divizije 10. korpusa NOVJ u borbama za Svibovec januara 1944, kao i 31. divizije decembra 1943, kada je vodič dan pre borbe dezertirao (*Zbornik*, tom V, knj. 17, str. 195—202, knj. 24, str. 15—17; tom VI, knj. 9, str. 267—268).

Za vreme marš-manevra Operativne grupe udarnih proletherskih brigada sa Zelengore u pravcu Bosanske krajine juna 1942, Vrhovni komandant je u svojoj istorijskoj zapovesti od 22. juna 1942. predvideo kretanje uz pomoć pouzdanih putovođa, što je naređivao i kasnije u toku marša i borbi, zahtevajući da se za vodiče angažuju pouzdani meštani (partizani). O tome vid. *Zbornik*, tom II, knj. 4, str. 395—399 i 411—412.

³⁹⁵ *Isto*, tom II, knj. 11, str. 201.

³⁹⁶ *Isto*, tom II, knj. 11, str. 234—242.

³⁹⁷ *Isto*, tom IV, knj. 27, str. 98—99 i knj. 30, str. 491—494; tom VI, knj. 14, 426—436 i tom XI, knj. 1, str. 222—234.

³⁹⁸ AVII, k. 161-A, reg. 8-6/6.

³⁹⁹ *Zbornik*, tom I, knj. 18, str. 84; tom V, knj. 28, str. 112—116; tom XI, knj. 1, str. 172—173 i tom X, knj. 1 i 2 u celini.

⁴⁰⁰ *Isto*, tom V, knj. 19, str. 56—57.

⁴⁰¹ *Isto*, tom IV, knj. 22, str. 447 i knj. 33, str. 263—267; tom V, knj. 19, str. 8—10 i knj. 35, str. 7—12. tom XI, knj. 2, str. 362—364.

⁴⁰² *Isto*, tom VIII, knj. 1, str. 65—68.

⁴⁰³ *Isto*, str. 99—105.

Isto, str. 162—163.

⁴⁰⁵ *Isto*, knj. 2, str. 9—10.

⁴⁰⁶ *Isto*, knj. 1, str. 72—75, 82—86, 138—139, 167—168, 232—233, 251—252, 395—400 i 483—484, knj. 2, str. 54—63, 75—80, 87—92, 158—160 i 517—520, knj. 3, str. 111—113, 124—128, 228—234, 339—341, 366—373 i 377—379.

⁴⁰⁷ *Isto*, tom II, knj. 2, dok. br. 114.

⁴⁰⁸ *Isto*, tom III, knj. 3, str. 297—304.

⁴⁰⁹ *Isto*, tom IV, knj. 21, str. 479—480 i knj. 29, str. 397—403 i 411—412.

⁴¹⁰ *Zbornik*, tom VI, knj. 6, str. 182—189.

⁴¹¹ AVII, k. 736, reg. br. 43-1/1.

⁴¹² *Zbornik*, tom II, knj. 11, str. 242—249.

⁴¹³ *Isto*, tom VIII, knj. 1, str. 139, 163 i 233, knj. 2, str. 9 i 10.

⁴¹⁴ *Isto*, tom IV, knj. 31, 666 i tom V, knj. 13, 140.

⁴¹⁵ Major Vesković Vaso, *Rad izviđačkih grupa 51. divizije na frontu u Baranji*, Vojni glasnik br. 3/1950, str. 3—12.

⁴¹⁶ *Isto*, tom IV, knj. 35, str. 707—711 i tom XII, knj. 3, str. 684—686, 689—690, 692—696, 720—729 i 731—732.

⁴¹⁷ *Isto*, tom IV, knj. 20, str. 203—205.

⁴¹⁸ *Isto*, tom I, knj. 9, str. 75—78. Međutim, primeri o načinu hvatanja neprijateljevih vojnika su brojni. Među njima je poučan primer iz 7. srpske brigade 23. divizije. Obaveštajni oficir 4. bataljona, preobučen u čobanicu, praćen od dvojice izviđača u odelima meštana, krajem 1944. je na Ljubičkoj kosi, kod Čačka prošao pored jednog isturenog nemačkog stražara. Kako mu

je „čobanica" pala za oko, to je stražar pošao za rtjom prema jednom šumar-ku u blizini, gde je bio savladan. Na saslušanju je dao dragocene podatke o 7. SS i 104. lovačkoj diviziji (Ratko Anđelković, *Primer ratnog lukavstva*, Vojni glasnik br. 6, 1962, str. 77).

⁴¹⁹ A-CK SKJ, Fond CK KPJ, reg. br. 1945/92.

⁴²⁰ Detaljnije o radu izviđačkih grupa i hvatanju „živih jezika" vidi *Zbornik*, tom I, knj. 10, str. 240—242, 245—247, 323—334; tom IV, knj. 26, str. 359—361, knj. 31, str. 671—692; tom V, knj. 18, str. 135—7, knj. 25, str. 653—659; Vesković Vaso, *Izviđačke grupe i hvatanje jezika*, Vojni glasnik br. 3, 1950, str. 3—12 i S. H., *Podvig obaveštajaca*, Vojni glasnik br. 4, 1957, str. 78.

⁴²¹ AVII, k. 15, reg. br. 35-3/1.

⁴²² *Zbornik*, tom III, knj. 3, str. 297—304.

⁴²³ AVII, k. 425-I, reg. br. 23-1/15.

⁴²⁴ *Zbornik*, tom III, knj. 7, str. 612—616.

⁴²⁵ AVII, k. 458-A, reg. br. 38—3 (*Zbornik*, tom IV, knj. 26, str. 323—325).

⁴²⁶ *Zbornik*, tom VII, knj. 4, 104—106.

⁴²⁷ *Isto*, tom I, knj. 9, str. 226—228.

⁴²⁸ *Isto*, tom I, knj. 14, str. 165—169 i 513—514.

⁴²⁹ *Isto*, tom V knj. 37, str. 383—390.

⁴³⁰ AVII, k. 785-A, reg. br. 2-1/1.

⁴³¹ *Zbornik*, tom III, knj. 4, 12—32.

⁴³² *Zbornik*, tom IV, knj. 1, str. 197.

⁴³³ *Zbornik*, tom I, knj. 1, str. 286—288 i knj. 3, str. 179—181.

⁴³⁴ *Isto*, knj. 6, str. 58—69.

⁴³⁵ *Izbori za istoriju SKJ*, knj. 5, str. 158—159.

⁴³⁶ *Zbornik*, tom V, knj. 4, str. 319.

⁴³⁷ *Isto*, tom I, knj. 16, str. 83—84.

⁴³⁸ *Isto*, tom II, knj. 4, str. 240—241.

⁴³⁹ *Isto*, tom I, knj. 5, str. 19—30.

⁴⁴⁰ *Isto*, knj. 6, str. 303—306.

⁴⁴¹ *Isto*, tom VII, knj. 2, str. 154—163.

⁴⁴² AVII, k. 764-A, reg. br. 23—3.

Vrhovni komandant NOP i DV Jugoslavije Josip Broz Tito obraćajući se 19. juna 1942. borcima tek formirane 4. proleterske (crnogorske) brigade kazao je sledeće:

„Mi smo se, silom prilika našli ovdje iz raznih krajeva Jugoslavije. Odavde ćemo poći onamo kuda bude naredio Vrhovni štab — da uništavamo neprijatelja i oslobađamo narod. Naša borba biće teška. Mi ćemo često biti bez hrane, često i bez municije. Ali, mi ne smijemo padati duhom[...] Vi ste ostavili, na prifnjer, u Crnoj Gori svoju braću, svoje drugove, svoj narod — i kada bi to sve bilo uz fašiste, to bi bilo fatalno pa nas. Ne, svi oni koji nisu ovdje sa nama — nisu za fašiste" (J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom II, str. 44).

⁴⁴³ *Zbornik*, tom I, knj. 2, str. 361—368.

Međutim, iz tog perioda značajna je još jedna direktiva šefa Policije bezbednosti i Službe bezbednosti. To je bilo opšte uputstvo za suzbijanje komunističkog pokreta izdato 18. juna 1941. po kome se na lozinku „Internacionala" imalo pristupiti hapšenju komunista (*Zbornik*, tom XII, knj. 1, str. 178—179).

⁴⁴⁴ Andrija Hebrang je uhapšen 25. februara 1942. u stanu Ivana Srebrnjaka, u Zagrebu. U ustaškom zatvoru, gde je i zavrbovan, ostao je do po-

četka septembra 1942, kada je izvršena razmena, 5. septembra, na jednoj livadi kod Studenog Vrela (vid. Mile Milatović, *Slučaj Andrije Hebranga*, Beograd 1952; Slavko Odić, *Neostvoreni planovi*, Zagreb, 1961, str. 76 i *Dosije bez imena*. Zagreb 1961, str. 59, 60 i 69.

⁴⁴⁵ *Zbornik*, tom I, knj. 3, str. 32—33.

⁴⁴⁶ *Isto*, knj. 4, 143—147.

⁴⁴⁷ *Isto*, knj. 19, str. 89—90.

⁴⁴⁸ *Isto*, torn VI, knj. 4, str. 294—298.

⁴⁴⁹ *Isto*, tom I, knj. 6, str. 440—446.

⁴⁵⁰ AVII, k. 1966, reg', br. 1—1.

⁴⁵¹ *Dokumenti o VOS i NZ*, br. 47.

⁴⁵² Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ 1942/586.

⁴⁵³ *Isto*, 1943/352.

⁴⁵⁴ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 13, str. 69.

⁴⁵⁵ *Zbornik*, tom II, knj. 6, str. 382—383.

⁴⁵⁶ AVII, k. 107-B, vid. br. 3—2.

⁴⁵⁷ *Pali nepobedeni 1944—1964*, Savezni odbor za proslavu dvadesete godišnjice Službe unutrašnje bezbednosti, Beograd, 1965, str. 41.

⁴⁵⁸ *Zbornik*, tom IV, knj. 35, str. 40—51 nap. br. 27.

⁴⁵⁹ Arhiv socijalističke revolucije Vojvodine, Fond Petrovaradin, reg. br. MG-571/13 i 571/98.

⁴⁶⁰ *Zbornik*, tom IX, knj. 1, str. 260—263.

⁴⁶¹ *Isto*, tom II, knj. 4, str. 209—210.

⁴⁶² *Pali nepobedeni 1944—1945*, str. 175.

Zbornik, tom II, str. 242 i 243.

⁴⁶⁴ Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1932/718.

⁴⁶⁵ AVII, Fond četničkih dokumenata (ubuduće: Fčd), k. 160, reg. br. 23-3/1, AVII, k. 1006, reg. br. 4—5; *Zbornik*, tom III, knj. 7, str. 242—247.

⁴⁶⁶ *Zbornik*, tom V, knj. 35, str. 548—591 (depeša br. 5736).

⁴⁶⁷ Ratko Zarić, student, uspeo je da otkrije čitavu mrežu OVRE u Crnoj Gori. Posle treće neprijateljske ofanzive uhvaćen je od četnika kod Nikšića, predat italijanskim okupatorima i streljan 1942. godine držeći se junački pred okupatorom (*Zbornik*, tom III, knj. 1, str. 315).

O ubačenim obaveštajcima NOP-a vid. *Zbornik* tom I, knj. 1, str. 40—45 i 63—67. tom II, knj. 5, str. 88—89 i knj. 9, str. 333 tom V, knj. 35, str. 556 i 581; tom VI, knj. 8, str. 334; AVII, Fčd, k. 208, reg. br. 41—2: naredba komandanta Bosanskokrajškog četničkog korpusa od 24. jula 1943. o streljanju Momčila Drinića ubačenog partizanskog obaveštajca.

⁴⁶⁸ Vrhovni štab je već s početkom ustanka 8. novembra 1941. izdao naređenje kojim je regulisao humani odnos prema zarobljenicima (*Zbornik*, tom I, knj. 2, str. 223—224).

⁴⁶⁹ *Zbornik*, tom VI, taj. 1, str. 67—70.

⁴⁷⁰ AVII, k. 1701, reg. br. 4—4.

⁴⁷¹ isto, k. 406, reg. br. 9—9.

⁴⁷² AVII, -k. 107, reg. br. 35-1/4.

⁴⁷³ *Isto*, k. 457, reg. br. 39—11.

⁴⁷⁴ *Isto*, k. 420, reg. br. 12—10.

⁴⁷⁵ *Zbornik*, tom IV, knj. 27, dok. br. 107.

⁴⁷⁶ Milovan Dželebdžić, *Borbe u Sremu u zimu 1944/1945. godine (oktobar 1944 — januar 1945)*, Vojnoistorijski glasnik br. 2, 1975, str. 9—53.

⁴⁷⁷ *Zbornik*, tom I, knj. 10, str. 242—244.

⁴⁷⁸ *Isto*, str. 240—242.

⁴⁷⁹ U izveštaju II odseka Štaba 11. udarne divizije od 25. novembra 1944. Štabu 1. proletarskog korpusa NOVJ rečeno je: „Pokušaji su do danas učinjeni 5 puta, ali nije bilo nikakvih rezultata“ (*Zbornik*, tom I, knj. 10, str. 245—247).

⁴⁸⁰ » *Zbornik*, tom I, knj. 10, str. 242—244 i 259—263.

⁴⁸¹ *Isto*, str. 312—317.

⁴⁸² U informativnom izveštaju Obaveštajnog odeljenja Štaba 1. proletarskog korpusa NOVJ od 2. decembra 1944. u kome je dat pregled neprijateljskih snaga na prostoru Vinkovci—Vukovar — Martinci — Sid rečeno je da se nalazi samo oko 4.500 — 5.000 nemačkih vojnika, ustaša 1.500 — 2.000 i domobrana 2.000 — 2.500, odnosno ukupno 8.000 — 9.500 vojnika, što ni približno nije odgovaralo stvarnosti (*Zbornik*, tom I, knj. 10, str. 337—340).

Korpusna grupa „Kibler“ je tada, prema izveštaju Komande Jugoistoka od 4. decembra 1944. nemačkoj Vrhovnoj komandi Vermahta, u svoje sastavu imala 118. lovačku diviziju (bez 738. puka) sa ojačanom pukovskom grupom iz sastava 264. pešadijske divizije (Borbena grupa „Erdman“), divizijski štab za naročitu upotrebu „Stefan“ s dva policijska puka, 18. SS brdski policijski puk i 606. puk za osiguranje, kao i više drugih jedinica pukovskog i bataljonskog sastava. Kičmu Korpusne grupe „Kibler“ upravo je činila 118. lovačka divizija za koju se u obaveštajnim izveštajima 1. proletarskog korpusa govorilo da je u izvlačenju s fronta, što tada nije bi'o tačno. Od svih snaga koje je Korpusna grupa „Kibler“ imala na raspolaganju formirano je 5 borbenih grupa s jakom rezervom — ukupne jačine oko 3 ojačane divizije (Milovan Dželebdžić, n. č., str. 31—38 i 48).

⁴⁸³ AVII, k. 4, reg. br. 31—3 (*Zbornik*, tom II, knj. 6, str. 291).

⁴⁸⁴ *Zbornik*, tom I, knj. 4, str. 183—184.

⁴⁸⁵ *Isto*, tom II, knj. 6, str. 251—256.

⁴⁸⁶ *Isto*, str. 279—280; AVII, mikrofilm CK KP Hrvatske, r. 7, s. 2.

⁴⁸⁷ AVII, k. 420, reg. br. 23—12.

⁴⁸⁸ *Isto*, k. 457, reg. br. 36—1 (*Zbornik*, tom II, knj. 10, str. 293—296).

Isto, k. 25, reg. br. 3-2/2; k. 774, reg. br. 22—11.

••*» *Isto*, tom IV, knj. 4, 113. O tome vid. tom VIII, knj. 1, 550—592.

•⁹¹ *Isto*, tom II, knj. 13, str. 716 — 720.

Isto, tom II, knj. 2, str. 412.

•*⁹³ *Isto*, knj. 3, str. 237.

⁴⁹⁴ *Isto*, tom VI, knj. 2, str. br. 137—142.

⁴⁹⁵ *Zbornik*, tom II, knj. 6, str. 34—39.

Vrhovni komandant NOV i POJ Tito je malo kasnije, na osnovu stečenih iskustava, izmenio *Naredbu o organizovanju pozadinskih vojnih vlasti*, pa je 8. januara 1943. u Bihaću pripisao *Naredbu o obrazovanju i ustrojstvu vojnih vlasti* i u kojoj su predviđene mere bezbednosti i organizacije obaveštajne službe (J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 13, str. 161—166).

⁴⁹⁶ AVII, k. 107, reg. br. 16—5.

⁴⁹⁷ *Isto*, mikrofilm CK KP Hrvatska, r. 42, s. 333—441.

⁴⁹⁸ *Isto*, k. 516-A, reg. br. 39-1/1 i k. 615-A, reg. br. 5-1/6.

⁴⁹⁹ Nemački okupator je izvanredno cenio značaj slušanja radio-vesti saveznika antifašističke koalicije, pa je zbog toga preduzimao rigprozne mere protiv svih onih koji su slušali i prenosili te radio-vesti. Tako je jipr. u prog-lasu komandanta nemačkih trupa u Beogradu od aprila 1941, p^red ostalog, stajalo i ovo:

„III. Svi pribori za radio-emisije, uključivši tu i amaterske emisije stanice, kao i svi sprovodnici električne struje, baterije i akumulatori, moraju se neodložno predati nadležnim vojnim vlastima kod najbliže mesne nemačke komandanture...

IV. Vojni sud kažnjava:

1. Neizvršenje obaveze o predaji aparata za radio-emisije."

Vojnoupravni komandant u Srbiji aprila je predvideo kažnjavanje „Ko nemačke radio-stanice javno ili u nekome skupu sluša, odnosno za to daje prilike." Istom naredbom je predviđeno kažnjavanje i svih onih koji šire radio-vesti „neprijateljske prema Nemačkoj" (Zbornik, tom XII, knj. 1, str. 94—95 i 98—99).

Vidi *Zbornik*, tom II, knj. 1 (Bilten), str. 62 i 63.

⁵⁰⁰ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 7, str. 210 (nap. 78).

⁵⁰¹ Branislav Božović, *Lažna partizanska radio-stanica*, Narodna armija, Beograd, 5, 12. i 19. jul 1963.

⁵⁰² *Zbornik*, tom II, knj. 1 (Bilten), str. 13.

⁵⁰³ *Isto*, str. 18.

⁵⁰⁴ U direktivi Generalštaba JA od 20. marta 1945, pored ostalog, piše i ovo:

„U prvom redu treba podvući da pojedini štabovi nisu dovoljno shvaćali važnosti obaveštajne službe, nisu pridavali one važnosti, koja joj pripada, a kao posledica toga, nisu mogli od nje dobiti i tražiti sve one podatke, koji su im bili potrebni za rukovođenje operacija. Nedostatak leži u tome, da se obaveštajnoj službi nije posvećivala neka stalna pažnja, nego su se problemi rešavali od slučaja do slučaja, prema torn e kako su izbijali pojedini zadaci." (AVII, k. 25, reg. bv. 53—2).

⁵⁰⁵ *Zbornik*, tom III, knj. 1, str. 344—347.

⁵⁰⁶ *Uto*, tom II, knj. 2, str. 213.

⁵⁰⁷ *Isto*, str. 217;

⁵⁰⁸ *Isto*, tom II, knj. 2, str. 220—223.

⁵⁰⁹ *Isto*, str. 227.

⁵¹⁰ *Isto*, str. 280—282.

⁵¹¹ *Isto*, tom I, knj. 16, str. 32—34.

⁵¹² *Isto*, tom II, knj. 3, str. 161—162.

⁵¹³ Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/177.

⁵¹⁴ *Zbornik*, tom I knj. 16 str. 33.

⁵¹⁵ *Zbornik*, tom IV, knj. 35, str. 180—184.

⁵¹⁶ *Isto*, tom II, knj. 3, str. 404—409.

⁵¹⁷ « *Isto*, tom IV, knj. 7, str. 348—349; AVII, k. 161-A, reg. br. 8-1/6, 844/6, 8-5/6 i 8-6/6.

⁵¹⁸ Fabijan Trgo, *Četvrta i peta neprijateljska ofanziva* (Naučni skup „Neretva-Sutjeska 1943"), Beograd, 1968.

⁵¹⁹ *Zbornik*, tom V, knj. 11, str. 30—43.

⁵²⁰ *Isto*, str. 77.

⁵²¹ Fabijan Trgo, n. č., str. 53—62; *Zbornik*, tom II, knj. 9, str. 257, 280 i 284.

⁵²² *Zbornik*, tom V, knj. 19, str. 41—44.

⁵²³ *Isto*, tom VI, knj. 7, str. 75—76.

⁵²⁴ *Isto*, str. 107—108.

⁵²⁵ *Isto*, tom IV, knj. 35, str. 707—711.

⁵²⁶ *Isto*, tom II, knj. II, str. 118—119.

⁵²⁷ *Isto*, tom I, knj. 16, str. 235—238 i 281—282. tom II, knj. 11, str. 228; tom IV, knj. 19, 357—358, knj. 20, str. 58—61, 119—121 i 271—274; tom V, knj. 21, str. 481—482 i 570—574 knj. 22, str. 86—88 i 106—107.

⁵²⁸ *Isto*, tom IV, knj. 20, 401—408.

⁵²⁹ *Isto*, tom I, knj. 8, str. 56—57.

⁵³⁰ *Isto*, tom V, knj. 25, str. 309—316; tom I, knj. 8, 110—112.

⁵³¹ *Isto*, tom I, knj. 10, str. 31—33.

⁵³² *Isto*, str. 312—317.

⁵³³ *Isto*, tom IV, knj. 31, str. 802—812.

⁵³⁴ *Isto*, knj. 32, str. 16—19 i 24—36.

⁵³⁵ *Isto*, tom XI, knj. 1, str. 421—441 i 496—498.

⁵³⁶ *Isto*, str. 541—543.

⁵³⁷ AVII, Fnd, T-311, r. 191, s. 307—10, 350, 354, 356, 357, 369, 374—9, 400, 404 i r. 194, s. 891—4, 903—6, 916—9, 1012—5, 1030—2 i 1063—6; T-314, r. 850, s. 1255—63; Sreto Savić, *51. vojvodanska divizija*, Beograd 1974, str. 23—52.

⁵³⁸ *Zbornik*, tom III, knj. 3, str. 155—158 (vid. prilog br. 2).

⁵³⁹ AVII, k. 418, reg. br. 9-1/1-1.

⁵⁴⁰ AVII, k. 107, reg. br. 2-1/4, k. 420, reg. br. 17—12, k. 767-A, reg. br. 4-1/2 i mikrofilm CK KPH, r. 3, s. 265—273.

⁵⁴¹ Nevanka Tepavae, kurir za vezu, prebacivala je španske borce u zemlju. Otkrivena je kao ilegalni radnik. Pošto ništa nije odala uprkos strahovitom mučenju, *ustaše su je ubile u Zagrebu 1943. (Zbornik, tom II, knj. 2, str. 53—58).*

Kurir Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu, jedan pouzdan seljak, sakrio je poštu u pod vagona. U štabu mu nisu verovali i vratili su ga nazad s još jednim partizanom; on je puzao 100 metara do vagona, gde se nalazila četnička straža, izvukao poštu i vratio se u štab (*Zbornik*, tom IV, knj. 4, str. 264—270). Drugi su kuriri spaljivali poštu da ne padne u ruke neprijatelju (*Zbornik*, tom V, knj. 7, str. 134—135).

Dragoljub Grujić, kurir Valjevskog NOP odreda, maja 1942. nosio je poštu u štab jednog bataljona 2. proleterske brigade. Naišao je na partizansku patrolu i tom prilikom je došlo do zabune: smrtno je ranjen, a on misleći da je naišao na neprijatelja uspeo je da poštu zakopa. Kada je ta tragična zabluda otkrivena, on je uspeo da pokaže gde je poštu zakopao a od zadobijenih rana je nakon toga umro (Rodoljub čolaković, *Zapisi knj. III*, str. 66).

⁵⁴² *Zbornik*, tom II, knj. 3, str. 29—33.

⁵⁴³ *Isto*, tom II, knj. 4, str. 132—137 i taj. 5, str. 231—246.

⁵⁴⁴ *Isto*, tom IV, knj. 8, str. 81—82 i knj. 15, str. 26; tom V, knj. 19, str. 77 i 78; tom VI, knj. 11, str. 158—159 i knj. 15, str. 90; tom VIII, knj. 1, str. 287 i 349 i knj. 2, str. 45—100; tom XI, knj. 2, str. 193; Todor Vujasinović. *Ozrenski narodnooslobodilački partizanski odred*, Beograd 1962, str. 31 i 133.

⁵⁴⁵ *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 421—427; tom V, knj. 2, str. 196—199 i knj. 30, str. 71—73, 96—97 i 183—188; tom VI, knj. 3, str. 208—216 i knj. 13, str. 139—140.

⁵⁴⁶ *Isto*, tom IV, knj. 31, str. 182—184 i 607—610.

⁵⁴⁷ AVII, k. 123, reg. br. 20—1.

⁵⁴⁸ *Isto*, mikrofilm CK KPH, r. 8, s. 752.

⁵⁴⁹ *Isto*, k. 457-B, reg. br. 1—11.

⁵⁵⁰ *Zbornik, tom III, knj. 7, str. 121—128 i 270—272.*

⁵⁵¹ Isto, tom V, knj. 3, str. 26.

⁵⁵² Isto, tom III, knj. 3, str. 355—363.

⁵⁵³ isto, tom IX, knj. 1, str. 384—391.

»» Isto, tom IV, knj. 7, str. 52—56 i tom IX, knj. 2, str. 481—487.

⁵⁵⁵ Isto, tom V, knj. 23, str. 148—155.

⁵⁵⁶ Isto, tom IX, knj. 3, str. 646.

⁵⁵⁷ Isto, str. 676—679.

⁵⁵⁸ Isto, tom VII, knj. 1, str. 319.

⁵⁵⁹ Isto, tom IV, knj. 16, str. 10.

⁵⁶⁰ isto, tom V, knj. 21, str. 459—468.

⁵« Isto, knj. 22, str. 151—154.

5« Isto, tom VI, knj. 12, str. 176—180.

⁵⁶³ isto, tom IV, knj. 29, str. 35—61.

⁵⁶⁴ isto, tom XII, knj. 2, str. 133.

⁵⁶⁵ Isto, tom VI, knj. 4, dok. br. 172.

⁵⁶⁶ AVII, NAV-T-315, r. 2263, s. 765; Fabijan Trgo, n.č., str. 15.

⁵⁶⁷ zbornik, tom V, knj. 13, str. 578—584.

⁵⁶⁸ Isto, tom XIII, knj. 3, 475.

⁵⁶⁹ Isto, tom IV, knj. 12, str. 600—601.

⁵⁷⁰ Isto, tom V, knj. 16, str. 338—345.

⁵⁷¹ AVII, Fnd, T-77, r. 883, s. 2475—2499.

⁵⁷² Isto, Fnd, T-501, r. 256, s. 858—861.

Slično mišljenje izneo je i komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj general pešadije Rudolf Liter (Rudolf Lüters) u svome izveštaju od 1. avgusta 1943. u kome je rekao:

„Dalje spuštanje engleskih agenata, uglavnom među komuniste, dozvoljava da se zaključi da se i dalje izgrađuje neprijateljska špijunska delatnost. Treba stalno na to paziti, jer je neprijatelj vrlo brzo obavešten o svim važnim političkim događajima na hrvatskoj teritoriji. On sigurno isto tako raspolaže sa tesnim vezama sa vladom, hrvatskom vojskom, sa svim vlastima i ustanovama, pre svega među željezničarima, a osim toga ima podršku skoro celog stanovništva, nezadovoljnog današnjim režimom." — AVII, Fnd, T-314, r. 559, s. 349—360.

⁵⁷³ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 9, str. 208.

⁵⁷⁴ AVII, mikrofilm OK KPH, r. 9, s. 545—546.

~n ⁵⁷⁵ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 17, str. 37.

/•=» ⁵⁷⁶ Zbornik, tom II, knj. 9, 402—405.

⁵⁷⁷ Isto, tom VI, knj. 6, str. 106—109.

⁵⁷⁸ AVII, Fnd, T-77, r. 883, s. 2475—499.

⁵⁷⁹ izvori za istoriju SKJ, knj. 15, str. 105—106.

⁵⁸⁰ istorijski arhiv PK SKS za Vojvodinu, br. 275/1944.

⁵⁸¹ Centralni arhiv KOS-a MNO, br. M-I-1, 1/1, str. 29—30.

S A D R Ź A J

	Strana
PREDGOVOR — — —	7
UVOD — — — —	8
I. STVARANJE I RAZVOJ OBAVEŠTAJNE SLUŽBE U OSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE -	13
1. Stvaranje i razvoj obavještajne službe od 22. juna do Savetovanja u Stolicama novembra 1941. — — — —	13
2. Stvaranje i razvoj obavještajne službe od Savetovanja u Stolicama 26. septembra 1941 do 27. novembra 1942. — — — —	20
3. Stvaranje i razvoj obavještajne službe od 27. novembra 1942. do 13. maja 1944. — — — —	26
4. Stvaranje i razvoj obavještajne službe od formiranja Odeljenja zaštite naroda 13. maja 1944 do kraja rata — — — —	41
II. VOJNOOBAVESTAJNA (INFORMATIVNA) SLUŽBA U OSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE 1941 — 1945. — —	49
III. VOJNOOBAVEŠTAJNI (INFORMATIVNI) ORGANI U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLOVENSKIH NARODA 1941 — 1945. — — —	71
Slit 1. Obaveštajni odseci u jedinicama NOV i POJ u NOR-u - -	72
2. Obaveštajni oficiri — — — —	73
U 3. Poverenici kao obavještajni organi u NOR-u - - - - -	76
4. Saradnici kao obavještajni organi u NOR-u — — — —	78
5. Vojni konšultanti kao obavještajni organi u NOR-u - - - -	81
«H 6. Obaveštajni centri kao obavještajni organi u NOR-u - - -	83
7. Obaveštajni sektori kao obavještajni punktovi kao obavještajni organi u NOR-u — — — —	85
IV. POLITIČKA OBAVEŠTAJNA (KONTRAOBAVESTAJNA) SLUŽBA U OSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE 1941 — 1945. - - — — — — — — — —	89
V. TERITORIJALNA OBAVEŠTAJNA SLUŽBA U OSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLOVENSKIH NARODA 1941 - 1945.	103
VI. ODELJENJE ZAŠTITE NARODA — — — — — — —	113

VII. BORBA PROTIV ŠPIJUNA, PETE KOLONE, NEPRIJATELJSKE PROPAGANDE I DRUGIH OBLIKA OBAVEŠTAJNE I SUBVERZIVNE DELATNOSTI NEPRIJATELJA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU 1941 — 1945. — — — — — — — — — —	119
1. Borba protiv špijuna u redovima narodnooslobodilačkog pokreta	122
2. Borba protiv pete kolone u narodnooslobodilačkom ratu — —	132
— Jedinice za borbu protiv pete kolone — — — — — — — — — —	141
3. Borba obaveštajnih organa protiv pojava dezerterstva u NOR-u	143
4. Borba protiv neprijateljske propagande i drugih oblika obaveštajnih i subverzivnih delatnosti — — — — — — — — — —	151
— Radio-prislušna služba — — — — — — — — — —	156
— Divizija „Brandenburg“ — — — — — — — — — —	157
— Grupe za borbu protiv pripadnika NOP-a — — — — — — — — — —	159
— Grupe za uništavanje partizana (trupovi) — — — — — — — — — —	159
— Specijalne subverzivne jedinice formirane od kvislinga — — — — — — — — — —	162
VIII. IZVIĐANJE, OSMATRANJE I PRISLUŠKIVANJE U NOR-u — — — — — — — — — —	167
1. Izviđački i osmatrački organi u NOR-u — — — — — — — — — —	174
— Izviđačke patrole — — — — — — — — — —	175
— Osmatrači — — — — — — — — — —	176
— Izviđačke grupe — — — — — — — — — —	178
— Oficiri-izviđači — — — — — — — — — —	179
— Izviđačke jedinice kao organi obaveštajne službe u NOR-u — — — — — — — — — —	180
IX. IZVORI OBAVEŠTAJNIH PODATAKA U OSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE 1941 — 1945. — — — — — — — — — —	185
1. Narod (stanovništvo) i <u>organi</u> narodne vlasti kao izvori obaveštajnih podataka u NOR-u — — — — — — — — — —	186
2. Partijske i skojevske organizacije kao izvori obaveštajnih i bezbedonosnih podataka u NOR-u — — — — — — — — — —	188
3. Obaveštajne mreže u NOR-u kao izvori obaveštajnih podataka	193
4. Teritorijalne obaveštajne mreže kao izvori obaveštajnih podataka	194
5. Ubačeni (ostavljeni) pripadnici NOP-a u neprijateljskim redovima	196
6. Zarobljenici i prebeglice kao izvori obaveštajnih podataka — — — — — — — — — —	199
7. Zapljenjeni neprijateljski dokumenti i drugi materijal kao izvor obaveštajnih podataka — — — — — — — — — —	204
8. Kuriri kao izvor obaveštajnih podataka — — — — — — — — — —	207
9. Vojnoteritorijalni organi kao izvori obaveštajnih podataka — — — — — — — — — —	207
10. Internirci (logoraši), izbeglice i ratni zarobljenici bivše jugoslovenske vojske kao izvori obaveštajnih podataka u NOR-u — — — — — — — — — —	210
II. Radio i štampa kao izvori obaveštajnih podataka — — — — — — — — — —	211
X. PRIKUPLJANJE, SREĐIVANJE I ISKORIŠĆAVANJE OBAVEŠTAJNIH PODATAKA O NEPRIJATELJU — — — — — — — — — —	215

xr. SISTEM IZVEŠTAVANJA I PRENOŠENJA OBAVEŠTAJNIH INFORMACIJA, ŠKOLOVANJE KADROVA I OCENE O OBAVEŠTAJNOJ SLUŽBI NARODNOOSLOBODILACKOG POKRETA —	227
1. Sistem izveštavanja i prenošenja obaveštajnih informacija —	227
2. Školovanje obaveštajnih kadrova u NOR-u — — — — —	230
3. Sopstvene ocene o obaveštajnoj službi — — — — —	231
4. Ocene neprijatelja o obaveštajnoj službi NOP-a — — — —	234
XII. ODNOS OBAVEŠTAJNE SLUŽBE NARODNOOSLOBODILACKOG POKRETA PREMA SAVEZNICIMA I NJIHOVIM OBAVEŠTAJNIM ORGANIMA _ — — _ — _ _ _ - _ — _ _	227
ZAKLJUČAK — — — — — — — _ — — — — — — —	242
NAPOMENE _ — — — — — — — — — — — — —	271